

BÁCSORSZÁG

VAJDASÁGI HONISMERETI SZEMLE

• 2013/1. (64. szám)

Alapító: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka,
József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032,
Kiadó: Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság
Elnök: Szabó Lajos
Szerkesztőség és levélcím: Grafoprodukt Kft.,
24000 Szabadka, József Attila u. 26.,
tel./fax: 024/555-032
e-mail: bacsorszag@open.telekom.rs
www.bacsorszag.rs
Szerkesztőbizottság:
Riczy Péter (elnök), Dr. Czékus Géza, Fábian Borbála PhD,
Dr. Mészáros Zoltán, Özveggy Károly, Silling Léda
Szerkesztette: Fábian Borbála PhD.
Számítógépes tördelés: Göncöl Róbert
Korrektor: Huszka Márta
Tagsági díj egy évre: 1000 dinár.
Számlaszám: 160-135364-26
Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka
Igazgató: Özveggy Károly

Minden jog fenntartva!
*A szerkesztőség beleegyezése nélkül a Bácsországban
megjelent cikkek nem közölhetők!*

A címlapon: Nemes István: Fekete gólya (1996);
Szirmai Antal: Fácánvadászat, 1900 körül, cca. 90x100 cm,
olaj-vászon, magántulajdon
A hátsó borítón: képek a palicsi állatkertből (fotó: Pecze
Rózsa, kivétel az virágpávas fotó: Czékus Géza)
A belső borítón: Nemes István: Tűzok

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
930.85(497.113)

BÁCSORSZÁG : vajdasági honismereti szemle /
Főszerkesztő: Silling Léda. - 1995, 1- . - Szabadka
Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, 1995-. - 30
cm

Tromesečno
ISSN 1450-6831
COBISS.SR-ID 135176711

T A R T A L O M

Lakner Lajos Vállalkozás, műgyűjtés, honszeretet 2	Táborosi László Zenta sporttörténete képekben 87
Tari László Víz alatti régészkedés a zentai csata színhelyén... 12	Mojzes Antal Fejezetek a bajmoki iparosok történetéből 92
Bagi Zoltán A tizenöt éves háború hatásai 16	Pogány Margit Emlékeim a vasútéptésről 100
Sóvény Mihály Honnan jönnek a madarasi telepések? 20	Fényi Tibor Városháza Szabadka 1912–2012 103
Ozsvár Vilmos Csantavéri piactér 27	Fábian Borbála Bácsalmási nemesek 104
Mándics Mihály Bandázás Csávolyn 38	Alojzije Stantić Nagyapám meséje 105
Csúszó Dezső Szabadkai pravoszláv kápolnák 45	Fábian Borbála Újratervezés 106
Czini Tibor Nevezetes személyek sírhelyei a zombori Szent Rókus temetőben 54	Tóth Sándor Harczell Márton, a Délvidék kormánybiztosa 107
Czékus Géza A Palicsi Állatkert története 62	Mód László A Bácskából Kaliforniába 110
Kovács Iván Ürge volt a határban... 73	Riczy Péter In memoriam: Dr. Vékony László 112
Ninkov K. Olga Szabadkai régi vadászatok 80	
Sarlós István A „lehetetlen küldetés” 83	

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Bácsország Vajdasági Honismereti Szemle 2013-ban ünnepli létrejöttének 15. alapításának 18. évfordulóját. Ebből az alkalmából pályázatot hirdet. A Délvidék, Bácska, Bánát és Vajdaság történelmével, néprajzával, művelődéstörténetével kapcsolatos eredeti – másol még meg nem jelent – írásokat, tanulmányokat várjuk. Három díjazott a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyveinek reprint sorozatát és egyéves Bácsország előfizetést nyernek. A győztes pályamunkákat, valamint amelyeket a szerkesztőség megfelelőnek ítél, a Bácsországban megjelentetjük.

Beküldési határidő: **2013. május 1.**

Az írásokat elektronikus formában a bacsorszag@open.telekom.rs-ra küldjék. A levél tárgymezőjében kérjük a PÁLYÁZAT megjelölést beírni.

Formai követelmények:

- Times New Roman 12 pontos betűvel, rtf formátumban kérjük írásaikat.
- Az idézett, nem megdöntött szöveget idézőjellel kezdjék és idézőjellel zárják.
- A jegyzeteket a szöveg végére kérjük (végjegyzetek).
- A nem beszerkesztett szöveg terjedelme A4-es oldalon maximum 15 oldal, 30000 karakter.
- A felhasznált irodalmat a következőképpen jelöljék: szerző, cím, hely, év, kiadó, ill. Harvard módszerrel. Pl. Kovács Géza: Folyóirataink, újságjaink. - Bácsország, Szabadka, 2008, 2, 10-15. (Kovács 2008,2); Kovács Géza: Könyveink.: Szabadka, 2008, Grafoprodukt. (Kovács 2008)

Készült a

támogatásával.

Vállalkozás, műgyűjtés, honszeretet

Déri Frigyes gyűjteménye és múzeuma

„...a műkincsek, mint az emberi lángésznek legnemesebb termékei, oly örökséget képeznek, mely nemcsak az egyes tulajdonosnak, hanem, mint a közművelődésnek egyik alapja, az összes utókornak erkölcsi birtoka.” (Pulszky Ferenc)

A 18. század óta a múltra olyan történeti adottságként tekintünk, melynek megítélése folyamatosan változik, s melyről a számunkra fontos értelmezéseket és jelentéseket mindig a jelen életproblémái, szellemi útkeresései és a gondolkodási horizonton fölmerülő kérdések határozzák meg. Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy a múlttal foglalkozók fel lennének jogosítva arra, hogy azt tegyenek, amit akarnak, s kényük-kedvük szerint értelmezzék a történelemből, az elmúlt időkből ránk maradt, elérhető adatokat. Amit erről a Faustban olvashatunk, mára általánosan elfogadottnak tekinthető: „Was du ererbt von deinen Vätern hast, Erwirb es, um es zu besitzen! Was man nicht nützt, ist eine schwere Last; Nur was der Augenblick erschafft, das kann er nützen”.

(Amit apáidtól örökölt, / hódítsd meg, hogy birtokolhasd! / Amit az ember nem használ, az csak nehéz teher; / Csak amit a pillanat (a jelen) teremt, annak veheti hasznát – saját fordítás.) Nem az örökölt kapott múlt kisajátításáról van itt szó, hanem arról, hogy a múltra nem mint áhítattal tisztelt, élettelen történelemre kell

A debreceni Arany Egyszerű patika aranyozott kovácsolt vas cégére 1772-ből

tekinteni, hanem használni kell a jelenkor megértése és a cselekvés érdekében. A múlt terméketlen tiszteletével szemben a tanulságokat teremtő használat mellett szól a Faust e részlete. Igaz, mindez annak a lehetőségét is jelenti, hogy a múlt a rövid távú, leggyakrabban politikai érdekeknek

lesz kiszolgáltatva.¹ E veszély azonban nem változtat azon a történeti tapasztalaton, hogy a múlt csak a mindenkor jelen használata révén lesz élővé, elevenné, a múltunkká.

Épp ezért írásomban arra törekszem, hogy Déri Frigyes életét, műgyűjtését és múzeumalapító tevékenységét úgy mutassam be, hogy a jelenkorunkban fölmerült kulturális és muzeológiai kérdések megválaszolásához is hozzásegítsenek.

Az elmúlt majd negyed században nagyon jelentős átalakulások zajlottak le az európai múzeumok életében, s nem volt ez másképp nálunk sem. Ennek során számos olyan kérdés merült föl, melyek az alapításuktól kezdve végigkísérik a múzeumok történetét. Mit gyűjtsenek és kinek? Mi a múzeumok szerepe és feladata? A kiállítások készítésekor és a gyűjtemények bemutatásakor figyelembe kell-e venni a közönség érdeklődését és művelődési igényeit, vagy elég csak a tudomány belső szempontjaira figyelni? Milyen viszonyt alakítsanak ki a múzeumok a magángyűjtőkkel? A helyi érdekekre és érdeklődésre vagy a világban zajló kulturális változásokra is ügyelve kell-e meghatározni a múzeum küldetését? Kinek kell fenntartani a

A debreceni csapó céh által 1745-ben kiadott céhlevél, a Városi Múzeum gyűjteményéből

A Déri Múzeum befejezés előtt álló épülete, 1928

múzeumokat? Természetesen írásomban nem közvetlenül válaszolok e fontos és aktuális kérdésekre, az azonban bizonyos, hogy írásomat akarva-akaratlanul is befolyásolták.

Déri Frigyes a selyemgyáros

Déri Frigyes az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legsikeresebb és szakmailag is a legelismertebb textilipari vállalkozója volt. 1878-ban őt küldte ki az Osztrák Kereskedelmi és Iparkamara a párizsi világkiállításra. 1879-ben pedig a magyar kereskedelmi miniszter kérte föl, hogy segítsen eldönteni helyes úton jár-e a magyarországi selyemtenyésztés, vagy az eddigi kísérletezést inkább abba kell hagyni: „Mi ehhez nem értünk, és szakvéleményétől teszem függővé, hogy folytassuk-e a kísérleteket vagy szüntessük be véglegesen”.² Déri sok hasznos tanáccsal segítette Bezerédy Pál selyemtenyésztési kísérleteit a szekszárdi telepen. Ennek is köszönhetően Magyarországon is sikeres ágazat lett. Az 1880-as évek elején hozta létre morvaországi selyemgyárait, melyek révén jelentős vagyonra tett szert, amely aztán lehetővé tette számára, hogy a művelődés iránti igényeit, mely főleg a műgyűjtésben mutatkozott meg, kielégítse. Déri Frigyesnek nem a jó élethez kellett

a vagyon és a pénz, hanem az értelmes és hasznos élethez.

A széles látókör igényét és a kultúra iránti érdeklődését a családjából hozta. Apja azok közé a földbirtokosok és kereskedők közé tartozott, akik úgy gondolták, hogy a társadalmi fölemelkedés és a siker elsősorban a tanulás révén érhető el. Épp ezért egy idő után nem Bácsban, a birtokai központjában élt családjával, hanem átköl-

tözött a gyermekei oktatását lehetővé tevő Bajára. A statisztikák fényében is szerencsésnek mondható, hogy a katonai pályát otthagyta a gazdálkodásért. A korszakból rendelkezésre álló adatokból ugyanis az olvasható ki, hogy a gimnáziumokban, a reáliskolákban és az egyetemen tanulók között a legritkább esetben találunk katonacsaládból származó diákokat. A hivatásos katonatisztek gyerekeiből rendszerint

A keleti gyűjtemény műtárgyai a Déri Múzeum berendezésekor

Koppany József: Déri Frigyes portréja

tisztek vagy altisztek lettek.³ Déri Károly mind a hét gyermekét taníttatta, majd amint lehet, külföldi tanulmányútra küldte őket. Déri Frigyes a kereskedelmi érettségi után 1873-ban, 21 évesen Bécsbe került, ahol részben textilszakiskolát végzett, részben textilgyárakban szerzett gyakorlati tapasztalatot. 1878-ban pedig a Ruhr-vidék egyik legfejlettebb városába, Krefeldbe ment tanulmányútra. E város a 19. században a textilipar egyik legjelentősebb központja volt Németországban, legkeresettebb termékei a selyem, a bársony és a brokát voltak. Ideális hely volt, hogy Déri a gyártástól a kereskedelemig tapasztalatokat szerezzen tervezett gyárjai megalapításához és működtetéséhez.

Déri Frigyes számára azonban a tudás nem szűken értett szaktudást jelentett, hanem a művelődésben és művészetekben való jártasságot és hozzáértést. Többek között talán azért, mert abban a társadalmi rétegben, ahova tartozott, a műveltség nem csak adottság volt, hanem folyton gyarapítandó és alakítandó tudásbázis. A családi nevelés a polgáreszményeket plántálta belé: takarékoságot, szorgalmat, jótékonyt, polgári öntudatot és honpolgári hűséget. Takarékosan bánt a pénzzel, s mindig tisztában volt lehetőségeivel, akármennyire is csábította egy-egy értékes műkincs megvétele: „Ha jók a tárgyak és nem túlságosan drágák, megveszem” – írta 1921 szeptemberében Czákó Elemér miniszteri tanácsosnak.⁴ 1913-ban pedig úgy nyilatkozott egy Borsos József- és egy Székely Bertalan-kép kapcsán: „Ha ízlésemre lesznek és a tulajdonosok jutányosan el akarják adni, akkor lejövök Budapestre...”⁵ Ugyanakkor sohasem csak

pénzügyi megfontolások alapján hozta meg döntéseit: „Egyedül pénzügyi szempontból nézve, már régen hozzájárultam volna az erdőtelken való építéshez, mert ezáltal költségeim kevesebbek lettek volna, de ez nálam sohasem volt irányadó” – írta, amikor a múzeum számára megfelelő helyet keresett Debrecenben.⁶ Ha kellett, egyszerre döntött ésszerűen és nagyvonalúan. Az Ecce homo jótékony célú kiállításával támogatta a Menekülti Hivatalt úgy, hogy magára vállalta a kiadások felét, amennyiben a hivatal befektetése nem térülne meg, s kevés adomány maradna.⁷ Támogatta a bajai közművelődési könyvtár megépítését, a Jókai-szobor felállítását, a Benczúr-album kiadását, a Szépművészeti és Néprajzi Múzeumot és a debreceni Református Kollégiumot.⁸ Szerény volt, hiszen mindig elhárította magától a kitüntetések és a tiszteletre rendezett ünnepi alkalmakat: „magamnak semmi vágyódásom nincsen az ünnepeltetésre, kérek, légy szíves a debrecenieket megkérni arra, hogy odaérkezésem alkalmából ne rendezzenek ünnepélyes fogadást vagy bankettezést”.⁹ Ugyanakkor nem hiányzott belőle a polgári öntudat. 1920 októberében Bécsbe utazott vissza, amikor Budapesten egy osztrák csendőrtiszt németül szólította fel az utasokat önmaguk igazolására. „Hiába kérdeztem magyarul, hogy mikor kapom vissza az igazolványomat, nem válaszolt. Én meg voltam döbbenve! Hát itt már mindent megtűnnek, kérdeztem az utastársaimat. Mi már annyi mindenfélét megszoktunk, mert annyi megaláztatáson mentünk keresztül, szolt egy magyar.” Déri viszont egy osztrák utas kijelentését idézte egyetértően: az osztrák „közönség semmi esetre meg nem tűrné, hogy a vonatot kíséző magyar csendőrtiszt tőlük az igazolványokat magyar szóval követelne”.¹⁰ Biztos vagyok abban is, hogy alapos megfontolás után és polgári függetlensége megteremtése érdekében döntött úgy, hogy a textiliparban kezd vállalkozáshoz. Tudhatta ugyanis, hogy minden bizonnyal sikerre és gyarapodásra viszi őt, mert a 19. században Magyarországon a nagyipar nem a hagyományos kézműves mesterségekből fejlődött ki, hanem a feldolgozóiparban, amely mintegy beékelődött a nyersanyag és a végtermék előállítása közé.¹¹ Gondolkodása minden bizonnyal nem független attól, hogy a 19. század közepén Bács megye az egyik legfontosabb kézműipari központtá vált az Alföldön.¹² Déri tehát gyerekkorától kezdve elsajátíthatta azt a vállalkozói magatartást és öntudatot, mely

későbbi vállalkozásában döntő jelentőségű volt.

Déri Frigyes és a műgyűjtés

Déri Frigyes a polgárság azon részéhez tartozott, akiket megérintett a századforduló műgyűjtő szenvedélye. Addig szinte kizárólag csak az egyházi és a főúri réteg reprezentációs céljait szolgálták a gyűjtemények. Természetesen a 19. század elejétől nálunk is megfigyelhető, hogy e rétegek számos képviselője, főleg a múzeumok nemzetközösségi és kulturális szerepét, nyilvánossá tette gyűjteményét. Az új gyűjtőréteg megjelenése azonban azért fontos, mert náluk sokkal jelentősebb szerephez juthatott az egyéni ízlés és a kreatív individualitás.¹³ A magángyűjtő ugyanis „elég, ha személyes hajlandósága belső parancsszavára hallgat, és csak azt gyűjti, ami lényének valóban megfelel, amivel közvetlen, organikus kapcsolatban lévőnek érzi magát”. Ennek szociokulturális jelentőségét nem lehet túlhangsúlyozni.¹⁴ A gyűjtés, a műpártolás és a mecenatúra ezzel kikerült az állami monopóliumok sorából. A magángyűjtők a saját kulturális közösségük ízlésének megfelelően gyűjtenek, és ott is kultúrát teremthetnek, ahol erre az állam vagy a helyi közösség csak korlátozva képes. Nem lenne azonban olyan gazdag a magyar kulturális örökség, ha a tehetős polgári réteghez nem csatlakoztak volna sokan a szabadelvű értelmiség sorából is: „Ráth György múzeumigazgató és részvényes, Enyedi Lukács laptulajdonos, Sonnenfeld Zsigmond, Szivák Imre és Baumgarten Nándor jogász, Bókay Árpád és idősebb Elischer Gyula orvos, Scholz Róbert dekoratív, Behr Lajos építész, Benczúr Gyula és Magyar-Mannheimer Gusztáv festőművész, Malonyay Dezső és Szana Tamás író, kritikus. Mindnyájuk működésének fénykora nagyjából az 1890 és 1905–10 közötti időre tehető.”¹⁵ S az is bizonyos, hogy Déri Frigyes gyűjteménye nélkül Debrecen soha nem foglalta volna el azt a kulturális vezető szerepet, melyet a két világháború közötti Magyarországon játszott, vagy legalábbis politikai és szellemi előjárói szerint megillette. De ahogyan majd látni fogjuk, ehhez Dérinek szinte úgy kellett legyőznie a város vezetőiben tapasztalható idegenkedést és értetlenkedést. Végül, igaz halála után, méltó partnerre akadt Magoss György polgármester személyében, aki, megelégedve a hely kijelölése körüli áldatlan és az ügyet akadályozó

A Déri Múzeum épülete napjainkban

vitát, 1925 júniusában a törvényhatósági bizottsági ülésen a következő, döntő jelentőségű indítványt tette: „Mivel pedig a felbecsülhetetlen értékű gyűjtemény kulturális hivatását csak akkor töltheti be, ha hozzá méltó helyen elrendezve és kiállítva szolgálhat a nagyközönség okulására, itt az ideje, hogy a múzeumalapító Déri Frigyes fennkölt gondolatát megvalósítsuk és a debreceni Déri Múzeumot felépítsük”.¹⁶

Persze az igazsághoz hozzátartozik, hogy kezdetben Déri nem közgyűjteményben gondolkodott. Eredetileg stájerországi kastélyát a saját és a felesége kedvére rendezte be „múzeumnak” Makart stílusában. A műtárgyak és gyűjtemények lakásokban való elhelyezése a 19. században jött divatba Hans Makart osztrák festőművész 1870-ben berendezett bécsi műterme enteriőrjének a hatására. Az áttekinthető, egységes stílusú szobabel-

sőket ekkor különböző korokból származó tárgyakkal túlszűfolt elrendezés váltotta föl. Makart színpadias látványt nyújtó lakása az ekkori bécsi útikönyvek tanúsága szerint belépődíj megfizetése ellenében látogatható is volt. Déri Frigyes is az a cél vezette kezdetben, hogy minél pompásabban, minél reprezentatívabb módon

és minél hatásosabban rendezze be kastélyát: „Stájerországban volt szép nagy, a császári Münztégyi vadászterülettel határos 1500 kat. holdas erdőbirtokom, s az úrilak házamban a földszinten fekvő 2 nagy teremben berendeztem egy könyvtárt, s a másik 2 nagy teremben egy kis múzeumot, ahol egy szép ásvány és fa gyűjteményt, a monarchiában előforduló szárnyasok és emlősök kitömött példányait, ásatási leleteket, régi bútorkat, s régi fegyvereket gyűjtöttem össze”.¹⁷ A kortársak szerint gondolkodásában felesége, Brix Lujza váratlan és korai halála után következett be változás. Összefüggött ez bizonyára azzal, hogy Déri, fájdal-

mát enyhítendő, eladta stájerországi birtokát, s végleg Bécsbe költözött. Itt nem akarta és nem is tudta megidézni egykori úri házáat, ahol „több mint 20 szerencsés évet töltött”.¹⁸ Megvált műtárgyai többségétől, csak felesége márványszobrát vitte magával, mely elé minden nap friss vágott virágot helyezett el.

1912-ben azonban már egy újabb gyűjtemény létrehozásán gondolkodott. Szakított korábbi elképzelésével, hogy a múzeumnak a tulajdonos lakását kell díszítenie, s egyre tudatosabban olyan gyűjtemény kialakítására törekedett, melynek darabjai jelentős tudományos értékkel rendelkeznek, s melyek az emberi művelődés és civilizáció fejlődésének lenyomatai. A tárgyak díszítő funkciója helyett ismeretértékük lesz a fontos. Déri ugyan egyre járatosabb lett a műtárgyak világában és a műkereskedelemben, de a gyarapításban mindig szakemberek véleményére támaszkodott, az ő szakértelmükre alapozva vásárolta műkincseit.¹⁹ Számos levele tanúskodik, mennyire körültekintően járt el egy-egy tárgy megvásárlásakor. Nemcsak a tárgyak szakszerű és biztonságos tárolásáról egyeztetett, de megvitatta kiállításuk módját is. Így például többször is foglalkozott azzal, milyen keret lenne legideálisabb az Ecce homo bemutatásához: „Sietek

A debreceni szappanos cég aranyozott ezüst pohara 1736-ból

erre válaszolni, hogy a bemutatott tervezet az »Ecce homo« felállítását illetően nekem is nagyon megtetszett. Én is helyesebbnek tartom a második kivitelét, a tölggyaborítással, melynél csak a faragások s képet övező 15 cm széles keretezés lenne aranylappal aranyozva”.²⁰ Viszonylag gyorsan jelentős gyűjteményre tett szert, melynek darabjai az emberiség művelődéstörténetének reprezentatív információiban gazdag példányai voltak. Tárgygyűjtése fejlődését jól mutatja, hogy 1916-ban a műtárgyak értéke 239 000 korona volt, 1919-ben pedig már meghaladta a 15 milliót, a tárgyak száma pedig, leszámítva a könyveket, kéziratokat, metszeteket és érmekeket, az 5000 darabot.²¹ Déri eközben igazi hozzáértővé, jó ízlésű és

A Déri Múzeum újonnan berendezett termei, 1930

érzékű műgyűjtővé vált. Olyannyira, hogy, igaz, szakértők tanácsait kikérve,²² maga készítette el gyűjteménye illusztrált katalógusát: „Fáradt vagyok a sok munkától, de a katalogizálást nem akarom halasztani”.²³ A katalógust, mely 35 csoportba sorolja a tárgyakat, 1922-ben meg is jelentette. A bevezetőben egyaránt fordul laikusokhoz és tudósokhoz. Célja ugyanis az volt, hogy gyűjteménye bemutatásával és megismertetésével mindenki gyarapíthassa tudását, vagyis nemcsak a tudományt, a nemzetét is szolgálni akarta: „A magyarság iránti igaz szeretettel és jóakarattal adom át az ideiglenes lajstromot a nyilvánosságnak”.²⁴ Déri Frigyes tehát úgy látta, hogy gyűjteményét mindenki számára elérhetővé és érthetővé kell tenni, csak így lehetséges ugyanis a közműveltség emelése.

Klebensberg Kunó megérkezése a Déri Múzeum megnyitó ünnepségére

Déri Frigyes és Debrecen

Déri Frigyes és Debrecen kapcsolatának elemzését érdemes azzal a különös ténnyel kezdeni, hogy a város vezetői számára is meglepetés volt a hír, hogy a gyűjtemény a városukba kerül. Ők és a Városi Múzeum munkatársai is 1920. május 9-én Haller István vallás- és közoktatási miniszter egy nemzetgyűlési választási pártgyűlésen elmondott beszédéből értesültek, hogy Déri általános művelődéstörténeti jelentőségű műkincseinek bemutatására Debrecenben emelnek egy múzeumot. Bizonyára a választók meggyőzése részeként történt meg e váratlan bejelentés, de ettől függetlenül is különös, hogy Debrecenben minderről semmit sem tudtak. Meglehetősen valószínű tehát, hogy nem a város politikai-kultúrpolitikai vezetői kérésére esett Debrecenre a vá-

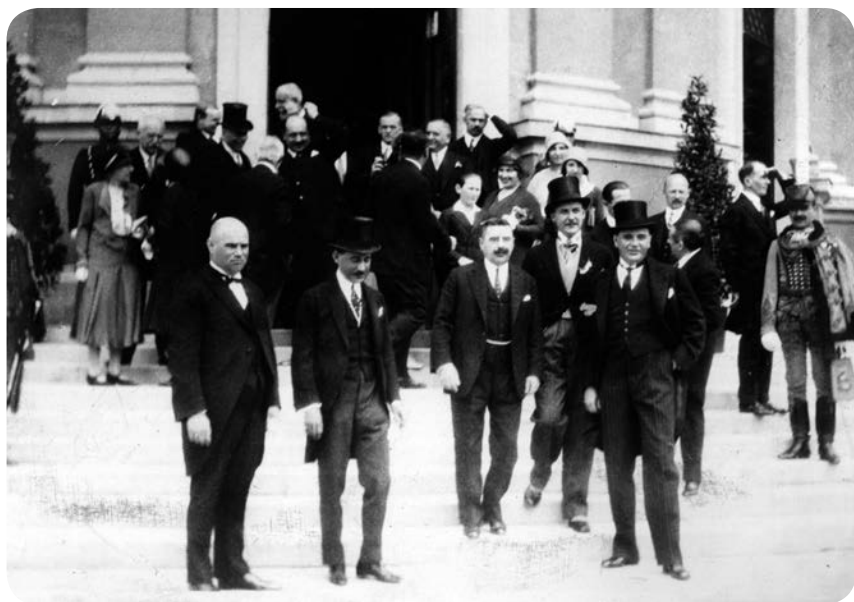
lasztás, hanem minisztériumi jóakaróinak, főleg Czákó Elemér miniszteri tanácsosnak köszönhetően. Erre enged következtetni az, hogy Déri lényegében végig őrajta keresztül tárgyalt a debrecenieikkel, valamint az is, hogy a város előljáróinak botrányosan lassan sikerült a múzeum számára a megfelelő belvárosi telek átadása.

Pedig kezdetben nagy volt a lelkesedés. Déri az ajándékozási szerződés aláírásakor ellátogatott Debrecenbe. 1920. október 18-án érkezett meg, hogy élőszóban is megerősítse szándékát, és személyesen is fölvegye a kapcsolatot azokkal, akik a terv megvalósulását elősegíthetik, hogy épüljön egy, a gyűjteményét bemutató múzeum Debrecenben. A leghatékonyabban Sesztina Jenő vaskereskedő, aki ekkor múzeumbizottsági tag is volt, mozgította elő az ügyet. Debreceni mézeska-

A Déri Múzeum Munkácsy-terme a felújítás után

lácsból és hentesáruból összeállított és köszönő levéllel kísért ajándécsomagot küldetett Dérinek, majd a „debreceni nők hálás köszönetét tolmácsoló” albumot állítatott össze.²⁵ Szükség is volt az ő taktikai érzékére és Déri Friggyessel kialakított jó kapcsolatára.²⁶ Történt ugyanis, hogy, bár a város vezetői nagy örömmel fogadták a gyűjteményt, hónapokon keresztül nem történt meg a hely kiválasztása, pontosabban a Déri által is megfelelőnek tartott hely átadása, ahova a múzeumot fölépíthették. Amikor Déri 1921. május 9-én újra Debrecenben járt, megdöbbenve kellett tapasztalnia a tehetetlenséget, valamint azt, hogy a gyűjteményhez méltó és a hasznosításához a legmegfelelőbb telek megtalálását külön érdekek akadályozzák. A város vezetői nem akartak a hivatal számára fontos belvárosi területeket feláldozni. Az egyetemi tanárok pedig ahhoz ragaszkodtak, hogy a Nagyerdőn épüljön föl a múzeum, hiszen így intézményesen is közvetlenül kapcsolódhatott volna a tudományos kutatást és oktatást végző egyetemhez. Déri azonban a célja elérése érdekében, hogy mindenki könnyen hozzáférhessen a hagyatékában található kulturális örökséghez, a belvároshoz ragaszkodott, mert „a hely jobban hozzáférhető volna az egész város közönségének, a polgári és egyéb iskoláknak, és mivel ott egy Uránia-féle előadási termet is tervezünk, az egyetemi tanárok által ott tartandó előadásokat is könnyebben és gyakrabban látogatná a város közönsége”.²⁷ Déri tehát úgy vélte, a helyről nem pénzügyi, nem tudományos és nem is helyi városi-hivatali érdekek alapján kell döntenie, noha ezek is fontosak, hanem azt kell figyelembe venni, hol hasznosulhat a leghatékonyabban a gyűjtemény bemutatása. Vagyis hol nézik meg a kiállításokat, hol hallgatják meg az előadásokat a legtöbben: „csak azt írhatom, hogy a belső telkeken épülő múzeum forgalma, tehát élő, művelő hatása és eredménye úgy aránylanék a nagyerdeihez, mint 100:1-hez”.²⁸ Szerinte tehát csak a belváros jöhetett szóba, melyet mindenki, lakjon a város bármely részén, könnyen elérhet. Leveleiben újra és újra visszatért e kérdésre, mert úgy látta, a döntéshozók épp a gyűjtemény és a múzeum létrehozásának lényegét és szerepét nem értik meg. Nem a kulturális érdekek és értékek mentén gondolkodnak ugyanis, s nem a közművelődést, vagyis a város polgárainak minél gazdagabb kiművelését tartják szem előtt. S ezért képtelenek felfogni, milyen különleges lehetőséghez jutott e

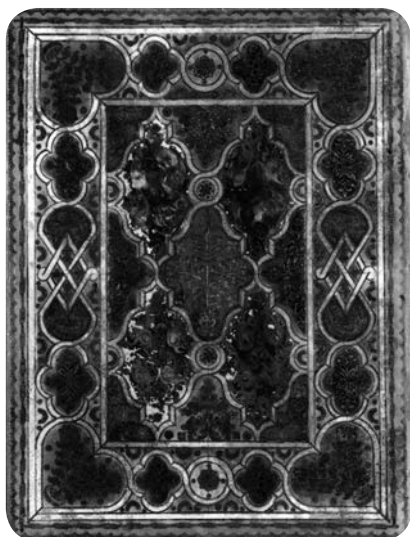
Ecsedi István igazgató és Vásáry István polgármester a Déri Múzeum megnyitásán

gyűjtemény által a város: közlésed „a debreceni hatóságnak furcsa állásfoglalásáról, a múzeum felépítése ügyében, meglepett és majdnem kisodort az objektivitásból. A városi istállók tehát fontosabbak a hatóságnak, a népoktató múzeumnál. (...) Ez csak azt tanúsítja, hogy a debreceni vezénylő személyiségekben hiányzik a kulturális haladás szelleme”.²⁹ Déri pontosan érzekelte, amit a későbbi történetírás adatolva is bemutatott, hogy Debrecen a századfordulóra teljesen elveszítette vezető szerepét a szellemi-kulturális életben, melyet pedig évszázadokon keresztül be-

töltött: „A város kimagasló tradíciója, mely századok előtt, azt a nagyszabású kollégiumot, avval a nagyszerű könyvtárral alkotta, a fiatalság oktatására és mely alapja lehetett volna Debrecen egy második országos kulturális gócponttá fellendíteni, sajnos, az ivadéknál többé nem talált megértésre és ezáltal bekövetkezett a város visszamaradása”.³⁰ Bár kevés időt töltött Magyarországon, mégis a műgyűjtés révén volt rálátása az ország kulturális életére. A műkincsek után kutatva sok helyre eljutott, vagy legalábbis benyomásokat és tapasztalatokat szerzett a magyar neme-

A Déri Múzeum alapkőletéti ünnepsége a Fűvészkertben, 1923. szeptember 23-án

A debreceni könyvkötészet remeke

si és polgári elitől, s arról, hogy valóban látásra, megőrzésre és megismerésre érdemes muzeális-történeti-művészeti jelentőségű műkincsek vannak magánkézben, elzárva a közösségtől. Nyilvánvalóan látta a főváros és a vidéki városok művelődése közti szakadékat is. Már csak abból is, hogy szembesülnie kellett vele, Bajának, melyhez élete végéig ragaszkodott, és melynek fejlődését sokféle módon igyekezett előmozdítani, nem volt múzeuma. Mint közismert, először gyerekkora városának szerette volna fölajánlani a hagyatékát. 1916-ban meg is vásárolta a telket a múzeum számára a város közepén. Végül, mivel Baja az I. világháború után határszéli várossá lett, lemondott a tervéről. De hű maradt a városához és támogatta. A ferencesektől megvett kertet sétakertré alakította, adakozott a kultúrház felépítésére, és kárpótolta a várost gyűjteménye 1916. évi értékén (239 ezer korona).³¹ Egy festményt ajándékozott volna az ottani múzeumnak, amikor a bajaiak megüzenték neki, köszönik szépen, de nekik nincs múzeumuk, a főispán úr azonban szívesen elfogadná. Végül a selyemtenyésztesztessel kísérletező Bezerédy barátjának ajándékozta, akin észrevette, hogy megtetszett neki a kis, női aktot ábrázoló festmény. Örömmel, személyes kötődéssel és megbecsüléssel fogadná tehát, nem úgy, mint vélhetően a főispán, aki talán csak hivatalból venné át tőle az alkotást. A bajai eset megmutathatta a számára, hogy e gyűjtemény valóban nagy lehetőséget jelenthet azon magyar város számára, melynek odaajándékozza, mert általa kiemelkedhet a vidékiségből. Minden bizonnyal ezért bántotta annyira Debrecen vezetőinek érzéketlensége. Annál is inkább, mert nemcsak Bajával hasonlíthatta össze, hanem Miskolccal is,

melyet a kultúrára és művészetre sokkal nyitottabb városnak látott: „Olvastam a miskolci művésztelep és iparművészeti iskolának szép kezdetleges szerepéről. Ennek is nagyon örültem, de egy kevés irigység is keveredett benne, hogy a miskolciak igen, a debreceniek pedig még nem tudnak ilyen kulturális haladás iránt lelkesedni”.³²

Mindezek után joggal merül fel a kérdés: akkor mégis miért adta gyűjteményét Debrecennek. A közkeletű magyarázat szerint azért, mert volt egyeteme, s Déri úgy gondolta, a diákok tanulását elősegítheti a különböző korokból származó művelődéstörténeti jelentőségű tárgyak tanulmányozása. A döntésben minden bizonnyal ez is szerepet játszhatott. Nyomósabb érv lehetett azonban, amit Csűrös Ferenc kultúrtaácsnok, aki részt vett a Dérivel

ába volt ez ekkor már csak üres politikai propaganda, a hagyomány és a közvélekedés csak lassan formálható.

Déri Frigyes és a honszeretet

Minden bizonnyal tehát a város megváltozott geo- és kultúrpolitikai helyzete és ebből következő nemzetpolitikai küldetése volt a döntő érv. Annál is inkább lehetett, mert Déri maga is a hazája iránti szeretete és hálája jeleként, valamint hűsége bizonyítékaként magyarázza tettét, hogy a magyar államnak adományozza páratlan gyűjteményét: „amit cselekedtem, az nem más mint kötelességteljesítés, és öröömöm abban telik, hogy édes szép hazánk és szeretett nemzetünknek ewel a szerény alapítvánnyal nyilváníthattam rendületlen

Ecsedi István igazgató és Vásáry István polgármester a Déri Múzeum megnyitásán

folytatott tárgyalásokban és a múzeum építésének előkészítésében, a gyűjtőről és múzeumalapítóról írt első jelentős írásban fölvetett: Trianon után megváltozott Debrecen kultúrpolitikai jelentősége, fontos nemzetpolitikai célá vált, hogy a „színmagyar vidéken kulturális gócpont legyen”.³³ Amit cikke későbbi részében írt, hogy e református város nehéz történelmi sorsa ellenére is megőrizni kívánja kollégiumát és a magyar kultúrát, mint fentebb írtam, Déri másképp látta. Egy azonban bizonyos, Debrecen az állami kultúrpolitikától támogatva még a 20. század elején is képes volt életben tartani azt a mítoszt, hogy hagyományai, kultúrája, jellege, lakosai ősisége, valamint a magyarság kulturális és politikai érdekeit sikeresen védelmező szerepe révén a legmagyarabb város. Hi-

hűségemet”.³⁴ Hasonlóképp írt egyik, múzeumalapítói szándékának megszületését megörökítő följegyzésében is: „mivel szeretett hazámnak távollétem miatt más szolgálatot nem tehettem, (...) legalább neki szenteltem sok éves működésem és fáradozásom eredményét”.³⁵ A fentebbi sorokból jól látható, hogy Déri számára a nemzethez tartozás mindenekelőtt kötelességet rótt az egyénre, mert gondolkodásában a nemzet szentség, melyért áldozatot kell hozni. A rendelkezésre álló adatokból úgy tűnik, hogy meggyőződése nem irodalmi és filozófiai olvasmányokon alapult, hanem a nevelődés során beléplántált érzületen. Erre utal az is, hogy cselekedeténél a legfőbb szempontnak azt tartotta, hogy a nemzet és intézményes kerete, a magyar állam a lehető legjobban járjon. A Magyar

Hitelbanknál azért akarta a vagyona egy részét elhelyezni, hogy „először is annak a vagyonnak a megadóztatásán a Magyar Állam részesüljön, továbbá, hogy legyen ott rendelkezésemre egy nagyobb összeg, melyet részben magyar kulturális célokra fordíthatok”.³⁶ E mondat második felében található racionális megfontolás, hogy a lehető legegyszerűbben és leggyorsabban juthasson pénzhez, ha szükséges, keveredik egy kicsit megmosolyogtatni való céllal, hogy a kamatokból a magyar, s ne más államnak legyen bevétele. A honszeretet természetes emberi adottságként való megnyilvánulásáról van szó, amely egyben azon a feltételezésen alapul, hogy a nemzet érdekeit az állam képviseli. Ugyanakkor érdemes látnunk, hogy Déri képes volt ennél differenciáltabban kezelni a kérdést.

megfértek gondolkodásában. S volt még egy illúziója is, hogy a városi tanács sokkal „takarékosabban fog rendelkezni”, mintha az állami bürokráciára bízna.³⁷

Honszeretete mutatkozik meg abban is, ahogyan a gyűjteményét az ajándékozás után ki szeretne volna egészíteni: magyarabbá, nemzetibbé szeretne volna tenni. Megbízott jeles művészeket, Haranghy Jenőt, Helbing Ferencet, Garay Ákost és másokat, hogy rajzolják meg a történelmi Magyarország népeinek viseletét, szokásait és eszközeit. S felkérte Bátky Zsigmondot, Győrfi Istvánt, Viski Károlyt és más tudós embereket, hogy írjanak szövegeket a rajzokhoz. Dérinek nem volt ideje és lehetősége, hogy gyűjteményét néprajzi tárgyakkal gazdagítsa, ugyanakkor nem szeretett volna lemondani arról az igényéről sem, hogy „a gyűjtemény egésze

mestere, Magoss György azonban tisztában volt vele, milyen jelentős szerepet játszhat e gyűjtemény a város kulturális felemelkedésében, amely nélkül nincs gazdasági növekedés, és nem működhet egészségesen a helyi társadalom sem. Ezért a külföldről felvett kölcsönökből először a Déri Múzeumot építtette meg. Nem pusztán múzeumot emeltek, hanem kultúrpalotát, amely egyszerre adott helyet Déri Frigyes és a Városi Múzeum gyűjteményeinek, a képtárnak és a közművelődési könyvtárnak, valamint Dísztermében rendezett előadásokon és esteken otthonra leltek az irodalmárok, a művészek és a tudósok. S otthonra lelt a debreceni polgár is. Köszönhetően annak, hogy az építések, Györgyi Dénes és Münich Aladár a centrális helyzetű Díszterem és a fölötté lévő ünnepélyes kupolacsarnok mellé két felülről világított belső udvart terveztek. Olyan tereket, amelyek egyszerre voltak művészileg-építészetiileg megtervezettek, és egyszerre adták a látogatóknak a szabadság érzetét, a természetes viselkedés lehetőségét. A belső udvarokba műalkotások vezettek be, s rendszeresen rendeztek bennük kiállításokat, vagyis a művészet világának feltárulását ígérték, ugyanakkor az udvarokat elárasztó napfény és a gazdag növényzet a természetet idézték föl és a kikapcsolódás lehetőségével vonzották a látogatókat. Mesterséges és természeti, művészi élvezet és kikapcsolódás összekapcsolódását hirdették. Vagyis azt a törekvést fejezték ki építészetiileg is, hogy a múzeum egyszerre legyen az oktatás, a szórakozás, a látványosság, a kikapcsolódás és baráti találkozások helye. S a Déri Múzeum valóban közösségi térré vált. Erről tanúskodik, hogy vasárnaponként délelőtt tíz órától egy óráig be kellett zárni a kapuit, várni, hogy az újabb látogatók fogadásáig ürüljenek a kiállítótermek.

Az állandó kiállítások tervezői a múzeum oktató funkciót hangsúlyozták. Tanító múzeumról beszéltek, melynek „egy egységbe kell foglalni az anyagot és olyan arányosításban taglalni, mint ahogy egy jól megírt könyvnek a fejezetei tagolva vannak”. A történeti összefüggésekre helyezték a hangsúlyt, mert „a múzeumunkat látogató közönség így merítheti ki az azokból a legnagyobb értéket”. A Déri Múzeumban bemutatott történelem már nem csak és nem elsősorban egy helyi közösség, s nem is egy nemzet, hanem az emberiség történelme. S a kiállítás céljából azt tűzték ki, hogy „a látogatót az emberi művelődés legalsó fokától átvezesse a legmagasabb minőségig, a kőbaltától Munkácsy re-

Ókori egyiptomi múmiakoporsó Déri Frigyes gyűjteményéből

Ésszerű megfontolás eredményeként döntött ugyanis úgy, hogy bár gyűjteményét a magyar államnak ajándékozza, de a műtárgyakkal való rendelkezés joga, bizonyos megkötésekkel, a városi tanácsot illeti. Egyrészt az állam bevonásával, vagyis a minisztérium révén látta biztosítva a szakértelmet, ezért az „illetékes fórum felügyeletét” fenntartotta, másrészt el akarta kerülni, hogy a teleknek és a rajta álló múzeumépületnek más legyen a tulajdonosa, így ugyanis minden fejlesztés sokkal gyorsabban és egyszerűbb döntési mechanizmussal történhet, harmadrészt pedig látta, hogy az államot képviselő minisztérium ugyan a szakfelügyeletet elláthatja, de az építkezéssel kapcsolatos ügyeket helyben gyakorlottabban tudják intézni mint az „állami bürokratizmus”. Vagyis a helyi döntések ésszerűségében való hit és a nemzeti érdekeket képviselő állam tisztelete jól

összefoglaló képet nyújtson néprajzi szempontból”³⁸ is. Vágyát majd testvére, György teljesíti be népi viseletekből és tárgyakkal álló gyűjteményével. Déri Frigyes azonban így is nemzeti vonatkozást, színt adott hagyatékának.

A Déri Múzeum felépítése és megnyitása

Déri Frigyes nem érte meg a múzeum felépítését. 1924. október 27-én bécsi otthonában váratlanul elhunyt. A város valamennyi felekezete gyászmisét tartott érte, temetése órájában pedig megkondult a Nagytemplom tornyában a Rákóczi-harang, megállt a forgalom és a munka.³⁹ Mivel a gyűjtő értékpapírai, melyből fel szeretne volna emelni az épületet, elvesztették értéküket, így a terv megvalósítása erősen kérdésessé vált. A város polgár-

mekéig, a primitív élet eszközeitől a művészet legszebb virágáig”.⁴⁰

A gyűjtemény gazdagsága és a műtárgyak minősége garantálta a látogatók figyelmét. Az egyiptomi gyűjtemény főleg sírleleteket tartalmaz, melynek máig legnépszerűbb darabja a Ferenc Ferdinánd trónörökös hagyatékából származó két múmiakoporsó. A görög–római tárgyak közül jelentős a három, lábon álló áldozó tál, vagy napjainkban új megvilágításba került, újra felfedezett római kori sztlé. Az itt található fegyvertörténeti és numizmatikai gyűjtemény országos múzeumokkal vetekszik. Számon tartottak Sigerus Emil, erdélyi régész gyűjteményéből származó ónedények is. S talán a Déri-gyűjtemény legismertebb darabja Munkácsy Mihály Ecce homo c. festménye, melynek bemutatására külön termet építettek.

A Déri Múzeumot 1930. május 25-én országos jelentőségű ünnepség keretében nyitották meg. Vásáry István polgármester

A keleti gyűjtemény páncéljai a mai kiállításhoz

tisztelgése annak az embernek szólt, „annak a magyar szívnek, amely az idegen földön való hosszú élet során is megmaradt magyarnak”.⁴¹ Klebelsberg Kunó kultuszminiszter pedig egyrészt meghirdette az állami kultúrpolitika mindenhatóságát: „régén utódok, újabb időkben államok léptek a mecénások helyébe”, vagyis a kultúra ügyeiben mindenekelőtt a kultúrpolitika az illetékes, másrészt világossá tette, miért esett Debrecenre a választás: fölláttatták „a Nagydebrecen és a Nagyszeged eszméjét, amivel azt akartuk mondani, hogy a két nagy szászeszres várost az urbanitás minden eszközével olyan fokban kell megerősíteni, hogy nyugati értelemben vett nagyvárosok legyenek”.⁴² ●

Debreceni civis szoba berendezése a múzeum régi állandó kiállításán

Irodalom

Antal Tamás: Egy huszadik századi magyar polgár. Sesztina-Nagybákay Jenő. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV. Debrecen, 1998.

Czakó Elemér: Déri Frigyes és múzeuma. Debreceni Képes Kalendárium, 1922.

Csűrös Ferenc: A legújabb magyar múzeum. Debreceni Szemle, 1927.

Dankó Imre: Adatok Déri Frigyes műgyűjtéséhez. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1976.

Dankó Imre: A Déri-gyűjtemények. Múzeumi Kurír, 1977.

Déri Frigyes: A debreceni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása. Debrecen, 1922.

Déri Frigyes levelezése I. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2010.

Déri Frigyes levelezése II. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2011-12.

A Déri Múzeum ünnepélyes megnyitása. Debrecen, 1930. május 27.

A Déry Múzeum díszterme

Ecsedi István: Vezető Debrecen Szabad Királyi Város Déry múzeumában. Debrecen, 1930.

Eisenstadt, Shmuel Noah: Die Konstruktion nationaler Identität in vergleichender Perspektive. In: Giesen, Bernhard hrsg.: Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit. Frankfurt am Main: Shurkamp, 1991.

Gyáni Gábor-Kövé György: Magyarország társadalomtörténete. Bp., 1998, Osiris.

Hobsbawm, Eric: Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter szerk.: Hagyomány és hagyományalkotás. Bp., 1987, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

Keszthelyi Ágnes: Déry Frigyes gyűjteményének létrejötte. A debreceni Déry Múzeum Évkönyve 2006.

Lengyel György: A magyar gazdasági elit rekrutációja és képzettsége a XIX. században és XX. század első felében. Medvetánc, 1986. 2-3.

Löfkovits Arthur – Zoltai Lajos: Jelentés Debrecen szabad királyi város múzeuma 1926. évi működéséről és állapotáról. Debrecen, 1927.

Merk Zsuzsa – Rapcsányi László szerk.: A város keresi múltját. Baja: Türr István Múzeum Múzeumbárátok Köre Alapítvány, 2007.

Mravik László: Száz év magyar képgyűjtése. In: Modern magyar festészet 1892–1919. Szerk.: Kieselbach Tamás. Bp., 2003.

Nádai Pál: A debreceni Déry Múzeum. Műgyűjtő, 1930.

Nagybákay Antal Zelmós: Múzeumpártolás a század elején Debrecenben. In: A Debreceni Déry Múzeum megnyitásának 60. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai. Debrecen, 1990.

Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. Aetas, 1999. 3.

Nyíri Kristóf: Hagyomány és szóbeliség. In: Ny. K.: A hagyomány filozófiája. Bp.: T-Twins-Lukács Arhívum, 1994.

Oroszlán Zoltán: Déry Frigyes. Archeológiai értesítő, 1920.

Pogány Kálmán: Kalauz báró Kohner Adolf gyűjteményeihez. In: Az Ernst Múzeum aukciói, XLVIII. Báró Kohner Adolf gyűjteménye, Bp.: Ernst Múzeum, 1934.

Ricoeur, Paul: A történelem és a fikció kereszteződése. In: P.R. Válogatott irodalomelméleti tanulmányok, szerk., vál. utószó: Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 1999, Osiris.

Sőregi János: Vezető Debrecen Szabad Királyi Város Déry múzeumában. Debrecen, 1939.

Sőregi János: Zoltai Lajos élete és működése. Debrecen, 1942.

Varga László: A hazai nagyburzsoázia történetéből. Valóság, 1983.3.

Zoltai-Fekete Miklós: A debreceni Déry Múzeum. Tér és Forma (Különlenyomat), 1930.

Jegyzetek

¹ Vö. Hobsbawm 1987, 181.; Eisenstadt 1991, 23–24.

² Czakó 1922, 21.

³ Gyáni-Kövé 1998, 159–161.

⁴ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. szeptember 14. Déry 2011-12, 240.

⁵ Dankó 1976, 415.

⁶ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. április 7. Déry 2010, 251.

⁷ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. január 22. Déry 2010, 247.

⁸ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. március 4. Déry 2010, 248., Czakó 1922, 23., Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. szeptember 26., Déry 2011-12, 241.

⁹ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. április 7. Déry 2010, 252.

¹⁰ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1920. október 25. Déry 2010, 243.

¹¹ Gyáni-Kövé 1998, 76.

¹² Gyáni-Kövé 1998, 75.

¹³ Lengyel 1986, 252.

¹⁴ Pogány 1934, 3.

¹⁵ Mravik 2003, 15.

¹⁶ Csűrös 1927, 35.

¹⁷ Déry Frigyes feljegyzése a múzeumalapítás szándékának megszületéséről. Déry 2011-12, 251.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Sőregi 1939, 11.

²⁰ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. január 22. Déry 2010, 246.

²¹ Czakó 1922, 23.

²² Alföldi András levele Czakó Elemérnek, 1920. november 7. Déry 2010, 244.

²³ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. március 15. Déry 2010, 249.

²⁴ Déry 1922, 9.

²⁵ Nagybákay 1990, 54.

²⁶ Nagybákay 1990, 54.

²⁷ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. március 15. Déry 2010, 249.

²⁸ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1921. április 3. Déry 2010, 251.

²⁹ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1922. december 19. Déry 2011-12, 247

³⁰ Uo.

³¹ Merk-Rapcsányi 2007, 326-328.

³² Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1922. november 4. Déry 2011-12, 246.

³³ Csűrös 1927, 30.

³⁴ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1922. október 26. Déry 2011-12, 246.

³⁵ Déry Frigyes feljegyzése a múzeumalapítás szándékának megszületéséről. Déry 2011-12, 251.

³⁶ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1920. szeptember 28. Déry 2010, 242.

³⁷ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1922. január 18. Déry 2011-12, 243.

³⁸ Déry Frigyes levele Czakó Elemérnek, 1920. november 22. Déry 2010, 245.

³⁹ Csűrös 1927, 34.

⁴⁰ Löfkovits-Zoltai 1927, 5.

⁴¹ Déry 1930, 1.

⁴² Déry 1930, 2.

Ecsedi István, Sőregi János, Löfkovits Artúr, Zoltai Lajos, a debreceni múzeum első vezetői

Víz alatti régészkedés a zentai csata színhelyén

Az 1697. szeptember 11-én lezajlott zentai csata színhelyét, közel kétszáz évig, csak az ún. Török sziget alapján tudta a közvélemény, illetve egy ideig a felszínen még fellelhető tárgyi emlékek és a védelmi sáncok mutatták a dicső múlt eseményének helyét. (Dudás Gyula történész is járt a helyszínen az 1880-as években, s a sánc már alig kivehető maradványait még látta az ún. Nikola-keresztjénél.)

1895 szeptemberében a zentai csata színhelyén hadgyakorlatot tartott a Monarchia katonasága, melynek egyik fő eleme volt a folyón való átkelés gyakorlása (ami a töröknek nemigen sikerült kétszáz évvel korábban). A hadgyakorlatot megszemlélte I. Ferenc József császár és király is, s erre az alkalomra a város vezetősége sebtében egy alkalmi emlékművet állíttatott fel a csata helyén,

pontosabban az egykori török hajóhíd feljáratánál, hogy mégiscsak hirdesse valami a régmúlt dicsőséges csatájának emlékét a hadgyakorlatra idelátogató magas rangú vendégeknek.

Tehát 1895 óta az akkor felállított emlékmű jelezte egészen az 1970-es évek közepéig az egykori csata helyét, amikor is egy folyami kikötőt telepítettek a harcok színhelyének kellős közepére (a kikötő korábban a várostól északra volt). Mindemellett a cukorgyár, a volt kendergyár és a volt Derby cipőgyár is részben a csata helyén lett felépítve.

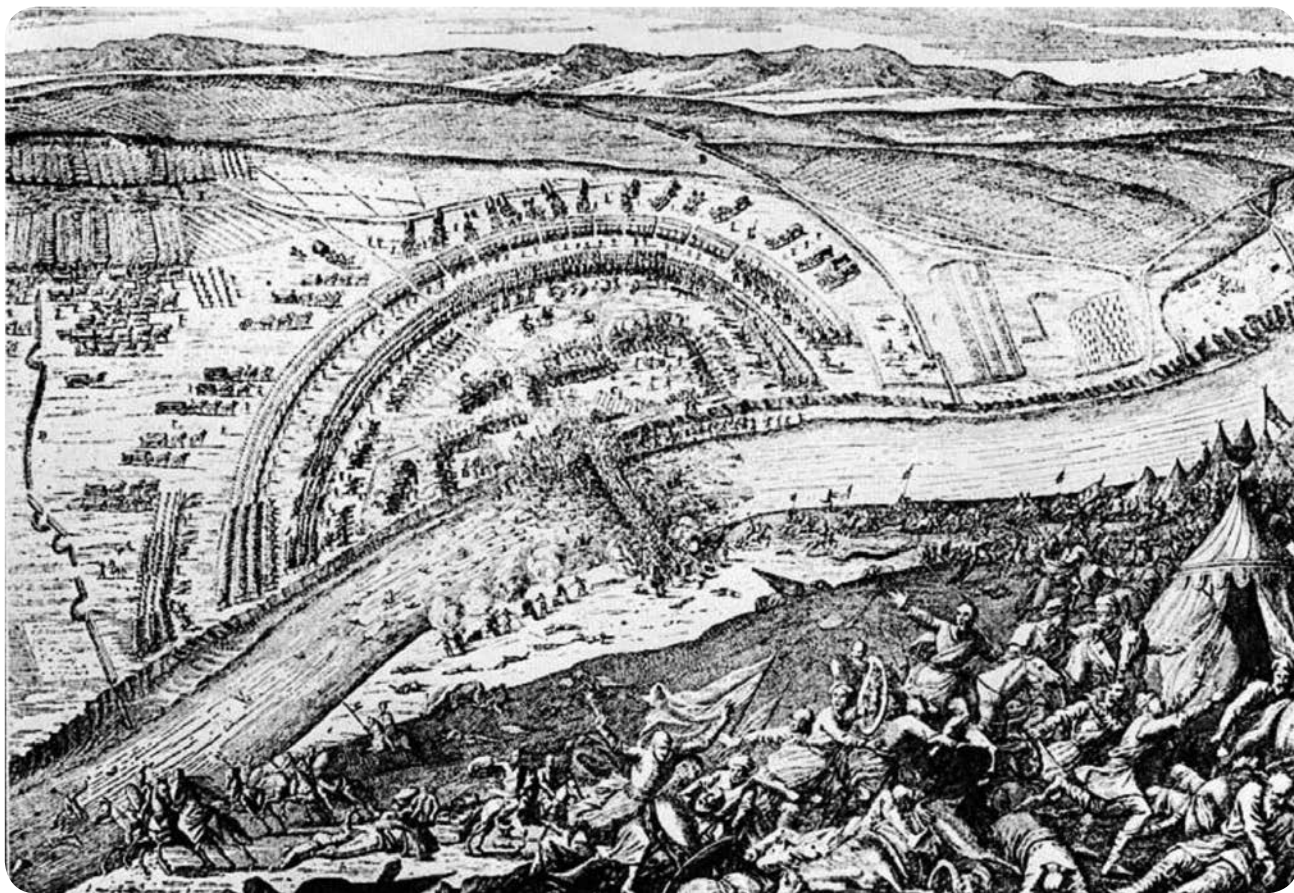
Mára gyakorlatilag a zentai csata színhelyét szinte teljes egészében hasznosították, s gyűjtőnéven a Déli ipari

zóna terül el a korábbi dicsőséges történelmi helyen.

Pedig ez a „dicsőséges történelmi hely” megért már szebb napokat is. 1816-ban a zentai csata első hivatalos megemlékezésén, a zentai polgárság a még akkor meglévő ún. Török szigetre vonult le, hogy megünnepelje a törökök feletti győzelem évfordulóját, ahol mulatság és „száz terítékű banquet volt”. Az ünnep színhelyén egész nap moszárgyúkkal és a csatában otthagytott ágyúkkal lövöldöztek, s nemcsak a környékbeli helységekbe, de még Szegedre is elhallatszott az ágyúk moraja – írta egy korabeli krónika.

Ez a „dicsőséges történelmi hely” közvetett módon még szerepet kapott

A zentai csata képe Bács-Bodrog vármegye monográfiájából (II. kötet, szerk: Borovszky Samu, Bp. 1909.)

Dr. Vikor László és Pál Ödön

egy nagy pompával megrendezett országos ceremónián is. I. Ferenc József császár magyar királlyá történt koronázásakor 1867-ben, a ceremónia utolsó felvonásaként az újszülött király Budán fellovagolt erre az alkalomra készült koronázási dombra, ahol mind a négy égtáj felé suhintott kardjával, szimbolikusan megvédve az országot a bármerről jövő fenyegetéssel szemben. A koronázási dombhoz az ország minden megyéjéből vittek földet, s Bács-Bodrog megyéből, a megye döntése nyomán, a dicső zentai csata színhelyéről vitték a földet.

Az Osztrák–Magyar Monarchia ideje alatt, ha nem is minden évben, de alkalmanként megünnepelték a csata évfordulóját, de az I. világháborút követő impériumváltás után a feledés homálya borult egy időre mind a csata történetének fontosságára, mind az 1895-ben felállított emlékműre is.

Annyit azonban el kell mondani, hogy 1971 végén a zentai képviselő-testület elnöke átiratban kérte a szabadkai erdőgazdaságot, hogy az előző évi nagy árvíz miatti szanálási munkálatok érdekében bizonyos ártéri területeket térítésmentesen Zenta községre ruházzanak át, mely területen (a csata színhelyén) a zentai csata emlékparkját szeretne volna a városvezetés létrehozni.

Sajnálatos módon azonban alig egy évvel később ugyanarra a helyre már folyami kikötő létesítéséről határoztak, ami ki is épült, és a munkálatok közben az ártéri erdőben 1895-óta ott álló emlékművet elmozdították helyéről, melynek semmilyen hivatalos védelme nem volt.

Ettől fogva viszont ismét a feledés homályába merült a csata és annak

helye, annál is inkább, mivel e terület jó részét homokkal töltötték fel, a Török sziget pedig a korábbi Tisza-szabályozás révén már az 1900-as évek elején a zentai parttal összenőtt. Így a megváltozott terepviszonyok miatt már csak a régebbi kataszteri térképekről lehetett azonosítani a csata pontos helyét, mivel az 1895-ös emlékmű be volt rajzolva a korábbi térképeken.

A zentai csata helyszínét illetően a szárazföldön eddig célirányú régészeti kutatás, illetve ásatás nem folyt, és sajnos erről már nemigen lehet szó, mivel az érintett területek több mint 90%-a parcellázott, s csak a folyó és a töltés közötti keskeny ártéri sávon, illetve az utak mentén elhagyott területeken lehetne még ásatásokat folytatni. De itt sem egyértelmű a helyzet, ugyanis az idelepipített ipari zóna földmunkálatai igen csak felforgatták az eredeti talajréteget:

Pál Ödön az általa felhozott sarkantyúval

A felszínre hozott leletek

az 1895. évi alkalmi műemlék helyén most sóderbánya áll, alatta pedig több méteres homok, a volt sáncok pedig gyárudvarok alatt húzódnak. Ennél fogva kevés kilátással kecsegtet egy mostani régészeti ásatás, amit sajnos elmulasztottak még időben megtenni.

Az eddig előkerült fegyverek és más tárgyak főképp alkalmi „megtalálók” leletei, akik a véletlen folytán bukkantak ezekre a tárgyakra. A zentai Savoyai Asztaltársaság elnöke gyermekként az 1960-as években a horgászashoz látvákat keresett a Tisza iszapjában, s két pisztoly került elő a kifogatott iszaprakásból a csata helyszínén, amit elvitt a múzeumba.

Elbeszélések alapján a TAMP vállalat udvarában (mely a csatatér északi szélén terül el) egy markológép munkálatai közben több régi fegyver is előkerült, de a munkálatok végezetével betemették az árkokat, s nem tudni mi lett a napvilágra került tárgyakkal.

A zentai csata helyszíne nagyon közel volt a Tiszához, s a csata egy epizódja közvetlenül a vízparton játszódott le. A török védvonalak a hajóhíd körül félkör alakban helyezkedtek el, s a sáncok két vége egészen a vízpartig terjedt. A kézitusa nemcsak a vízparton, hanem a sekélyebb vízben is folyt. A Tisza az észak-dél irányú folyása miatt mindig a jobb partot, vagyis a bácskai oldal partját mossa jobban (a nyugatkelet irányú földforgás miatt), melynek következtében a sáncok egykori árcai és a folyó felé közelebb eső részük már kis mértékben a Tisza medrébe kerültek. Mindemelllett a hajóhídról és a vízpartról is jelentős számú török katona került a

Dr. Vikor László felszínre ér a másik sarkantyúval

folyóba, ahol fegyverek és más tárgyak is a vízbe estek.

A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve (XXVII. évf.) III. füzetében Dudás Gyula jelentetett meg néhány régészeti ásatással kapcsolatos rövid cikket (M–y szignó alatt), melyek közül az egyik a zentai csatával kapcsolatos. Érdemes idézni a teljes cikket:

„A zentai csata régiségei. Az idén eszközölt folyamszabályozó kotrási munkálatok alkalmával a Zenta alatt lévő Török-sziget melletti Tisza-mederből a gőzkotróval sok régiséget hoztak felszínre. Legérdekesebb egy rabbilincs, melynek zárral ellátott karikájában egy allászárcsont fekszik. A rab több száz és száz társával akkor került a Tisza fenekére, amidőn Eugen herceg tűzérei Musztafa szultán hajóhídját ellőtték, hogy a Tiszántúlra menekülő ellenség útját elvágják. A leletek egy része Kollivoda zentai tisztí orvos tulajdonába jutott nagyobbbrészt azonban a folyammérnökök elvitték.”

Sajnálatos, hogy akkor a csata tárgyi emlékeihez – függetlenül attól, hogy ez esetben mederkotrás volt, és nem régészeti feltárás – így álltak hozzá, s ennek következtében mondhatni, talán a legtöbb véletlenül feltárt leletanyag is gyakorlatilag elkallódott, szétszóródott.

Az, hogy a századelőn a Tisza-meder kotrása alkalmával került elő a legtöbb tárgyi emlék a zentai csatából, nem véletlen, hiszen a folyómeder a legmegbízhatóbb hely, ahol hosszú ideig megőrződhetnek a tárgyi emlékek, köszönve annak, hogy az ember nehezen fér e területhez.

2010 őszén a Vajdasági Víz Alatti Kutatók, az Aqua et Archaeologia cso-

Az alma nagyságú ágyúgolyó

port, az osztrák Triton egyesület és a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Búvárrégészeti Szakosztálya megállapodott, hogy közösen nekilátnak az 1697. szeptember 11-i zentai csata víz alatti emlékei kutatásának. A kutatásra sor is került 2011 nyarán.

A víz alatti kutatók egyike, a magyarországi dr. Tóth János Attila erről így ír az Örvények titkai c. blogbejegyzésében:

„A Vajdasági Vízalatti Kutatók időközben megszervezték egy »régészeti tábor« idén augusztusra, amelynek keretében a mi kutatócsoportunk vendégként, segítőként részt vehetett a munkában. Sajnos az osztrák partnernek ez alkalommal nem állt módjában csatlakozni.

Az engedélyek a Szabadkai Múzeum, illetve a vajdasági Vízalatti Kutatók nevére szóltak. A magyarországi csapat munkával járult hozzá a projekthez. A szerbiai partner szállást és ellátást is biztosított. 2010 őszén szonárral kutattunk, 2011 nyarán egy rövid látogatás során merüléssel felmértem a körülményeket. A helyi szervezők (régészek és búvárok) kijelölték a híd feltételezett helyét.

A Geomega Kft. (egy magyar geofizikai kutatócég) szeizmikus radarral megvizsgálta a helyszínt. 3D medertérkép készült, valamint bemérték a homokrét alatti »anomáliákat«. Szerb katonai tüzserészek feltérképezték a területen található nagyobb fémdarabok helyét. Mivel a feltételezett híd térségében egyaránt dokumentáltak fém- és eltemetődött objektumot, azt feltételezték, hogy azok a csata emlékei, tehát ide mérték ki kutatószelvényeket.

A kutatás és az eredmények

A magyar csapat csak a személyes felszerelését vitte, minden mást helyben biztosítottak. Öten mentünk ki: Lukács Attila, Olajos Szilvia, Pál Ödön, Puskás Norbert és jómagam. A Vajdasági Vízalatti Kutatók részéről Vikor László koordinált (és természetesen merült is). A zentai kutatáson részt vett vajdasági búvárok: Dr. Vikor László, Habram György (Füles), Klozi Ernest, Milan Pavković, Dr. Becskei Zsolt, Zapletan Zoltán és még sokan mások.

A terv az volt, hogy pontonról az előre kijelölt szelvényekben szivattyúzunk. Szondaárkokat mélyítve kerestük a leőhelyet, illetve a »beígért« leleteket. A folyó apadt, a látótávolság folyamatosan javult, a körülmények egész jók voltak. Sokat merültünk, keményen dolgoztunk. A kutatócsoport gerincét az összeszokott, gyakorlattal rendelkező Búvárrégész Szakosztály küldöttsége adta. A homokdűnék között merülve és szondázva azonban mindössze két török-kori kerámiatöredéket és egy ólom muskétagolyót találtunk (utóbbit fémkeresővel, a szonda alján). Sok salakdarab is előkeült - ezeket jelezhették a katonák és a geofizikusok műszerei.

Utóbb kiderült, hogy nincs is tudományos konszenzus a híd pontos helyéről - ezt azonban a kutatás elején, sem közben senki nem jelezte. Némi negatív élmény volt, hogy a helyi búvár vezetők kezdeti gyanakvással fogadtak minket. Végül (miután kiderült, hogy másnak ez nem megy) gyakorlatilag mi végeztük el a feltárást.

Tanulságok

Egyértelműen be kell ismernünk, nem erre az eredményre számítottunk. Ugyanakkor érdemes átgondolni, milyen

tanulságok vonhatóak le, hiszen a jövőben ezeket figyelembe véve talán többre fogunk jutni (természetesen a szerencse szerepét nem lehet lebecsülni a régészetben)."

A víz alatti „régészek” azonban nem adták fel, hanem 2012 augusztusában ismét Zentára jöttek, hogy folytassák a korábban megkezdett kutatást. A csapat most is nemzetközi volt, többnyire az előző évi kutatásban részt vett búvárok jöttek el ismét. A korábbiakkal ellentétben most nem a hajóhíd feltételezett helyén, hanem a török hídfő körül kialakított külső védelmi sánc déli vonalának immár a Tiszába merült részét vizsgálták. A déli sánc ma már nem látható vonalát, több korabeli és későbbi térképet is felhasználva jómagam határoltam be, amelyet Dudás Gyula is megemlít azzal, hogy a sáncok alján emberi csontmaradványokat és tárgyakat talált, amikor az 1880-as években ott járt. Mivel a sánc egészen a Tiszáig húzódott, sőt annak egy része már azóta a folyómederbe került, elképzelhető volt, hogy itt egy csatabeli „törmeléksáv” kell húzódnia a mederfenéken, hiszen a sáncokban folyt a legkíméletlenebb küzdelem.

Miután a déli sánc vonalát a helyszínen már korábban behatároltuk dr. Viktor Lászlóval, a búvárcsapat vezetőjével, most már csak a merülés következett. Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a helyszínen lehettem már a kuta-

tás kezdetekor, s a fényképezőgéppel a kezemben a várakozás izgalmával vártuk minden egyes bűvár visszatérését a felszínre. Nem is jöttek fel üres kézzel: minden merülő bűvár felhozott valamit. Előkerült két különböző sarkantyú (az egyik csatos), több muskétagyolý, lószerszámok (kantárszárak) láncos-karikás fémvégződései, néhány azonosítatlan fémtárgy és a legszebb darab, egy jó állapotban lévő ágyúgolyó.

Viszont ezek a leletek sem bizonyították azt, hogy megtaláltuk volna a déli sánc egykori vonalát, hiszen jóval több és markánsabb lelet felszínre kerülését vártuk (igaz, hogy a sánc behatárolt vonalától kissé északabbra kutattak a búvárok, mert lejjebb vastag volt az iszapréteg).

Mivel 2012 nyarán csak egy kisebb szakasz, illetve terület lett a folyómeder fenekén átvizsgálva, a 2011-es kutatáshoz viszonyítva azonban látványos eredménynek számít az, amit a búvárok ez alkalommal felhoztak. Az összes „friss” lelet ki lett állítva a város ünnepén (azaz a zentai csata napján) a Savoyai Jenő Asztaltársaság standján, ahol az érdeklődők kézbe is foghatták a vízben talált leleteket (melyek később a Városi Múzeumba kerültek).

Nyilvánvaló, hogy a zentai víz alatti (első és második) kutatás eredményei felvetnek jó néhány kérdést nemcsak az egykori török hajóhíd pontos helyé-

A csatos sarkantyú

vel kapcsolatban, hanem a csata egész kiterjedését illetően, különösképp, ami a folyónál közvetlenül, illetve kisértet benne zajlott.

Talán túl sok figyelmet kötött le a hajóhíd, amely viszont minden bizonynyal elbontásra és újjahasznosításra került annak idején, így abból vajmi kevés maradt meg, jóformán semmi. Ez lehet az oka annak, hogy a búvárok még műszerekkel sem találtak jelentős, ún. törmeléksávot, ami mutatta volna a hajóhíd helyét. A hajóhídról vízbe esetteket pedig a folyó arrébb sodorta, így a felszerelésük sem a híd vonalában esett a vízbe. A jelentősebb méretű hasznosítható tárgyakat – melyek még a hajózást is zavarhatták – valószínűleg már nagyon régen kiemelték, amikor nagyon alacsony volt a vízállás, s a tárgyak jól láthatóak voltak. (Itt említeném meg, hogy a Zenta környéki kora középkori templomromokból szinte semmi felszíni maradvány nem maradt meg, mert a közelben lakók minden mozdítható követ elhordták az udvaruk, ólak kikövezésére vagy házépítésre.)

A csataterén maradt fegyverek, különösen a kardok, komoly értéket képviseltek, ezért azokat minden bizonnyal összeszedték, más használható tárgyakkal együtt. De szerepet játszhatott az is, hogy a nagy árvizek erős sodrásai elmozdították, arrébb sodorhatták a Tisza fenekén lévő könnyebb fémtárgyakat, s az egykor még homogénebb „törmeléksáv” több mint háromszáz év alatt széthúzódott, és jóval nagyobb területen szóródott szét, mint ahogy gondolnánk.

A zentai csata víz alatti leleteinek felkutatása még csak most kezdődött, az első lépések most lettek megtéve. Bizonyára a módszeres és gyakoribb kutatás, illetve egy nagyobb víz alatti terület megszondázása, átfogóbb vizsgálata több eredménnyel zárul majd a jövőben. ●

Merülés közben: Pál Ödön és Viktor László (a vízben)

A tizenötéves háború hatásai a Magyar Királyság népességének és településhálózatának változásaira

A tudományos kutatók munkájuk megkezdése előtt, közben és a végén is többször felteszik maguknak a kérdést: mi a jelentősége az adott témának? Míg a mohácsi csata, a Habsburg-ellenes mozgalom vagy a visszafoglaló háború szerepe, fontossága és hatása a későbbi korokra és a magyar történelme ismert, addig ugyanez a tizenötéves háborúval (1593–1606) kapcsolatban nem mondható el. Bár az utóbbi két évtizedben a „hosszú háború” történetének kutatásában jelentős előrelépés történt,¹ ám valódi helyét, szerepét és jelentőségét még mindig nem sikerült elfoglalnia az európai és a magyar történetírásban. E tanulmányban azt kívánom röviden bemutatni, hogy a 16–17. század fordulóján az Oszmán Birodalommal szemben vívott küzdelemnek milyen mélyreható következményei voltak a Magyar Királyság nemzetiségi összetételét, valamint településhálózatát tekintve.

Szakály Ferenc az 1988-ban megjelent cikkében úgy fogalmazott, hogy a hódoltság korában, a 16–17. században minden egyes török hadjáratnak és a végvidék mentén folyó állandó háborúskodásnak sok ember esett áldozatul, ám az eredeti magyarországi népesség katasztrófája a tizenötéves háború idején következett be.² A motorizált hadseregek megjelenéséig a hadjáratok a folyóvölgyekhez kötődtek, hiszen a csapatok ellátását és mozgását vízen és a mellette futó természetes útvonalakon lehetett csak biztosítani.³ Így nem meglepő, hogy mind a császári-királyi, mind pedig az oszmán seregek a tizenötéves háborúban hadműveleteiket igyekeztek a Duna, a Dráva vagy a Tisza mentén véghezvinni.⁴ Ez tehát azt jelentette, hogy nemzetiségüktől függetlenül a magyar hadszíntérre érkezett hadseregek leginkább ezen vidékeket pusztították az évről-évre megismétlődött hadjáratok alkalmával. A felvonulási terület kiélését, pusztulását két okra lehet visszavezetni. Egyrészt az elmaradt zsold miatt a katonaság csak a lakosság fosztogatásából volt képes fenntartani magát. Másrészt a hadműveletek idején történt tatár, ma-

gyar vagy a zsoldos kozák portyák stratégiai célt is szolgáltak, hiszen lehetetlenné tették ezáltal azt, hogy a környék falvaiból és mezővárosaiból ellássák az ellenséget élelmiszerral.⁵

A lakosság számára azonban a különböző nemzetiségű csapatok magyarországi telettetezése még jelentősebb károkkal járt. A vallonokat általában magyar területeken helyezték el, megkímélendő az örökös tartományokat. Ellátásukkal a környék vármegyéit (Vas, Zala és Sopron vármegyéi), városait és falvait bízták meg. Fizetlenségük miatt azonban gyakran a kvártélyuk környékéről maguk „szerezték be” a létfenntartásukhoz szükséges élelmiszert.⁶

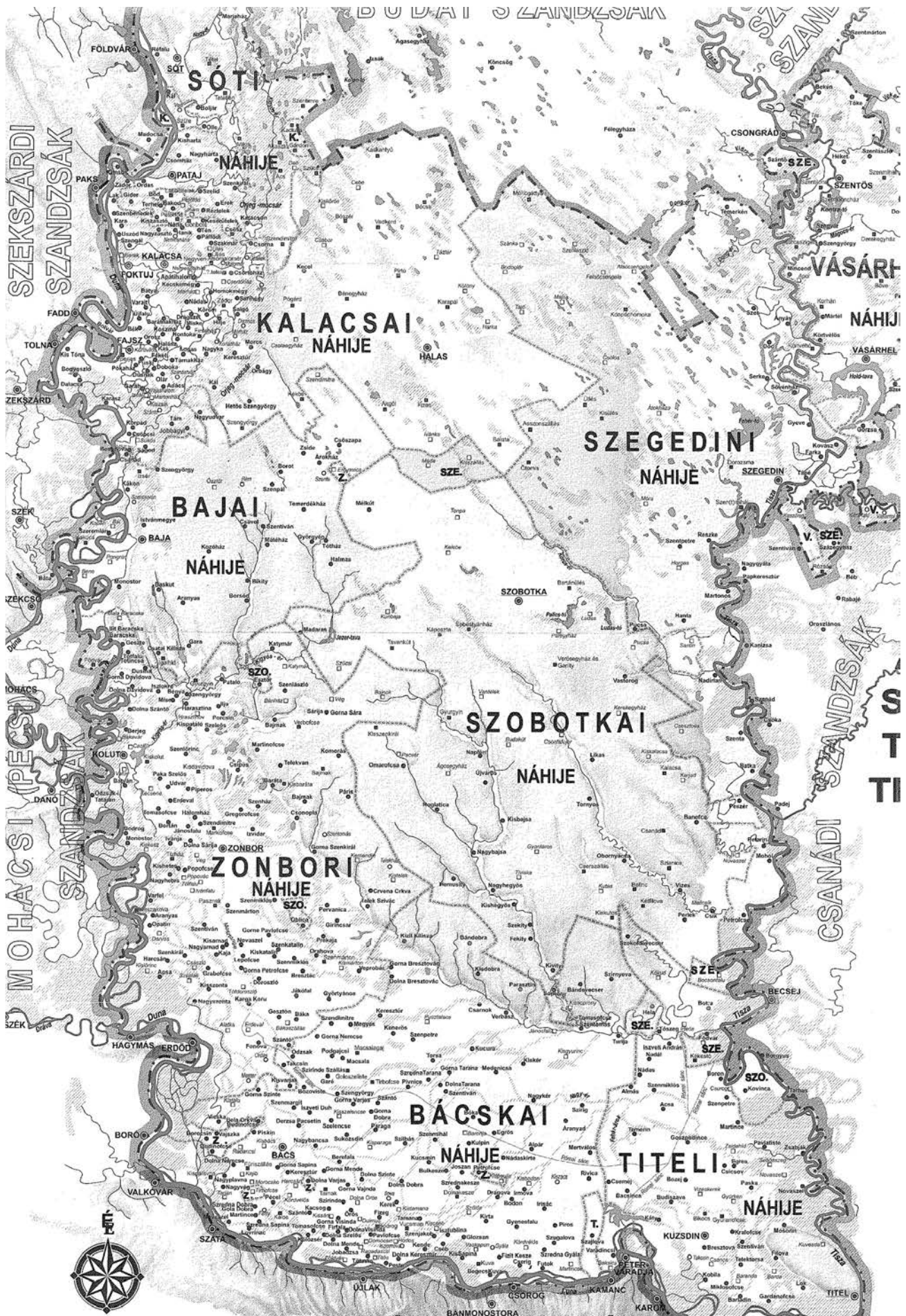
A Felső-Magyarországon beszállsolt katonaság szintén nagy terheket rótt a környező vármegyék lakosságára. Ezért fordultak az itteni rendek 1603. április 30-án kérelemmel az uralkodóhoz, amelyben igen érzékletesen írják le, hogyan élőszködtek a katonák a helybelieken. Panaszuk szerint a legnagyobb kárt a Pezzen ezred okozta, amelynek felfogadottjai minden udvarban és kastélyban, mind a nemeseknek, mind az egyháziaknak, mind a világiaknak portáján élőszködtek, raboltak és fosztogattak, és számtalan marhát leöltek. A szűzekkel és a jó hírű nőkkel is erőszakoskodtak, gyilkoltak és más rémisztő dolgokat követtek el, hogy „nem csoda, hogy a föld bűneiktől meg nem nyílt, és el nem nyelte őket”.⁷

A tatárok magyarországi telettetezései is igen súlyos következményekkel jártak, hiszen az oszmán hadvezetéstől azt a feladatot kapták, hogy portyáikkal megfelelő mennyiségű élelmiszert biztosítsanak a maguk és a hódoltsági török végvárok katonái számára. Tehát fosztogatásaik stratégiai célt szolgáltak és nem csupán „barbár szenvedélyük” kiélését kell bennük látni.⁸

Még mielőtt azonban azt hihetnénk, hogy ilyen és ehhez hasonló gaztettekre csak a fizetetlen külföldi zsoldosok és a tatárok voltak csak képesek, szeretném feleleveníteni Zacharias Geizkofler 1599 augusztusában, Mátyás főhercegnek készített feljegyzésének egy részletét. Ebből kiderül, hogy Felső-Magyarországon a fizetetlen huszárok és a hajdúk egy része a falvakban garázdálkodott, és egészen felprédálta a vidéket.⁹ Két évvel később a lőcsei krónikában azt jegyezték fel, hogy a város alá érkezett öt zászló szabad hajdú milyen nagy kárt okozott: feltörték a borospincéket, a pénzt perseyestől vitték el.¹⁰

A tizenötéves háború időszakában mind a hadjáratok, mind pedig a telettetések leginkább a magyarlakta területeket érintették és sújtották. A középkori Magyar Királyságban az össznépesség 75–80%-át kitevő magyar ajkú lakosság ugyanis lényegében egy tömbben, az ország középső sík- és dombvidékein lakott, valamint a hegyes keleti és északi peremvidékekre is csak a folyóvölgyekbe és a dombhátak vonalában hatolt be. A ruténokat, szlovákokat és románokat ezzel a hegyekbe szorította a magyarság.

A szegedi szandzsák 1570-ben (Káldy-Nagy Gyula: A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai című könyvének melléklete)

Rovásukra egyedül az Oszmán Birodalom előrenyomulása miatt egyre inkább északra és nyugatra menekülő, sőt erőszakosan betelepített rácok (szerbek, vlachok és bosnyákok) tudtak teret nyerni a királyság déli vármegyeiben, sőt szórványosan egészen Csongrád vármegyéig.¹¹ A klasszikus várháborúk időszakát (1541–1568) ugyan a magyar népesség és településhálózat nagyobb károsodás nélkül átvészelte és képes volt a regenerálódásra, ám a 15 éves háború első tényleges évétől, 1593-tól kezdődően az ország hadszínterré vált, és az évről évre ismétlődő csapásoknak már képtelen volt ellenállni. Egyszer vagy többször minden hódoltsági közösség menekülni kényszerült, kétharmaduk az Oszmán Birodalom uralmának hátralévő nyolcvan esztendejében nem is népesült be többet.¹² Helyükre pedig rácok folyamatosan érkeztek Ószerbia és Bosznia terméketlen területeiről. Ezt a folyamatot a török hatóságok is támogatták, ugyanúgy, ahogyan a Magyar Királyság területére is telepítettek be közülük a Hódoltságból.¹³ Nicolaus Gablmann 1594. szeptember 30-i emlékiratában már azt javasolta, hogy a Buda és Belgrád közötti terület végigdúlva az itt élő rác lakosságot telepítsék át a Magyar Királyság területére.¹⁴ Ez a gyakorlatban is megvalósult, hiszen a tizenöt éves háború időszakában a Győr, Komárom és Esztergom környéki rácság komoly utánpótlást kapott. Számukat Pálffy Miklós a Baranya, Tolna és Fejér vármegyébe letelepült és többségbe került¹⁵ rácok – nem egyszer erőszakos – áttelepítésével biztosította. Jelentős részük Esztergom 1605. évi eleste után is Komárom és Érsekújvár környékén maradt, illetve

oda húzódott. Ugyanakkor a Győrben élő rácok száma is megszorodott, köszönhetően annak, hogy 1606 és 1610 között Temesvári Száva kapitány vezetésével újabb csoportjaik érkeztek ide.¹⁶ Így azt lehet mondani, hogy a tizenöt éves háború időszakában a rácság etnikai határa már a Marostól északra elterülő vidékek felé tolódott, szórványosan pedig a Dunántúl északi részén is feltűntek.¹⁷

A hosszú török háború pusztításainak következtében a szlovák etnikum határvonala dél felé mozdult el. A török és a magyar földesurak telepítéseinek következtében a 17. század első felében az elpusztult magyarlakta észak-alföldi területeket fokozatosan kezdték benépesíteni, de néhány szórványuktól eltekintve jelentős részük ekkor még elmagyarosodott. Az erdélyi románság úgyszintén a tizenöt éves háború következtében a hadjáratok által leginkább sújtott folyóvölgyek vidékére költözhetett, köszönhetően annak, hogy

ezek a zömében magyar ajkú vidékek elnéptelenedtek.¹⁸

A tizenöt éves háború időszakában a folyamatos harcok, portyák, rablások áldoztatává vált, vagyonát és családját veszített nemesség és jobbágság tömegesen állt a szabadhajdúk közé. Az erdőkbe menekültek, kóborlók és magukat fosztogatásból fenntartók üldözésére és kiirtására a magyar rendi gyűlés 1595 és 1604 között többször is határozatot hozott.¹⁹ Lecsendesítésükre Bocskai István 1605. december 12-én a magyar történelem legnagyobb kollektív nemesítését hajtotta végre. Ennek során ekkor kb. tízezer, majd a következő év szeptemberében újabb ezer hajdút telepített le Dorogon, Böszörményben, Szoboszlón, Nánáson, Hadházon, Polgáron, valamint Vámspércsen és környékükön.²⁰ Emellett Bihar és Szabolcs vármegyékben

Esztergom ostroma Ortelius művében

jelentős számú egyéni nemesítést adott ki. 1613. április 1-jén II. Mátyás király megerősítette a hajdúvárosok kiváltságait, és a felső-magyarországi főkapitány alá rendelve a Magyar Királyság speciális részévé váltak. A Hódoltság megszűnése után sem kerültek földesúri joghatóság alá, hanem külön közigazgatási egységet (Hajdúkerületek) hoztak létre számukra.²¹

Összegzés

Mint a fentiekből láthattuk, a hosszú, vagy tizenöt éves háború jelentős hatást gyakorolt a magyar nemzet további történetére is, hiszen a hadjáratokkal és telettetésekkel együtt járó fosztogatások és pusztítások súlyos károkat okoztak a magyar népességnek és településhálózatnak, amely ezt a csapást teljességgel már nem volt

képes kiheverni. Mindezek alapján joggal állíthatjuk, hogy a 16–17. század fordulójának nagy oszmán–keresztény összecsapása olyan jelentőségű esemény, amely mind Európa, mind Magyarország későbbi történetére és jelenére is komoly befolyást gyakorolt. ●

Jegyzetek

¹ Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári–királyi sereg valószínű katonai értékéről. Hadtörténelmi Közlemények 103 (1990: 1. sz.) 85–95.; Kelenik József: A kézi löfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári–királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991: 3. sz.) 80–122.; Kelenik József: A kézi löfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991: 4. sz.) 3–52.; Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.; Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. (továbbiakban: Ivanics 1994.); Sahin-Tóth Péter: La France et les Français face à la „longue guerre“ de Hongrie (1591–1606). I-II. kötet. Budapest-Tours, 1996 (Doktori disszertáció); Tóth Sándor László: A mezőkeresztes csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. (továbbiakban: Tóth 2000.); Bagi Zoltán: A császári–királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. (továbbiakban: Bagi 2011.)

² Szakály Ferenc: Mi veszett Mohács után? A magyarországi török uralom mérlege. Valóság 31 (1988: 3. sz.) 39–51. (továbbiakban: Szakály 1988.) 39.

³ Keegan, John: A History of Warfare. London, 1993. 299–315.; Kehne, Peter: Zur Logistik des römischen Heeres von der mittleren Republik bis zum Ende der hohen Kaiserzeit (241 v. Chr. – 235 n. Chr.): Forschungen und Tendenzen. Militärgeschichtliche Zeitschrift 63 (2004) Heft 1. 115–153.

⁴ A nagy folyamok elhagyásával fellépő megoldhatatlan utánpótlási gondokról panaszkodott Zacharias Geizkofler is az 1597. évi hadjáratról készült jelentésében, 1598. januárjában. Müller, Johannes: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigster Jahrgang. 1901. 155–262. idézett hely: 235. Az oszmán hadsereg számára pedig Várad 1598. évi ostroma idején az ostromszerek eljuttatása okozott komoly problémát hajózható folyamok hiányában. Tóth 2000. 293–297.

⁵ ÖStA KA AFA 1600/12/7; Ivanics 1994. 161–162.; Bagi Zoltán: Császári–királyi hadi-berendezkedési terv 1595-ből. In: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv 2010. Szerk.: Csombor Erzsébet. Esztergom, 2010. 53–78. (továbbiakban: Bagi 2010.) 64; Bagi 2011. passim.

⁶ Sahin-Tóth Péter: Lotaringia és a tizenöt éves háború. Századok 138 (2004: 5. sz.) 1149–1188, 1156–1177. A vallón katonaság ellátásáról: Bilke Irén–Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegy-

hieronymus Ortelius: Redivivus Continuatus oder Der ungarischen Kriegs Empoerungen ... című könyvének címlap részlete (a bajai Ady Endre Városi könyvtár gyűjteményéből)

zőkönyvének regesztái 1555–1711. I. rész. Zalaegerszeg, 1989. 632. c., 640. c., 656. c., 665. c.; Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1595–1608. II. rész. Sopron, 2002. 231. c., 243. c., 244. c., 295. c.; Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely 1989. 509. c., 517. c., 539. c., 633. c., 641. c.; Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641. Vas megyei levéltári füzetek 5. Szombathely 1992. 761. c., 768. c., 771. c., 936. c. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1599/8/12.

⁷ ÖStA Hoffinanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn RN. 77. Fol. 699r-712v.

⁸ Szakály 1988. 39.; Ivanics 1994. 161–166.; Kelenik József: A hajdúk. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk: Rácz Árpád. Bp. 2000. 126–132. (továbbiakban: Kelenik 2000.) 127

⁹ Zacharias Geizkofler feljegyzése Mátyás főhercegnek, 1599. augusztus. ÖStA KA AFA 1599/8/12.

¹⁰ Szepességi avagy Iőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár. Magyar Hírmondó s. Budapest, 1988. 118–119.

¹¹ Szakály 1988. 44–45.; Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon – szerbek és magyar történelemben (Vázlat) In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged 1991. 11–50. (továbbiakban: Szakály 1991.) főképpen 11–18; A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban. Szerk.: Blazovich László. Szeged, 1996. 91–92., 214–215.; Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged, 2002. 80., 112.

¹² Szakály 1988. 41.; Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Budapest, 2000. 172–173. (továbbiakban: Pálffy 2000.); Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. 124–125.

¹³ Szakály 1988. 45.

¹⁴ Thallóczy Lajos: Gabelmann Miklós császári hadi történetíró emlékezete. Történelmi Tár, 1896. 577–645. 618–619.

¹⁵ Szakály 1991. 22–25.

¹⁶ Jedlicska Pál: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. Eger 1897. 592–593.; Takáts Sándor: Telepítések Esztergom vidékére a XVI-ik század végén. Századok 37 (1903) 531–536. 533–534.; Pálffy 2000. 176–177; Pálffy Géza: Elképzelések a török hódoltság elpusztításáról a XVI-XVII. században. In: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Budapest 2004. 387–401, 395–396.; Bagi 2010. 64–65. 1596-ban a rácok betelepítésével párhuzamosan a horvát-szlavón végvidékre néhány ezer vlach család települt be. ÖStA Hofkreiszrat Akten Prag No. 3.

¹⁷ A rácok a 16. század végére a Hódoltság talapzatát alkották. Benépesítették a Bánságot, a Dél-Alföldet egészen a Maros vonaláig, valamint a Dél-Dunántúlt is. Szakály 1991. 20–24.; Pálffy 2000. 173–178. Káldy-Nagy Gyula: A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokai. Szeged, 2008.

¹⁸ Szakály 1988. 45–46.; Pálffy 2000. 187–188.

¹⁹ A magyar rendi gyűlés szabadhajdúk elleni végzése: 1595/31., 1595/32., 1596/23., 1597/23., 1598/29., 1599/3., 1601/27., 1602/19., 1603/11., 1604/12. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvények. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. 2. kötet. Budapest, 1899. 757., 790., 819–821., 845., 907., 923., 937., 949. (Továbbiakban: CJH 1899.) Rhédey Ferenc megbüntetésének ügye: 1599/37. CJH 1899. 869–871.; Kelenik 2000. 127.

²⁰ Ugyanekkor a Habsburg udvar is azt tervezte, hogy az uszkokokat és vlachokat áttelepíti a Tiszántúlra. Pálffy 2000. 180–181.

²¹ Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. 400–401.

Honnan jöttek a madarasi telepesek?

Újabb adatok Madaras község újratelepítéséről

Madaras község 1787-ben történt újratelepítéséről, az új lakók származási helyéről korábban már két alkalommal is jelent meg dolgozatom.¹ Mindkét dolgozat csak részeredményeket tudott felmutatni, bár kétségtelen, hogy már ezzel is kijelölte a betelepülés irányát, de teljes részletességgel szolgálni akkor még nem tudott.

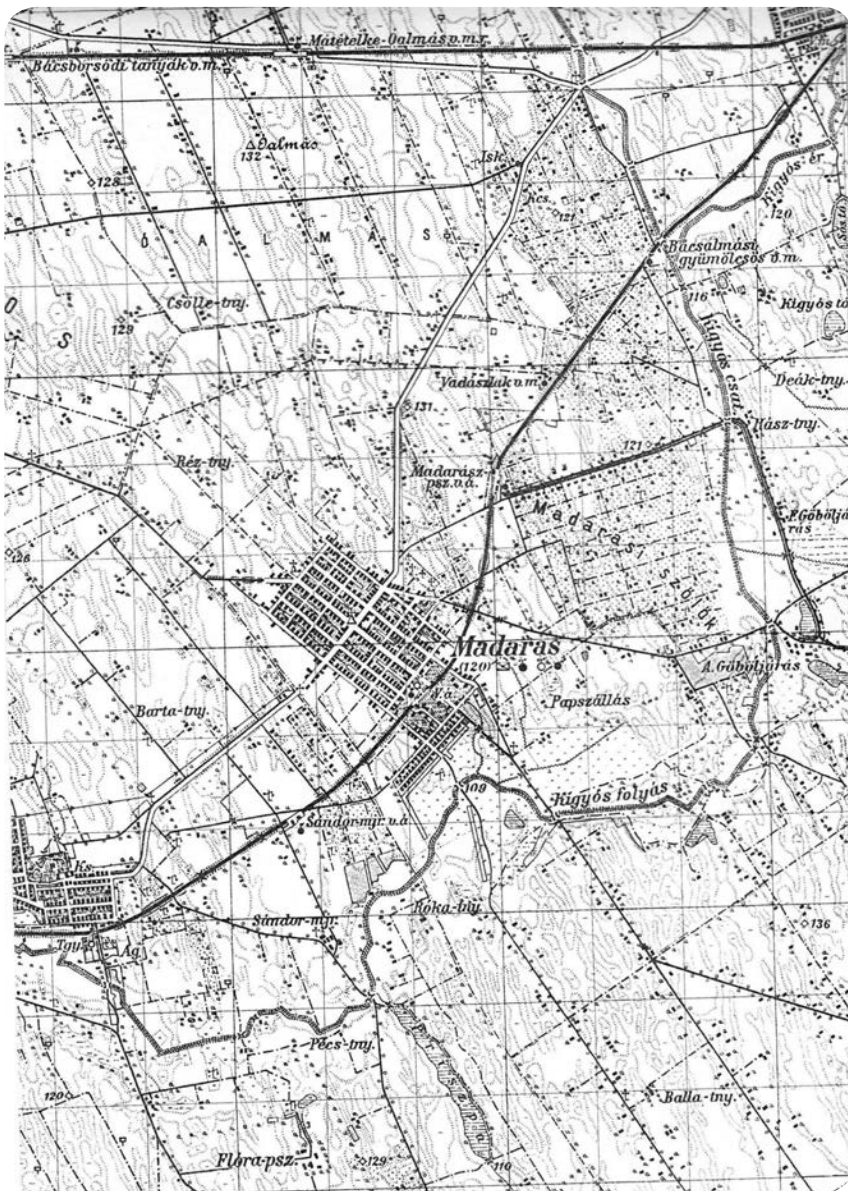
Az első dolgozat a Sáríból 1787-ben Madarasra költözött családoknak Pest vármegyéhez írott leveléből kísérelte meg az ideköltözött családok nevét, számát meghatározni, míg a második dolgozat a német betelepülőkkel foglalkozott. Mindkét népcsoport részét képezte ugyan a betelepült madarasi lakosságnak, de a teljesség még hiányzott.

Jelen dolgozat alapját azok a bérmlási jegyzőkönyvek adják, amelyek nem sokkal a betelepülés után keletkeztek, és amelyben a bérmlákozók keresztelésének helyét is beírták.² A keresztelés helye általában megegyezik a születési/származási hellyel is, bár nem mindig. Persze a keresztelés helyének ismerete sem jelenti minden esetben az illető család eredeti származási helyét, biztos, hogy egyes esetekben már csak a közbülső lakhelyét, vagy azok egyikét mutatja, és a család egészen máshonnan indult vándorútra. A migrációs irodalomban általában az a feltevés uralkodik, hogy a török hódoltság után a Felvidékről indult telepesek először többnyire csak a magyar Alföld északi részéig, a Középhegység aljáig jöttek és csak később vándoroltak tovább különféle okok miatt, elfoglalva végül az egész Duna–Tisza közt.

Nyilvánvaló tehát, hogy pl. egy Sáríból jött, ott született, szlovák nevű családtagnak nem ez a falu az eredeti származási helye, még kevésbé egy Akasztóról vagy Kecelről jött szlovák nevű családnak, akiknek ez a falu már talán akár a harmadik letelepülési helye volt. Az ő eredeti származási helyük is valahol a Felvidéken volt, de pontosan megállapítani már nem lehet, hogy az hol volt.

Voltak olyan, nyugodtan mondhatjuk, vándor családok is, akiknél a férjnek, a feleségnek, de valamennyi gyermeküknek is más-más a születési helye.

A madarasi első bérmlás 1791-ben,³ tehát a betelepülést követő negyedik évben volt. A bérmlást gróf Kollonics László érsek (1788–1817) végezte, az ekkor keletke-

Madaras 1913-as térképen

zett jegyzékben a bérmlákozók közül senki sem született Madarason, az 1807-es⁴ és 1812-es⁵ jegyzékben, amikor Takács Márton kalocsai nagyprépost, felszentelt bellini püspök bérmlált, azonban már egyre többen vannak a született madarasiak, bár még bőven találni más faluban, városban született bérmlákozókat is. Ez is teljesen érthető, mert a betelepülés sem történt egyszerre, még évek múlva is jöhettek új telepesek, mint ahogyan mindig voltak eltávozók is.

Az állandó fluktuáció az oka annak, hogy bőven találunk ebben a dolgozatban olyan neveket is, amelyek mai madarasi ember számára semmit sem mondanak, ismeretlenek, de jelentős számban vannak a ma is ismert családok első képviselői, ősei is.

A feldolgozásnál elhagytam a megbérmláltak bérmanevének közlését, ezt általában nem szokták használni az emberek, illetve elhagytam a bérmaszüllők neveit is, mert általában egymásnak voltak bérmaszüllői, és

Horváth György- Nagy Ilona
 Kiss Katalin (23 é. András- Nagy Katalin) –
 Papp Antal felesége.
 Hajnal Pál- Zsámboki Katalin
 Hajnal Ferenc- Kubik Judit férje.
 1807 Kurucz Mihály (24 é. Mátyás- Nagy
 Ágnes) – Stefánovics Anna férje.
 Buják György- Boros Éva
 Furulyás János- Szabó Mária
 Juhász Mihály (23 é. György- Kovács Ág-
 nes) – Vinkó Erzsébet férje.
 Kis Pál András (35 é. András- N. Erzsébet) –
 Berkes Erzsébet
 Nagy János (44 é. Mihály- Ocskó Katalin) –
 Farkas Ilona férje.
 Nagy Pál (35 é. Mihály- Ocskó Katalin) –
 Lai. . . Katalin férje.
 Nagy N. ? (32 é. Mihály- Ocskó Katalin) –
 Lányi Erzsébet férje.
 Versánszki Imre (25 é. Imre- N. Erzsébet)
 – Horváth Anna férje.

DABAS – PPS vm., Alsódabasi járás.

1807 Kajdacs János- N. Anna

DARÓCZY – Lázárdaróci, Szatmár vm., Szat-
 márnémeti járás, vagy Daróc, Sáros vm.,
 Hétházi járás. Összetételben sok település
 nevében szerepel a szó.

1807 Pölyhe Mihály (49 é. Jakab- Győri Ka-
 talin) – Bárány Erzsébet férje.

DEÁKI – Pozsony vm., Galántai járás.

1807 Mészáros Mózes (55 é. István- N.
 Mária)

DUSNOK – PPS vm., Kalocsai járás.

1791 Varga György- Perneczki Erzsébet
 (Kiskunhalason át jöttek)

Márk István- Bárány Zsuzsanna

ECSEK – PPS vm., Monori járás.

1791 Kohut Éva (18 é. Máté- N. Anna) –
 Barika János felesége.

ECSÉD – Heves vm., Hatvani járás.

1791 Szabó Ilona (21 é. János- Szijjártó
 Erzsébet) – Vastag István felesége.

Juhász András (37 é. Mihály- Szijjártó Róza)
 – Cselánszki Éva férje.

1807 Matus (?) György- Kovács Borbála

K. EGRES, ilyen összetételben nem talál-
 ható, ha Rácegres, akkor vagy Zimány
 falu része, Somogy vm., Igali járás,
 vagy Sárszentlőrinc része, Tolna vm.,
 Simontornyai járás.

1807 Cziráki József- Zsoldos Erzsébet

ELŐSZÁLLÁS, ma Nagykarcsony, Tolna
 vm., korábban Hercegfalva, Mezőfalva,
 Fejér vm., Sárbogárdi járás.

1791 Maal (Mohl) Mátyás- Renich (Remete)
 Anna

ENDREFALVA – Nógrád vm., Szécsényi
 járás.

1807 Licskó Márton- Horváth Katalin

Olasz Mátyás- N. Mária

ESSŐ – Alsó- vagy Felső-Esső, Gyón PPS
 vm., Alsódabasi járás.

1807 Kajdacs Pál- N. Anna

ÉRSEKÚJVÁR – Nyitra vm. város.

Róm. kath. templom

Bácsmadaras

1791 Ölveczki Katalin (40 é. József- Kalicza
 Anna) – Pirony György felesége.

1807 Molnár József- N. Mária

FAJSZ – PPS vm., Kalocsai járás.

1791 Szöllősi Simon (45 é)- Juhász Erzsé-
 bet

Szöllősi József- Fekete Katalin

Tótsaki András- Serege Erzsébet

Berta Péter- Gombkötő Anna

1807 Szöllősi Simon (62 é. Mátyás- N. Ág-
 nes)

Zovák Lázár (24 é.) – Bors Klára férje.

FANCSAL – Abaúj vármegye, szikszói járás.

1807 Kovács Anna (25 é. Ferenc- Motsa
 Anna)

N. Ferenc (Olvashatatlan név)- N. Katalin

FELFALU, sok összetételben, esetleg Szé-
 csényfelfalu, Nógrád vm., Szécsényi
 járás.

1807 Bódi (Bógyi) János- N. Ilona

Bógyi József – N. Katalin

FÉLEGYHÁZA – Kiskunfélegyháza, PPS
 vm., város.

1791 Kríza István- Papp Anna

Horváth Katalin (György- Balogh Erzsébet) –
 Petrik Márton felesége

Dávid György (35 é. György- Varga Katalin) –
 Sindel Mária (30 é. Jakab- N. Teréz)

1807 Urbán Anna (Mihály- Kovács Ilona) –
 Fodor Pál felesége.

Bokros Ferenc (43 é. Ferenc- Hajdú Sára) –
 Dágán Mária férje.

Kovács János- N. Éva

Gombos János- N. Ilona

Szabó Imre (26 é. József- N. Erzsébet) –
 Magócs Ágnes férje.

Földi Ferenc (26 é. János- N. Anna) – Farkas
 Teréz férje.

FÖLDVÁR, Dunaföldvár, Tolna vármegye,
 jszhely, de lehet Békés város, Békés vm.
 egyik határrésze is.

1791 Ricza József (64 é. György- Kolosvári
 Katalin) – Hambalkó Katalin férje.

1807 Nagy Pál (17 é. Imre- Máté Ilona) –
 Lukács Katalin férje.

Licskó Márton- N. Katalin

Szanyi Mihály (70 é. János- Méhes Erzsé-
 bet) – Nagy Katalin férje.

1812 Magyar Mihály- N. Erzsébet

FÜLE – Fejér vm., Székesfehérvári járás.

1807 Tíringer György (45 é. Tamás- Stoler
 Erzsébet) – Geiger Mária férje.

GALGAHÉVIZ – PPS vm., Aszódi járás.

1807 Kalmár Mátyás (47 é. Mátyás- N. Ka-
 talin) – Odvali Borbála férje.

GYÓN – PPS vm., alsódabasi járás.

1807 Harnos József – Drahos Katalin

GYÖRGYE – Tápiógyörgye, PPS vm., Abo-
 nyi járás.

1807 Pellaki (Perlak) Zsuzsanna (27 é. István-
 N. Mária) – Pálfi István felesége.

HALAS – Kiskunhalas, PPS vm., jszhely.

1791 Rádóczy Márton- Csábi Anna

1807 Hegyes János (35 é. Menyhért- Nagy
 Erzsébet) – Újvári Judit férje.

Hambalkó Mátyás (24 é. István- Dolkó Má-
 ria) – Tury Magdolna férje.

Molnár Ilona (22 é. Pál- Kovács Anna) –
 Kihut István felesége.

HEGYES – Trencsény vármegye, Zsolnai járás, több
 Hegyes helység közül a legvalószínűbb.

1791 Novák János- Merkvi Anna

HEVES – Heves vármegye, jszhely.

1807 Tóth István (35 é. György- N. Borbála)
 – Pataky Erzsébet férje.

HORGOS – Csongrád vármegye,
 Tiszáninneni járás.

1807 Szalóki János- Balika Katalin

HORVÁTI, Erdőhorváti Zemplén vm., Tokaji
 járás, vagy Tornahorváti, Abaúj vm., Tor-
 nai járás, vagy Nagyhorváti, Zala vm.,
 Pacsai járás. Sok összetételben szerepel
 a horváti szó.

1807 *Szvicsek András* - *N. Erzsébet*
HOSCSICS – talán Hoscsina, azaz Hadas, Trencsén vm., Puhói járás.
 1791 *Mikulás Illés* (30 é. *János- Kelner Mária*) – *Malik Mária* férje.
HOTSOVA – talán Hotsa, azaz Hecse, Bars vármegye, Aranyosmaróti járás.
 1807 *Balasy György* (66 é.) – *Unitska Erzsébet* férje.
IRSA – PPS vm., Monori járás (ma: Albertirsa)
 1807 *Hegyi György- N. Anna*
JANKOVÁC – Jánoshalma, Bács-Bodrog vm., Bácsalmási járás.
 1791 *Samu György- Pető Erzsébet*
Fenyvesi Pál- Nagy Erzsébet
Bobár Mihály- Dobra Erzsébet
Skornyik Pál- N. Zsuzsanna
Sétáló József- N. Mária
Hambalkó István- Benkovics Mária
Tumó János (33 é. *István- Almási Anna*) – *Szerezlai Anna* (28 é. *György-Szabó Katalin*)
 1807 *Kovács Ilona* (30 é. *Ferenc- Fazekas Zsuzsanna*) – *Kolop János* felesége.
Faragó András- N. Ágnes
Fenyvesi József (38 é.)- *Medve Mária*
Kovács N. (Ferenc- Fazekas Zsuzsanna) – *Körmöndi János* felesége.
Seres Mátyás (30 é. *Jakab- Szabó Erzsébet*) – *Kovács Katalin* férje.
Makay János (27 é. *János- N. Erzsébet*) – *Csák Katalin* férje.
JÁSZAPÁTI – JNKSZ vármegye, város.
 1791 *Varga Judit* (29 é. *Mihály-Sike Erzsébet*) – *Fodor Máté* felesége.
Hubai András- Baji Katalin
Patai István (54 é. *György- Szolga Erzsébet*) – *Kovács Anna* férje.
 1807 *Kovács Pál* (35 é. *János- Dósa Ilona*) – *Nagy Ilona* férje.
Fodor Mátyás (46 é. *Mátyás- Bere Ilona*) – *Krizsán Anna* férje.
Kovács János (20 é. *János- Bagi Anna*) – *Gajdócsi Zsuzsanna* férje.
Nagy Erzsébet (28 é. *János- Antal Judit*) – *László Márton* felesége.
Locskai Ignác (30 é. *András- N. Katalin*) – *Kihut Erzsébet* férje.
Nagy János (52 é. *Ferenc- N. Katalin*) – *Locskai Anna* férje.
Borbás János (32 é. *József- N. Erzsébet*) – *Harantsik Zsuzsa* férje.
Borbás József (39 é. *József- Kiss Anna*) – *Szőllősi Anna* férje.
Kovács András (35 é. *János- N. Ilona*) – *Bűn Mária* férje.
Nagypátser (?) János (35 é. *István- Sebők Erzsébet*) – *Molnár Éva* férje.
 1812 *Locskai Erzsébet* (25 é. *Mihály- N. Katalin*) – *Szabó János* felesége.
JÁSZÁROKSZÁLLÁS – JNKSZ vm., Felsőjárás.
 1812 *Helle Anna* (18 é. *Pál- N. Erzsébet*) – *Vinkó János* felesége.
Farkas András (53 é.) – *Dósa Ilona* férje.

JÁSZBERÉNY – JNKSZ. vm., város.
 1791 *Barta Ferenc- Kocsis Ilona*
 1807 *Dencz Lőrinc- Buklér Erzsébet*
Barta Ferenc (70 é. *Mihály- N. Zsuzsanna*) – *Kocsis Ilona* férje.
Jánosi Adalbert (78 é. *Mátyás- N. Ilona*) – *Furulyás Róza* férje.
Barta Mihály (25 é. *Mihály- N. Anna*) – *Hegedűs Anna* férje.
Barta Mihály (68 é. *Mihály- N. Zsuzsanna*) – *Hernyák Ilona* férje.
JÁSZJÁKÓHALMA – JNKSZ vm., Felsőjárás.
 1791 *Borics Márton- Rácz Apollónia*
 1807 *Kovács István* (32 é. *János- N. Anna*) – *Pál Katalin* férje.
Varga Ferenc- Buklér Anna
Kovács Márton (28 é. *János- Csere Ágnes*) – *Pál Zsuzsanna* (26 é. *Mihály- Horváth Zsuzsanna*).
Kovács János (25 é. *Márton- N. Anna*) – *Gracza Mária* férje.
Tóth Mihály (80 é. *János- Nyíri Anna*) – *Kovács Róza* férje.
Hartyányi József (40 é. *Mihály- Kiss Katalin*) – *Telek Apollónia* férje.
Hartyányi Márton (29 é. *Mihály- Kiss Katalin*) – *Barta Anna* férje.
Turcsányi Márton (35 é. *István- N. Anna*) – *Hubay Erzsébet* férje.
Túri Mátyás (23, *Mátyás- Herbacsek Katalin*) – *Varga Katalin* férje.
Vámos Imre- N. Apollónia
 1812 *Daróczi Pál- Onódi Erzsébet*
Tóth János- N. Katalin
Tóth Imre- N. Erzsébet
KALOCSA – PPS vm., jszhely.
 1807 *Korsós György- N. Anna*
Kovács János (36 é. *János- Gela Mária*) – *Katracs (?) Ilona* férje.
 1812 *Bognár János- N. Veronika*
KARANC SALJA – Nógrád vm., Füleki járás.
 1807 *Hegedűs András* (35 é. *Ferenc- N. Judit*) – *Nagy Anna* férje.
KATYMÁR – BB vm., Bajai járás.
 1807 *Fülöp János* (55 é. *Mihály- N. Erzsébet*) – *Káplár Anna* férje.
Rúza Mátyás- Dudás Mária
Fülöp János- N. Ágnes
 1812 *Fülöp Mihály* (30 é. *János- N. Ágnes*) – *Antalicz Ilona* férje.
Rauss György- N. Rozália
KECEL – PPS vm., Kiskőrösi járás.
 1791 *Dubecz Márton- Mráz Mária*
Kriglovics Ádám- Tóth Erzsébet
Antóni György (50 é. *Mihály- Cinege Judit*) – *Kriglovics Éva* férje.
 1807 *Szvorenny Mátyás* (30 é. *György- Babicz Katalin*) – *Péter Éva* férje.
Keceli János (30 é. *István- N. Anna*) – *N. Ilona* férje.
Károlyi György- Pálincás Katalin
Szvorenny György (29 é. *György- Babicz Katalin*) – *Bárány Erzsébet* férje.

NN. (Olvashatatlan név) (36 é. *Mihály- Horniczki Éva*) – *Bábi Éva* férje.
Szvoren János (35 é. *György- Babicz Katalin*) – *Blaskovics Erzsébet* férje.
Zakupni István (40 é. *Mihály- N. Anna*) – *Bednarik Mária* férje.
Hrasztik Pál (48 é. *János- N. Mária*) – *Csermák Erzsébet* férje.
 1812 *Kovács János- N. Ilona*
KECSKEMÉT – PPS vm., város.
 1791 *Hagyák Klára* (*Mihály- Biter Erzsébet*) – *Kovács Imre* felesége.
Dávid Ferenc (48 é. *György- Varga Katalin*) – *Barkóczy Anna* férje.
 1807 *Ágoston János- Mészáros Anna*
Halász Ferenc- Simon Zsuzsanna
Kálvin György- Rajczi Mária
KERESZTÚR – sok összetételben van, esetleg Bars vármegye, Aranyosmaróti járás.
 1807 *Czégány Márton* (57 é. *György- N. Erzsébet*) – *Csernovics Erzsébet* férje.
KERÉNY – BB vm., Zombori járás.
 1791 *Barnaky István* – *Papincsák Anna*
Petróczi János – *Dvorácskó Katalin*
 1807 *Farkas Adalbert* (*Jakab- N. Mária*) – *Juhász Mária* férje.
KISSZÁLLÁS – BB vm., Almási járás.
 1807 *Siskovics József- Szabó Erzsébet*
KISTELEK – Csongrád vármegye, Tiszánineni járás.
 1807 *Barta István* (21 é.) – *Ponóczy Katalin* férje.
Molnár Mihály (21 é. *Pál- Kovács Anna*) – *Somogyi Róza* férje.
Rácz János- N. Anna
Király György- N. Anna
KOMÁROM – Komárom vm., város.
 1807 *Kuti József- Szabó Erzsébet*
KOMJÁTI – Nyitra vm., Érsekújvári járás.
 1791 *Farkas János* (50 é. *László- Szlávik Katalin*) – *Mihus Borbála* (50 é.) férje.
KUNBAJA – BB vm., Almási járás.
 1807 *Kőszegi József- Horváth Julianna*
KUNSZENTMÁRTON – JNKSZ vm., tiszai alsójárás.
 1807 *Kurucz Mátyás* (50 é. *István- Gacsó Katalin*) – *Nagy Ágnes* férje.
KUPUSZINA – Bácskertes, BB vm., Apatini járás.
 1791 *Molnár András- Janovics Teréz*
KÜRT – Komárom vármegye, Udvardi járás, esetleg Tiszakürt, JNKSZ. vm., tiszai alsójárás.
 1812 *Tóth István* (46 é.) – *Juhász Katalin* férje.
LÉVA – Bars vármegye, város.
 1807 *Lévai János* (66 é. *János- N. Judit*) – *Anka Mária* férje.
LIPTÓ – vármegye, közelebbi hely megjelölés nélkül.
 1791 *Lehoczki Anna* (*Simon- N. Éva*) – *Somoskői Pál* felesége.
LITKE – Fényeslitke, Szabolcs vármegye, kiskvárdai járás.

1791 *Rácz Rozália* (26 é. György- *Gecse Ilona*) – *Tőzsér István* felesége.

MAJSA – Kiskunmajsa, PPS vm., Félégyházi járás.

1791 *Tóth Pál- Kertész Ilona*

1807 *Sándor Erzsébet* (21 é. *Sándor-Templom Erzsébet*) – *Szűcs György* felesége.

Szöllősi Katalin (50 é. György- *N. Zsuzsanna*) – *Varga András* felesége.

Nagy Katalin (31 é. *Pál- Busa Anna*) – *Fejes Albert* felesége.

Simony János (22 é. *József- N. Erzsébet*) – *Turcsányi Anna* férje.

Nagy István (35 é. *István- Gazdag Ilona*) – *Kiss Borbála* férje.

MARTONFALU – Zsitvamartonfalva, Nyitra vm., Érsekújvári járás.

1807 *Huszár János* (45 é. *János- Éder Sára*) – *Faragó Anna* férje.

MEZŐÓRS – Győr vármegye, Pusztai járás.

1807 *Kovács István* (76 é. *István- N. Júlia*) – *Szokolczay Erzsébet* férje.

MÉLYKÚT – BB vm., Almási járás.

1791 *Zezurek Mária* (28 é. György- *N. Veronika*) – *Blaszanyik János* felesége.

Behal János- Rangos Borbála

1807 *Rezőlök(?) Lőrinc* (35 é. György- *N. Veronika*) – *Pandur (?) Erzsébet* férje.

Hugyák János (32 é. *Ádám- Novák Anna*) – *Racsmany Ilona* férje.

Hollósi Dávid – *N. Mária*

MÉRA – Kolozs vármegye, Nádasmenti járás.

1791 *Bódi József* – *Koritar Mária*

MILITICS – Nemesmilitics, BB vm., Zombori járás.

1807 *Csernus Mária* (18 é. *Mátyás- Gyürki Rozália*) – *Földi Imre* felesége.

MISKE – PPS vm., Kalocsai járás.

1807 *Barta József* (20 é. *Mihály- Léko Ágnes*) – *Novák Rozália* férje.

MONOSTOR sok összetételben szerepel (Sáriban is van bencés monostor), valószínűleg Bátmonostor, BB. vm Bajai járás.

1791 *Óze István- Harnos Anna*

1807 *Csintalan István* (45 é. *János- Harnos Anna*) – *Kovács Katalin* férje.

Csintalan János (34 é. *János- Harnos Anna*) – *Bernaki Katalin* férje.

Markovics Katalin (33 é. *Imre- Horváth Katalin*) – *Pál Ferenc* felesége.

NAGYAR – Szatmár vármegye, Fehérgyarmati járás.

1807 *Nagy János* (68 é. György- *Varga Katalin*) – *Bárany Mária* férje.

NAGYKÁROLYI – Szatmár vm., város.

1791 *Károlyi Péter* – *Parassay Mária* férje

NENNYE, Lukanénye, Hont vármegye, Ipolynyéki járás.

1791 *Ocskó Katalin*, özvegy

NÉMEDI, Alsónémédi, PPS vm., Alsódabasi járás.

1807 *Blaskovics István* (46 é. *Mihály- Gyurkovics Zsuzsanna*) – *Birkás Erzsébet* férje.

Laboda József (28 é. *Mihály- N. Ilona*) – *Ábrahám Erzsébet* férje.

NYITRA vármegye, a helység nincs megjelölve.

1807 *Stefánics József* – *Odrobina (?) Anna* férje.

ÓLEGYEN, Regőce, BB vm., Bajai járás.

1817 *Kollár Mária* (18 é. *András- Dudás Mária*) – *Tiri Mátyás* felesége.

PELINCS, PELIN, Piliny, Nógrád vm., Szécsényi járás.

1791 *Luspai János- Olasz Mária*

1807 *Takács János* (55 é. *János- Lakatos Zsuzsanna*) – *Gyurkó Ilona* férje.

PEST vármegyei (helység nincs megadva).

1807 *NN. (Olvaszhatatlan név)* (50 é. *István- N. Julianna*) – *Szenyi Mihály (Szőnyi?)* felesége.

PRAZOVA valószínűleg Paraznó, Trencsén vm., Vágbesztercei járás.

1807 *Petrovics György* (28 é. György- *Mikuskova Anna*) – *Paniszkova Anna* férje.

PUSZTAKÚLA – Kerény, BB vm., Zombori járás.

1807 *Hajlik Mihály- N. Mária*

RASZTINA, Regőce, BB vm., Bajai járás.

1791 *Horváth György- Fóris Katalin*

RÁSOV, Marsófalva része, Trencsén vm., Vágbesztercei járás.

1807 *Jedlicska Imre- Ár Sára*

RÉM – puszta Jánoshalma és Baja között, a Bajai uradalom része volt, BB vm., Almási járás.

1807 *Tokodi György- Csernok Júlia*

SASTIN, – Sasvár, Nyitra vm., Szeniczi járás.

1791 *Sztupovszki Imre* (38 é. *Antal- Reák Erzsébet*) – *Hornyák Katalin* férje.

SÁRI – PPS vm., Alsódabasi járás.⁷

1791 *Pávó Judit* (20 é. *Pál- Slezák Éva*) – *Nagy József* felesége.

Varga János- Béli Ilona

Varga József (19 é. *János- Béli Ilona*) – *Szulovszki Erzsébet* férje.

1807 *Veszelszki Ignác* (28. é. *János- Dosztál Katalin*) – *Jánosi Mária* férje.

Garajszki József- Szelein(?) Ilona

Serfőző András (30 é. *János- Juda Klára*) – *Behal Katalin* férje.

Garajszki Anna (20 é. *Márton- Tretyák Mária*) – *Martsek István* felesége.

Precseczki (Puruczki) Mihály- Sastyinszka Anna

Precsinszki (?) István- N. Éva

Varga Ádám (26 é. *András- Pintér Mária*) – *Sétáló Borbála*.

Suhajda Imre- Kucsák Judit

Veszelszki Mária (40 é. *András- Kucsák Judit*)

Madaras 1805-ös térképen (Medvey Gábor gyűjteményéből)

Pék Ferenc (50 é. János- Fortzeg Katalin) – Fortzek Dorottya férje.
 Kovács István-Habina Zsuzsanna
 Bednarik András (40 é. Mátyás- Varga Mária) – Buncsák Anna férje.
 Garajszki János (25 é. János- N. Mária) – Styelcsik Teréz férje.
 Bausz Ádám (25 é. János- Jerus Anna) – Mezei Anna férje.
 Szlávik István (50 é. Mihály- N. Judit) – Bartos Katalin férje.
 Horváth Márton (35 é. Pál- Bálint Ilona) – Hambalkó Rozália férje.
 Cselánszki Imre (30 é. József- NN.) – Szurcsik Ilona férje.
 Suhajda Imre- N. Erzsébet
 Faragó Pál- Kogiburek (?) Mária
 Antalicz János (27 é. Gergely- N. Katalin) – Paragi Mária férje.
 Lauko József- Benedek Katalin
 Suhajda Pál- Hornyák Éva
 Petrányi Márton- N. Mária
 1812 Kedves István- N. Teréz
 Hornyák András- Martsek Mária
 Matus Éva (18 é. Mátyás- N. Erzsébet) – Versánszki János felesége.
SÁROSD – Fejér vármegye, Sárobgárdi járás.
 1812 Dávid István (28 é.) – nőtlen.
SÜKÖSD – PPS vm., Kiskörösi járás.
 1807 Molnár József- Tamasko Anna
 Kovács János- Károlyi Ilona
SZABADKA – Maria Theresiopolis, BB vm., város.
 1791 Víg János- Kántor Anna
 Berkes Ferenc- Bálint Katalin
 Berkes József- Horváth Ágnes
 Dósa Mihály- Kelemen Erzsébet
 Körmöndi György- Vida Teréz
 Kőszegi György- Türi Katalin
 Berkó László- Csizmadia Anna
 1807 Kovács István (36 é. István- Kolokai (?) Erzsébet) – Kalló Borbála férje.

Berkes Mihály (20 é. Mihály- Kalló Katalin) – Busa Mária férje.
 Olajos Mátyás- Ricza Mária
 Fábrián János- Horváth Katalin
 Dósa János (28 é. János- Garai Anna) – Körmöndi Anna férje.
 Berkes Antal- Dósa Teréz
 Csillag János- N. Éva
 Takács Mihály (36 é. Mihály- Virág Mária) – Szalma Rózália férje.
 1812 Zsellér József (30 é. András- N. Katalin) – Koncsek Erzsébet férje.
 Papp Máté (28 é.) – Zsellér Teréz férje.
 Szászi György- N. Katalin
SZEGED – Csongrád vm., város.
 1807 Szalma Mátyás (37 é. János- Nagy Sára) – Varga Anna férje.
 Szalma József (29 é. János- Nagy Sára) – Halász Borbála férje.
SZELCE, puszta Szin faluban, Abaúj vármegye, Tornai járás.
 1791 Medve István- Lukács Éva
SZELE, – Ipolyszele Nógrád vm., Losonci járás, vagy Erdősele Nógrád vm., Balassagyarmati járás (van egy Szelce nevű határ része is), vagy Tápiószele PPS vm., Abonyi járás.
 1791 Papp Gábor (40 Mátyás- Haraszti Erzsébet) – Markó Erzsébet férje.
 Halász Ferenc- Simon Zsuzsanna
 1807 Halász Pál (29 é. Ferenc- Jeszenszki Zsuzsanna) – Krizsán Teréz férje.
 Robotka György (33 é. György- N. Apollónia) – Kiss Anna férje.
 Demény Mihály (34 é. István- Kass Ágnes) – Ölvödi Ágnes férje.
 Demény István (63 é. Mihály- Ürmös Mária) – Juhász Ágnes férje.
SZELENCE, Szelenc, Hont vármegye, Korpónai járás.
 1807 Novák László- Karasz Anna
 Novák János (28 é. László- Károlyi Anna) – Robotka Erzsébet férje.

Balla István (27 é. István- N. Katalin) – Berta Ilona férje.

SZENTBENEDEK, Dunaszentbenedek, PPS vm., Kalocsai járás.

1812 Gyarmati János- N. Erzsébet

Gyarmati József (18 é.)

Gyarmati Erzsébet (11 é.)

SZENTGYÖRGY – Isaszeg, Tápiószentgyörgy puszta, PPS vm., Gödöllői járás, vagy Jászalsószentgyörgy JNkSz vm., alsójárasi, vagy Jászfelsőszentgyörgy JNkSz vm., felsőjárasi falvak részei.

1807 Bartos Erzsébet (30 é. János- Czigány Mária) – Sirkó Mihály felesége.

Gajdócsi Pál – Tóth Anna

SZENTIVÁN, valószínűleg Pilisszentiván, PPS vm., Pomázi járás.

1812 Havelka Mihály (26 é. Mihály- N. Katalin) – Bajor Ilona férje.

Csernus Erzsébet (40 é. Mátyás- N. Rozália) – Ólomi Ferenc felesége.

SZENTJÁNOS, talán Mosonszentjános, Moson vármegye, Magyaróvári járás.

1791 Benkovics Márton (33 é. Márton- Medve Anna) – Vizmek Lucia férje.

SZENTMÁRTONKÁTA – PPS vm., Nagykátai járás.

1807 Gábor Ignác (30 é.) – Antóni Mária férje.

SZIALHOM – Borsod vármegye, Mezőkövesdi járás.

1791 Farkas Katalin (50 é. István- Borsos Anna) – Szabó Pál felesége.

SZIMÓ – Komárom vármegye, Csallóközi járás.

1807 Kalmár József (40 é. János- Török Erzsébet) – Fenyvesi Erzsébet férje.

SZIN – Abaúj vármegye, Tornai járás.

1807 Jósza István (45 é. Mihály- N. Erzsébet) – Hernyák Anna férje.

SZTANISICS, Őrszállás, BB vm., Zombori járás.

1807 Csernovics Anna (18 é. Mihály- Mészáros Erzsébet) – Czigány János felesége.

1812 Csernovics Mihály – Mészáros Erzsébet

SZORCSINOVEC, Szorocsány, Sáros vm., Felsővízközi járás.

1807 Listyák Anna (35 é. György- Vilcsacska Dorottya) – Czeprech Mihály felesége.

TATA – Komárom vm., jszhely.

1807 Földi András- N. Erzsébet

TATAHÁZA – BB vm., Almási járás.

1791 Lilio Julianna (20 é. István- Tóth Mária) – Zsellér Lőrinc felesége.

Tóth György- Szebellédi Anna

1807 Blazsanik János (55 é. Tamás- Zraka Anna) – Zezurek Mária férje.

Juhász János- Vidra Anna

TARHOS – Békés város része, Békés vm., jszhely.

1807 Kocsis Ferenc (52 é. Ferenc- Tóth Éva) – Majszok Ilona férje.

TÁPIÓBICSKE – PPS vm., Nagykátai járás.

1807 Szent Mihály (46 é. Péter- Pelikán Borbála) – Nagy Mária férje.

Németh Ilona (61 é. István- Lótos Erzsébet) – Nagy István felesége.

Kiss Katalin (40 é. *András- Kovács Judit*) – Sebellédi Pál felesége.

TEBENY, Dévényújfalu, Pozsony vm., Pozsonyi járás.

1807 *Hoffner András-Fajner Katalin*

TENGELIC – Dunaszentgyörgy része, Tolna vármegye, Dunaföldvári járás.

1807 *Molnár Péter- Keresztes Erzsébet*

Molnár Pál (21 é. *Péter- Keresztes Erzsébet*) – nőten.

TISZTAVÍZ – Veszprém vármegye, Enyingi járás.

Siskind Mátyás (József- Szabó Erzsébet)

TOPOLYA – BB vm., jszhely.

1791 *Magó Pál- Venczel Anna*

1807 *Fajsi Imre* (30 é. *János- Faragó Zsuzsanna*) – *Hatarik Mária* férje.

TURÁNY – Zemplén vármegye, Sztrópkói járás.

1807 *Suler Katalin* (70 é. *Sebestyén- NN.*) – *Zsellér Márton* felesége. (Az eredeti bejegyzés szerint *Sebestyén Katalin*)

ÜLLŐ – PPS vm., Monori járás.

1807 *Faragó Görgy* (43 é. *György- N. Erzsébet*) – *Lévai Erzsébet* férje.

ÜRMÉNY – Nyitra vármegye, Nyitrai járás.

1807 *Novák László* (65 é. *Márton- NN.*) – *Kárász Anna* férje.

VADKERT, Soltvadkert, PPS vm., Kiskőrösi járás.

1791 *Nehéz András- Némedi Erzsébet*

1807 *Dávid András* (21 é. *György- NN.*) – *Makay Anna* férje.

Merqua Jakab (23 é. *Márton- Juhász Erzsébet*) – *Hambalkó Erzsébet* férje.

VAJTA – Tolna vm., Sárbogárdi járás.

1807 *Hegedűs Mihály* (23 é. *János- Mészáros Anna*) – *Konkoly Klára* férje.

Hegedűs József (20 é. *Ferenc- Bódis Anna*) – *Bodor Mária* férje.

VASKÚT – BB vm., Bajai járás.

1791 *Pandur Pál- Valint Mária*

Juhász István- Gál Katalin

Juhász István- Vinkó Mária

Csizik Tamás- Bokor (Dobrovski) Katalin

Lányi Pál- Ricza Erzsébet

1807 *Vinkó József* (20 é. *Mihály- Ponyári (Banyarik) Mária*) – *Halák Erzsébet* férje.

Mikola János- Péntes Judit

Robár István (25 é. *Ádám- N. Erzsébet*) – *Fenyvesi Borbála* férje.

Stefanovics Katalin (25 é. *János- Vinkó Mária*) – *Bednarik József* felesége.

Vinkó Mihály- Vermes Katalin

Csizik Jakab (30 é. *Tamás- Dobrovski Katalin*) – *Udvari Erzsébet* férje.

ZEMLÉN – Zemplén vármegye, Sátoraljaújhelyi járás.

1791 *Mancs Alajos* – *N. Margit*

ZSANOVICA – Zsarnóca, Bars vm., Garaszentkereszti járás.

1807 *Bélik Borbála* (30 é. *Mátyás- N. Mária*) – *Zsidovszki István* felesége.

ZOMBOR – BB vm., város.

1807 *Szmlenszki Mihály* (38 é. *Mihály- Vig Teréz*) – *Kalmár Róza* férje.

Voltak olyan családok is, amelyekben a házastársak nem ugyanabban a helységben születtek, ezért ezeket külön tüntetem fel. A jelenség egyben azt mutatja, hogy a házaspárok nem szülőhelyükön, hanem egy második, esetleg már harmadik helyen házasodtak össze, sőt a különböző helyen született gyermekeik azt is jelzik, hogy már házasságuk alatt is többször költöztek egyik helységről a másikba.

Szabó Pál felesége, *Farkas Katalin* (50 é. *István- Boros Anna*) SZIHALOM faluban (Borsod vármegye, Mezőkövesdi járás) született. Férjének, *Szabó Pálnak* korábbi feleségétől, *Lehoczki Erzsébettől* született gyermekei közül *Szabó Ilona* Tataházán, *Szabó Julianna* pedig Kunbaján született.

Nagy Kovács József (23 é. *József- NN.*) szülőhelye ERCSI (Fejér vm., Adonyi járás), felesége *Dubecz Mária* (20 é. *Márton- Mráz Mária*) születési helye pedig KECEL (PPS vm., Kiskőrösi járás).

Somaskövi Ferenc családjának származási helye SOMOSKÓ (Nógrád vm., Füleki járás), születési helye azonban nem itt volt. Nem ismerjük feleségének, *Kuczora Erzsébetnek* születési helyét sem. *Somaskövi Péter* és *András* nevű gyermeke születési helye ECSÉD (Heves vm., Hatvani járás), míg *Somaskövi Pálé* és *Ferenccé* KISTELEK (Csongrád vm., Tiszáninneni járás).

Sallai József (32 é. *János- N. Anna*) születési helye ADONY (Fejér vm., jszhely), feleségének, *Zsellér Ilonának* (25 é. *György- Major Anna*) pedig AKASZTÓ (PPS vm., kiskőrösi járás).

Szmlenyicski Mihály (60 é. *Mátyás- N. Anna*) születési helye CSÚZ (Komárom vm., Udvardi járás), feleségéé, *Vig Terézé* (41 é. *János- Sóska Anna*) pedig BUJANOVICE (Árva vm., a helységet a lexikonban nem találtam).

Nagy György és *Somogyi Anna* *Nagy János* nevű fiuk születési helye NYÍRADONY (Szabolcs vm., Ligetlaji járás), *Nagy István* nevű fiuké pedig SZALACS (Bihar vm., Érmihályfalvai járás).

Jagicz József (32 é. *József- Fenyvesi Anna*) születési helye KALOCSA (PPS vm., jszhely). Míg feleségéé, *Farkas Annáé* (21 é. *József- N. Dorottyá*) MÉLYKÚT (BB vm., Almási járás).

Ilf. Horváth Pál (19 é. *Pál- Bálint Ilona*) születési helye SÁRI, feleségéé, *Hambalkó Rozáliáé* pedig JANKOVÁC, Jánoshalma (BB vm., almási járás).

Bűn Mihály (37 é. *György- Ricza Katalin*), született ALMÁS (BB vm., jszhely), felesége, *Füstös Katalin* születési helye Venyim, helyesen Venyim (Hercegfalva), ma MEZŐFALVA, Fejér vm., Sárbogárdi járás.

Novics István és *N. Katalin* gyermekei közül *Novics György* születési helye BORSÓD (Bácsborsód, BB vm., Bajai járás), *Novics Antalé* pedig KUNBAJA (BB vm., Almási járás).

Andrasik János (40 é. *János- N. Judit*) *Vajda Erzsébet* férje, születési helye AKASZTÓ

(PPS vm., Kiskőrösi járás), míg *Andrasik János* és *József* nevű fiaiké BORSÓD (Bácsborsód, BB vm., Bajai járás).

Ha egy kis számadást végzünk, láthatjuk, hogy mintegy 29 vármegyéből érkeztek telepek Madarasra. Ebben a számban szinte a Fehér- és a Tiszántúlról és a Partiumból is családok, vagyis nyugodtan mondhatjuk, hogy a korabeli fél ország képviselve volt.

A falvak, városok számát 125-130 között határozhatjuk meg, a bizonytalan szám az egyes falvaknál lehetséges alternatívák miatt van.

Tiszában vagyok azzal, hogy bár sok madarasi család származási helyére a vizsgált bérmlási jegyzékekből fény derült, de sok család ezekben sem szerepel, akár azért, mert már korábban megbérmlálták, illetve azért, mert csak még később jöttek Madarasra.

A bérmlási jegyzékek helyenként olvashatatlan, rossz kézírása és a nevek félrehalás folytán történt elírása miatt lehetséges a névtorzulás. Ezt sajnos nem tudtam elkerülni, de bízom abban, hogy lelkes családkutatók a használat során ki fogják javítani a hibákat, és a nevek helyesen kerülnek a család- vagy ősfákra. ●

Rövidítések

BB vm. = Bács-Bodrog vármegye

JNkSz = Jász-Nagykun-Szolnok vármegye

PPS = Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye

é. = éves

j. = járás

jsz. = járási székhely

vm. = vármegye

Jegyzetek

¹ Dr. Sövény Mihály: Adalék Madaras község újratelepítéséhez. In: Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság Évkönyve 1., Bajmok, 2009. 54–60. o. További adalékok Madaras község újratelepítéséhez, Évkönyv 2. Bajmok, 2011. 226–229 o.

² A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban őrzött madarasi bérmlási jegyzékek, amelyek elektronikus formában is megtalálhatóak és kutathatók az interneten.

³ 1791. július 2-án Baján és Almáson is bérmlált az érsek, úgyhogy lehetséges, hogy a bajai és almási, esetleg bokodi, vaskúti bérmláltak nem is voltak madarasi lakosok.

⁴ 1807. november 8-án.

⁵ 1812. május 26-án.

⁶ A települések úgy vannak megnevezve, ahogyan a bérmlajegyzéken szerepelnek, mellette a mai megnevezés, ahogyan az Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévtárában (Bp., 1989) is megtalálható.

⁷ Azon családok nevei nem szerepelnek itt, akiket az 1. pontban jelzett 2009-es évkönyvben már felsoroltam.

Csantavéri piactér

Egy társadalmi közösségben a piac és országos vásárok intézménye mindig nagy jelentőséggel bírt. Ez biztosította az étkezési, öltözködési cikkek és a munkaeszközök beszerzésének lehetőségeit. Továbbá elősegítette a gabona- és jószágkereskedelmet, valamint az iparosok termékeinek árusítását. Tehát jelentősége életfenntartó jellegű volt, biztosítva a gazdaság fejlődését. Csantavér újratelepülésének fontos mozzanata a piactér felállítása és a kereskedelem bejáratása lehetett. Nem kevésbé volt fontos, hogy a szomszédos helységek vásárait felkeressék. A falut szabadköltözésű jobbágyságok telepítették be, szabadon jártak-keltek, és elég korán, a telepítés kezdetén már megjelentek távolabbi helységek, így a szegedi vásáron is.¹ Korabeli jelentésben, az 1792. október – 1793. április időszakban, a szegedi jószágvásáron megjelent vevők illetőségi helyüket is megnevezték, így a 20 felsorolt helység között ott volt Csantavér is, Szabadka, Kanizsa és Zenta mellett. Pedig jószággal közlekedni ezen az úton nem is volt veszélytelen. Bizonyítékul szolgálhat Volfard Györgynek, Csantavér és Bajmok jobbágyfalvak bérelőjének² levele, melyet tisztartójának írt 1792-ben³: „értem Levelibül, hogy Szombaton délre az egész Bajmoki Barmok Csantavérre kívánja hajtani”, majd aggodalmát fejezi ki, hogy Csantavéren nem lesz vevő, ezért megparancsolja: „az egész restancia fejében való jószágokat Nem Csantavérre, hanem Szegedre (ahol Meg vevő vagyon) béköll hajtattni, katonáknak lovakat szerezni, lassan jó Móddal Legelve az csósz is Menjen velük...”, egyszóval az úton őrizni kell a marhákat. Másik dolog, amit e levélből megtudhatunk, hogy már Csantavéren is létezhetett valamilyen formája a jószágkereskedésnek, ha a tisztartó Bajmokon, a jobbágyoktól adósság fejében elvett marhákat eredetileg Csantavérre akarta hajtatni és eladni.

A piac (heti vásár) a helyi lakosokra szorítkozott, viszont az országos vásárokon megjelentek már a környékbeli, de távolabbi kereskedők is. Ezért a szabadalom

megnyerése az országos vásárok megtartására minden nagyobb helység óhaja volt. Ez könnyen ment a szabad királyi városok (Szabadka, Zenta) és a mezővárosok (Topolya, Kanizsa) esetében, de a jobbágyfalvakban ez váratott magára egészen a jobbágyság felszabadítása utáni időkig.

Első piactér

Csantavér 1794-es, telekkönyvi térképén² a Forum (piactér) a Topolyai utca és Mariatheresopolis utca (Sár utca) kereszteződésében volt, a Csík-ér patak mindkét partján 35 méter szélességben. A település központi terét foglalta el, melyet a község háza északról, a kocsma nyugatról, az iskola pedig délről övezett. Valószínű, hogy ezt a piacot Csantavér lakossága gyorsan „túlnőtte”. Ezt támasztja alá Bárth⁵ kimutatása a lakosság gyors növekedéséről, az újratelepítés korai szakaszában:

év	lakosság összlétszáma
1785	870
1794	1 776
1816	2 593
1823	3 024

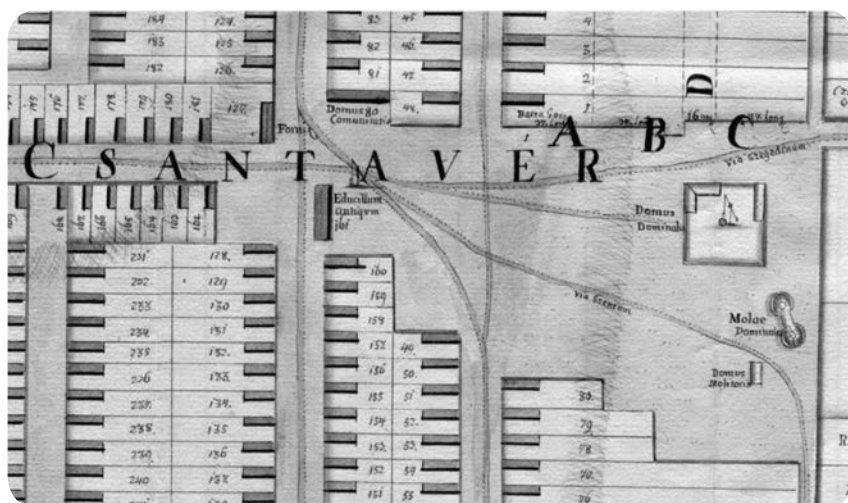
Szinte természetes, hogy a piac terjeszkedni kezdett 100 méterre kelet irányába, a Topolyai utcában, az uradalmi ház alatti nagy térség felé, melyet az első

mérnöki tervezés is térnek hagyott meg, talán a jövőendő piacnak.

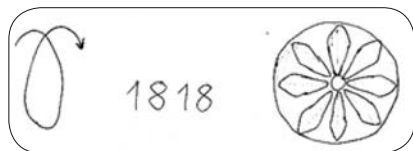
Csantavér jobbágyfalu hűbéri viszonyait a földesúrral (Szabadka város) az 1787-ben elfogadott Urbarium⁶ rendezte. Ennek a hatodik punctoma, § VI. értelmében vásároknak jövedelme a földesurattól illeti. Ezek szerint jobbágyfalu is tarthatott vásárt, mai értelemben vett piacot, és valószínűsíthető, hogy a taxa fori (piacdíj) beszedését Szabadka város tanácsa (mint Csantavér földesura) rendezte.

Az első piactéri, valamikori község háza udvarában (ma Topolyai utca 8 sz.) egy kallódó tárgyi emlék került elő. Ez egy mestergerenda (20x20 cm), de sajnos csak fűrészelt állapotban láttam. (A munkások feldarabolták, mert nem tudták, hogy mit rejt a gerenda). Felbecsülhetetlen érték az, amit a hajdani ácsmester bevészt a gerendába. Lehetséges, hogy még abban az időben ezt a régi község házát, egy hozzáépített toldással, szárnyépülettel bővítették. Ekkor építhették be a jelzett mestergerendát. Ezt a régi épületet találjuk meg a XIX. század végén átalakítva csárdává, nádtetővel, 6x6 m-es helységgel, véges házként, amely kivitt a Topolyai utcai frontra (a piactér rovására), észak-dél irányú mestergerendával. (A régi község háza mestergerendája kelet-nyugat irányú volt). A csárda utolsó tulajdonosaként

Csantavér első telekkönyvi térképe, 1794 (részlet)

Merkler Cili és József⁷ jegyezték. Ez volt a nevezetes Sajdi Cila csárda, melyet az 1920-as évek végén eladtak. Az új tulajdonosok, Kovács Albert és Obráth Erzsébet házaspár a csárdát átépítette, nagy bálteremmel szélesítették ki, így vált belőle a híres Albi Csöre vendéglő. (Háború után Tisza vendéglő, ma Lovas Klub). Viszont a régi csárdából kimaradt épületanyagból mellékhelyiséget építettek, melyet először asztalosműhelynek, majd borbélyüzletnek adtak bérbe. Az 1990-es években a borbélyüzletet lebontották és büfét építettek a helyére. Innen került elő a jelzett gerenda, melybe a néhai ácsmester bevészte jeleit és az évszámot, ezt volt szerencsém látni és sematikus rajzban rögzíteni. Ezek szerint a gerenda 1818-ból származik, a régi községháza tetőszerkezetéből vagy a hozzáépített szárnyépületből, amiből később a Sajdi csárdát alakították ki.

A vésett jelek sematikus rajza

Mai piactér

A piacot idővel áthelyezték, valamivel több mint száz méterrel keletebbre, a mai helyére. Mondhatjuk, hogy mai piacterünk közel 200 éves. Erről a helyről soha többé nem helyezték át máshová. A piactér (2888/1 sz. telek) trapéz alakú, 2 és fél hold területű.

Alsó, nyugati széle a Kangüdrösön van, 97 m tengerszint feletti magasságban, ez egyike a község legalacsonyabb pontjainak, mindig ingoványos volt, vízzel elöntött, sokszor a mai napig is. Felső, keleti szélét a templom határolja 103,5 m tengerszinti magassággal. Tehát a piactér egy domboldalon fekszik, 6,5 méteres szintkülönbséggel. A piactér északi oldala zárt, míg a déli szegélyén húzódó kocsitűt a Nagy utcára visz fel. Feltehető a kérdés, egyezik-e, hogy egy helyen van a templom meg a piactér? Két templomépítést (1815 és 1929) is „átélt” a piactér, de maradt a helyén. Úgy látszik őseink betartották Szent István királyunk ajánlatát, hogy a templomokat a vásártereken építsék.⁸ A második világháború után több kísérlet is volt, hogy a piacteret áthelyezzék, de sikertelenül. Legutóbb az 1980-as évek derekán folyt egy utolsó vita a piac helyéről, ahol végérvényesen döntést hoztak, hogy a piac marad az eddigi helyén, a higiénikus feltételek biztosítása és a korszerű standok fel-

állítás mellett, valamint a tarka, improvizált, igénytelen bódék és házikók mellőzésével.

Piactéri épületek

A piacteret, mint egy koszorú, szorosan egymásba épült „nagy” házak veszik körül, kizárva ezzel a trapéz alakú piactér megbonthatóságát. Ezek nagypolgári, „fordított” házak (nem végesházak), melyekben üzletek (16), kocsmák (2), vendéglők (4), fatelep található, továbbá községháza, gőzhengermalom, két katolikus iskola, egy izraelita elemi iskola, zsinagóga és katolikus templom tette építéssel gazdaggá a piacteret. Csantavér második kataszteri telekkönyve⁹ szerint a házak a következők: A 80, 81, 82/2, 83, 84 számú telkek, kijöve a Topolyai utcából, az első sor ház jobbra Löwy Simon és Goldarbeiter Róza tulajdona, nagy fatelepük volt, a Löwy Simon és Fia cég, amely fűrészelt épületanyagot árult, ami mindig kiváló minőségű volt és fedett raktárhelyiségekben tárolták. 1880-as években Simon, mint a község megbecsült polgára, tagja volt a községi képviselő testületnek. A fatelepet fia, Rezső vitte tovább, aki híres volt segítőkészségéről. Csingágóban 1926-ban a község ingyen háztelkeket osztott a szegényeknek. Ebből a Löwy fatelep is kivette részét, ugyanis minden házepítőnek épületanyagot adott, több éves törlesztésre, kamatmentesen. Akkor fizettek, ha összegyűlt valamennyi pénzük. Egyszer elment hozzá egy vevő és egy gerendát akart venni. Rezső azt felelte: „Minek neked az egy gerenda, vedd meg az egész tetőre való faanyagot és ha lesz pénzed, kifizeted avval az egy gerendával együtt”.

A piactér déli szélén a sarki ház (79/1. számú telek) Faragó Sándor és Vinczer Tekla tulajdona. Vegyesboltjuk és kocsmájuk, az udvarban pálinkafőzdéjük volt, az üzleti ügyeket a feleség vezette. Jómódú iparos

család hírében állottak. Fiuk, János a két világháború között a község egyik leghíresebb kereskedője volt. Másik fiuk, József Topolyán ecetgyárat üzemeltetett. Lányuk, Irén az Új utca és Zentai utca (páros oldal) sarkán vendéglőt tartott, ez volt a híres Gucunski vendéglő (férje neve után). Fiuk, Sándor a Zentai utca (páratlan oldal) és az Új utca sarkán ugyancsak vendéglőt tartott, ez egyben a szegények konyhája is volt, a katolikus egyház szervezésében. A házat Gogolyák Antalnak adták el, aki kocsmát és a vegyesboltot tovább üzemeltette.

Következett, felfelé, Löwy Ignác és Spitzer Flóra (78,79/2. számú) telke a Nagyvendéglővel. Ezt Dér István vette meg, bővítette a vendéglőt és kiépítette Csantavér első mozitermét. Tovább adta Bazsó Miskának, aki a vendéglőben karzatot, állandó színpadot és nagy báltermet épített, melyet át lehetett alakítani mozi és színházi nézőtérré 300 ülőhellyel. A mozielőadásokat állandósította, és 1932-ben ő mutatta be az első hangosfilmet Csantavéren. Megjegyezendő, hogy az első filmet 1913-ban¹⁰ mutatták be Csantavéren és utána búcsúk és vásárok alkalmával a filmeket a piactéren felállított nagy sátorban vetítették. A vendéglőt Dankó Antalnak adta el.

A következő (75/2b. sz.): Rékli Márton házában hentesüzletet és rőföske-reskedést tartottak. A ház a Rékli család tulajdonában maradt.

Felfelé a szomszédos telek (75/2a. sz.) Basch József tulajdonában volt. Em-lítésre méltó a telek előző tulajdonosa, ifj. Basch Károly, aki az 1800-as évek végéig itt üzemeltette nevezetes csárdáját. Fordított ház alakú és zsúpfedeleles nagy csárda volt, közepén töblépcsős bejáratlalt. Előtte az utcán hatalmas árok volt, semfával szegélyezve. Híres bálakat rendezett. A bálók szünetében a semfás árokban gyülekezett

A piactér alaprajza (kataszteri térkép, 1918)

Piac tér a régi templommal (1900)

az ifjúság. A csárda előtti téren, az 1920-as évekig, tartották a birkapiacot. Éppen ezért minden évben, Mátyás-nap (február 24.) előtti vasárnapon itt rendezték meg a hagyományos juhászvásárt. Csantavéren a XIX. században az állattenyésztés fő ágazata a juhtenyésztés volt, ezt a szerepet a sertéshizlalás csak a 20. században vette át. A nevezett juhászvásár reggelén gyűlekeztek a számadó juhászok, hogy megkössék egyéves szerződésüket a juhtulajdonosokkal. Amennyiben alkut kötöttek, Szent Györgytől Szent Mihály napjáig legettették a gazda juhnyáját. Erre áldomást kellett inni Basch Károly csárdájában. Mire minden birkás gazda alkut kötött a számadó juhászával, jól el is múlt a délelőtt. Adigra kész lett a birkapaprikás, megjöttek a zenészek. Közben a feleségek keresésre indultak, ugyan hol maradtak el férjeik, miért nem mentek haza a vasárnapi ebédre. Megjelentek Basch Károly csárdájában, de mikor az ajtóba értek, férjük táncba vitte őket. Közben ki lett a létszám, valamennyi számadó felesége megérkezett, kezdődhetett a juhászok nagy, évi mulatsága, a juhászvásár. Később a csárdaépületet Vida Sándor vette meg és építette át. Nevezetes volt arról, hogy neki voltak utoljára a faluban ígás ökrei az 1940-es években. Ált a drombón, vasvillára támaszkodva, kiabálta cseli (jobbra) vagy hojsz (balra) és az ökrök igazodtak, parancsszóra.

A zsidó hitközség 6 osztályos, két tantermes elemi iskolája következett, szép nagy épületben (74. sz.). Kiváló tanítói, meg a német nyelv tanítása miatt sok katolikus gyereket is ebbe az iskolába írat- tak¹¹. Az első világháború után az iskolát

államosították, ekkor tanított itt feleségével együtt a híres Lokajcsek Bonaventura tanító, aki cseh ember léte megvédte a magyar gyerekeket az új hatalom túlkapásai-

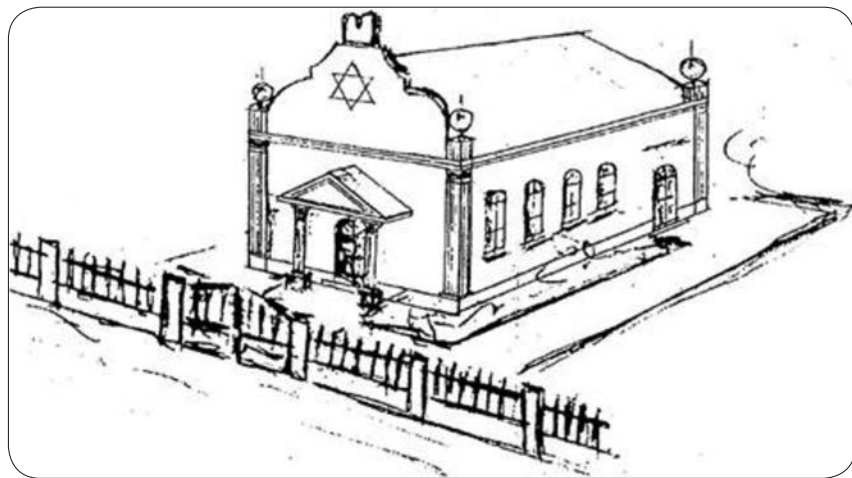

Piac tér az új templommal (1935) – a templomtervező Molczer Károly eredeti felvétele

tól. Igen művelt volt, hat nyelven beszélt.

Az iskolához tartozó telken 1860-ban épült a zsinagóga¹² (73. sz.). A szépen kivitelezett épület 1953-ig állt, amikor lebontották. Helyén ma üres telek van.

Zsinagóga (1860)

A zsinagóga udvarában, hátul volt a zsidó kántori lakás meg a kóser vágóhíd (8. sz.), ahol a húst vizsgálták, a jó hús az kóser, a rossz az tréfli volt. Az 5. sz. telek a Topolyai Önszegélyző Szövetkezet tulajdonát képezte, de itt volt az orvosok lakása is. Többek közt lakott itt dr. Gottlieb Ede, utoljára pedig dr. Zingraff János, német származású orvos. Ennek apósa, a földbirtokos Rudics, hozományként röntgenfelszerelést vett neki. Ez volt Csantavér első „röggenye”. Mikor a tanteremhiány miatt itt is iskolát nyitottak, ez lett a Cingráf-iskola. Több funkciója is volt ennek a háznak, 1944 őszén itt volt a partizánkonyha, utána a gunarasi Pobeda állami birtok vezérigazgatósága. Ma a piacot üzemeltető Komval igazgatósága tulajdonában van. A 6/2, 7/1 sz. telek Varga Mihály és Berényi Matild tulajdona. Ezen állt Csantavér első gőzhengermalma, melyet Basch Hermann épített. Ezt Varga Mihály vette meg és 1907-ben építette át egy kétemeletes, korszerű malommá. Később itt villanytelepet is létesített. 1926-ban a község pályázatot hirdetett az utcai világítás bevezetésére, melyen a négy résztvevő közül az egyik a ljubjanai Škoda művek voltak.¹³ A pályázatot Varga Mihály nyerte, és kötelezettséget vállalt, hogy a község 26 utcájában bevezeti az utcai világítást. A második világháború után a malmot államosították. 1970-ig működött, ekkor a gyári berendezést leszerelték és átvitték a volt József malom helyén épült Fidelinka új malmába.

A következő telkek (6/1. sz.), sarki épületek, a Basch család tulajdonát képezték (Ármin, Ferenc, Vilmos, Imre, József és Albertné-Steinberger Teréz). A 7/2. sz. telek ugyancsak Basch Albertné tulajdona. Hogy e családnak milyen nagy tekintélye volt a községben, jól illusztrálja a tény, hogy az 1882-ben a községi képviselő-testületbe, ugyanazon man-

dátumban, a Basch család öt képviselőt adott (Albert, id. Károly, ifj. Károly, Adolf és Jakab).¹⁴ Ugyanakkor még egy családtag, Basch Simon, a község választott gyámhatósági gondnoka volt. A következő, 1883-as évben Basch Hermann, az izraelita hitközség elnöke is képviselő lett mint hatodik a Basch családból, aki különösen a gazdasági ténykedése miatt volt nevezetes. Először szárazmalmot épített, majd 1880-ban felépítette Csantavér első gőzhengermalmát. Tehetős földbirtokos, minta-majorsága a mai tehénfarmtól délre volt. A községi képviselő-testületi feladatkörében ugyancsak kitűnt. Már az 1885. március 14-i¹⁵ képviselői közgyűlésen elindította az akciót, hogy Csantavér vasútállomásától egy vasúti szárnyvonal jöjjön be a községbe, továbbá támogatta és személyesen eljár az ügyben, hogy Csantavér is bekapcsolódjon a Szabadka–Becse vasútvonal kiépítésébe, mely vonal Csantavéren haladt volna át. A malomépület mellett Basch Józsefnek gabonakereskedő raktára volt. Utána vendéglő nyílt itt (az ún. Depó), ennek pincehelyiségéből bejárat vezetett le Csantavér földalatti pince(alagút)-rendszerébe, melyet csak a 2000-es év második felében betonoztak be. A sarki épületet Basch örökösei adták el Krausz Mór kereskedőnek, aki itt nagy vegyeskereskedést nyitott.

A piac keleti szegélyét a községháza (2. sz. telek) és a templom (1. sz. telek) zárta. A községháza (időrendben a második) 1853-ban épült,¹⁶ keleti szárnyában helyezkedett el a községi előljáróság, irodák, adóhivatal, északi szárnyában a kisbírók, rendőrség és a börtön. Nyugati szárnyában volt a fészer, községi mázsa (ahol a község polgárai mérték a jószágot és a gabonafélét) és a nyilvános ázott kút. Déli szárnyában voltak az istállók és kocsi-színek, ahol 1939-ben kiépült az Önkéntes Tűzoltó Testület. Az egész nyugati részt hosszú fal választotta el a központi iskolától (3., 4. sz. telkek), az ún. Nagy iskolától, amelyet 1856-ban kezdtek építeni.

Miután kiépült a 6 tantermes iskola, az idők folyamán, az északi és nyugati oldalán 5 üzlethelyiséget is létesítettek. A templom felőli oldalon, az utolsó üzletbérlik között voltak (a különböző korokban): Erdős János hentes és mészáros, Pesten tanulta a szakmát és húskonzerveket is gyártott, továbbá Márkus Ferenc és Vidákovics társak, borbélymesterek, akik egyben disznókereskedéssel is foglalkoztak. Az iskola nyugati oldalán Savo Kragujević hentesüzlete következett, majd

Piactér, előtérben a Nagyiskola

Csillag Endre vegyeskereskedő (színdarabokat is rendezett) bérelt egy üzletet, a nagykaputól délre lévő rőfőszületet pedig Frankel Adolf bérelte.

Az első templom 1815-ben épült, melyet 1900-ban, kétoldalt, kiszélesítettek.¹⁷ Főbejárata a piactérre nézett, balra az ajtótól állt az 1843-ban emelt Osvár András, a néhai bíró, vörös márvány, köztéri kőkeresztje.¹⁸ A kerestől balra volt a földalatti pincerendszer nyitott lejárata. 1929-ben, Molczér Károly tervei alapján¹⁹ felépült az új templom, melynek főbejárata a Nagy utcára nézett. Ekkor vitték fel a templom elé az Osvár vörös márvány keresztet, az időközben emelt (1890-ben) Szabó Ferenc fehér keresztje mellé. E két keresztet a nép páros keresztnek hívta. Így az új templom előtt jobbra állt a páros kereszt, balra az 1893-ban emelt Szentháromság. Ettől északra volt a plébánia (778. sz.) és hatalmas kertje (779. sz.). Előtte állt Szűz Mária nyílt téri szobra.

A Nagy utcán, a templomnak átellenben egy üzletsor zárta az utcát. A 800. sz. a Nagykocsmá, aminek Szabadka város, mint Csantavér uradalma, a tulajdonosa. A következő 784., 785. sz. telkek Pressburger Kálmánné sz. Kronstein Emmáé, itt több üzlet volt a két háború között. Bálint Lajos cukrász, Frankel Sarolta és Neumann Janka textilkereskedései, majd a 783/1. sz. Földi József nagybani disznóhizláló és kereskedő, végül a sort a 782., 781. sz. telkeken a Keresztény Fogasztó Szövetkezet zárta. Ez az üzletsor is be volt kapcsolódva a piaci és vásári kereskedésbe.

A piac északi szegélye az 1817-ben épült csengettyűs iskolával²⁰ (780. sz.) kezdődött. Az iskola két tantermes volt, tetején 27 kg-os csengővel, mellyel a szünetet je-

lezték. A második világháború előtt itt lakott és itt rendelt Csantavér legendás híru néprorvosa, dr. Milan Bikár. Három üzlethelyiséget is kialakítottak, ezeknek utolsó bérleti a templom felőli részen: Erdős János koporsós és Nagy Elemér kalapos voltak, míg a Nagy utcai részen Pallós Péter szabóműhelye volt. Az iskola után hosszú fal védte a plébánia kertjét a piac felőli részről. Ezen az oldalon az első épületet Bakos József szabómester és rőfőskereskedő építette (672/2. sz.). A szárazkapu felett szabó-, később cipésműhely ténykedett. Az épületben három utcára nyíló üzlethelyiség volt, az udvarban péküzem működött. Veréb János, miután az első világháborús kötvényeken elvesztette vagyonát, megvette ezt az épületet, hogy az üzletek bérletéből megélhetést biztosítson. Az üzletek utolsó bérleti: Nógrádi József szabómeszter, Nagy Lajos órás, Losonc cipésmester, végül az udvarban Kántor pék. Ezután következett Kiscsepegi Gergelyné Vinczer Julianna féltetős háza (672/1. sz.), később itt hízalt fia, Kiscsepegi József. Kérdezték Gergelyt, miért épített ilyen kis házat, azt felelte, a kis ház hozza a sok földet.

A következő ház Varga Horgosi Ferenc nagybirtokos tulajdonában volt (671. sz.). Ebben a házban bérelt egy üzlethelyiséget B. Vince, déligyümölcsöt árult, aki előzőleg Amerikát is megjárta. Regényes életútja volt. A Sing Sing börtönét is kipróbálta, miután megtámadott egy szenátort. Szabadulása után egy tengeri kikötőben csantavéri menyecskével találkozott, aki nyilvánosházat tartott. Konfliktusba került vele, követelvényt, hogy zárja be a rossz híru házat. Az pedig felbújtatta a matrózokat, hogy a gáncsoskodót tüntessék el. Így került Vince egy Európába tartó, nagy teherhajóra. Rakta is Vince a szenet a hajó kazánjaiba, míg meg nem érkeztek Angliába. Londonba került, ahol

Csengettyűs iskola (1817)

parkokban aludt. Elbeszélése szerint minden park 2 méter magas fallal volt körülvéve. Mint csavargót végül a rendőrök elfogták, hajóra rakták, és ezúttal Spanyolországban kötött ki, ahol abban az időben nagy szegénység uralkodott. Megrázó kép volt, amint a kikötőben kétsoros koldussal várta a kiszálló utasokat, kinyújtott karral kéregettek. Innen bátyja, a község bírja hozta haza. Az 1930-as évek közepén, a volt déligyümölcsös üzlet helyén megnyílt a Nádasky-gyógyszertár, Csantavér második patikája.

A nagybirtokos Tóth Imre „Kurek” háza következett (670. sz.). Az 1920-as években először a szerb zsandárok laktanyája volt, majd a laktanya átköltöztetése után (a Sár utca sarkára, a Topolyai utcába) Sandrik Mihály rófoskereskedő vette meg a házat. Végül a házsört Rajmund János sarki telke zárta (669. sz.). Működött itt Kozma Mihály kocsmája, majd Határ Vilmos csárdája, és végül ezt a sarki telket Pálity Miska, nagybani disznóhizláló vette meg. Nagyvendéglőt épített, bálteremmel, kuglipályával. Itt lehetett fogyasztani a híres zónapörkölteket. Három szem húsból készült a kis zóna, hat szem húsból a nagy zóna, kockára vágott főtt krumplival. Felesége, Töröcsik Emilia híres szakácsnő hírében állt. A vendéglő mindig tömve volt disznóhizlálókkal meg kereskedőkkel, mert itt a Kangüdrösön hajtották végig a disznókat a vasútállomásra, ahol sokat kellett várakozni. A Topolyai utcából kijövet, a bal sarkon volt Goldsmann Gábor nagykereskedése (667. sz.).

A piactéren 1918-ban tragikus események zajlottak le. Az év őszén a Monarchia már összeomlott, október végén Pesten kitört az őszirózsás forradalom. Ez Csantavért is elérte. 1918. november elsején, vasárnap, a hazatérő magyar katonák leszerelték a csendőrséget,

megtámadták a hivatalokat, kocsmákat, boltokat. A piactéren, a templom előtt hatalmas tömeg tüntetett, lövöldöztek is. Erre Takács Gáspár plébános úr magához vette az oltári szentséget és kimenekítette Ozsvár Mihály tanyája (ma Balassa Miklós tanya). Ott mély alázattal fogadták az oltári szentséget, egy aszattalt leterítették slingelt fehér abrosszal, két égő gyertya és feszület közé helyezték azt, és míg a tanyán volt, egy nap, egy éjszaka, a háziak és környékbeliek térdén állva imádkoztak. A lázadók a templomba is bementek, de nem tettek kárt és nem vittek el semmit. Viszont a falu összes boltjába betörték és kifosztották azokat. A Keresztény Fogyasztási Szövetkezet üzletvezetője szerencsétlenségére ellenállt, és ezért őt, a zárt ajtón keresztül lőtték agyon.²¹ A piactéri Goldsmann-féle nagykereskedésbe is betörték, a boltot kiürítették. Talicskákban tolták az árut és a véges szöveteket a fosztogatók. De fenn, a Nagykoszmában a függöny mögül az egyik csantavéri kereskedő kileste és összeírta, hogy kik voltak a fosztogatók. Közben a lázadás szervezői kiadták a parancsot, hogy menjenek fel a jegyzőlakba (ma Nagy utca 48.), és vonják kérdőre a jegyzőt, hol a hadiárva pénze, és miért mindig ugyanazokat a személyeket küldte frontra. De addigra már a jegyzőt és családját szénával leborított parasztszekereken kimenekítették. Dühükben a lázadók felgyújtották a jegyzőlakot, csak az üszkös falak maradtak. Másnap megalakult a Nemzetőrség. A Nagykoszmában figyelő kereskedő átadta nekik a fosztogatók listáját. Ennek alapján össze-szedték őket, talicskába rakatták velük a lopott árut, és kényszerítették őket, hogy tolják vissza abba a boltba, ahonnan ellopták. A Goldsmann-féle boltot a Faragó család vette meg, és Faragó János nyitotta

ki, a forgalmat felfejlesztette, és végül már 5 segéddel dolgozott. Azt mesélik, hogy Csantavér minden idők legjobb kereskedője éppen ez a Faragó János volt. Sok anekdota maradt fenn róla. Egy a sok közül a szőrszálhasogató pontosságáról tanúskodik. Ha az utcán olyan talicskát toltak, amely nyikorgott, kiszaladt a boltból és kocsikenőccsel lekente a talicska kerekét, hogy a nyikorgás ne idegesítsen senkit sem. A Faragó-bolt szomszédja Kőműves Jolán (666. sz.) háza volt. Ez volt egyike annak a három háznak, ahol piac után, még aznap, levágták a felvásárolt kacsákat, libákat a szabadkai Hartmanné vágóhídjá részére, csak a húsát és máját szállították a szabadkai hűtőházba. Sok szegény asszony, aki vágta a baromfit, elkapta a levágott baromfi vérét, és azt vitték haza az éhes gyerekeknek. A levesbe főzték. Ebben a házban lakott Kovács Hegedűs János, aki még az elbeszélésekből tudta, hogy a piactér kangüdrösi szegélye mocsaras volt, náddal benőve. Mesélte, hogy a Kangüdrös sarkától fel a gőzmalomig minden évben fel kellett tölteni a kocsiutat. Az 1920-as években a piactér nyugati ingoványos részén nem igen lehetett közlekedni. Ezért a Kurek-háztól a későbbi Bazsó Miska vendéglőig, a piactéren keresztül, átlósan észak-déli irányban, pallóhídon jártak-keltek a piacozók. Ez 2 db 20 cm széles, 2 colos deszkából állt, egymás mellé téve, falábakra állítva. De még korábban is hasonló volt a helyzet. A képvisleti közgyűlés 1884. december 20-i ülésén Hajduffy Károly főjegyző ismételtén kéri a közgyűlést, hozzanak döntést a piactér alsó részének feltöltéséről és csatornázásáról, mert szerinte az egy büzös mocsár. A községi képvisleti közgyűlés 1886. április 22-én²² pályázatot hirdetett a nevezett probléma megoldására. A pályázatot Basch Hermann nyerte meg, a vízenyős részt erősen feltöltette. A tisztagú bizottság, amely átvette az elvégzett munkát, azt kiválóan értékelte.

A piacteret kelet-nyugati irányban széles téglajárda választotta el. Az északi (kisebb egyharmad) részen tartották a piacot. A déli, nagyobb részén, a piacon részt vevő parasztszekerek vesztegeltek. Itt a kocsikról árulták a tojást és a baromfit. Vásár alkalmával a kocsikat kitiltották, mert itt helyezték el a kirakodóvásárt, az ún. gyalog vásárt, iparosok sátrait, az ördög-malmot, láncos hintát és a szórakoztatás sátrainak egész sorát. A járda két oldalán jegenyefasor állt, a Nagyiskola járdaszélén pedig japánakacok díszeltek. 1905-

ben a pályázaton nyertes topolyai Fitz Gusztáv vállalkozó a piactéren megfúrta Csantavér első artézi kútját.²³ E körül volt az emberpiac, piaconként 40-50 ember ácsorgott itt munkát keresvén.

1948 tavaszán a piactér déli, nagyobb részét felszántották, ahol azelőtt a parasztkocsikat helyezték el és a kirakodóvásárokat tartották. Parkot létesítettek, és itt emelték fel a második világháború, vagyis a faszizmus áldozatainak emlékművét, obeliszkjét. Ezáltal a piactér területe beszűkült, és a piac működésére csak a kisebb, egyharmadnyi északi rész maradt meg. A kirakodóvásárt ekkor helyezték át a mozi utcájába.

Nagy változásokat hozott a templom körüli kép kialakításában az 1968-as év. Csantavér urbanista terveivel²⁴ összhangban először lebontották a plébániát és helyére emeletes lakótömböt építettek, itt kapott helyet az új posta épülete is. Egyben új, emeletes plébánia épült. Továbbá az 1970-es évek végén lebontották a Nagy iskolát és a községházát. Helyükbe kétemeletes lakótömbök épültek. Most ezek alakítják a piactér keleti szegélyét. A piactér egysége továbbra is érintetlen maradt.

A piac működése

A piactéren a különféle árusoknak megvolt az állandó helyük. A régi időktől kezdve piacra, vásárra árujukat csak iparos céhbeli tagok, az újabb időkben csak adót fizető és iparos engedéllyel rendelkező iparosok vihették. Csantavérnek a múltban erős kisipara volt, az 1940-es évekre számuk meghaladta az ötszázat. A piacokon nagyszámú kisiparos jelent meg, mert a vevők száma is igen magas volt. Piaci napokon disznópiacot is tartottak, de jóval kevesebb résztvevővel, mint egy vásári napon. Csantavérieken kívül piacra jártak a környékbeli terjedelmes tanyavilág lakosai is. Az iparosok első sora, mindjárt a Nagy iskolai járda szélén, a pékek népes hadával kezdődött. A következő sorban kaptak helyet a hentesek (csak disznót vágtak), mészárosok (csak marhát vágtak és töltelékeket készítettek) és cincárok (csak birkát vágtak). Hentes és mészáros három volt, hentesek tizenkilencen voltak, cincárok 38-an. A sor végén voltak a hurkasütögetők, sátor alatt hurkát, kolbászt és cigánypecsenyét sütöttek, alkoholt nem szolgáltak. A vendégek állva ették meg a sülteket, nagy szelet kenyérrel. A templom alatt árulták a főzelékféléket és a gyümölcsöt. Mivel Csantavéren nem volt

hagyománya a gyümölcsstermesztésnek, ezért a gyümölcsöt viszonteladók, kofák árulták, melyet Királyhalmán szereztek be. Mindig friss árut hoztak, két nappal a piac előtt. Egy ajándék almáért gyerekek serege törölgette, „fényesítette” az almát, körtét, szilvát, hogy a piacon szépen nézzen ki az áru. A gyümölcsöt sorba rakott szalmahordó kosarakban árulták. Ősszel nagyon népszerű volt a guruska, ez leforrázott, majd beszárított vadkörte volt, nagy csalánságokban tárolták. Piacon leterített zsákokon árulták, félliterekkel mérték ki. Csak karácsonyig állt el. Árultak még sült gesztenyét, télen sült tököt,

ben megvették a tömött kacsákat, libákat és késő ősszel a pulykákat. Ilyenkor ezerszámmal vásárolták a baromfit. A birkapiac az 1920-as évekig a Basch Károly vendéglő előtt volt, utána áthelyezték a disznópiac mellé, a Szenttamási utcába.

A tollat, gyapjút és a nyers bőrt a Sár utcán a Nepomuki Szent János-szobor környékén vásárolták. Ilyenkor a Csik-ér mindkét partja tele volt a bőrkereskedők szekereivel.

A gabonapiac a Zentai utcában helyezkedett el, a Nagykocsmától (800., 799. sz.) az Új utcáig, és csak piaci napokon működött, vásár alkalmával nem.

Gabonapiac, előtérben a Nagykocsmá

savanyított káposztát, paprikát, valamint több fajta aszalt gyümölcsöt. A portékát földre terített ponyvákról árulták. Halat is lehetett kapni, a zentai halászkocsi szerelt lajtokban hozták a halat, és az artézi kút körül árultak. A baromfipiac Pálity Miska vendéglője, a tejpiac a Sandrik-ház előtt kapott helyet. Nagy forgalma volt a baromfipiacnak. Tojásszedők hada lepte el a piacot. A szabadkai Hartmann-Cohn baromfivágóhid felvásárlóhálózatot létesített, ún. tojásszedőket küldött a falusi piacokra és tanyavilágba. Csantavérre egy piac alkalmával 20 tojásszedő kofát is kiküldtek. A vágóhídnak bejáródott módszere volt a tojás tartósítására, melyben világelső volt és minden felkínált tojást felvásárolt. De a gazdasszonyok is tudták a tojást tartósítani. Azt tartották, ha a kétasszony közi (augusztus 15., Nagyboldogasszony és szeptember 8., Kisboldogasszony) tojást elássák a magtárakban tárolt búzában, az decemberig „eláll”. A tojásszedők továbbá minden mennyiség-

A Nagykocsmá Szabadka város tulajdona volt, az 1940-es évektől részvénytársaság a tulajdonos. Főbejárata a Gabona utcára nyílt, melynek udvarán hatalmas, mind a négy oldalán nyitott kocsisín fogadta a lovaskocsikat a piac ideje alatt. A Nagykocsmával szembeni sarkon Békeffy Károly ügyvéd épülete állt (801. sz.), halála után eladták a községnek, és 1926 óta ez lett az új jegyzőház. A következő ház Rékli Márton tulajdona volt (802. sz.), miután eladta azt, már eleve patikának tervezték, Basch Andor gyógyszerész építtette 80 000 téglából, aki arról is nevezetes volt, hogy 10 holdon a Zentai utcában, a nagytemető után, epreskertet és gyümölcsöt létesített, azt mondván, hadd tanulja meg a nép a gyümölcsstermesztést. Ő hozta Csantavérre és termesztette először a kurvaskörtét²⁵ (piros belül). A következő ház Németh Mátyás és társai (803. sz.) tulajdonában volt. Mielőtt még az utca beépült, a régmúltban, ezen részén legelő

volt, és a csordakút éppen ezen a ház-
telken sokáig megmaradt. Jött Berényi
Bonaventura telke (804. sz.), majd Ságity
Mátyás telke (858/1.), a két világháború
között ebben a házban működött a posta.
A sarkon volt Pletikoszity Mihály és Rudics
Erzsébet (Mata Örzse, a jótékonykodó)
857/3., 857/4. sz. telke.

A sarki házban először Pásztor Bertalan,
majd Gucunski vendéglője működött. A gabo-
napiac pártatlan oldalán, a Nagykokcsma után
következett Szakál Lajos bádogos és Keceli
háza (később épültek a 799. sz. telken), majd
három nagybirtokos háza: Sinkovics Kálmáné
(798. sz.), Váradi Pálé (797/2.) és a sarkon
Göcző Józsefé (796). Késő ősszel a gabona-
piacon, az utca mindkét oldalán felsorakoztak a
kocsik pár zsák mutatóra hozott búzával. A ga-
bonát nem adták el aratás után, otthon tárolták
a hombárokban. A mutató alapján a gabonake-
reskedők megvették a gabonát. Leszállításra a
zentai Tisza-kikötőbe, vagy Cserenkára a csa-
tomára utalták. Morzsolt kukoricát viszont egész
évben árultak.

A piactér jó alkalom volt a társadalmi
kapcsolatok mélyítésére. Ha nem voltak
időszerű mezei munkálatok, az emberek
szívesen mentek a piacra, hogy ismerő-
sökkel és barátokkal találkozzanak az em-
berpiacon. Viszont csúnya képet mutatott
a „kikiabálás”. Ha két haragos asszony
találkozott a piactéren, kikiabálták egy-
más bűneit, vagy csak az egyik asszony
támadta a másikat a „kikiabálással”. Az
ismerősök igyekeztek csitítgatni a fele-
ket és elvezették a kiabálókat, hogy ne
„cirkuszojlanak” ország-világ szeme láttá-
ra. Aki vétkesnek érezte magát, hónapokig
is kerülte a piacot, nehogy kikiabálják.

Vásár alkalmával a piac elrendezése
gyökeresen megváltozott. A déli oldaláról
kitiltották a parasztkocsikat, és itt helyez-
ték el a kirakodóvásárt több száz kisiparos
részvételével. A vásár minden árusának
megvolt az állandó, szokványos helye. A
járda két oldalán a cukrász- és mézeska-
lácsos mesterek helyezkedtek el, továbbá
a kalaposok és esernyősök. A cukrászok-
nál menő volt a meszet-, krumpli-, diós,
mákos cukor és a gamósbót cukorka,
valamint a seggbefújós fűtyülő kiskakas.
Mézeskalács szívét lehetett kapni minden
méretben, továbbá kis huszár és angyal
figurákat. Járdaszélén helyezték el apró
asztalaikat a vándor bosnyák házalók,
a sógorok. Csecsebecsét árultak, olcsó
gyűrűket, fülbevalókat, láncokat, tükröt,
díszes bicskákat, órát és színes pántliká-
kat (a nagylányok minden ujjukon gyűrűt
viseltek: a pecsét-, keresztes, fejes és kí-

gyós gyűrűt, az utóbbi a kisujjra került és
a legdrágább volt, mindezeket még asz-
zony korukban is hordták). Az artézi kút
környékén kaptak helyet a kaszaárusok és
a szítás mesterek (lisztes szita, tarhonyás
rosta, nagy rosta). Déli oldalra helyezték
el az ördögmalmot, szállós láncos körhin-
tát, kis cirkuszi sátrakat (egy-egy mesz-
si táj állatait mutogatták), verkliseket és
gyorsfényképezőket sátraikat. Több sátorban
légpuskásoknál célba lőttek a legények,
találatra kis ajándékokat kaptak. Ha nagy-
lány is volt a társaságukban, kötelezően a
golyát is célba vették, az találatra fordult
egyét és a pólyásbaba figurája jelent meg.
A sátoros bábszínháznak nagy látogatott-
sága volt, a gyereksereg élvezettel nézte
a szebbnél szebb meséket. Külön kis
sátrakban akrobaták, bűvészek, erőmű-
vészek, lángfűjók, kardnyelők, tenyérjő-
sok, varázsgömbbe néző és tengeri ma-
lacot alkalmazó planétásjósok léptek fel
(malacka húzta ki a planétát, cédulára írt
jósolatot). Itt mutatták be a világ legkisebb
törpéjét, legerősebb emberét, legkövé-
rebb asszonyát, vagy a kétféjű borjút. A
vásárban árultak alkoholmentes italokat, 5
és 2 dl üveges kiszerezésben, a Krachlit
(csatos üvegben) és Cabessót (az utób-
bi üvegnyakában üveggolyó futkosott). A
Cabessót, helyben, Szokola szódás töltöt-
te, Krachlit vidékről szállították. A sátrakat
sorban úgy állították fel, hogy közte széles
út maradjon a sétáló vevőknek. Itt muto-
gatta magát a fiatalság is, a lányok blúz-
ban, háromnegyedes szoknyában, csatos
cipőben, legények fekete nadrágban,
csizmában, fehér ingben és lajbiban, ka-
lappal és a kötelező meggyfa gamósbóttal
(a második világháború elsöpörte ezt a
viseletet). A legények a láncoshintán
mutatták be bátorságukat, különféle fi-
gurákkal. A virtuskodásnak se vége, se
hossza nem volt. A vásár késő délután
már be is fejeződött, de a láncoshinta
még este is, lámpafény mellett, működött.
Fenn a templomtól balra, a Csengety-
tűs iskola, plébánia és a Katolikus Egyet-
előtt is 30–40 sátor volt felállítva készru-
ha-, lenvászon és rőfösárusoknak. Sátrak
voltak a Szentháromság körül a bocsko-
rosok (bácskai bőrbocskor), papucsosok
és csizmadiák részére. Késesek a páros
keresztek környékére pakoltak. A vásáron
mindig megjelentek a ruszin asszonyok,
kenderből készült lópokrócot (2x1,60),
ponyvát (3x3 és 4x4), zsákot, dohány-
zsineget, kócot és spárgát árultak. He-
lyük a tejpiacon volt, a Sandrik-ház előtt.
Vásár alkalmával gabonát nem árultak,

így a gabonapiac utcájában helyezked-
tek el a bogárnok, kádárok, kosarasok. A
bognárok árulták a kocsikereket, -rudat,
hámfát, lőcsőt, saroglyát, szerszámnyele-
ket, favillát, fatalicskát, nagybőgőt (kalász-
gyűjtő, 2 m széles fagereblye) és számos
kocsialkatrészt. A bogárnokvácscok árulták
a dorozsmai szekereket (6 sukkos), nagy
szekereket (9 sukkos), drombókat, fiáke-
reket. A kádárok hordókat, dézsákat, cso-
bolyókat, favödöröket kínáltak (csőbör vagy
favödöröket a gémeskutakon használtak).
A kosarasok párszárítókat, szalmahordó
kosarakat, szakajtókat és garabolyokat
(asszonyi füles kosár) árultak. Régebben a
fazekasok árulták a vászonfazekat, gölön-
csér tálat, köcsögöket, szilikeket és berakó
kannát (ebben savanyították a korpát, ha
levesbe tették, meglett a cibere leves). A
rézkovácsok különféle nagyságú rézüstő-
ket árultak, a teknővájók fűzfateknőket, fa-
kanalat, fatányérokat hoztak fel. Vaskeres-
kedők is kipakoltak, öntött kottlát (abálásra
és zsírsütésre), zománczott kottlát (vízme-
legítésre), öntött és zománczott edénye-
ket és vasmacskát árultak. A gabonapiac
elején, Békeffy ügyvéd sarki háza körül
sorakoztak a szűcsök (subát, ködmönt,
bececset, bundasapkát árultak). Minden
tárgyat, amit a család bármelyik tagjának
vettek a vásáron, az a vásárfiát képezte. A
gyerekek otthon, lázasan várták, hogy mi
lesz a vásárfia.

A kirakodóvásárt az 1970-es években
áthelyezték a szövetkezeti otthon köré.

A piac és vásár üzemeltetését a köz-
ség bérlőkre, díjbeszedőkre bízta, egy éves
haszonbérleti szerződés alapján. Így érte-
sülünk az 1882. április 23-i²⁶ közgyűlés
határozatáról, hogy bérbe adják a tavaszi
és őszi országos vásár díjbeszedési jogát.
Valamint az 1900. január 11-ei²⁷ községi
képviselői közgyűlés határozatáról, hogy a
2 országos vásár és a 2 heti vásár (piac)
helydíjbeszedési jogát évi haszonbérbe ad-
ják, és erre árlejtést írtak ki. Ez a gyakorlat
folytatódott az új hatalom részéről is az
első világháború után. Az 1920-as évektől
a piac- és vásárteret Varnyú Bóni, 1934-
től rövid ideig Pintér Antal, majd Németh
János és József, végül 1936-tól 1947-
ig Németh Ferenc és fiai bérelték. Varnyú
Bóni még évi pauszát fizetett a bérlet fejé-
ben. Az 1929. június 1-jei²⁸ közgyűlésen
Varnyú Bóni kötelezettsége évi 85 000
Din, az előző évi 97 500 dinárral szem-
ben. A Németh család már százalékot ka-
pott a beszédett helypénzből, 80% ment
a községnek, a bérlőé lett a 20%, végül
csak 15%. A helypénz nagyságát a köz-

ség határozta meg. A községi közgyűlés 1932. december 1-jén²⁹ elfogadta a piaci és vásári statútumot, amelyben előírták a díjbeszedés módját, ennek ellenőrzését, és többek között, a helypénz nagyságát is szabályozták. Ez duplája volt az eddigi díjaknak. Ebből néhány tétel:

	piaci napon	vásár alkalmával
kétfogatós szekér után	2,0 din	3,0din
egyfogatós szekér után	1,0	1,5
nagy jószág után	1,0	1,5
aprójószág	0,25	0,25-0,50
1 sátor után	0,5/m ²	0,75
árulás a földről	0,50	
gyümölcs- és főzelékárusok	0,5/fejenként	0,50
baromfiárusok	0,5	0,50
kisiparosok	1,0	0,5-3,0
mázasahasznalet	0,50	0,50
mázasahaszna. -2 mázság	0,25	0,50
" " -2 mázsa felett	0,75	1,50
1 szekér gabona		3,0
73 különböző kisiparos (fejenként)		0,50-0,75

A beszedett díj után a díjbeszedő-bérlők az összeg 30%-ára jogosultak.

Több nyilvános mázsa is volt a faluban, a község háza udvarán volt a községi mázsa, ezen kívül a birkapiacra Dér Bules József mázsája, a Vörösök kapujánál Utasi Ferencé (ma az Ifjúsági utca kezdete), a vasútállomáson Betyák Jusztie.

Eligazításképpen, abban az évben az árak a következők voltak:

100 kg/Din – búza 100, korpa 25, kukorica 65;

kg/Din – hízó disznó 8, disznóhús 8, hízó marha 5, disznósír 16, tömött kacsa, liba 8, gyapjú 25, birka 7, toll 200, pihetoll 300;

Din/darab – malac-párja 50 (16 kg), bárány-párja 300 (30 kg), magló-db. 50, tojás-db 0,20-0,50;

Parítások: 100 000 mázsa (1 vagon) búza = 1 hold föld, 25 mázsa búza = 1 ló.

1947 után a piacok és vásárok szervezését a községi népbizottság keretein belül oldották meg, majd ezt az 1953-ban alakult Kommunális Vállalatra bízta, mely feladatot a Komvál a mai napig is végzi.

A heti piaci napok a csütörtök és vasárnap volt. A vásárnapi piac nem zavarta a templomba menetelt, mert vasárnap négy mise volt: bunyevác mise, korai mise, nagymise és fél tizenkettőkor diák vagy rövid mise. Szokás volt, hogy a vásárnapi piacra menetel előtt az asszonyok leadták kosaraikat a templom előtt ülő koldusoknak, egy misét meghallgatva utána mentek a piacra.

Ha cirkuszosok jöttek a faluba, sátraikat a piactéren verték fel, a szekereknek fenn tartott helyen. A falusi gyerekeknek ez még egy alkalom volt, hogy egzotikus állatokat lássanak: majmot, oroszlánt, tigrist, elefántot, tevé, zsiráfot, medvét. Ők ugyanis igazi állatkertbe nem jutottak el. A cirkuszosok 4-5 napnál tovább nem maradtak, így nem zavarták meg a piac rendjét.

A piactéren szégyenkaró és bitófa sohasem volt felállítva.

A vásártér

A vásár két részből áll: jószág- és kirakodó-vásárból. Csantavér esetében ez szét volt választva. A kirakodóvásárt a piactéren, a jószágvásárt pedig a falu déli szélén levő vásártéren tartották, valamivel több mint 400 méterre a piactértől délre. Pontos adatunk nincs az első országos vásárok megtartásáról. Csantavér jobbágyfalu volt és valószínű, hogy a jobbágytság 1848-as megszűnése után kaphatta meg a vásártartás jogát. 1872-ben Csantavér megkapta a nagyközségi státust, és ez lehet az év, miután Csantavéren is rendezhettek országos vásárokat. A szabadkai Városi Tanács 1874. évi ülései jegyzőkönyve említést tesz a bajmoki országos vásárról.³⁰ Mivel Bajmok és Csantavér a történelem folyamán „iker falvaknak” nevezhetők, mert a telepítés napjától kezdve sok esemény egy időben zajlott le e két helységben, ezért állíthatjuk, hogy írásos dokumentum és analógia alapján Csantavéren is 1874-ben tarthatták az első országos vásárt. Az országos vásárokon kívül, volt még az ún. búcsúvásár Szent Antal napján (június 13.). Csak a piactéren tartották, mert ilyenkor nem volt jószágvásár. Főleg az aratást kiszolgáló szerszámokat árulták. Ekkor volt az év egyetlen asszony-piac, az asszonyok és lányok kínálkoztak marokverőknek. A csantavéri úriszek egyik 1830-as jegyzőkönyvében találunk rá a Szent Antal-napi templombúcsúra.³¹

A már említett 1882. április 23-i közgyűlés tesz említést az országos vásárokról. Ugyancsak a községi képviselő-testület 1883. április 8-i átiratában két országos vásárról, egy búcsúnapi vásárról és két heti vásárról (piacról) tett említést.³² Kihangsúlyozták, hogy „a szomszédos városoknak tanyai lakossága által igen számos néppel valamint árúccikkal-úgy bevásárlókkal látogatva van”. A szegedi Ipar- és Kereskedelmi Kamara 1893. évi jelentése szerint a csantavéri vásárra felhajtottak 706 lovat (eladtak 84-et) és 630 ökröt és tehenet (eladtak 162 darabot).³³ A vásártér több részből állt: első az ökörpiac, a

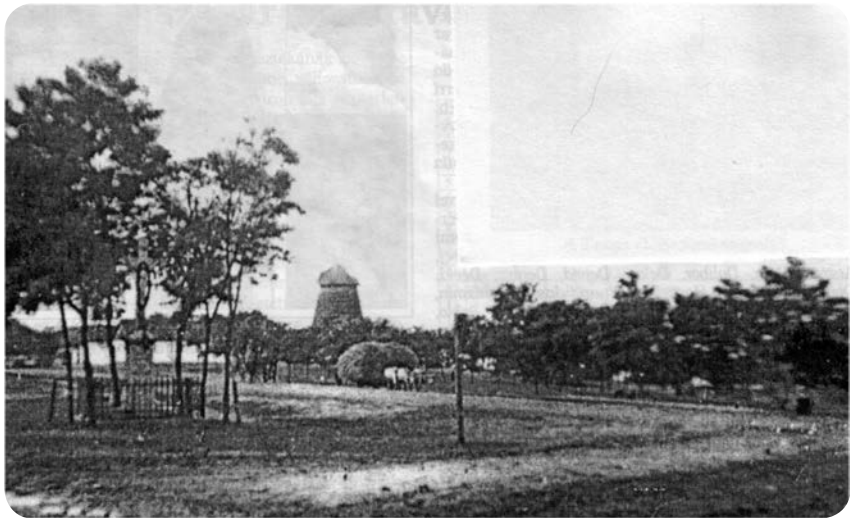
mai szövetkezeti otthon helyén, dombon feküdt és enyhén lejtett egészen az Új utca és az öreg szőlősor felé. A lejtőben esőzések után igazi tó keletkezett, ahol a lovakat „mosatták.” A másik része a lópiac volt, ez az ökörpiac folytatása keleti irányban, az Új utca végén álló Oszvár fivérek (968. sz. telek) szárazmalmáig. Az ökörpiac és lópiac (2886/3. sz. telek) együttesen 12 holdon terült el. A vásártér egész északi részén korlátok voltak leásva, ahová a marhákat és lovakat kötötték. A hízott marhákat párban árulták, egy pár 14–16 mázsát tett ki. Vásári napokon kívül az egész füves területet legelőként használták, ide hajtották a közeli falurész szarvasmarháit, ellátva a szükséges csordakúttal (gémeskút az itatóvályúval), amely a későbbi állatorvosi állomástól délre volt. Az ökörpiac északi szegélyét, a Szenttamási utcában és a déli szegélyét az öreg szőlősoron (ma Ady Endre utca) sűrűn ültetett jegenyefák alkották. A nyugati szegélyben a dombtetőn állt még a legrégebbi idők is megért csárda (a mai színház területén). Legenda szerint Rózsa Sándor is járt ide, és a csárda nagy deszka kapuját átugratta lovával, neki a kaput nem kellett kinyitni. Az 1909. kataszter szerint az épület északi része (31/2. sz. telek) Horák Mátyás cipész-mesteré volt, a déli Varga Horgosi Ferencé (31/1. sz. telek), ahol még azelőtt Magosi Ferenc szárazmalma működött. Utoljára ezt a részt Földi Vince borbélymester bérelte. Az épülettől délre állt Dvorácskó József, néhai bíró 1856-ban emelt vörös márványból készült köztéri kőkeresztje, melyet a községi képviselő-testület 1904. április 7-³⁴ határozata alapján áthelyeztek Kangüdrösbe. Meglepő, hogy pár évre a Dvorácskó-kereszt eltávolítása után, újból a vásártéren, 1909-ben az északi szegélyén, a Gucci-csárda átellenében új, útszéli kőkeresztet állíthatott Veréb János. A harmadik rész a disznópiac volt (2886/1. és 1581. sz. telkek) 5 hold területen, a becsei út (ma Tornyosra vezető út) nyugati oldalán, a mai iskola pavilonjai helyén. Erősen lejtős domboldalon feküdt.

A negyedik rész a birkapiac, a Szenttamási utcában volt elhelyezve, a Nagy utca sarkán, Dér Bules József házától kezdődően le a Kangüdrösig. Hosszú fal vezetett lefelé, itt volt egy vásártéri illemhely és Dér Bules József nyilvános mázsája. Legnagyobb birkapiac nagypénteken volt, ilyenkor több ezer bárány cserélt gazdát. Piaci napokon csak disznót és birkát árultak, nagy jószágot nem. A disznópiacra a felsorakozott kocsiokról árulták a disznókat.

A kész hízókból két darab fért el 6 suk-
kos (egy öles) dorozsmai szekéren, me-
lyek láncosboronával voltak lefogatva. Egy
párban árulták, súlyuk 360 kg volt. Gyalog
maglókat (8-10 hónapos hizlalásra szánt
malacok) ritkábban és kisebb számban
árultak, mert azokat Bánátból hajtották
egyenesen a nagybani hizlalókhoz. A fel-
hajtott disznóknak piac alkalmával árpát
szórtak, hogy nyugodtan maradjanak. De

vásárok áttétele hétfőről vasárnapra, de
létszámihiány miatt nem tárgyalták.³⁶
Az országos vásárokon kötelező volt
az állatorvos jelenléte. Amíg Csantavérnek
nem volt állatorvosa, Topolyáról járt át egy
állatorvos. Egy pénztári jelentés alapján
értesülünk, az 1885. március 14-i köz-
gyűlésen, hogy az 1884-es évi költségek
207-es tétele szerint Jedlicska Lajos To-
polya községi állatorvos úrnak az itteni

leti testületi ülésén 1925. március 31-én
még két újabb országos vásárt vezetett
be: február 1-jén és november 1-jén
(vagyis e dátumok előtti vásárnapokon).³⁸
Így évente Csantavéren négy országos
vásárt tartottak. Az első februári vásár
rosszul sikerült, mert aznap -30 fok hideg
volt. Ennek csak a hentesek, mészárosok,
cincárok és vendéglősök örültek, mert
mennyiségű jeget tudtak gyűjteni a
jégvermekbe. A legnagyobb vásár a szept-
temberi volt, a leggyengébb a februári. A
vásárokat mindig csak egy napig tartották.
Az iparosok már este elindultak a csan-
tavéri vásárra a szekerek végeláthatatlan
sorában. Érdekes képet mutattak a bog-
nárok, akik két vagy három lóval húzott
kocsi után 4-5 új szekeret is akasztottak.
Az iparosok többsége nagy vásári, lelaka-
tolt és pántolt ládákban hozta portékáját,
csoportokban jöttek, hogy így kivédjék a
rablók támadásait. A jószágárusok csak
hajnalban indultak a vásárba. Jöttek
Szentamásról, Kishegyesről, Topolyáról,
Moravicáról, Pacséról, Bajmokról, Be-
cséról, Péterrévéről, Moholról, Gunarasról,
Zenta és Kanizsa nagy tanyavilágából,
valamint Klisza és Verusics tanyavilágából.
Csantavér bejövő utain álltak a helypénz-
szedők. Számuk elárulta, hogy honnan
jöttek legtöbben. Egy útra elegendő volt
két helypénzsedő. De a Topolya és a Tor-

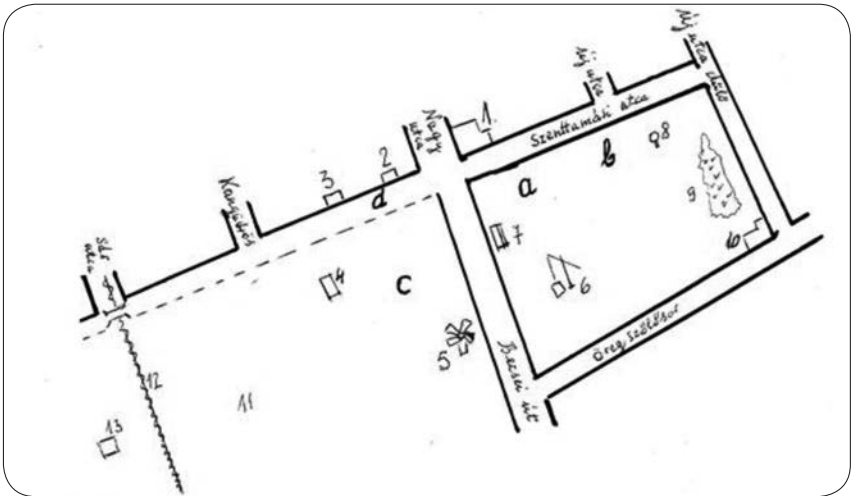

Vásártér, 1916: fénykép a Csantavéri újság 2004, VII évf. 11-12 sz.-ból, Szedlár Rudolf tette közzé.
„Képek 1916-ból” a következő megjegyzéssel: „a korabeli fotós dr. Békeffy Károly ügyvéd volt,
aki abban a házban lakott, melyet ma Vadászegyesületnek hívnak. Sétái közben az ügyvéd kis
kamerájával felvételeket készített a faluban. Az eredeti fényképek gyufacímke nagyságúak.
Budapesten számítógépes technikával sikerült a fotókat felnagyítani és kijavítani”.

ennek ellenére túrták a piacteret. Ezért a
disznópiac mindig gidres-gödörös volt, rajta
fű vagy bokor nem maradhatott meg. Rit-
ka volt az olyan csantavéri piac vagy vásár,
amelyeken ne adták volna el az össz felki-
nált malacokat és maglókat. A disznópiac
déli szegélyén volt Gergely András szél-
malma (1585/1. sz. telek), később hen-
germalom, a nyugati részén Földi István
szárazmalma állt (1582. sz. telek), melyet
Varga Mihály malomtulajdonos vett meg
és alakított át lóistállóvá. Utána nyugatra a
réti kaszáló következett egészen a Csík-ér
patakig. A Csík-ér túlsó partján helyezték
el a községi dögkutat.³⁵ Az egész vásár-
tér a csordalegelővel, csordakúttal, északi
és déli jegenyefasorokkal, a keleti szélén
elterülő mocsaras nádassal, bikaistállóval,
valamint a régi csárdaépülettel, három
szárazmalommal, egy szélmalommal és
a déli szegélyén elterülő száz holdas sző-
lővel, egy sor házzal szép tájképet muta-
tott. A környék legrendezettebb vásártere
volt. A vásárokat a Monarchia alatt hétfőn
tartották. Az 1906. július 22-i községi
képviselői közgyűlésen napirenden volt a

vásár alkalmával hivatalos kiküldetéséért
napidíj fejében kiadott 7 forint 16 krajcár-
ról. Így tettek eleget a törvényes előírások-
nak.³⁷ Az első világháború után maradt az a
két országos vásár, melyet kezdettől fogva
tartottak. Így a tavaszi vásár április utolsó
vásárnapján, és az őszi vásár szeptember
24. előtti (Szent Gellért) vasárnapon. Az új
szerb hatalom Csantavér községi képvise-

Marhavásártér alaprajza (1909)

a. ökörpiac	6. csordakút
b. lópiac	7. volt csárda
	és szárazmalom
c. disznópiac	8. szárazmalom
d. birkapiac	9. mocsaras rész
1. Gucci-csárda	10. bikaistálló
2. illemhely	11. réti kaszáló
3. Dér Bules	12. Csík-ér patak
mázsa	
4. szárazmalom	13. dögkút
5. Gergely szélmalom	

nyos felőli útra öt embert kellett állítani. A Monarchia idején a csantavérierkedvenc vására a bajai volt, itt tenyészlovakat és teheneket vásároltak. A csantavérier nagy szeretettel mentek a topolyai vásárokbá, sokan gyalog, a 16 km-es távolság nem volt messze. Azt mondták, minden csantavéri, aki mozogni tudott, ment a nyári, július közepén tartott, az ún. fokhagymavásárba. Ebben a vásárban, amerre a szem ellátott, a kocsikra, saroglyára, lőcsőkre és vendégoldalakra aggatott fokhagymafüzérek tömkelege lógott. A fokhagymát környékbeli bosztánosok, de különösen a ruszinok és svábok termesztették és árulták, kiváló minőségben. Minden felhozott fokhagymafüzér elkelt. Volt rövid és hosszú füzér, nem romlott, nem keseredett, nem csirázott, kibírta a félévet a téli disznóvágásokig. A szabadkai vásárok közül a Mátyás-napit (febr. 24.) és Kisasszonyit (szeptember 15.) látogatták. A csantavérier előszeretettel látogatták még a debelyacsaí vásárt a nagy disznófelhozatala miatt, ahol ezer számra vették a maglókat, meg száz számra a kocákat. Gyalog hajtották fel a Tisza mentén és Zentánál kompon hozták át Bácskába. Éi ma is legenda, mely szerint a kompról leugró anyakoca átuszta a Tiszát és hazatalált Debelyacsára. Olyan jók voltak a kapcsolatok, hogy a debellácsiak sosem felejtettek el vásári hirdetményt küldeni Csantavérre. Ezt még az utóbbi időben is megtették. Észak-Bácska legnagyobb jószágvásárai a csantavéri és topolyai voltak, egyben ezekben volt legnagyobb a lófelhozatal. Csantavéren meg külön a környék legnagyobb disznófelhozatala volt. Vásár után, késő délután, a csantavéri vásárból megindultak az egymásba kötözött, felvásárolt lovak. Az első sorban 5 ló egymás nyakához volt kötve, második sorban négy, harmadikban három, és a sorok egymáshoz, az előző lovak egyikének farkához voltak kötve. Az ilyen lócsoporthoz se szeri, se száma nem volt. A vásárban a csordakút közelében 1 vagy 2 vándor lacikonyha működött rezesbanda kísérettel. A legények szokásaikhoz híven meggyfa gamósbottokkal sétálgattak, de veszekedések a vásáron nem voltak. A vitatkozást elkezdheték a vásár területén, de a rendőrök vagy a vásárt felügyelő személyek kihajtották a duhajkodó legényeket. Az utcán vagy a közeli csárdában fajult is véressé vita, így 1928-ban és 1930-ban is voltak halállal végződő verekedések. A vásár színpééhez tartoztak a miskárolók. Képfestő kötényben,

csizmában, felgyúrt ingujiban, lajbiában és az elengedhetetlen gamósbottjaikkal sétálgattak. Iparengedéllyel rendelkeztek, velük ment a fogó, vagyis segédjük. Rendeléseket vettek fel, de sokszor a fiatal csődör csikókat és sertéskanokat a helyszínen ivartalanították, a vásár tartama alatt.

Az ökor- és lópiacón vásár alkalmával már kora reggel megjelentek a kupecok, a viszonteladók. A ló- és marhakupecoknak volt tőkéjük, ők adták-vették a jószágot, segédjeik, a cenzárok csak megtalálták és a kupecokhoz irányították a jószágot. A disznókupecoknál ugyanez volt a helyzet, azzal a különbséggel, hogy ott a segédek hajcsároknak hívták. A kupecok gyors észjárású, adomázó, minden hírt tud és azt továbbadó, sokszor hazudós személyek voltak, a mulatozásokban meg a csárdák „császárai”. Tudták a trükköket, hogyan kell elrejtetni a lovak betegségét (sántaság, havi vakság, keheség, kötődő természet), vagy teheneknél a tőgy betegségeit, vagy félrevezetni a vevőt a meddő tehenéssel. Híres volt a csantavéri marhakupec, akinek dicsérő szavajárását még ma is emlegetik: „ha tejet akar venni, ezt a tehenet vegye meg, vagy ha azt akarja, hogy a fecskéfészekben is tej legyen, ezt a tehenet vegye meg”. Természetesen ezek kétértelmű mondókák voltak, igazak is, meg nem is. A marhakupecok sokszor hetekig haza sem mentek, járták a vásárokat, terelték az útközben felvásárolt jószágokat egyik vásárból a másikba. Közben a marhák nagy részét el is adták egyes útbá ejtett vásárokon. Sikeres alku után az áldomást az eladó fizette, aki a pénzt kapta. A csantavérier a vásárfián kívül meséket is vittek haza: történt a topolyai fokhagymavásárban, hogy egy család Csantavérről már hajnali 3 óraker elindult. Elkelt a suba használata. A vásárban még kora reggel, ideiglenesen letakarták az egyik lovat, a gyerekekre bízták a kocsit, hogy vigyázzon mindenre, a szülők pedig elmentek vásárolni. Egy leselkedő tolvaj úgy gondolta, jó alkalom adódott. Leguggolt a ló mellé, lassan lehúzta a subát a lóról és húzta a maga vállára. Mikor teljesen belebújt a subába, felállt, mint aki jól végezte dolgát, sétálgatott egy kicsit a felsorakoztatott lovak előtt, még alkudozott is. Egyesek azt hitték, hogy tébolyult, mert a kánikulában földig érő subában járkált. De a szomszéd kocsin egy ember figyelte az egész jelenetet, leemelte az újonnan vásárolt favillát, hátulról jó nagyot ütött a tolvaj hátára, a villa menten ketté tört: „ – Kell-e neked a más subája, ne te ne – kiáltotta”. A tolvaj meg, mint a kígyó a bőréből, kibújt a subából és elhordta magát. A vásárban kötelező volt a járatlevél felmutatása (7-8 dinár a nagy

állatok után), a heti piacokon viszont nem. Ezt a Paci házban váltották ki, a vásártérre néző házból. Ugyanis a sarkon volt az alacsony, zsúfedeles, rendkívülien népszerű Gucci csárda. A következő ház, az ökorpiac utcájában, a csárda szomszédja, a Paci ház, majd Gubás Gazsi és sorban a negyedik a Hajlandi háza. Ezek ragadványnevek voltak, melyeknek alapján költött kurjantót sokszor lehetett hallani a mulatságokon: Gucci, Paci, Gubás Gazsi, Hajlandi.

Kérdezték egymást a legények, hová mentek, ha elszavalták ezt a kurjantót, tudnivaló volt, hogy a Gucci csárdába mentek. Bálokban vagy mulatozás közben, ha tetőfokra hágott a hangulat, valaki kikiabálta ezt a versikét, a többség nagy meglepődésére, ez egyben buzdítás is volt, és a fiatalok még nagyobb hévvel táncoltak. A Gucci csárdát 1920-as években megvette az Obráth család (négy vendéglő volt a tulajdonukban), és itt Obráth Vilmos, miután átépítette a csárdát, megnyitotta a híres Vili vendéglőjét.

Az iparosok engedélyét és a jószág-tartók járatleveleit a község választott esküdtei ellenőrizték, de a vásári díjbeszedést, a rendet és fegyelmet is. Ha a falu bírása az egyik esküdtet megbízta a vásár ellenőrzésével, az volt a vásárbíró. Később a járatlevelek ellenőrzése az állatorvosok hatáskörébe került.

A leépítés

Az ökorpiacón 1912-ben felállították az akkor alakult csantavéri futballcsapat kapufáit, rendszeresen itt játszották a mérkőzéseket, de ez nem zavarta sem a vásárok működését, sem a csordalegeltetést. 1920-tól a vásártér keleti, mocsaras részét feltöltötték és bikaistállótól a Szenttamási utcáig terjedő részt kiosztották házhelyeknek, és azt be is építették. A vásártértől délre elterülő szőlők helyén, az első világháború után, elkezdődik a teljes beépítkezés. Ekkor épül ki a hat utcát befogadó Szőlősor telep. 1922-ben lebontották a szélmalmot, helyére gőzhengermalmot építettek. Ugyanebben az évben a Gucci csárdát megveszi az Obráth család, átépítik és a továbbiakban mint Vili vendéglője működött. Mivel a községben több gőzhengermalom működött, az első világháború előtt már lebontják a vásártéri szárazmalmokat.

Többször is született határozat, hogy a vásárteret be kell keríteni, így a képviselő-testület 1927. augusztus 3-ülésén is.³⁹ Az 1928. augusztus 23-i képviselő-testület ülésén betiltották a vásártéri legeltetést⁴⁰

A vásártér északi és déli oldalára deszkakerítést húztak, a csordalegelőt végleg megszüntették. Az 1930-as év derekán a vásártér délkeleti csücskében helyezték el a bikaistállót.

1928-ban a döggutat áthelyezik Csingágóba, a volt telep közelében Káriusz Jakab kiépíti a strandfürdőt, vendéglővel és bálterasszal.

A második világháború után, 1947 őszétől újabb nagy változás állt be. Az ökörcsák helyén, a sarkon, kiépítették a szövetkezeti otthont, amely 1951-ben készült el véglegesen. Azon a nyáron, a befejező munkák öröme, nagy ünnepséget szerveztek, még a mai napon is emlegetett szép operettet adtak elő a szabadkai színház művészei. Hatalmas szabadtéri színpadon mutatták be a felejthetetlen Leányvásárt. Utána, a volt vásártéren, hatalmas utcabálat rendeztek, a környékbeli falvak összes fiatalja részvételével. Kivilágos kiverdítg csárdásztak. A falu idősebbjei ugyanakkor magukba zárt fájdalommal gondoltak arra, hogy nemrég élték át a beszolgáltatás borzalmait és a szövetkezetekbe való „hajrást”. 1947-ben a futballpályát nyugatabbra helyezték, a vásártér feltöltött mocsaras részére. Rengeteg földet kellett megmozgatni, a dombot le kellett hordani a laposba. Olyan nagy munkálatokról volt szó, hogy a téglagyárból síneket és csilléket hoztak át, melyeken szállították a földet. A vásártérre kihelyezték a Zentai utca végére, Tóth Imre kereszte köré. A disznópiac még továbbra is maradt eddigi helyén.

1952-ben a községi Népbizottság gazdasági tanácsa meghozza az évi vásárok új tartási rendjét, marad az évi négy vásár, a következő dátumokkal: március 15., május 20., szeptember 25. és november 10.⁴¹

1954-ben kiépül az állatorvosi állomás, délre a szövetkezeti otthontól.

1961-ben a volt csordakút környékén új utca épül lakóházakkal.

1961-ben megszüntették a bikaistálló működését.

1962-ben a disznópiac helyén kiépül az új iskola. Ekkor ideiglenesen a disznópiac átköltözött az Ifjúság utcába, a Figura sarka köré.

Az 1960-as évek derekán a vásártér pár száz méterrel keletebbre költözik, a mai lóversenypályára, ahová követi a disznópiac is.

Az 1970-es évektől minden hónap harmadik vasárnapján tartják a vásárokat. Az 1990-es években a vásártér tovább

költözik, először az 1. sz. volt téglagyár helyére, majd a Bajmoki utcába, a volt 2. sz. téglagyár helyére. És itt vége a vásártér költözködési kálváriájának, ugyanis jószágvásárról ma már nem is beszélhetünk, mert az Csantavéren végérvényesen megszűnt.

Utószó

Ellentétben a vásártér számos átköltöztetésével, a piactér mindig maradt az eredeti helyén. Így közel 200 éve áll a falu szívében. Ez az állítás, a piac idehelyezésének dátuma valószínűsíthető. Ugyanis ezekben az években nagy építkezések voltak. 1815-ben felépítik a templomot, 1817-ben a Csengettyűs iskolát, mindkettőt a piactéren. 1818-ban átépítik vagy toldják a községházát a Topolyai utcában (ha a dátumot vesszük a talált gerendáról). Ezért feltételezhető, hogy ezekben az években került sor a piac rendezésére is, a már említett nagy építkezések közelében vagy színhelyén. Elképzelhető, hogy a templom építéskor megoldották a piactér helyét is, amikor nagy földmozgatást végeztek és valószínűleg a földet a piactér töltésére is felhasználhatták. Amennyiben nincs más módon írásos bizonyíték a piactér kialakításának évről, a templomépítés dátuma, 1815, megfelel a piac fennállása dátumának is.

A piac ma is aktívan működik négy-soros kiépített standokon. Rendezett és megfelel a higiéniai előírásoknak. Beto-nozott, könnyen tisztítható és mosható. 1995-ben a piactér a kornak megfelelő, modern nyilvános illemhelyet kapott.

Ma a környéken is ismert valamikori csantavéri vásárokból csak a kirakodó-vásárok maradtak meg, melyeket kora tavasztól késő őszig, minden harmadik vasárnap tartanak meg a szövetkezeti otthontól. ●

Jegyzetek

¹ Szeged története 2. Szerkesztő: Papp Gyula, Somogyi-könyvtár Kiadó, 1985

E-könyvtár www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szeged/Szeged_tortenete2/index.htm

² Vajdasági Levéltár, F-2 BB vármegye, 269/4. sz. doboz, 1793.

³ Szabadkai Történelmi Levéltár (SzTL), csantavéri úriszék, F-006.25.24 1/1792

⁴ SzTL F-003. Csantavér telekkönyvi térképe 1794-ből

⁵ Báthor János: Csantavér újranevesedése. Bácsország 2001, I-IV.

⁶ SzTL Csantavér Urbariuma. Bács megye közgyűlése. Baja, 1787. február 10.

⁷ Csantavér kataszteri telekkönyve az 1909 V.tcz-ben megejtett birtokvalósítás és újbóli osztályozása alapján. SzTL

⁸ István király emlékezete. Európa Kiadó, Budapest, 1987

⁹ Csantavér kataszteri telekkönyve, 1909, SzTL

¹⁰ M. Palić – Kiss I.: Forrongó világ. Életjel, 1983

¹¹ Pálincás József: Csantavér népoktatása 1785–1985. Forum, Újvidék, 1985

¹² Virág Gábor: Rekvem egy zsinagógáért. Csantavéri Újság 1999. II. éf. 2. sz.

¹³ Zapisnik sa sednice opštinskog poglavarstva Čantavir od 19. marta 1926. godine

¹⁴ SzTL F-311. Csantavér község képviselő-testületi közgyűlése (ktk) jegyzőkönyvei 1882–1883,

¹⁵ Uo.

¹⁶ Kiss István, helytörténész, szóbeli közlése

¹⁷ Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye története. Budapest, 1909, Városi Könyvtár

¹⁸ Csúszó Dezső: Könyörgésünk színhelyei IV. Életjel, Szabadka, 2006

¹⁹ Bácsmegeyi Napló, 1929. november 12., Városi Könyvtár

²⁰ Pálincás József: Csantavér népoktatása 1785–1985, Fórum, Újvidék, 1985

²¹ Bácsmegeyi Napló, 1918. november 18.

²² SzTL F-311. Cs. ktk jegyzőkönyv.

²³ Uo.

²⁴ Odluka koja zamenjuje detaljan urbanistički plan Čantavira. 1967 Detaljan urbanistički plan centra Čantavira, februara 1973. Helyi közösség archívuma

²⁵ Egy körtéfajta népi elnevezése. (Kurvakörte = körtéfajta, amely kívülről mindig szép, de belülről könnyen rothad. Őszi fajta.) Magyarországon 2004-ben az FVM a „Kültúrtörténeli és genetikai szempontból kiemelkedő jelentőségű veszélyeztetett ritka SZŐLŐ- ÉS GYÜMÖLCSFAJTÁK” jegyzékébe vette fel a Kurva körtét (Kecskeméti muskotály), mert már csak gyűjteményekben található meg. (a szerk. megjegyzése)

²⁶ SzTL F-311. Cs. ktk jegyzőkönyv.

²⁷ Uo.

²⁸ SzTL Zapisnik sa sednice Opštinskog poglavarstva Čantavir

²⁹ Uo.

³⁰ Városi Tanács jegyzőkönyvei, F 2471/ 2858, 1874, SzTL

³¹ SzTL Csantavéri úriszék F 006.28.24/1831,

³² SzTL F-311. Cs. ktk jegyzőkönyv.

³³ Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája, II. kötet. szerk.: Dudás Gyula, Zombor, 1896

³⁴ SzTL F-311. Cs. ktk jegyzőkönyv

³⁵ SzTL F-311. Cs. ktk 1895. 02. 25. jegyzőkönyv

³⁶ SzTL F-311. Cs. ktk jegyzőkönyv

³⁷ Uo.

³⁸ SzTL Zapisnik sa sednice Opštinskog poglavarstva Čantavir.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ SzTL Zapisnik sa sednice Privrednog saveta Narodnog odbora opštine Čantavir od 20. oktobra 1952 g.-br.600/52.

Bandázás Csávolyon

Csávoly község hazánk déli részén, a Duna menti Baja város szomszéd települése Szeged irányában. A bácskai tájra jellemzően több nemzetiség által is lakott terület. Mára itt négy népi kultúra olvadt össze egységet alkotva, melyek együttélése döntően meghatározza a település arculatát, múltját és jelenét.

Ma a kontinensünk leghosszabb béke-időszakát éljük. Azt a kort, amikor a jelen gyermekei kíváncsiak eleik életére, értékeire. A véres világháborúk és az azt befejező békék, a megrázó tragédiák mérhetetlen áradatát zúdították nemzedékeinkre. Volt államok összeomlása, újak keletkezése, és persze az eszmeáramlatok összeütközése. A nemzetközi kapcsolatok újszerű elrendeződése minden emberre hatott és hat ma is. Nemzedékem gyermekkorát, ifjúságát a világháború árnyékolta be. Ma történelmi idők tanúi lettünk. Azt tartják az emberek, hogy nyomot hagy maga után az ember azon a földön, ahol a bölcsője ringott.

Szinte minden európai országnak, így nekünk is megvan, megmaradt a maga nemzetisége-kisebbsége. Településünkön békességben több száz éve él és megfér egymás mellett sorsközösségben a magyar, a bunjevác, a német. (A bunjevác elnevezés a horvát nép egy etnikai csoportját jelöli.)

Pedagógusként mintegy hatvan éve kutatom szülőfaluam múltját, írom jelenét, és mentem a történeti-néprajzi értékeket azoktól, akik között lakom és élek. Hisz mindig akad egy-egy téma, amikor a majdnem elfeledett emlékek és élmények nosztalgikusan megelevenednek.

Ezúttal az egykori „bandázás” helytörténeti szokását elevenitem fel, mert a népi közösségnek a hagyomány és szokás azt jelenti, mint a nemzetnek az alkotmány és törvény.

Ez a téma hiánypótló része a hagyományápolásnak. A visszaemlékezések mellett saját tapasztalataimra hagyatkozom a teljességre való törekvéssel, de bizonyos területeket nem egyforma részletezéssel tárgyalok.

A szülőföld összefügg az anyanyelv, a család, a pajtások, az ember magára

találásának felejthetetlen élményeivel. Az embernek becsülnie kell azt, amiből kinőtt! Szoktam volt mondani, hogy én még a palatáblás generációhoz tartozom, akit bölcsőben ringattak.

A régmúlt időkben falun és városon egyaránt hiányoztak azok a szórakozási lehetőségek, amelyek ma változatossá tesz munká után a szabadidőt, a hétvégét. Az elmúlt századokban rádió is csak a módosabbaknál szólhatott.

A falu hagyományos rendje szerint a dolgos hétköznapokat a naptári vidám,

A „bandázás” nem ismeretlen hazánk homogén magyar lakosságú településein sem, némi eltérés tapasztalható ezektől a bácskai régiókban. Községünkben ezen belüli eltérések is vannak etnikumonként. Mindez a szájhagyomány szerint a XIX. században kezdődhetett.

Mi a banda? A Magyar értelmező kéziszótár szerint: banda főnév szócikk 2. pontja „Együvé tartozó személyek csoportja.” /Pl: munkacsapat, szórakoztató zenészek, azonos nyelvet beszélők/. A Peić-Bačlija szótár, Rečnik bačkih

Német nagylányok, 1939

jókedvű ünnepek követték, amelyek szint, változatosságot hoztak, s erőt adtak az ünnepek után következő fárasztó napi munkához.

A mai falu – paraszti életformája nem a régi – már majdnem teljesen levetkőzte a régi hagyományokat. Emlékezetben, itt-ott még gyakorlatban is élnek, de hatóerejük erősen csökkent, nem szabályozzák az élet minden területét. Mégsem engedhetjük meg magunknak, hogy a feledés legyőzze az emlékezést. Emléket kell állítani, melyben benne van a hazaszeretet bonyolult érzése, a táj, a helytörténet szeretete, az édesanya kezének lágy simogatása.

Bunjevaca szerint banda 1.: „grupa, skupina” /tamburaška banda/.

Közismert a „banda” szó pejoratív, rosszálló, elítélő hangulatú jelentése is. Mi a szót hasznos, jó oldaláról közelítjük meg.

A mi csávolyi bandázásaink az egy-mással szimpatizáló pajtások spontán szerveződő csoportjai. Nemzetiségi sajátosságai jelentősek! Ez vonatkozik a bácskai rónaság többi településére is. Az etnikum mellett meghatározó a vallási jelleg is – bunjevác, sokác, rác, szerb, német –, a kifejező azonosságok mellett rámutatni az egyes településeket jellemző sajátosságokra, valamint az időközben

Német leánybanda, 1950

történt változásokra. A katolikus vallású közösség következetesen megtartotta a nemzedékek során kialakult, a vallási élethez, a munkavégzéshez, a családi élet eseményeihez, az évszakok változásához kapcsolódó szokásokat.

A mai falu alapítói a pásztorkodással foglalkozó bunyevácok voltak (1734). Több felől, több időpontban idetelepültek magyarok (1750), majd a kalocsai érsek buzdítására belső migrációval németek (1782). Ez utóbbiak lettek többségben egészen 1947-ig, a sorsfordító esztendőig, amikor a potsdami döntés hatására egy részüket Németországba vitték. Helyükbe az ún. „lakosságcsere egyezmény” címén Csehszlovákiából a Benes-dekrétummal elűldözött „felvidéki” magyarok telepedtek közénk. Ez a tény megváltoztatta a község etnikai összetételét. Azóta a községben az uralkodó nyelv a magyar. Az etnikumokat sem kerülte el időközben az asszimiláció, amelyet sokféleképpen lehet indokolni... A kutatók szerint a diaszpórában, szétszóró településszerkezeti elhelyezésben élő kisebbségnek ez a sorsa!

A mai valóság ezt alátámasztani látszik azáltal, hogy az anyanyelv használata – mindennapi érintkezés során – már csak az idősebbekre jellemző!

Az autarkia törekvő egykori parasztgazdaságok munkaszervezetében külön jelentősége volt mind a férfi, mind a női munkaerőnek. A női munkának fontos része volt az öltözködéshez szükséges ruhadarabok előállítása – a fonástól kezdve –, mely jó alkalom a közös szórakozásra. (A résztvevők saját maguknak dolgoznak, a maguk társas összejövetelén, bandáikban.)

Számítógépes korszakunkban az én generációm még emlékszik arra az időszakra, amikor a nádtetős házakból esténként kihal-

latszott az ének és a tamburaszó. Ezekkel a házakkal együtt tűntek el az azok előtti egykori kispadok, az azokon ülő, beszélgető közvetlen falusi emberekkel. Talán csak a magamfajta szentimentális lélek érzékeli a felsoroltak közti diszharmóniát. (A második világháború vége a XX. század közepe.)

A faluban élő emberek összetartó ereje a közösség. Ezt meghatározza az azonos életmód, az anyagi javak előállításának módja, a paraszti gazdálkodás. A létező vagyoni különbségek ellenére a családi birtokokon élő embereket összefogja a nemzedékek hosszú során át kialakult szokásrend. A faluközösség eléggé zárt rendet alkot, más településekkel szinte csak formális a kapcsolat.

Az elsődleges közösség a család, amely természetesen több generációs. Működése, egész élete a nemzedékeken át kialakult racionális munkamegosztáson alapul. Az összehangoltság alapja az év-

századok változása során egymást követő tennivalók rendje és az ezzel folyamatos összhangban lévő szokások.

A családnál tágabb közösség a rokonság, melynek összetartozása az ünnepek megtartásában és a nagyobb, főleg a betakarítással kapcsolatos munkák közös végzésében nyilvánul meg. Ebben fontos szerep hárul a komaságra mint választott rokonságra. A bunyevácoknál ez egész életre szól és sérthetetlen. Összetartoznak az egy nemzetséghez tartozók, de még az egykoron egy kocsmába járók is, akik a mindennapi élet folyamán – a másság elismerésével és tiszteletben tartásával – kisebb-nagyobb dolgokban kisegítik egymást.

A társas munka elnevezése a 17. századi feljegyzés szerint a „kalács”, nálunk a „móba”. Maga az intézmény ősi, sőt ősemberi, s minden népnél megtalálható.

Az említett közösségeken túl van/volt egy közösségi forma, amely természetesen a szokásrend alapján, de a spontán szerveződés útján jön létre. Kezdeté még a gyermekkorra tehető és a szó szoros értelmében a sírig tart. Ezt nevezzük mindannyian bandának. Tagjait a kölcsönösen egymásra ható vonzalom, rokonszenv, bizalom tartja össze. Egyféleképpen gondolkodó, együvé tartozó személyek csoportja ez.

Az idő mutatja meg a bandába tartozás próbáját, a banda tagjai kiállják-e, amit az élet szinte mindennap eléjük állít egymás kölcsönös segítése, becsülése terén. Ritkán, de előfordul, hogy valaki másik bandába távozik, hisz menet közben is sok hatás éri.

A falusi közösségben felnövő gyermeket minden és mindenki neveli. Az élet csupa tanulás. Attól a pillanattól, hogy a

Bunyevácok 1956-ban

világra nyitotta szemét, gyűjti az ismereteket, raktározza folyamatosan a tapasztalatokat, és közben beleerősödik a családi munkamegosztásokba. Gyorsan elérkezik az idő, amikor munkát bízhatnak rá. Először a libákat őrizheti, azután tehenet legeltethet, majd a lovak mögött a kocsideszékára ülve megfoghatja a hajtószárat (gyeplőt).

Részt kap valamennyi paraszti munkából, állatnevelésből. Ahogy lábra kap és kinyílik előtte az utcaajtó, más gyermekekkel találkozik, az egy utcában lakó más-más korú és nemzetiségű gyermekek játszótársak lesznek, alkalmi közösségekben élnek. Engem az ilyen környezet segített a háromnyelvűséghez már gyermekkoromban. Nálunk ezt környezetnyelvnek hívták. Óvodában ez folytatódott, mindannyian egy csoportban, lányok-fiúk egy óvó nénivel és dajkával. Már a koedukált katolikus iskolában találtuk magunkat, ahol a tegeződés természetes volt. A katekizmust mindenki anyanyelvén tanulta az esperes úrtól (bunyevácok és németek együtt – külön teremben).

A falu azonos korú gyermekeit mint mozaikkockákat rakják egymás mellé, létrehozva a család után egy második közösséget. Játék és munka teremti meg az összetartozást, de az iskolai tanulmányokat befejezve a szálak meglazulnak, idővel megszakadnak. A lányok hajadonfótt jártak férjhez menésig, amikor szó szerint bekötötték a fejüket – azután csak fejkendőben járhattak. A fiúk legtöbbje már óvodáskorban megkapta búcsú kalapját, mely a férfiaság jelképe volt legénykor után is. A hat elemi osztály után kétéves, heti egy alkalmi „ismétlő iskola” volt – lányoknak háztartási, fiúknak mezőgazdasági jellegű foglalkozásokkal –, itt már nem volt osztályozás. Ekkor már ízelítőt kaptunk a világból is.

A bandázás korán, már kisiskolás korban kezdődött. A szülők, nagyszülők tudatosan terelgették a gyerekeket egymás felé. Többször is elmondták a gyermekeknek, hogy kik az ő pajtásai, és megszervezték az első közös együttléteket is. Ezt nevezzük az azonos évben született, egy iskolai osztályba járók spontánul szerveződő 4-6 fős csoportjainak. Természetesen érződtek a vagyoni különbségek, a nemzeti hovatartozások a kialakult bandákban, de nem volt ebből feszültség, ellentét. Volt olyan banda is, ahol szegény és gazdag, akármilyen származású is, jól megért egymással. A tanyasiak és a szőlőbeliek egymással bandáztak – a földrajzilag egymáshoz közel lakók. Csak néha csatlakoztak a falusiak közé.

1943

Általában anyanyelvi szempontok szerint csoportosultak a fiúk-lányok, külön-külön.

A bandázásnak szigorúan megszabott rendje van, amelyet megsérteni nem szabad. Ha valaki átlép egy másik bandába, a régi nem fogadja vissza. Komoly ok kell.

Az én gyermekkoromban a helyi szokás szerint az új bandákat – külön a lányok, külön a fiúk –, s az első összejöveteleket mindig a húshagyó, azaz farsang vasárnap délutánján indították.

Ettől kezdve az iskolás korosztályok bandái vasárnap délutánonként találkoztak, felváltva valamely bandatag-pajtás házában, ahol a szülők vállalták a felügyeletet. Jól elszórakoztak a sokféle társasjáték segítségével, kártyáztak, és közben énekeltek, beszélgettek, tréfálkoztak. Nem igényelt ez vendéglátást – esetleg egyszer-egyszer gyümölcsfogyasztást, pattogatott vagy főtt kukoricát, süteményt.

Az, ami a formálódó közösséget igazán összetartja, a lányokhoz való közeledés. A fiúk egyre gyakrabban toppannak be a leánybandák összejöveteleire. Idővel, iskolás koron túl, ahogy a gyerekek felnőnek a paraszti munka mindennapjaiba, kialakul a közös munkavégzés szokása.

A „legénykék” bandája csak fél alakulat a lányok nélkül. A lányokat is a szülők egyengetik, igazgatják össze, és szokás szerint a két-három évvel idősebb legényekhez csatlakoztatják.

A legény- és leánybanda viszonylag zárt közösséget alkot. Más korosztályból valót nem fogadnak be. A lányok a játék mellett táncolni is tanulnak egymás közt. Az iskolai oktatásból kikerülve a házi ta-

lálkozás helyett ki-ki a saját kocsmájában találkozik – magyar, bunyevác, német kocsmában. A tanyasiak is csatlakoztak, ki-ki a maga nemzetiségéhez.

Csávolyi Mayer német fúvószenekar, 1940

Ebben a korban a bandázásnak egységesen kijelölt napjai voltak régi hagyomány szerint. Mégpedig kedden és csütörtökön este, legfeljebb kilencig. A nyári nagy munkák idején szünetelt, ill. ritkult a találkozás. Szombat este a moziba járás napja volt, nem feltétlenül csoportosan (Csávolyon 1941-ben alakult hangos mozi).

Bandázás során lehetőség volt egymás megismerésére, a barátkozásra,

Ismétlő iskolások, 1942

udvarlásra. Itt szövődtek a szerelmek, melyekből házasság is lehetett. Az ember rendeltetésének törvénye, hogy életét máséhoz kapcsolja. Ez határozza meg az örömnapon a jövőt. A szeretet örökkévaló! Minden más elmúlhat. A szív szenvedését lehet felismerni. Sajnos nem minden esetben a szerelem döntött... A házasságkötést a korabeli paraszti világban a „föld a földhöz” szemlélet irányította – „guba a gubához, suba a subához”.

Ilyenkor „szöktetés” is előfordult. Falunkban a „föld a földhöz” elmélet elsősorban a német nemzetiségiekre volt jellemző, a vagyonosabbakra. Sokszor már a gyermek megszületésekor kijelölték a párját. Nem volt ritka eset, hogy szülői kommandálásra az „egyke” 12–13 éves lány már férjhez ment a 17–18 éves – még nem katonaviselt – legényhez.

A Felső-Bácska, megyénk hetilapja (1937. dec. 19.) az új iskola felszenteléséről tudósított, miszerint az avatóbeszédet dr. Marschall Ferenc államtitkár, községünk országgyűlési képviselője (1922–1931) tartotta. Ő lett a község első díszpolgára, utcát is neveztek el róla. A társas ebéden húsz formaruhás német hölgy szolgált föl. Közülük csak hárman voltak leányok, a többi menyecske volt – a legidősebb 17 éves.

Az országos statisztika szerint 1937-ben Csávoly községből kértek legtöbben a belügyminisztériumtól házasságukhoz korengedélyt.

A község bírója a maga 34 évével nagyapapa volt (Frank Flórián). Nem volt ritka eset, hogy az egyházi házasságkötéshez a Vatikán engedélyére volt szükség. Feltűnő volt, hogy Kozma Miklós belügyminiszter egyik bácskai körútja alkalmából Bajáról elsőnek Csávoly községbe látogatott el, ahol kitörő lelkesedéssel fogadta a község népe, kíséretével együtt. Kíváncsi volt az itteni életre.

Nyaranként a német ifjúság egy-egy módosabb család udvarában házi bált rendezett meghívásos alapon, vagyis zártkö-

rúen. Bandák találkozójának is megfelelt, délután és este. Ilyenkor egy-egy jó táncos, felnőtt férfi és nő elsősorban néptáncaikra tanította a megjelenteket (mars, polka). Ez az együttlét kiváló lehetőség volt arra is, hogy a fiatalok gyakorolva megtanulják a magatartásformákat, amelyeknek íratlan, de szigorú szabályai voltak, és a közösség megkövetelte azok betartását. Ki-ki éppen a tánc révén találhatott rá jövődöbéljére. A néptánc nem csak a mozgás örömeit jelenti, az ilyen „táncházakban” a bandák kovácsolódnak össze. Egyféleképpen gondolkodó társaságot jelentenek. A táncos fantáziája szerint variálhat. A mozgás öröme mindennel felér. S közben teljesen átadhatják magukat a mozdulatoknak és az érzéseknek. Alkalmom volt ez a klasszikus táncok gyakorlására is.

Ezt a szép hagyományt zavarta meg az 1940 nyarán – búcsú napján –, a községünkben is megalakult VOLKS BUND szervezete. A falu németjei kettészakadtak. Megbomlott a község békéje, mely elérte az iskolát és templomot is. Ettől kezdve a szélsőséges „bundisták” elkülönültek, és fiataljaik a „Bundházban” táncoltak az SS katonák társaságában. Míg a magyar érzelmű németek a magyarokkal és bunyevácokkal együtt régi kocsmáikban, ill. a Leventeotthonban táncoltak együtt. Ez utóbbi helyen tánciskolákat is szerveztek.

En 1943-ban jártam tánciskolába, amikor már nem a vagyoni különbségek számítottak a fiatalok megosztásában. Középiskolás koromban egyszerre voltam tiszteletbeli tagja három bandának is. Tanulási kötelezettségeimnek alárendelve vettem részt összejöveteleiken, kedvem szerint a magyar, bunyevác, német pajtásaimmal. Általuk eljutottam a lányos kapcsolatokhoz is. Táncoltattam is mindannyiukat! A húsvéti locsolkodást a bunyevácokkal, suprikálást a németekkel, a farsangolást, „maszkába járást” a magyarokkal töltöttem együtt. Azóta az emberek megbékéltek egymással. A lelkekben elszennvedett sérülések gyógyíthatatlanok.

Mindannyian szívesen készültünk a táncos multságokra. Nincs az évnék olyan szaka, amikor a csávolyiak ne találjanak alkalmat a táncra. A lánybandák felsorakoztak a bálteremben és várták a zene megszólalását, a legények az ivóban hangolódtak a táncra. Általában először a bandához tartozó leányokat illett megtáncoltatni egy-egy táncsal. Akkor sok leánnyal lehetett táncolni egy este. Fontos volt az első tánc – kedvenc táncos –, éjfél körül hangulatot fokozó hölgyválasz volt –

várhatóan viszonzva reagált az első táncos. Amikor táncszámot rendeltem ("fox"-ot, tangót), vagy mulatós nótát, tudtam, hogy mivel tartozom a zenekarnak.

A parasztemberekből alakult zenekarok a falu igényeit kiszolgálták, ismerték mindenkinek a nótáját. Voltak híresebb zenekaraink is, akiket más településeken is szívesen láttak. Bőjt idején tiltott volt a tánc és mulatozás.

A bunyevác nemzetiségűeknél a múlt században még ismert volt a leányvásár, amelyre évenként egyszer került sor, a mi régiómban a bajai vodicei búcsú napján (szept. 8.). Az etnikumon belüli párválasztásra alkalmas szabály hozta létre, vagy inkább tartotta fenn az intézményt. A környék településeiről és a tanyáiról sereglettek az eladó sorban lévő leányok és legények, akik házasság előtt álltak. Jó alkalom a hajnalig tartó közös szórakozásra, táncra, dalolásra, játszadozásra. Bellosics Bálint néprajzkutató írt erről tanulmányt – eljegyzés, lakodalom, szöktetés (usz kocsiszás). Megemlíti, hogy a nőablás emléke az a mozzanat, midőn az esküvői nap délutánján nyitott szekéren a faluban körbeviszik a menyasszonyi ágyat a vőlegény házához. A vodicei találkozóra a bunyevác lányok teljes díszben, összes magukra öltött szoknyaikkal, lázsiáikkal – „dukátokkal” jelentek meg, sőt ládáikban egyéb hozományait is elvitték. Kólózás közben megismerkedtek a szülők, rokonok jelenlétében választhattak is a fiatalok, ill. fiataloknak. Az eljegyzést egy almával jelezték, majd napok múlva követte az ünnepélyes gyűűváltás. A bunyevác lakodalom mindig sok pénzbe került.

A múlt század közepéig a nyilvános táncmulatságokra nem csak a lányokat kísérték a gardedámok, hanem a fiús mamák is elmentek a táncnézőbe és úgy éjfélig ma-

radtak. A hagyományokkal, néprajzzal foglalkozók egyöntetű véleménye szerint a tánc a legősibb művészet. A tánc egyetlen eszköze maga az emberi test. Berzsényi Dániel fogalmazta meg találóan: „Nézd a tánc neveit, mint festik játszi ecsettel / A nép lelkét és nemzetek zlésését”. A fiú táncra való felkérését nem illik visszautasítani. Előfordul az is olykor, hogy a fiút „kikosarazzák”, elutasítják. Sajnos ez durvaságig is elfajulhat. A tánc közbeni lekérés elfogadott, de szinte nem is volt, mint most. A legény, akivel kezdte, azzal végezte is a táncot, „váljék egészségedre” kívánva.

A magyarok uralkodó tánc típusa a csárdás. Mindenki tudja, mindenki táncolja. Szerkezetileg két részre tagozódik, a hosszabb ideig járt lassút mindig rövidebb friss követi. Jellemző a zárt összefogódzás, fiúk és lányok, a párok ritkábban. A legények szilajságig fokozott jókedvvel, nagy erővel, de mindig derűsen, ötletesen, sokszor humorral, a lányok játékosan, finoman, tartózkodóan, de emellett ropogósan, frissen táncolnak. Egyéni motívumok-változatok is vannak!

A közösség íratlan szabályai szerint a férfi táncoltat, a nő szelíden illeszkedik, szemérmes, de nem szégyenlős. Táncolás közben a párok lassan, de folyamatosan körbe haladnak a teremben, egyrészt, hogy mindenki táncolhasson a zenekar előtt, másrészt pedig, hogy a körben ülő asszonyok mindenkit szemmel tarthassanak. Azt tartották, hogy „a jó táncos, jó munkás is”, s amelyik lánynak tánc közben leér a sarka, az „nehezen megy férjhez”.

Amikor a legények alkoholszintje már megfelelően oldotta a gátlásokat, úgy a mulatság vége felé ketten-hárman megjelennek a zenekar előtt válfogással és

elhúztatják nótáikat. Afféle „ki, ha én nem”. Karjukat magasra tartva, tenyerüket összetámasztva egyszerre ugrálva táncoltak. Ilyenkor mindenki őket nézte, s bizony voltak, akik ítéletet is mondtak róluk.

A németek bálján a keringő és polka mellett a záró tánc mindig a „mars”. Körtánc, zárt összefogódzó egy leány, egy legény, vagyis együtt táncolják. A férfiak mulatozás-kor külön. A magyar „ugrós”-hoz, verbunkhoz hasonlít legjobban. A fiatalok a nagyobb legényektől lesik el a lépéseket és figurákat, de főképpen azt a magatartásformát, ahogy az idősebbek járnak el a „marsot” a „rezebanda” kíséretére. A marsnak egyetlen alapfigurája van, de mindenki a maga módján járja, kettő se egyformán, mégis teljes az összhang. (Lakodalmakban hol párosan, hol magányosan is járnak.)

A bunyevácok a nagykolóval szokták befejezni a táncmulatságot.

Körben táncolják férfiak és nők vegyesen. A férfiak hátsó keresztfogással fogódnak össze, a nők lazán a férfiak vállára teszik kezüket. A kólót balra kezdik, tréfás énekszóval, s igen finom rezgő mozgást végeznek. A táncot leginkább tamburazenekar kíséri, mint a magyaroknál. Csak a németeknél van fúvós zenekar. A hosszabb lassú kólót a vége felé a zene üteme gyorsulásra készíti és lendületesen gyors tempóval fejeződik be. Ebben főleg a férfiak ügyessége nyilvánul meg, ahogy a lábfigurákat, bokázókat rögtönzik.

Sokan nagyon szép és bonyolult csizmaverőket, csapatszólókat rögtönöznek.

Régen a bunyevác férfiak bricsesz nadrágot és csizmát viseltek tánchoz, még sarkantyúkat is. Az asszonyok kivetkőzése rég megtörtént. Falunkban női népviselete csak bunyevácoknak volt/van. Bokáig érő, nehéz brokát selyemből készült, különböző színű, nagyrózsás mintájú felsőszoknya és kötény. A bársony mellényt ezüst-arany zsinórozás díszíti. Ingujjuk gazdagon hímzett. Gyöngysor és nagy aranypénzekből készített dukátok lánc a nyakukban. Ilyen a fülbevaló is. Hájukat kontyba fonják és virágot tűznek bele. Fehér harisnya és fekete sarkos cipő, vagy díszes papucs egészíti ki az öltözetet.

Alkalmi bandázásai

A mulatság befejezése után divat volt, hogy a vígabb férfiak a zenekar kíséretével „pratizással” (elkísérés) folytatták a szórakozást. Vagyis a társaság legérdemesebb tagját hazakísérik zeneszóval. A háziakat zenével ébreszti, bort és ételt készíttetnek, majd együtt más-más családhoz térnek

Csávolyi Cimbalmos, magyar zenekar, 1940

Csávolyi Bebák, bunyevác zenekar, 1940

be ugyanígy. Ez olykor napokig is eltarthat. Közben az utca is hangos, énekelnek. Ez a szokás a múlt század elejétől van a „divánkuca”, „cécó” időszakból.

Ezek a pratizások elismerést, büszkeséget jelentenek, és akihez váratlanul betoppan a banda, nem sértődik meg, legfeljebb nem csatlakozik hozzájuk. Lakodalmakkor, prélókor, névnapozáskor is előfordul ez a szokás. Ezek az alkalmak lehetőségek arra is, hogy a magyar Szent János-áldáshoz hasonlóan „trojanicát” isznak! Bellosics Bálint szerint a bunyevácoktól származott át a bácskai vigadókból.

Abból áll, hogy a vendéglátó kb. „lites” ürtartalmú pohár bort köszönt a társaság egyik vendégére. Elfogyasztása után ő köszönt hasonlóan valakire. S ez így megy tovább, amíg bírják. Nagy mezei munka idején az ilyen csak elvétve jut eszükbe. Ezt olykor a tanyavilágra is kiterjesztették.

A bandázás leglátványosabb összetartozásának megmutatkozása a farsang (maszkajárás), a préló, húsvét (locsolkodás), pünkösöd (krájjce járás), aratóünnep (duzsijanica), búcsú, szüreti bál, aprószentek napja (suprikálás) megrendezése és persze a lakodalom. Értik is a módját! Fő támaszuk a zenekar!

A község kiemelt rendezvényének számított a bunyevácok PRÉLÓ rendezvénye gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén (febr. 2.). Ezen nemzetiségre való tekintet nélkül tömeg jelent meg.

Ilyenkor a színpadon az egész folklór színre került (népviselet, használati eszközök).

A préló szó fonót, tágabb értelemben vendégséget jelent. Ősi munkajellegű öszsejövétel. A fonó munka együttlét jellege már a múlt század közepén visszaszorult.

Általános volt a népszínművek bemutatása (szünetben a dal és tamburazene). A fent felsorolt rendezvények szervezését a mindenkori tantestület tartotta kézben. Ők voltak a falu műkedvelő csoportjának (színjátékosok, dalkör, néptánc, zenekar) vezetői. A házasemberek is farsangoltak, de „párosbál” címen külön!

A legények pontosan tudták, hogy mikor és kinél van a lányos bandájuk, ahol meglepték őket és bekapcsolódtak játékaikba. Egy este több helyre is betérhettek! Hol rövidebb, hol hosszabb ideig tartózkodtak egy-egy lánycsapatnál. S ha játszadozás közben néha elaludt a petróleumlámpa (Csávolyon 1934 óta van villany), ugyan ki tehetett róla. Ezzel kapcsolatban ismerünk eltérő véleményeket is.

A bandázási napokon került sor a szerenádokra is. Volt hegedű, harmonika kísérettel, vagy kíséret nélkül is. Olykor akár zenekar is, menyasszony esetén. Napjainkban nincs tudomásom, hogy éjjelienét adnának a fiúk a lányoknak!

Nem volt törvényszerű bandabéli lányt venni el feleségül. A férfiak bandája a házasság után is együtt maradt, de a lánybanda felbomlik. Az asszonyok a férfiak bandájához csatlakoznak. Az összetartozást nem koptatja az idő múlása. Pajtásnak szólítják egymást nagypapa, dédapa korukban is, s ha közülük kiszóltanak az árnyékvilágból, az élők kísérik és harangoztatnak érte. A fúvós zenészt ők fogadják fel.

A házassággal a leány valóban kiválik bandájából, mert az új család kialakítása és az azzal járó kötelezettségei lefoglalják, nincsen annyi szabadideje, hogy rendszeresen találkozzék bandatagjaival. Esetleg évi egyszer-kétszer. A férjhez menés általában környezetváltozással is jár, új szom-

szédok, ismerősök... A házasemberek, ahogy múlik az idő, ritkábban járnak el a mulatságokba, de ha igen, egy-egy jelentős eseménykor, pl. lakodalmiban egymás asszonyát megtáncoltatják.

Kis kitéréssel említem meg, hogy falunkban egy rendhagyó banda is funkcionált. Ez a középiskolás diákok bandája volt, akik alkalomszerűen találkoztak. Ez nem zavarta a hagyományos községi bandázásokat. Bácsbokod szomszéd község diákjai kezdeményezésére és szervezésével alakult Csávoly, Rém és Felsőszentiván szomszéd községek diákjainak részvételével.

Diákbál címen a nyári szünet idején községenkénti váltással találkozgattunk egy esztendőben négyszer. Egymás települései közti távolságot kerékpárokkal tettük meg. A helyszín mindig egy módosabb diák szüleinek háza volt, zártkörűen. Ez a forma a háború végével megszűnt. A bálokon általában a zenét egy harmonikás szolgáltatta, melynek díját a vendéglátó közösség adta össze. Ezek a bálak közelebb hozták egymáshoz a lányokat és fiúkat, az ismerkedés illemtana szerint. Ma már ez másképpen van!

Örök hálával gondolok szüleimre, hogy nehéz sorsuk ellenére húgommal együtt továbbtanítottak. Szorgalmas, nehéz paraszti munkájuk mellett korszerű gondolkodású, fejlett erkölcsi érzékkel megáldott, humánus és igazságsszerető, ugyanakkor foglalkozásukban is kiváló emberek voltak. Diplomám lett, s ezzel mentesültem a nehéz paraszti munkától – melyből gyermekkoromban kivettem részem. Dívatos szóval élve így lettem „első generációs értelmiségi”. A gyermek szüleinek sohasem adhatja vissza a kapott segítséget, de hálás lehet, s saját gyermekei-nél törekszik erre.

A banda összetartozásának csak egy része, egyik formája a mulatozás.

A paraszti gazdálkodásban a munka dandárját a család végzi el, birtokosoknál háború előtt a szolgák és cselédek tették ezt. A szüretkor vagy házépítéskor az egy bandához tartozó legények mindig is kíségtették egymást, hivatlanul is ott vannak, ha szükséges bármikor, még a feleségek is. Ez utóbbi ma is így van.

A régi értelemben vett paraszti munkák, gazdálkodás a múlté. Kikoptak az életünkől azok a szokásformák, amelyek meghatározták a faluban élő emberek életét. Felbomlottak a hagyományos közösségek, már nincs bandázás sem szórakozásban, sem munkavégzésben. Szegényebbek lettünk. Megszűnésüknek igazi oka a megváltozott világ!

Az etnikai kötöttségek fellazultak, az emberek egymáshoz való viszonya más lett. Nem utolsó sorban mindez a falusi társadalom szerkezetének megváltozásában keresendő.

Természetesen vannak most is baráti közösségek, de azok már nem a régi alapon, nem a régi tartalommal szerveződnek. A mai fiatalok talán nem is ismerik a régi bandázásokat, nem találkoznak a meghitt családi otthonok házaiban csoportosan, elvéve egy-két pajtás.

Jó szórakozási hely volt a Művelődési Ház, amíg be nem zárták. Ezzel a helytelen intézkedéssel a falu nyolc italmérő helye közül maradt választási lehetősége az ifűságnak. Közülük egy vendéglőnek van táncterme és étkezési lehetősége. Így hát a falu közösségei is ide szervezik rendezvényeiket.

Ez a Tóparti vendéglő. Szép környezet, biztos tárgyi feltételekkel. A színvonalról a rendezőknek kell gondoskodni. Rendszeres lehetőség a fiatalok találkozására az itt megrendezett „péntek esti diszko”, táncmulatság. Ott találkoznak lányok és fiúk. Általában vállalkozók szervezik.

A diszko kifejezés a francia discotheque szóból ered (disque = hanglemezt és a bibliothèque = könyvtár szavak összevonásából keletkezett, létrejött a náci megszálláshoz kapcsolódik).

Községünkben sajnos szervezetten az általános iskolát elhagyó fiatalokkal senki sem foglalkozik. Szerintem ez több mint bűn! Az én ízlésemet sérti, amit a diszkóban „tánc”-nak neveznek. (Ízléstelen vonaglás, dobálódzás, testcsavarások, nyilvános ölekezés.) Az utcai viselkedés is némelyeknél megbotránkoztató – egymást nyalva-falva járkálnak, futócsókról ne is szóljak! Nincs, aki illetanórát tartson! Nincs szükség arra, hogy a szerelmesek kirakatba tegyék érzelmeiket. Mindennek megvan a maga ideje és helye! Aggaszt a diszko utáni köztéri randalírozás is.

Ugye, ez már nem lehet része a jó értelemben vett bandázásnak! Remélem, hogy az IKSZT szórólapján felkínált új lehetőségek szétoszlatták a fenti aggódásaimat. Most nyílt meg a szépen felújított Művelődési Házban az Integrált Községi Szolgáltató Tér nevű vállalkozás mindenki számára. (Számítógép, internethasználat, civil szervezetek rendezvényeire, közösségi programokra helységbiztosítás. Családi, baráti összejövetelek lebonyolításához segítségnyújtás.) Csak reménykedem, hogy ez tényleg hiánypótló, tartalmas közösségi ház-otthon lesz! Az épület és berendezései valóban megfelelnek a XXI. századi köve-

telményeknek, miközben megváltozott világunkban tombol a gazdasági világválság.

Jó dolog, hogy a nehéz anyagi gondok ellenére az egységes Európai Unió tagjainak határok nélkül utazhatunk az unión belül. Most már csak jó munkahelyek kellenének az utazáshoz szükséges költségekre. Nap mint nap szembesülünk az értékek válságával, a technika és média világának devalválásával. Véleményem szerint nélkülözhetetlen marad a honismeret, s benne a szűkebb helytörténet, mert emberi mivoltunk sajátossága, hogy szeretünk olyan emberi közösséghez tartozni, mint a család, az iskola, az egyház, egy nyelvközösség, egy nemzetiség. A diákokat időben kell a jó útra irányítani. Ha valaha, akkor ma az iskolára, a pedagógusokra hárul az embertársak, a haza, a kulturális örökség, a természeti környezet megbecsülésére való nevelés (együttműködés, szolidaritás, felelősségvállalás). Az állami ünnepeken túl Csávolyon a honismeret napjáról sem feledkeznek meg (március 24.). Az iskolán kívül még sok alkalom kínálkozik a hagyományápolásra. „Kétszeres életet él az, akinek a múltukba néznie tiszta öröm.”

A mai kor fiataljai – utódaink – sok mindent már másképpen látnak, de azért érdeklődéssel, megbecsüléssel hallgatják és tisztelik őseik hagyományainak nagy részét. Az ő életükben már nem találkoznak a tanyákkal és a szőlőházakkal sem.

A nemzetiségeknél is változást hozott a hosszú időn át ható, lassú, de biztos asszimiláció. A vegyes házasság ma természetes valóság. Közülük mind többen rendelkeznek kettős identitással: egyaránt kötődnek saját etnikumukhoz és a többségi nemzethez. Ilyen körülmények között az élőkre kettős feladat hárul: emlékezni és emlékeztetni!

Nosztalgizálok, s nem tudom, hogy válik néhány pillanat, egy látvány, egy illat vagy szemvillanás feledhetetlen emlékké! S mitől van az, hogy az egyik esemény legendává lesz, a másik elmúlik az idővel, elfelejtődik, kitörölődik, vagy személyes emlékké bársonyul, amit csak akkor simít végig az ember, ha nem zavarják idegen tekintetek.

A bandázást csak egyszer kell megszervezni, nem kíván évenkénti szervezést. Az évek során kialakult rend könnyen indul újra. Elég volt annyi, hogy a lányok utcasöpítés közben megbeszélték, kinek a házában találkoznak először. Az összehozott emberek jól érezték magukat együtt. Oldottak, vidámak voltak.

Szóba hozták az őket ért hatásokat – öröm, bosszúság. Ki kivel találkozott, mit főzött, süített, és mit is beszélnek a faluban. Eközben a kezük járt, dolgoztak. Volt,

aki vitte a rokkát – kendert vagy gyapjút font. Olyan is volt, aki mamuszt, pulóvert kötött, esetleg hímzett. Mind rutinszerű feladat, nem igényel szellemi koncentrációt.

Végül egyszerre kerekedett fel mindenki, elkészönt és olykor a világító holdvilágban az utcán csendben hazaballagott. Nem kellett félni senkitől, a nagykapukat nem zárták!

Úgy tűnik, ahogy múlnak az évek, annál fontosabbá válnak a százszor elmondott szavak. Az időkerék már visszafelé pörög, de a gyertya még ég! Akik már nem lehetnek velünk, fejezze ki ez az írás a tiszteletet az ő emlékükhöz felett.

Bár időközben a bandázások dicső nyelve megkopott, de a késő utódok ma is büszkén gondolnak elődeikre és ápolják emléküket. A változások ellenére lelkemben a remény!

Jut eszembe, mintegy félszáz esztendővel ezelőtt a helytörténeti szakkör alakulása-kor Cassiodorust, az ókori író idéztem, mert szavai hűen tükrözik, hogy mit veszíthetünk, ha nem figyelünk kellőképpen a honunk, szülőhelyünk megismerésére: „Őseid emléket éjjel-nappal idézd fel, kutasd néped bölcsőjét, őrizd meg a történet tények és évkönyvek okmányait, mert nem szép dolog az, ha saját hazádban, mint idegen jársz.”

Úgy érzem, hogy napjainkban kicsit misszionáriusként dolgozunk azért, hogy életben tartsuk a lángot, melyet ránk hagytak. A szívünkben égjen a láng! ●

Visszaemlékezők

Gönczi Julianna (1928–), Hamháberné-Knehr Júlia (1926–), Juricsné-Páncsics Jolán (1927–), Mándity József (1866–1954), Mándity Márton (1905–1994), Mándityné-Vidovics Pola (1908–1990), Ódoré-Petrity Ágnes (1924–), Piukovicsné-Petrity Márta (1913–1995), Schwóbné-Tosszenberger Gertrúd (1922–)

Irodalom

Balassa Iván – Ortutay Gyula: Magyar néprajz. Bp., 1979, Corvina.

Bellosics Bálint: Bunyevácok. In: Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye népe, I. k. Bp., 1909.

Kricskovics Antal: Magyarországi délszlávok táncai. Bp., 1956.

Magyar értelmező kéziszótár. Bp., 1972.

Mándics Mihály: Fejezetek Csávoly község krónikájából. Bp., 1969.

Mándić, Mišo: Iz osamstoljetne kronike Čavolja. Bp., 1984.

Ortutay Gyula: Parasztágunk élete. Bp., 1937.

Szárics Jenő: A bunyevácok. Népismeret. Regélő Pesti Divalap. Pest, 1842.

Szabadkai pravoszláv kápolnák

A mintegy nyolcvan szabadkai kápolna közül nyolc pravoszláv (ortodox, görög keleti). Ezek közül három az elmúlt 10 évben épült. A többi a dualizmus korában (1870-1900 között), mikor Szabadka virágkorát élte. A szabadkai pravoszláv kápolnákat mauzóleumoknak, temetői kápolnáknak építették.

Leovics-kápolna

A Kozara utca 9-es számú telkének északi szomszédságában ma egy fenyő- és tölgyfákkal ritkán beültetett üres telek látható az Epreserdő nyugati szögletével szemben – részút a Síd utca kezdetével. Ezen a helyen az 1882-es kataszteri térkép (1:5000) megfelelő szelvényén utólag berajzoltak (pirossal) egy kápolnát a 11254-es számú, hozzávetőlegesen 50x100 méteres telekre, melynek északnyugati szögletében egy épületet is jelöltek.¹

A telek középvonalában álló – négy-méternyire az utcafronttól –, temetőn kívüli temetkezési kápolna romjait az 1950–60-as évek fordulóján lebontották, majd az egykori kismélek minden nyomát eltüntették. Azóta üres a telek, és csak az idősebb környékeliek emlékeztetésében él az emeltetőjéről Leovits Simon-féle kápolnának ismert egykori, pravoszláv szakrális kismélek. Pártos Gyula és Lechner Ödön építészek szabadkai opusának kezdetét megtestesítő, monumentális építmény igen tetszetett a szabadkaiaknak, mert számos fényképen megörökítették a korabeli, vallási és világi kiadványokban (Iványi István monográfiájában, a Danica kalendárjában). A lebontása előtt, már romos állapotban is szívesen fényképezték, így maradt ránk pl. Szabó József, a szabadkai építészetben honos szakember

gyűjteményében is néhány kép a kápolnaromról.

A szabadkai Történelmi Levéltárban (SzTL) nem maradtak fenn az építésére vonatkozó ügyiratok (például: folyamodvány, építési engedély, tervrajzok). Az 1889-ben megjelenő helyi sajtótermékekben sem számoltak be róla, így az első, érdemleges adatokat Iványi István közölte az építést követő harmadik évben, 1892-ben megjelent monográfiájában: „A városliget nyugati kapujával szemben pedig szőlőtelken Leovics Simon kir. közjegyző emeltetett 1889-ben ószerb-bizantin stilben, majolika párkánnyattal s mozaik ablakokkal díszeskedő szép mauzóleumot, amely a város nevezetesebb műépületeihez tartozik”. A lábjegyzetben pedig: „És neje Batic Erzsébet a virágzó életkorában elhalt Tászik leányuk kegyeletes emlékére, Pártos Gyula és Lechner Ödön terve szerint”. Tehát téves lehet a mai szerzők feltevése, hogy Macskovits Titusz volt a kápolna tervezője (Városteremtők II.).²

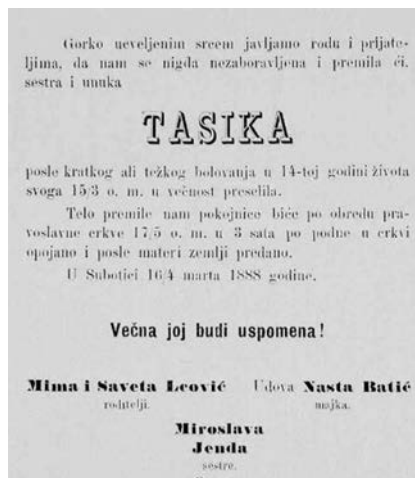
Leović Simeon (Leovits Simon) szabadkai királyi közjegyző halálakor a Bácskai Újság a gyászjelentés mellett rövid életrajzot is közölt a közkedvelt szabadkai polgárról és közéleti személyről, aki Zomborban született 1827-ben.³ Az apja közismert zombori ügyvéd, és maga is a jogi pályát választotta. Hadnagyként vett részt a szabadságharcosok oldalán a '48/49-es forradalomban, majd ezt követően ügyvédként dolgozott szülővá-

rosában. Néhány évtized múltán már jól menő irodát tart Budapesten és 1875-ben innen nevezi ki a Belügyminisztérium királyi közjegyzőnek Szabadkára. Miután letelepedett a városban, rövidesen meg is nősült – Batic Marko özvegyét, Jelisavetát (Erzsébet) vette el, a kiskorú gyermekeit pedig adoptálta (a Batic-féle ház a mai Dimitrije Tucović utca 5. alatt). Közjegyzői irodája az első években a Szent György-templom közelében volt, majd 1891-től a Prokesch-féle bérpalotában a Korzón – 1898-tól pedig a saját, díszesen felépített házában, a korabeli Gőzfürdő utcában (Joó Dezső gőzfürdője mellett a Batthyányi-utcában – a Rádics-féle sarokház északi szomszédságában – VII. kör 7.).⁴

A házaspárnak négy gyermeke volt, három leánya (Tasika – vsz. Anasztázia, az apai nagyanyja után, Miroslava és Jenda – Helena, Jelena, Ilona), valamint Ozren fiuk. Nem tudni azonban, hogy melyik gyermek származott Leovits Simon első házasságából, illetve született-e közös gyermek a közjegyzővel kötött másodikban. Mindenesetre Leovits Simon mind a négyet sajátjaként szerette és nevelte. Nem csupán a példás szülői magaviselete maradt meg a polgárok emlékeztetésében, de népszerű volt a szegénysorsú városlakók körében is. Részlet a már említett gyászjelentésből (1900): „Részvétet keltett mindenkiben, mert városszerte szívóságáról volt ismeretes. Jóságáról tanuskodik az is, hogy nagyon sok szegény embernek teljesen díjtalanul végezte a közjegyzői teendőket”.

Az említett monográfus szerint a kápolnaépítést 1888-ban határozta el a

házaspár, miután Tászik leányuk zsenge korában elhunyt. Ahogyan Iványi István fogalmaz, az ő kegyes emlékezetére emelték a szülők a díszes vallási kisemléket.⁵

Az Iványi-féle monográfiában, az 1892-ben készített fényképen részleteiben is jól kivehető a 13 lépcsős magasságú dombon épült, bejáratával keletre, a Sétáerdő felé fordított kápolna. A négyzet alakú főhajót magába foglaló központi falakhoz mind a négy oldalon azonos nagyságú, négyszögletű toldalékot építettek. A falak külső burkolatát sárga klinker téglákból alakították ki, melyek közé a teljes épületen át csikyszerűen húzódó díselemként piros színű téglákat építettek be. A hatszelvényű torony oldalain stílszerű ablakokat képeztek ki – a szintén hatszelvényű toronytetőzetet, ahogyan a mellékhajókéét is, bádoggal fedték.

Az alagsorban kialakított sírboltba áthozatták Anasztázia leányuk földi maradványait. Hét év után újabb gyermeküket veszítették el Leovitsék, az 1875-ben született Ozrent. A Szombathelyen 1896. február 15-én, kardpárbajban elszenvedett sérülések szövődményei következtében elhunyt húszéves fiatalember tetemét hazaszállították és a hét éve felépült családi kápolna sírboltjába helyezték örök nyugalomra.⁶ Részlet a Szabadkai Hírlapban 1896. február 23-án megjelentetett gyászjelentésből: „*A nekünk legdrágább tetemnek a laktanyában véghezvitt be-szentelés után, fényes katonai diszszel, nagy részvét mellett a szombathelyi vasúti állomásra kísértettek és hazaszállítottak – a hol is f. hó 18-án d. u. 3 órakor a helyb. gör. kel. szentegyházban, annak szertartásai szerint újra be-szenteltetni és a családi kápolnába örök nyugalomra tétetni fognak.* Kelt Szabadkán 1896. február hó 17-én. Többek mellett gyászolják: Leovics Simon kir. közjegyző, az apja. Leovics Bátics Erzsébet, az édesanyja. Özv. Báticsné Stojkovits Anasztázia, a nagyanyja és nővérei: Leovics Miroslava és Jenda”.⁷ A Szabadka és Vidéke (1896. február 23.) így fejezi be a tudósítását: „*A megboldogult hült tetemeit szülei Szabadkára szállították s e hó 18-án be-szentelés után a városliget déli oldalán levő Leovicskápolna sírboltjába elhelyezték*”.

A sírboltot a következő temetésre 1900 tavaszán nyitották meg. A kápolnaépítő Leovits Simon az év első hónapjaiban huzamosabb ideig gyengélkedett, betegeskedett. Már lábadozott, amikor váratlan hirtelenséggel, életének 73. évében elhunyt. Ebéd után, délutáni pihenés

közben, karosszékében szunyókálva érte a halál, amely nem csupán a családtagokat, de a polgárokat is megdöbbenetette. A helyi újságok ezúttal is rendre beszámoltak az eseményről és közölték a család gyászjelentését: „*Szeretett felejthetetlen halottunk földi maradványai f. évi április hó 10-én d. u. 3 órakor fognak a gör. kel. egyház szertartása szerint a halottas házban be-szenteltetni s ennek utána a családi kápolnában örök nyugalomra helyezettetni*”.⁸ Más újságok megjegyzik, hogy a családi kápolna a városliget mellett található. A nagyszámú szabadkai mellett számos vidéki tisztelő, ismerős, rokon és hivatali személyiség kísért utolsó útjára. A családi gyászjelentésben és köszönetnyilvánításban felsorolt közvetlen családtagok: hitvese, Leovicsné Bátics Erzsébet – gyermekei, Leovics Miroslava és báró Braun Oszkárné Leovics Jenda (9) – testvérei, Lauer Miklósné Leovics Mária (10) és Brkicsné Leovics Julianna (Zsófia nővére és Gedeon fivére már elhunyt, 1823–1886).

A II. világháború után a gazdátlan és elhanyagolt kápolna állaga fokozatosan leromlott. A környékbeliek az ötvenes évek végére, a kerítés nélküli telken illegális személtérakót alakítottak ki. A helyi önkormányzat a város tulajdonát képező, már-már összeomlással fenyegető épületet bontás céljából eladta – a nem hivatalos indoklás egyik tétele: nem akarnak szeméttelpelet a város szívében. A hatvanas évek elején bontották le a romos állapotában is impozáns épületet, melynek helyére napjainkig sem építettek mást. Nem tudni, hogy a felszámolt sírboltból hová helyezték a koporsókat, de reményeink szerint, ha új objektum kerül e helyre, legalább egy emléktáblával tudatni fogják az érdeklődőkkel, hogy évtizedekig itt állt a szerb nemzetiségű '48-as szabadságharcos, majd a város közkedvelt közjegyzője, Leovits Simon és családja sírkápolnája.

Szentlélek földreszállása kápolna, Rádics-kápolna

Az 1882-es kataszteri térképen (120-as szelvény) a mai Temető utca kezdetének nyugati oldalán található szerb temető északi szomszédságában, az 11146-os számú telken bejelöltek egy kápolnát, valamint a szomszédos, 11144-es számún egy lakházat. A két évvel későbbi város-térképen is megjelölték „szerbtemetői kápolna” megnevezéssel.

A napjainkban is meglévő vallási kisemléket a városszerte közsímsert Radić család tagjai építtették temetkezési helyül a XIX. század második felében.

A városi iktatóban az 1157/polg.1868-as⁹ szám alatt, 1868 márciusában átvettek egy folyamodványt, melyet a következő címmel láttak el: Szabadka szab. kir város tettes tanácsához kérvénye Radić Mária Timot özvegyének építési engedély megadatása végett.

Tehát a férje halálát követően, 1868. március 9-én Radić Timotej özvegye, Manojlović Marija (1820–1879) az alábbi kérvénnyel fordult a Tanácshoz:

„*Tekintetes városi Tanács!*

Az A. alatt becsatolt adásvevési szerződés szerint Jakobcsić Béla Úrtól annak a helybeli szerb temető szomszédságában fekvő szüllejéből a B. alatti mérnöki vázrajz szerint kihalítandó 725 ölet vettem meg, s' a vételárat a szerződés aláírásakor teljesen lefizetvén a megvett szőlőrésztelnek már tettelegesen birtoklatában is vagyok.

Ezen teleknek azonban már a vételkor különös rendeltetése vala, ugyan is felejthetetlen férjem 's illetőleg a páratlan atya iránt a kegyelet és hála adóját némileg leróvni kívánván örök emlékezetül rajta a C. alatt bemutatott építészeti tervezet szerint egy elegendő alapítvánnyal biztosítandó kápolnát családi sírbolttal szándékozom emelni, 's azon biztos reményben hogy a tekintetes tanácsnak egészségi szempontból ezen kápolna 's sírbolt építése iránt annál kevésbé teend kifogása, minthogy az e célra használandó telek a temető területén túl, tehát a városi lakoktól még ennél is távolabbra esik, - bátorkodom a C. alatt már érintett tervezetet megvizsgálás és jóvá hagyás végett tisztelettel benyújtani esedezvén:

hogy az építkezéshez megkívántató engedélyt a közeli tavaszi idény 's a szükségesek beszerzése nem különben a szentszéknél történendő lépéseknek a maga idejébeni megtehetése végett hova előbb kegyesen megadni méltóztatnék.

Radić Mária Timot özvegye”¹⁰

A tanácsi bizottság nyolc nap után már elvégezte a helyszínelést és a tervek felülvizsgálatát, majd a következő jelentést írta a tanácsnak: „*Bent írt folyamodonő által bemutatott kápolnaterv bizottmányilag megvizsgáltatván, az a szerinti építés né-mely változtatásokkal jóvá hagyandonak véleményeztetik – Ugyan is a bizottmány a 2 láb szélességre tervezett oldalfalakat – miután azokra kupformájú boltozat jó a nagyobb nyomás miatt 2½ lábnyi*

Radić-kápolna

vastagságu falakat javasol; továbbá bent a kápolnában tervezett két oszlopot miután azok képezik a torony falának alapját: a bizottmány javasolja, hogy azok legalább is két darabból álló: sósutkóból s minden oldalról 2 láb szélességben emeltesse: Szabadkán 1868 17/3 Antunovits tnok Scultety János építési felügyelő".¹¹

Magát az építési engedélyt, az építési felügyelő szóbeli jelentése alapján már néhány nappal előbb megadták a március 13-án tartott tanácsülésén: „1299/209 Felvétellett Rádits született Manojlovits Mária néhai Rádits Timót özvegyének folyamodványa a helybeli görög keleti temetőben építendő kápolna iránti építési engedély kinyerése tárgyában. Tanácsi határozat: A kért építési engedély a szépítészeti bizottmány meghallgatása után ezennel megadatik azon módosítással azonban, hogy 2 láb szélességre tervezett oldalfalak, miután azokról kupformájú boltozat jó, a nagyobb nyomás miatt és birhatóság tekintetéből 2½ lányi szélességre lesznek építendő, – továbbá ben a kápolnában tervezett két oszlop pedig minthogy azok képezendik a torony falának alapját legalább is két darabból álló a jegyű s minden oldalról 2 láb szélességű sósutkóból levén emelendő.”

Még abban az évben felépült a korabeli temető északi oldalának folytatásában lévő telken a klasszicista stílusú vallási kismemlék, melyet a Szentlélek földreszállásának tiszteletére szenteltek fel (posvećen Silasku Svetog Duha). Mintegy 250 méterre a Felsősánc (a mai Szép Ferenc) utcától, valamint ötven méternyi-

re a mai Temető utca nyugati szegélyétől, a parcella hozzávetőleges közepén, egy mesterséges alacsony dombon, 7,5x16,5 méteres alapokon nyugszik a vallási kismemlék. A nyugati irányba fordított bejárata fölött emelkedő tornyában haranglábat alakítottak ki. Eredetileg 5 ablaka volt – vitrázzsal üvegezett négy oldalablak (azóta a két nyugatit bevakolták) – és a hátsó falon egy, szintén vitrázzsal zárt rozetta (a menyben ülő Atya- és Fiúisten alakzata).

1879 októberében temették az építetöt a kápolna alagsorában kialakított sírboltba, amelybe a lejarat kívülről, a kápolna hátsó falához épített toldalékrészen kialakított lejarati ajtón keresztül vezet. Szabadkai Ellenőr október 16-i száma: „Halálozás. Özvegy Rádits Thimotné vásárnap d. u. 2 órakor rövid betegeskedés után váratlanul elhunyt. A megboldogult hantjait kedden d. u. 3 órakor a rokonok és ismerősök nagy részvéte mellett kísérték a szerb templomba hol Dobrojevits sándori plébános fényes segédlet mellett a be-szentelést végezte. A templom zsufolásig tömve volt. Az érc koporsót négy városi hajdu a templom közepén felállított emelvényre helyezé. A koszorúkkal megrakott koporsót a boldogult gyermekei és rokonai vették körül. A beszentelés után megindult a gyászmenet a szerb temető felé; elől az egyesült női és férfi dalárda szívhez szóló gyönyörű gyásznékeket zengett. A halottas kocsi előtt az iskolai mindkét nembeli növendékek és az összes papság lépdelt, a gyászkocsi két oldalán városi képviselők fátylát vittek mellettük mindkét oldalon a városi hajdúk – teljes díszben – sorfalat képeztek. A temetőbeni csinos családi kápolnában a papság rövid imája a boldogult hült teteme átadatott az anya földnek. Megrendítő látvány volt ez melyet toll le nem írhat, a gyermekek fájdalmas zokogása és jajkiáltásai nem csak a szívet, de a velőket is megrendíté.” A család által a szerkesztőségbe eljuttatott gyászjelentés szerint az elhunytat gyászozzák gyermekei: Ristićné Radić Katarina a gyermekeivel, Manojlović Đorđenié Radić Marija (Mima, 1842–1910)¹² a gyermekeivel, Mihajlović Milanné Radić Sofija, Adamović Nikoné Radić Olga a gyermekeivel, Radić Jovan,¹³ dr. Dobrojević Platoné Radić Jula (Emilija, 1855–1929) a gyermekeivel,¹⁴ Radić Dušan¹⁵ és dr. Rajić Milošné Radić Mila.¹⁶

A későbbiekben a közvetlen családtagokat is a kápolna sírboltjába temették, pl. az 1901. november elején elhunyt Sofija leányukat (Mihajlović Milanné). Részlet

a gyászjelentésből: „Hült tetemei (Rádics Zsófiának) f. évi november 3-án vasárnap d. u. 2 ½ órakor a gör. kel. egyház szertartás szerint a helybeli gör. kel. szerb templomban fogják beszenteltetni és azután a helybeli szerb temető mellett levő családi sírboltban (Rádics-féle kápolna) örök nyugalomra tétetni.”¹⁷

Már a XIX. század nyolcvanas éveiben kibővítették a temetőt, amely így körülölelte a 690 □-ölnyi, három részre tagolódo Rádics-féle telket a kápolnával. Ez a telekkönyvi szituáció megmaradt még 1931-ben is – a mellékelt ábrán jól látható a 8221-es számú telekkönyvi betét, amely Radić Timot és felesége hagyatékaként van feltüntetve.¹⁸ A helyszínrajz a temető tervezett, nagyobb méretű átalakítása (bővítése) kapcsán készült és a munkálatok megkezdéséig a szabad sírhelyek biztosítását célzó javaslat részét képezte:

„2. V- 1931.

Határozat

A városi Tanács a benyújtott kérvény tárgyat vizsgálva megállapítja, hogy a szerbtemető egyik része teljesen elhagyatott. A jelzett részen alig van 10-15 olyan sír, amely láthatóan megvan jelölve kereszttel, tehát az e részen eltemetettekről már senki sem gondoskodik, vagyis a hozzátartozók maguk is régen elhalhattak.

Ez a két holdat és 268 négyszögölet kitevő temetőrész a következőkkel van behatárolva: a Crnojević utca folytatásában a régi és az új temető között húzódo úttal, az Epres utcával, a Városkerttel és szántókkal, valamint Radić Timot és Marija sírjával a Napnyugati szőlőkben.

Mivel ebben a temetőrészben már több mint harminc éve nem volt temetkezés, a Tanács az 1876-os évi törvény XIV. cikkelyének alapján elrendeli a fentiekben leírt, elhagyatott temetőrész megújítását. Tehát a Szerb Egyházközség elhantolhatja a halottait ezen a részen.”

Habár a kápolnaépítő nyolc gyermekétől származó kései utódai napjainkban is a városban élnek, a vallási kismemlék a II. világháborút követően a szabadkai Szerb Egyházközség tulajdona. Ők gondozzák és a közelmúltban fel is újították – ekkor tüntették el a külső falairól a jelölésére szolgáló táblákat. Legutoljára 2009 őszén volt felújítva.

Osztoics-kápolna

A korabeli Fő téren (mai Köztársaság tér 4–6.) lakó gyermektelen helyi kereskedő és földbirtokos, Ostojić Jovan és

felesége, Zozuk Terezija (1805–1876) már az elsődleges végrendeletükben úgy rendelkeztek, hogy a jelentős vagyonuk egészéből egy alapítványt kell létrehozni a haláluk után, mely örök időkre a következő nevet kell, hogy viselje: Osztóics János és Osztóics Teréz szül. Zozuk-féle Katonai és Polgári Alapítványok.¹⁹ Végrendeletbe foglalták azt is, hogy az alapítványi vagyont két részre kell osztani. A főtéri ház és a palicsi villa, valamint a kert a szabadkai szerb pravoszláv hitközség nem eladható tulajdonát kell, hogy képezze, míg a 300 láncc nagyságú, györgyénpusztai földbirtok jövedelméből különféle ösztöndíjakat osztanak ki évente, pl. egy katonai akadémiára felvételt nyert szegénysorsú szerb ifjú pénzelésére, két civil egyetemet választott, szintén szerb nemzetiségű ifjú tanulmányaira, évi segély a Szerb Maticának, segély a jövőben létrehozandó Szerb Akadémiának, évente egy-egy szegény szerb leánynak jelentős pénzösszeg, melyet a férjhez menése után kaphat meg, ugyanúgy évenként Szent György napján kisorsolandó egy férjhez menendő szerb leánynak 400 forint, amit szintén az esküvő után vehet át.

Az 1865 májusában elhunyt Ostojic Jovant (1804–1865) az aktuális temetőrészben, délre a Radić-kápolnától hantolták el. Egy évre rá az özvegye egy ma is meglévő, szürke márványobeliszket emeltetett a sírnál, amelynek cirill betűs feliratában olvasható, hogy Ostojic Jovan kereskedő elhunyt 1865. május 24-én a 61. életévében, és hogy az obeliszket az özvegye, Zozuk Terezija emeltette 1866-ban.

1866. április 23-án az özvegy megerősítette a közös végrendeletet és az alapítvány örökös kezelésével a helyi Szerb Pravoszláv Egyházközséget bízta meg. Az alapítvány jövőendő kezelőjét a ház, villa és a kert jövedelméből a következőkre is kötelezte: „Az egyházi község köteles lesz azon naptól (az elhunytától) számítandó két év alatt, midőn t. i. a házat és kertet kezeibe veszi, vagy a mostani sírkertben, vagy más valamely helyen mely temetőnek lesz kijelölve, kápolnát emelni, s a mi porhüvelyunket oda átszállítván, ugyanott eltakaríttatni. – A sír fölött mindenkor kis lámpa égjen, s minden vasárnap és ünnepnapon a kápolnában rendesen mise tartassék a mi emlékünkre. A lelkész ebbeli fáradozásáért a fentebb megjelölt ház jövedelméből évi százhusz forintot kap, mely jutalom a helybeli lelkészek közt osztatik

Ostojic-kápolna

fel, miután az egyházi kötelességet a kápolnában felváltva fogják teljesíteni.”

Az özvegy 1876. február 5-én történt elhalálásával időszerűvé vált²⁰ az elrendelt kápolnaépítés megvalósítása. Mivel már akkor nagyban tervezgették a temetőbővítést, illetve a meglévővel szemben, az út keleti oldalán egy egészen új temetőrész megnyitását, a végrendelet felhatalmazott végrehajtói kívártak az építkezés kezdetével. Csak három év múltán fordultak a tanácshoz, amikor még az előrelátott telkek magántulajdonban voltak, de már folytak a tárgyalások a felvásárlásuk, kisa-játításuk érdekében.

A helyi Szerb (pravoszláv) Hitközség nevében Pavkovic Dorde 1879. július 15-én a következő beadvánnyal fordult a gazdasági tanácshoz: „Tekintetes gazdasági Tanács! Néhai Osztóics Zozuk Teréz végrendeletében a helybeli szerbhitközségnek bizonyos hagyományokat juttatott oly kötelezettség mellett, hogy a jelenlegi temetőben egy kápolnát építeni s az ugyanabban felállítandó családi sírboltban az ő és férje tetemét elhelyezni nemkülönben lelkük üdvéért minden vásár és ünnepnapon misét szolgáltatni tartozzék. – Minthogy azonban a kérdéses temető helyiség alólirott szerb hitközségnek temetkezési célokra csak használatul adatott át, a tulajdonjog pedig Szabadka város közönségét illeti, azon alázatos kérelemmel járul tisztelettel alólirott hitközség a nemes város közönségéhez: Méltóztatnék tekintettel a fennebi kegyeletes célra a jelenlegi temető helyiségből a jelzett kápolna felépítéséhez szükséges térséget a kapu bejáratával együtt a helybeli szerb-

hitközségnek örökidőkre használati vagy szolgálmi joggal átengedni. – Teljes tisztelettel Szabadkán 1879 évi július hó 10-én Pavkovich György a helyb. szerb hitközség nevében”.²¹

Mielőtt a címzett határozott volna, a július 24-én tartott ülésen a tárgyat véleményezés céljából átutalta a tiszti ügyész-ségre.²²

Az ügyészség is gyorsan napirendre tűzte az ügyet és a következő véleményezést küldte vissza: „959 ügy/1879 Tekintetes gazdasági tanács! A helybeli szerb hitközség f. évi 5430/1276 számú folyamodványára vonatkozólag van szerencséje alólirott ügyészségnek a közlemény % alatti vissza származtatása mellett véleményes jelentését a következőkben előterjeszteni – A kérelemnek oly értelemben, hogy a kérdésben forgó kápolnának a jelenlegi szerb temető területén leendő felépítése megengedtetik – helyadható s e javaslat elfogadás esetén a tettes közgyűléshez végleges jóváhagyás végett beterjesztendő volna. – A városi ügyész nevében Manoilovich főügyész.” A gazdasági tanácsnak a továbbiakban már nem volt semmi ellenvetése, és a közgyűlés elé utalta az ügyet: „5430/1605. Manojlovits György főügyész 5430/1276/1879 gazd. számra hozott végzés erejénél fogva, a' helybeli szerb községnek a' jelenlegi temető helyiségéből kápolna építésére szükséges terület kihasítása, 's arra nézve a szolgálmi jog átengedése iránt beadott kérelmére véleményezés végett megbízatván jelenti hogy, a' kérelemnek oly értelemben miként a' kérdésben forgó kápolnának a jelenlegi szerb temető területére leendő felépítése megengedtetik, hely adható, 's e' javaslat elfogadás esetére a' Közgyűléshez végleges jóváhagyás végett beterjesztendő” (a gazdasági tanács 1879. szeptember 11-i ülésének jegyzőkönyvéből).

Ezzel a kápolnaépítés előkészületeinek hivatali része elérkezett a végső állomáshoz, a szabad királyi város közgyűléséhez. A szeptember 24-i ülésen egyhangúlag jóváhagyták a kezdeményezést, annál is inkább, mert időközben a hitközség szervezésében, az Ostojic-féle alapítvány pénzeiből, magánúton felvásárolták a kérdéses kápolnatelket: „5430/194 Tárgyaltatt a gazdasági tanácsnak f. évi 5430/1605 szám alatt hozott határozata, melyet a helybeli g: k: hitközség előjáróságának abbéli folyamodványa, melyben a g: keleti sírkert területén néhai Osztóics szül: Zozuk Teréz egyházi alapítványából az e

részen fenálló végrendelethez képest egy állandó kápolna felállítását megengedtetni kéri, a tiszti ügyészségnek ez érdembeni jelentésével együtt a közgyűléshez érdemleges tárgyalás és határozat hozatal végett oly javaslat mellett terjesztetik be, miszerint a folyamodó hitközség előjáróságának a kérelmezett engedély a kérdéses kápolnának a g: keleti sírkertben leendő felállítására nézve közgyűlésileg megadandó lenne." Közgyűlési határozat: „Minthogy a kérdéses kápolna felállításához szükséges telek a folyamodó hitközség előjárósága részéről Dimitrievits János városi képviselő és hitközségi tag szóbeli jelentése szerint időközben immár magánúton beszerezett, ennél fogva a gazdasági tanács által beterjesztett ez érdembeni folyamodvány most már tárgyalanná válván, a közgyűlés részéről ezuttal tudomásul vétetik és a városi irattárba betétetni rendeltetik.”

A végrendeletben meghatározott két év már régen letelt, így az egyházközségnek sürgőssé vált, hogy a fentiekben leírt telken elkezdjék az építkezést. A Macskovits Titusz által elkészített tervek alapján kiásták az alapokat és kiépítették az alagsorban a sírboltot, amelybe 1882 áprilisában áthelyezték az alapítványozók földi maradványait. A sírbolt, illetve a jövőendő kápolna elé (7 méterre a tervezett bejáratától) áthozták a Zozuk Terezija által emeltetett kőobeliszket is, majd a keleti oldalára rávésték egy felirat kiegészítést: По жељи народних добротвора Јован Остојића и супруге му Терезије рођ. Зозук израженој у опоруци од 9. априла 1866 пренесене су свечано мошти њихове у новосазидану капелу ову као задужбину њихову 23. априла 1882. године – vagyis: A nép jótevőinek, Jovan Ostojic és felesége, Terezija Zozuk földi maradványai, az 1866. április 9-én megírt végrendeletben kifejtett óhaj szerint, 1882. április 23-án, ünnepélyes keretek között át lettek helyezve az újonnan épült alapítványi kápolnába.

Napjainkban már alig-alig tűnik fel a feliratban jelzett kegyes család, mely szerint már a kész kápolnába helyezték a földi maradványokat – ez nem lehetett, mert a 8x10 méteres alapokon, neobizánci stílusban épült kápolnát a felépítését követően csak 1883 júliusában szentelték fel és adták át a nagyközségnek. Az ünnepséget beharangozólag a helyi lapban, a Bácskai Ellenőrben²³ egészében leközölték az Ostojic-féle végrendeletet, majd a következő bejelentéssel zárták a cikket: „A helybeli szerb hitközség nagyérdemű elnöke A r a d s z k y E u t h y m kir. törvény-

széki bíró ur a nemes lelkű örökhagyók ohajtásához képest a helybeli szerb temetőben a kápolnát felállította és annak ünnepélyes felszentelését f. év. július 11-ére (szerda) tűzte ki. A kápolna felszentelését Kopuszánovics Lyubomir g. kel. kerületi esperes (Prótó) fogja fényes segédlettel eszközölni. Az ünnepély reggel 8 órakor veendi kezdetét, a midőn is a (pravoszláv) főtemplomban nagymise tartatik, ennek végeztével pedig a processio a temetőbe vonul, hol az ujkápolna és az oltár felszenteltetik.” Ugyanez a lap a következő, július 15-i számában beszámol a lebonyolított ünnepségről is: „Kápolna felszentelés. Az Osztoics féle kápolnát f. hó 11-én reggel 7 órakor Kopuszánovits Lyubomir gör. Kel. esperes fényes segédlettel és nagyszámú díszes közönség jelenlétében szentelte fel. A kápolna a szerb temető átellenében homokos talajon fekszik s Macskovits Titusz építész-mérnök terveszerint görög stílusban építve.”

Az 1882-es kataszteri térképen utólag, pirossal jelölték be a 11113-as számú telken, melyet a későbbiekben szelvényekre bontottak – a vallási kismélek a telek északkeleti részén, az új számozás szerinti 11113/2-es szelvényen állt. Tehát az 1882-es térképhez végzett felmérések idején még nem állt a kápolna, melyet az 1879. augusztusi telekrendezés és 1883 júliusa között építettek fel – kétszáz méternyire a korabeli Felsősánc utcától északra, 35 méternyire a mai Temető utcai bejáratától keletre. A SzTL-ben nem akadunk rá a tényleges építési engedélyre, sem a tervrajzokra, csupán a 2006-ban megjelent Városteremtőkben olvasható a Macskovits Titusz munkásságát taglaló részben: „Szabadkán a hetvenes évek közepén kezdte meg tervezői munkásságát. A pravoszláv temető Ostojic- és Leovic-kápolnájaival vette kezdetét (Macskovits Titusz) pályafutása”.

Iványi István mintegy tíz év után készített róla egy fényképet, melyet megjelentetett az 1892-ben kiadott monográfiában. A képhez fűződő szövegrészben ezt írja a szerb temetővel kapcsolatban: „A temetővel (a mai nyugati rész) szemben magán szőlőtelken a szerb egyház újabban egy jótevőjének Osztoics János és neje Teréz sirja fölé igen díszes kápolnát építtetett”.²⁴

Az Iványi-féle képen minden részlet jól kivehető és regisztrálhatóak az eredeti és mai kinézete közötti különbségek. A kupola alatti, mind a négy oldalon át húzódó, eredeti peremdíszítését egészében eltüntették valamelyik átalakítása alkal-

mával. A tetőzetét alkotó többszelvényű, félgömb alakú kupoláját is átalakították a ma is látható, négyszelvényű, szögletes tetőzetre. A bejárat közepe felett emelkedő oszlopra eredetileg egy fémkonstrukciójú haranglábra kisebb méretű harangot szereltek, amely napjainkban a kápolna előtt, egy különálló haranglábon áll. Az 1892-es fényképen látható a bejárat közelében felállított kőobeliszk is. A közvetlen környéke még rendezetlen, de már elültettek egy facsemetét a bejáratánál. A közelében, a fényképen befogott térben még nincsenek sírok.²⁵

Egyetlen megjelölése a ma is meglévő, a bejárat fölött elhelyezett, cirill betűs feliratú márványtábla: ЗАДУЖБИНА ЈОВАН ОСТОЈИЋА И СУПРУГЕ ТЕРЕЗИЈЕ РОЂ. ЗОЗУК. Vagyis: Jovan Ostojic és neje, született Zozuk Terezija alapítványa.

Nem tudni, hogy a végrendeletben leírt, a sír fölötti állandó világítást biztosító lámpa elhelyezését hogyan oldották meg – az Iványi-féle fényképen semmi hasonló nem látható, tehát csak feltételezzük, hogy a kápolna belsejében, a sírboltba való lejártnál helyezték el az örökmécsest.²⁶

A második világháború után államosították az egyházi alapítványokat, többek mellett az Ostojic-félet is.²⁷ Így került ez a kápolna is a temetkezési közvállalat tulajdonába, akik az elmúlt fél évszázad alatt többször felújították. Egyben változtattak a szerepén is – ravatalozót alakítottak ki benne, elektrifikálták és hűtőberendezéssel látták el. A ravatalozóvá való átalakítását az Ognjanov család pénzelésében kivitelezhetők, mert a beltér közepén felállított műkö ravatal északi oldalán egy cirill betűs feliratú fekete zászlót helyeztek el: За покој душе Косани Огњановој рођ. Брановачка живила 48 год. умрла 1930. Прилаже муж са децом (Az 1930-ban, 48 évesen elhunyt Ognjanovné Branovački Kosana lelki üdvéért adományozza férje a gyermekeivel). A mai belterében a ravatal mögött, a keleti falon egy kezdetleges, egyszerű ikonosztáz látható – középen fenn egy kisebb méretű kép (Mária mennybevitel), alatta még egy kis méretű (Utolsó vacsora – Tajna večera), majd négy nagyobb méretű szentkép – Keresztelő Szent Jánost, angyal, Szent Györgyöt és a Szűzanyát ábrázoló képek. Az 1883-ban, a felszenteléskor említett oltár hollétééről nem sikerült adatokat találni a kutatásunk során.

Valamelyik átalakításakor levették a bejárat fölötti harangot és két faoszlopra szerelt, bádogtetővel fedett fémkonstrukciójú tetőzetből kialakított haranglábra he-

lyezték (az obeliszk vonalában, tőle 3 méterre északra). A millenniumi átalakításkor (1999–2000) áthelyezték az obeliszket és a haranglábat is, hogy ne akadályozzák a temetés résztvevőit. Az obeliszket közvetlenül a kápolna falához, a bejárat déli oldala mellé, a haranglábat pedig mintegy négy méterre északnyugatra helyezték – ezúttal azonban betonoszlopokat (két köralakú) csináltattak, és villanyvezetékekkel is ellátták a harangot, vagyis elektrifikálták, de egyelőre még a klasszikus módon, harangkötéllel (láncsal) szólaltatják meg.

A helyi lapban 2000-ben közölt tudósítás szerint egy időben kőből készült, a feltámadást jelképező harsonát bal kézben tartó angyalszobor is állt a kápolna előtt. Jelenleg ez a szobor a közvetlen közelben, a harangláb mögött látható magán-sírboltra van helyezve.²⁸

Milinovics-kápolna

Húsz méternyire déli irányban az Ostojić-kápolnától, 5,5x5,5 méteres alapon épült egy másik, közismert szabadkai szerb polgárcsalád temetkezési kápolnája. Iványi István: ...s e mellett (Osztóits-kápolna) szintén magántelken van a Milinovics-család hasonló kápolnája (tehát 1892-ben már biztosan állt). Kérdéses a Milinovits István-féle (Milinović Stevan) kápolna építésének pontos éve, a levéltári anyagból²⁹ csak az a bizonyos, hogy az 1881–1892-es évek közötti időben épült (az 1882-es telekkönyvi térképen még nem jelezték, 1892-ben pedig Iványi István már említi).

A különböző forrásokból merített adatokból összeállítható a kápolnaépí-

tő családtörténete. A szabadkai nemes Milinovits István (1815–1881) az 1751-ben nemességet kapott, zentai illetőségű zászlótartó, Milinovits Nézsának és nejének, Adamov Milinkának a leszármazottja (egyben nemességet kaptak a gyermekeik is: János, Tódor és Ilona). A Milinovits-féle szabadkai házakon (pl. a Rudits utca 2. alatt) rendre megjelenik a foglalkozás szellemében kialakított címer is: vörösbőben átlósan elhelyezkedő fehér zászló.

Idősb. Milinovits Istvánt (Stefan Milinović, 1745–1811) – feltehetően a nemességszerző unokája – már szabadkai polgárként jegyzik a források. Az elhalálzási évében létrehozta az első szabadkai szerb alapítványt. Örököse az unokaöccse, Jovan Milinović (1781–1824) volt, akinek István fia (1815–1881), illetve ennek özvegye, Pacséri Pocska Teréz (1821–1891) volt a kápolnaépítés kezdeményezője az 1880-as évek valamelyikében.³⁰

Milinovits István és Pocska Teréz házasságában született három leány érte meg a felnőttkort: Milinka (1856–1928. IV. 8., Milan Milosavljevich ügyvéd felesége), Marija (1859–1917, Nikola Maksimovich, zombori ügyvéd felesége) és Bosiljka (1861–1930, nem volt férj-nél). A család vagyona 1848-ban: 2 városi ház, malom, 213 lánca szállásföld.

Az 1881. március 6-án elhunyt Milinovits István temetéséről nem számolnak be a helyi lapok, de feltehetően ekkor még meg sem volt a kápolna. Az első, bizonytalan adat, hogy özv. Milinovitsné temetésekor, 1891-ben már fel lehetett építve – jelentés a május 28-i Bácskai Ellenőrben: „A megboldogult földi maradványa f. hó 26-án d. u. 5 órakor a gör. kel. szertartás szerint a szerb sírkert mellett fekvő családi sírboltba helyeztetett”.

Az eklektikus stílusban, préselt téglából (sárga klinker) felépült, négyszög alakú kápolna nyugati irányba fordított bejárata fölött a családi címer látható és alatta a cirill betűs feliratozás: ПОРОДИЧНА ГРОБНИЦА СТЕВАНА ПЛ МИЛИНОВИЋА. Vagyis: Nemes Milinović Stevan családi sírboltja.

Nem tudni pontosan, mikor, de valószínűleg a II. világháborút követően került a városi temetkezési közvéllalat tulajdonába, és napjainkban ravatalozóként használják. Az alatta lévő sírboltba, a tulajdonjogtól függetlenül, még néhány évtizede is temetkeztek a családtagok.³¹

Egy újabb felújításakor került a mai, műkö ravatal a beltér közepére, ugyanekkor a falakat sötétszürke, mű márvány-

lapokkal borították. A lapok felső széle boltívesen lett kialakítva és a szögletekben kialakult, háromszögletű falrészen megmaradt a négy eredeti, falra festett szentkép (a négy evangélista ábrázolása). A kupolán a négy égtáj felé fordítva egy-egy üvegfestmény (vitrázs). A felújításakor az eredetiek közül kettőt csak részben tudtak visszaállítani, és egynek az aláírását nem sikerült azonosítani. Az északi kupolaablak felirata: СВ. АРХИЛИОН СТЕФАН – a nyugati: СВЕТИ НИКОЛА – és a déli: ВОСКРЕСЕНЬЕ ХРИСТОВО.

A kápolna belterében, az északi és déli falon hat cirill betűs felirattal ellátott fehér márványtábla látható – az alagsori sírboltban (lejárat a kápolna belteréből, a padlózat közepén) eltemetettek adataival. A bejáratról az óramutató járásának irányába a táblák felirata:

Младен Милан Максимовић рођ. 26. Јуна 1889 + 14. Маја 1911.

Марија Максимовић рођ. пл. Милиновић рођ. 31. Октобра 1859 + 26. Фебруара 1917.

Босилјка Максимовићева рођ. 17. Августа 1884 + 15. Октобра 1906.

Милан Милосављевић умро у 61-ој години живота 8-ог Октобра 1905.

Милинка Милосављевић рођ. пл. Милиновић рођ. 6. Августа 1856 + 8. Априла 1928.

Стеван пл. Милиновић умро у 66-ој години живота 1881. год. Мартиа 6-ог

Младенци: Плавша и Миливој

Терезија пл. Милиновић рођ. Почкаји пл. од Пачира умрла у 70-ој години живота 1891. године Маја 12-ог.

Максимовић Јулија рођ. 1884 + 1958

Босилјка пл. Милиновић рођ. 5. Марта 1861 год. + 12. Септембра 1930.

Др. Стеван Максимовић 1883 + 1935 Супруга Олга Максимовић рођена пл. Зако од Бајше 1889 + 1977.

Sándori temető

Mijatov-kápolna

1928-ban Kosta Petrović az alapítványi kápolnák (zadužbine obitelji) között sorolja fel a Sándori temető egyetlen kápolnáját, melyet a Mijatov házaspár, Ilija és Marjanov Marta emeltettek 1890-ben: U Aleksandrovu (XII. kvart) kapela Ilije Mijatova.³²

A temető északi, Lovćen utcai bejáratától vezető mai főút keleti oldalán – mintegy 35 méterre a bejáratról – napjainkban is áll a 120 éves, pravoszláv jellegű vallási kisémlék. A jelenleg ravatalozóként hasz-

Milinović-kápolna

Mijatov kápolna

nálatos kápolna keletre³³ néző bejárata fölött a cirill betűs felirat: **БОГУ НА СЛАВУ ПОДИГЛИ ИЛИЈА МИЈАТОВ И СУПРУГА МАРТА РОЂ. МАРЈАНОВ 1890.** Vagyis: Isten dicsőségére emelték Ilija Mijatov és neje, Marjanov Marta 1890-ben.

Az eredeti felirat felett az 1998-as évszám látható, a legújabb felújítás éve.

A kutatásunk során nem sikerült azonosítani, illetve pontosítani a kápolnaépítőkét, mert a levéltári adatok szerint a népes Mijatov családban két Ilija (Illés) is élt a XIX. század második felében. A fennmaradt ügyiratok, valamint a helyi újságok időnkénti tudósításai szerint mindkettő jelentős vagyonnal rendelkezett – tehát kápolnát is emeltethettek.

Feltételezésünk szerint az a Mijatov Ilija lehetett az építtető, akinek a sírkeresztje a kápolnabejárat északi oldalánál látható (1819–1899), és akit a levéltári iratok földbirtokosként gyakran emlegettek az 1800-as évek második felében.³⁴ A kérdés csak az, hogy miért volt szükség az unokaöcs által emeltetett sírkeresztre, ha nem külön sírba, hanem a magánkápolnába temetkeztek.³⁵

A másik feltételezett építtető a levéltári anyagban szintén többször említett, Gigin melléknevű Mijatov Ilija, szabadkai sertés-kereskedő (sz. 1832) volt.³⁶

A feltehetőleg gyermektelen házaspár, Ilija és Marta elhunytát követően is családi tulajdonban maradt a vallási kisemlék, erre utalnak a sírboltba eltemetett családtagok (örökösök) adatait tartalmazó, a kápolna falánál elhelyezett kőkereszt és a homlokzati (keleti) falon látható márványtáblák. A feliratok szerint itt lettek el-

hantolva: Mijatov Velimir (1856–1918), Ozren Mijatov (1910–1984) és neje, Baić Marta (1917–1983), Milan Mijatov (1880–1956) és neje, Suvajdžin Živana (1888–1971), valamint egy egyházi személy (jeromonah), Jovan Janjatov (1921–1986).

A 8x4 méteres alapokon nyugvó kápolna a sándori temető egyetlen impozánsabb építménye. A sárga és piros dísztéglákkal fedett falai fölött nyolcszervényű (váltakozó négy-négy, keskeny és széles szegmentum), bádoggal fedett kupola látható kereszttel a tetején. Az alatta kialakított sírbolt lejárata a belteréből nyílik.

Az elmúlt években Sándorban lelkeskedő Šovljanski szerint a XX. század folyamán a kápolna magántulajdonban volt és részben ravatalozóként is használták, mert a belterében levő mai ravatal már évtizedek óta megvan. Az 1998-as felújítását (festés kívül-belül, bádoggcseré a tetőzetten) követően, 2000-től van a sándori pravoszláv egyház tulajdonában, akik szintén ravatalozóként használják.

Újzsedniki temető

Az utóbbi években két újjabbal bővült a szakrális objektumok száma az újzsedniki temetőben. Két kápolna épült fel – az északi falnál, a keleti és a nyugati temetőrészben.

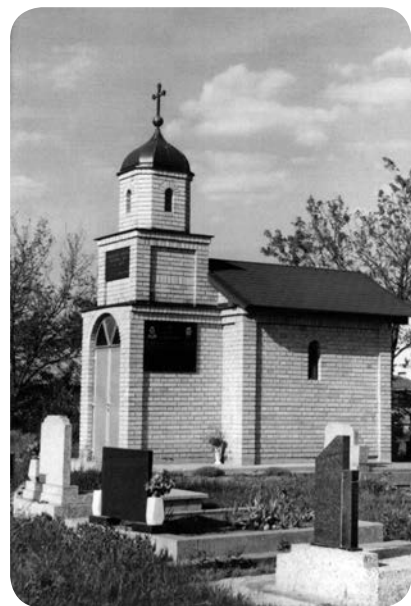
A keleti oldal kápolnájának felirata: **ЛОНЧАР ЗДРАВКО 1932–, СТОЈА, СУПРУГА 1932–, ПЕТАР 1904–1993** (Loncsár Zdravko 1932–, felesége Sztója 1932– Péter 1904–1993). A kápolna feltehetőleg 1993-ban, vagy a következő évben épült.

A nyugati kápolna központi (a nyugati falon) feliratából értesülünk, hogy a Tegeltija család, Ili és felesége, Mara, 1999-ben épült kápolnája előtt állunk: **ПОРОДИЧНА КАПЕЛА ТЕГЕЛТИЈА ИЛЕ И СУПРУГЕ МАРЕ САГРАЂЕНА 1999 ГОД.**

A kápolna déli felirata: **ТЕГЕЛТИЈА МАРА 1925–2000 és ИЛЕ 1928–.**

A két újabb stílusú kápolna nem sokkal különbözik egymástól, tehát ha volt is külön tervezőjük, az csak egy személy lehetett. A külső borítás egyforma – díszes téglaborítás –, a bejárat kapu mindkét esetben a nyugati oldalon van, szintén egyformák. A tetőzet és a kupola bádoggal borítása szintén egy tervezőre vall, de vannak azért kisebb eltérések is – pl. egy közfal a keleti kápolnánál.

Az újabb kori pravoszláv hívók – a Lončar és a Tegeltija család tagjai – leg-

Tegeltija kápolna

alább olyan híven gondozzák a megörökölt kisemléket, mint bármiféle más vallási közösség tagjai.

Dušanovoi temető

Dušanovo délkeleti bejáratánál található pravoszláv temetőnél, a Tornyosi műút déli oldala és a temető között egy kápolnát kezdtek építeni 2003 nyarán. A zömmel szerb ajkúak lakta településnek addig nem volt semmiféle szakrális objektuma, így a temetőkápolnai szerep mellett az időnkénti istentiszteleteket is ebben az épületben tervezték megtartani.

A temetőn kívül, közvetlenül a kerítés mellett, a temetőbejáratához vezető út keleti oldalán felépült, 8,00x9,00 méter alaprajzú kápolna előtt (nyugati oldal) és a déli oldalának folytatásában egy-egy nagyobb, fedett előteret alakítottak ki, melynek tetőzetét szervesen kötötték a kápolna cseréppel fedett tetejével. A bejárata fölött felépített toronyban kialakított haranglábra feltehetőleg már a megáldására felszerelték kis harangját.

A bejárat (nyugati) falon elhelyezett feketé márványtábla cirill betűs felirata szerint e vallási kisemléket az 1912–18-as háborúk önkénteseinek egyesülete, illetve a falualapító önkéntesek leszármazottai és tisztelői nevében Bácsdušanovó polgárai emeltették elődeik emlékezetére, lelkeik megnyugvására. A felirat betűhú másolata: **УДРУЖЕЊЕ РАТНИХ ДОБРОВОЛЈАКА 1912 – 1918 НЈИХОВИХ ПОТОМАКА И ПОШТОВАЛАКА КАПЕЛУ ПОДИГЛИ ГРАЂАНИ БАЧКОГ ДУШАНОВА У ЗНАК СЕЋАЊА НА СВОЈЕ ПРЕТКЕ,**

Dušanovói kápolna

DOBROVOLJCE I OSNIVAČE SELA MIR DUŠAMA NJIHOVIM! O IVANDANU. LETA GOSPODNJEG 2004.

Keresztelő Szent János pravoszláv ünnepén, 2004. július 7-én (Ivanjdan) szentelték fel a kápolnát, feltehetőleg az említett szent tiszteletére. ●

Jegyzetek

¹ A XIX. század utolsó évtizedeiben özv. Baticus Márkné Sztjokovits Anasztázia (1813–1897) nevén volt vezetve a szőlőtelek. Ezen a néven kért és kapott engedélyt a telek északkeleti szögletében felépítendő épületre, melynek a levéltárban fennmaradt, Macskovits Titusz által elkészített tervrajzából nem lehet leszűrni a későbbi szerepét – lakház, budárház vagy gondnoki lakás volt (SzTL, ép. engedély körön kívül 2/1889).

² Lehet, hogy mégis Macskovits Titusz volt a tervező – az 1892-ben épült Leovits-palotát (sokáig a Fehér hajóhoz címzett vendéglő épülete) bizonyosan Lechner Ödön és Pártos Gyula tervezték, és Iványi István összekeverhette a tervezőket és épületeket.

³ Bácskai Újság, II. évf. 84. szám, 1900. április 9.

⁴ Iványi István szerint a Gőzfürdő utcai ház 1881-ben épült és a felesége nevén vezették a századfordulón. Egy bérpalotája is volt a Leovits házaspárnak – az állomás közelében, a mai Raichle Ferenc tér 11. (1892–93 folyamán építették Pártos Gyula és Lehner Ödön tervei alapján a korabeli Mária Terézia téren).

⁵ Bácskai Ellenőr, 1888. március 18. (X. évf. 13. szám): – Gyászír. Leovits Simon kir. közjegyzőt és nejét mély csapás érte, szeretett kedves kis leánykájuk: Tászik, f. hó 15-én viruló élete 14-ik évében, hirtelen elhunyt. Temetése f. hó 17-én szombaton d. u. 3 óraker nagy részvét mellett

ment végbe. Legyen könnyű a hant a korán elköltözött: drága anyagnak!

⁶ A helyi újságok rendre beszámoltak a tragikus események sorozatáról. A tudósítások szerint egy szombathelyi kaszárnnyában párbajozott egyik hadnagy társával 1896. január 25-én és megsérült. A nyakán és mellkasán ejtett vágásoktól majdnem a helyszínen elvérzett, de köszönve a gyors és szakszerű orvosi ellátásnak megmentették az életét és kórházba szállították. Február 15-én halt meg a szövődményként fellépő tüdőgyulladás következtében. A sérülés hírére az apja azonnal felutazott Szombathelyre, és mindvégig mellette volt a kórházi ágyánál. XI. évf., 8. szám.

⁷ Bácskai Újság, II. évf., 84-es szám, 1900. április 9.

⁸ Szabadkai Hírlap, 1897. február 28. (vasárnap): Szombaton esküdtött báró Braun Oszkár főhadnagy és Leovits Jenda (Ilona), Leovics Simon közjegyző leánya.

⁹ Tudósítás a Bácska, helyi lap, 1882. májusi számában: Szabadkán május 1-jén esküdtött Lauer Miklós, a 10. huszárezred hadnagya Leovits Mariskával, Leovits Simon királyi közjegyző nőtestvérével.

¹⁰ A későbbiekben áthúzták a 1157-es számot és a továbbiakban az 1299/polg.1868 alatt vezették az ügyet.

¹¹ Szabadka közismert kereskedőjének, Manojlović Đorđának (Manojlovits György, 1796–1881 – egy 1879-ben kelt levéltári anyag szerint azonban 1862-ben hunyt el Manojlovits Kalián György kereskedő, akinek 1879-ben az alábbi három gyermeke volt az örököse SzTL, 7247/polg.1879) és feleségének, Gavrilović Katarinának három felnőttkort megért gyermeke volt: Marija (1820–1879), Marta (1825, a nagyikikindai Nikolić Stevan felesége) és Aleksandar (1829–1892, Tajčević Marijeta férje – ők maradtak a szülői ház egyik felében, a mai Köztársaság tér 8. alatt, amely a

feleség 1920-ban bekövetkezett haláláig volt a nevükön vezetve). Manojlović Marija 1838 tavaszán ment férjhez a szintén közismert szabadkai kereskedőhöz, Radić Timotejhez (Rádits Thímó, 1812–1867), aki 1846-ban az apósával megvásárolta a mai Köztársaság tér 8. alatti házat, és bár külön-külön részben, de egy fedél alatt laktak a továbbiakban a feleség szüleivel.

¹² SzTL, 209/tan.1868.

¹³ Manojlović Đorđe (1843–1895) nem rokona a feleség nagyapjának, mert ő Manojlović Jovan (1810–1865) ügyvédnek a fia. Đorđe és Mima (Marija) gyermekei: Cvetko (1869–1939) és Vera (1898. október 5-én esküdtött karlócavári Milekić Arsen belovári nagybirtokossal). A férj, Manojlović Đorđe egy darabig Grazban is élt, majd 1894. december 23-án öngyilkos lett – gyógyíthatatlan gyomorbetegsége miatt agyonlőtte magát Szegeden, a Tiszához címzett vendéglőben. A család temetkezési helye a kápolna mögött kialakított sírboltban van, amelyben a szülők mellett nyugszik Cvetko fiuk is, valamint a felesége, Miklós Ida (1887–1957) – napjainkban a Verona leányuktól származó Milekić orvosházaspáré a tulajdonjog, dr. Milekić Slobodan (1925) és prim. dr. Milekić Decsei Júlia (1928–2006).

¹⁴ A Radić fivérek, Jovan (1852–1917, Sarajlić Milica – 1862–1960 – férje, vároosi háza a Dimitrije Tucović 1.) és Dušan (1856–1916, Szentendrén nősült 1894-ben Ignjatović Olgával, háza a Köztársaság tér 16. alatt) ismert személyiségei voltak a szabadkai szerb közéletnek. Jelentős szerepet játszanak a szerb templom 1909/10-es évi felújításában is. Jovan (Joco) a templomjavítási albizottság elnöklője volt, és zömmel ő tárgyalta a tervezőkkel, kivitelezőkkel, adományozókkal. Dušan költségein elektrifikálták a templomot, az ő ajándéka a két nagy templomi, Csehországban készült csillár (Ljubičić, Sava – Bolić, Goran: SPC Vaznesenja Gospodnjeg Subotica – Az Úr mennybemenetele templom Szabadka, Szabadka, 2003). Radić Jovan és felesége, Milica 1916-ban alapítványt hoztak létre, melynek tárgya a házuk volt, és a továbbiakban a Szerb Pravoszláv Egyházközség gazdálkodott vele. A testvére, Dušan is az alapítványra hagyta a házát – Köztársaság tér 16.

¹⁵ Szabadka közismert orvosának, dr. Dobrojević Platonak (1844–1915) és feleségének, Radić Emiljanak öt gyermeke volt: Dragutin (1874–1943), Milena (1878–1957), Zora (1883–1969), Danka (1885–1961) és Nada (1895–1965).

¹⁶ Dušan Radić szabadkai földbirtokos 1894. november elején jegyezte el Szentendrén a közismert szerb irodalmár, Jakov Ignjatović leányát, Olgát. A néhány nap múltán, november 25-én megtartott esküvőről így számolnak be a szabadkai újságok: A násznép az esküvő után Szent-Endréről Budapestre ment a honnan a délutáni gyorsvonattal Szabadkára utazott s itt este 8 óraker a „Bárány” szálloda disztermében folyt

le a lakoma, melyen Szegedről, Nagy-Kikindáról és Szt.-Tamásról is voltak vendégek. (Bácskai Ellenőr)

¹⁷ 1879. január 30-án esküdött a szabadkai pravoszláv templomban dr. Rajić Miloš budapesti ítélőtáblai bíró, aki a „szabadkai szépek egyikét, Rádics Milla kisasszonyt özv. Rádics Timóthné földbirtokosnő legfiatalabb leányát vette el” (Szabadkai Ellenőr, 1879. február 2).

¹⁸ Bácskai Hírlap, 1901. november 2. Amit bizonyosan tudunk, az az, hogy Mima és Emilija leányai nem a kápolna alagsorában vannak eltemetve, hanem a kápolnához vezető főút nyomvonalának közepén kialakított két családi sírboltban nyugszanak a családjaikkal.

¹⁹ SzTL, F:275.23. A tervrajz szerint a Radić-féle telek továbbra is a család tulajdonában maradt és a szépen fásított térségben csak ők temetkezhettek volna.

²⁰ A Délvidéken a XIX. században létrehozott három, jelentős szabadkai alapítvány egyike volt az Ostojić-féle, a Radić- és a Milinović-alapítványok mellett.

²¹ Az eredetileg a szabadkai Levéltárban elhelyezett (1508/polg.1876) végrendelet nincs megőrizve a SzTL-ben. A helyi lap, a Bácskai Ellenőr azonban az 1883. július 8-i számában, a kápolnaépítés kapcsán egészében leközölte az 1876-ban, Zozuk Terezija halálát követően meghirdetett okiratot.

²² SzTL, 5430/polg.1879.

²³ SzTL, gazdasági tanácsülés jegyzőkönyve 1879 – 5430/1276.

²⁴ Bácskai Ellenőr, V. évf., 28. szám, 1883. július 8-án.

²⁵ A helytörténész a lábjegyzetben jegyzi, hogy „Osztoics János helybeli kereskedő 1866. évi végrendeletében (téves, a végrendeletet az özvegye írta), amely nejének 1876-ban bekövetkezett halála után lépett érvénybe, vagyonát 300 lánccal földet és a főpiacon levő emeletes házáat jótékony és egyházi célokra hagyományozta.” A gyermektelen házaspár az 1840-es évek végéig a mai Dimitrije Tucović utca 11-ben lakott, majd 1848-tól a Jakobsits Imrével (1814–1890) közösen vásárolt, városközponti telken felépített házban (Köztársaság tér 4–6.). Az Ostojić-féle házrész a haláluk után létrehozott alapítvány tárgyát képezte, amely az egyik legnagyobb szerb alapítvány volt a Délvidéken. A Jakobsits-féle házrész 1890 után az unokájának, Jakobsits Ilonának (Béla leánya) és férjének, Conen Vilmosnak a nevével vezetve.

²⁶ Az 1895-ös évi májusi közgyűlésen tárgyaltak a kápolna mögötti telkeken kialakítandó új temetőrészről: „A törvényhatósági bizottság a szerb temető kibővítése céljából az Osztoics és Milinovic kápolna mögött levő s Aradszky Pál és Aradszky József tulajdonát képező 2000 ölnyi szőlőterületnek 2000 forint vételárban leendő megszerzését elhatározza.” Az adásvételre a belügyminisztériumi engedély a

következő év tavaszán érkezett meg – ezt követően lehetett csak realizálni a temetőbővítést. Temetkezési célokra a kápolnától északra fekvő szőlőparcellát 1923-ban vásárolta fel a város (11115-ös telekkönyvi szám) Lénárd István özvegyétől. A vásárláskor készített helyszínrajzon a kápolna telek, ahogyan a tőle délre eső Milinović-telek is a családi alapítványok tulajdonában volt.

²⁷ Napjainkban a pravoszláv temetőben egyetlen olyan díszes lámpatartó van, amelyhez hasonló állhatott az Ostojić-kápolnánál is – a szobroknál leírt Manojlović-sírboltnál (lásd ott).

²⁸ Az I. világháború után is kiosztották az alapítványi ösztöndíjakat, és a szerb templomban továbbra is gyakran megemlékeztek a jótévedőkről. A Neven az 1920. április 20-i számában, Svečani parastos címen lehozta a szabadkai Szerb Pravoszláv Egyházközség közleményét: Subotička Srpska Pravoslavna Crkvena Opština priredice na Djurdjev-dan posle svete liturgije 6. svibnja Svečan Parastos u ovdasnjioj srpskoj pravoslavnoj crkvi u pomen pokojnih narodnih dobrotvora Jovana Ostojića i žene mu Terezije rođ. Zozuk, na koji se pozivaju svi srodnici, poštovaoci i stipendijski pitomci neumrlih poboynika. U Subotici, 16. aprila 1920. god. Predsedništvo srpske pravoslavne crkvene opštine.

²⁹ Subotičke Novine, 2000. február 25-i szám.

³⁰ A Szabadkai Történelmi Levéltárból hiányoznak mindazon kápolnák építésére vonatkozó adatok, melyek még a két világháború közötti években is jelentős alapítványok tárgyát képezték (Radić-, Ostojić-, Milinović-, Vojnić Marija-féle kápolnák és alapítványok). Mivel a különböző levéltári mutatókban rendre megjelennek ezen anyagok szignatúrái, feltételezzük, hogy az egykoron a szabadkai Levéltárban elfektetett tárgyakat az I. világháborút követően az alapítványok új kezelőinek székhelyére szállították – tehát valamely ma is meglévő belgrádi minisztérium levéltárában keresendők.

³¹ Nemes Pacséri Pocsay Teréz az 1742-ben nemességet szerzett Pocsay Gergelynek Zsigmond fiától, illetve Gergely unokájától (1792–1870) és Bajsai Vojnits Berta unokamenyétől származó dédunokája. Testvérei: Antónia (1815–1880, Zéltits Máténé), Zsigmond és Gyula. A helyi újságok rendre beszámoltak a május 27-i temetésről, de szerintük nem 12-én, hanem 24-én hunyt el az özvegy. Özv. Milinovicné temetése óriási részvét mellett ment végbe f. hó 27-én. A temetés rendkívül díszes volt. A halottas kocsit 6 ló volt befogva. A jelenlevők sokasága miatt diszruhás lovas rendőrök tartották fel a rendet. (Szabadkai Hírlap, 1891. május 31.)

³² Milosavljević Milan és Milinović Milanka házastársaknak feltehetőleg nem voltak gyermekei – városi házuk a mai Fasizmus áldozatainak tere 12. (a Vojnits Piroška-féle bérház mellett). Az ügyvéd és földbirtokos néhány évig, 1899-ig a szabadkai Pravoszláv Egyház-

község elnöke, valamint a szabadkai szerbek képviselője a karlócai egyházi-népi nagygyűlésen 1879 és 1902 között. A Városteremtők II. kötetében van két portré a házaspárról. 1905-ben gyilkosság áldozata lett az ügyvéd: rövid újsághír, hogy egy fémrúddal több ütést mért(ek) a fejére és ennek következtében elhunyt – néhány hónap múltán a gyilkost, egy Ulrich nevezetű férfit 15 évre ítélték a gyilkosságért. Az özvegy továbbra is a házban maradt – a haláláig, 1928-ig vezették a nevével. Maksimović Nikola és Milinović Marija (dr. Makszimovits Miklós zombori országos képviselő és nemes Milinovits Mária 1882. május 8-án esküdtek Szabadkán a pravoszláv templomban) háza a Rudits utca 2a alatt volt vezetve. Négy gyermekük érte meg a felnőttkort: Stevan (1883–1935, bajsai Zákó Olga 1889–1977 férje), Bosiljka (1884–1906, lehet, hogy unokatestvér), Julija (1884–1958) és Mladen Milan (1889–1911). A gyermekek közül feltehetően csak Stevan alapított családot. A források szerint a házasságuk első éveiben Zomborban éltek, de a későbbiekben átköltöztek Szabadkára, a Rudits utca 2a alatti családi házba – vagyonukat 1947-ben nacionalizálták.

³³ A házaspár költségén építették fel a szentkúti, sorrendben a második pravoszláv kápolnát is.

³⁴ A pravoszláv temetőrészt korabeli főbejárata (1890) a Zimonyi út felőli oldalon volt, és a főút egyenes vonalban vezetett a kápolnáig, illetve a kelet felé fordított bejárataig.

³⁵ Az 1880-as években gyakran említik a levéltári anyagok Miatov Illés szabadkai földbirtokost. A SzTL, 1925/polg.1880-as tárgy pl. egy adókedvezményi ügy 25 lánccal földre, majd ezzel kapcsolatban a 2596/polg.1880. az Aradon székelő m. kir. földhivatal leírata a szabadkaiaknak (ebben három alakban jegyzi a nevet: Miatov Illés, Miatov Ilia és Miatovic Illia). További tárgyak: 10527/polg.1881 – Miatov Illés helybeli lakos és földbirtokos kéri a várost, hogy engedélyezze 200 birkájának legeltetését a városi közlegelőn, valamint a 6170/polg.1864 – Vuits János örökösei, Karakás Csáva és Miatov Ilia panaszkodnak, hogy a zombori pénzügyi igazgatóság jogtalanul, 16–16 forintnyi adóhátralékot akar rajtuk behajtani (az örökölt föld állítólagos adóhátraléka, amely különben is a helyi görögkeleti főtisztelendő terhelne).

³⁶ A sírkészítéssel cirill nyelvű feliratozása: Itt nyugszik Ilia Mijatov, elhunyt 80 évesen 1899-ben. Ezen sírlemléket emelteti unokaöccse, Tima és unokamenye, Đula (Júlia).

³⁷ Ugyanezen években (1880-as évek második fele) gyakran említik Miatovits Illés szabadkai sertés-kereskedőt is, aki 1832-ben született és van egy fia, Milan (1859). A SzTL 2668/polg.1880-as jelzésű tárgy szerint a saját és fia részére utlevelet kér, mert sertés-kereskedéssel kapcsolatban Szerbiába és Boszniába utaznának.

Nevezetes személyek sírhelyei a zombori Szent Rókus temetőben

(III. rész)

Lippert-sírboltok

A Huber- és Gyalokay-kriptáktól tovább haladva dél felé, s miután elhaladtunk a Nikolics-Sebők fehér obeliszkos krypta felett magasodó nagy, terebélyes fenyőfa alatt, rögtön balra fordulunk, s négy obeliszk tárul a szemünk elé. Két magas tiszta fekete gránitobeliszket, majd két Hauser-féle obeliszket pillanthatunk meg. Mind a négy sírbolt a Lippert család tagjainak nyugalját őrzi. Az első sírbolt hantjának szélei ugyanolyan fekete gránitkőből készültek, mint az obeliszk, s egy kertet vesznek körül. Az obeliszk a hant déli szélére épül rá, s északi tájolású. Az egyik legszebben kidolgozott obeliszk az egész temetőben. Több mint három méter magas, s nyolc szintre osztható. Érdekessége, hogy itt több helyen található lapokból álló díszítőelem, a harmadik, az ötödik és a hetedik szint is ilyen, ez utóbbi a legdíszesebb, igazán gazdagon faragott, s még a nyolcadik szint alja is két bevágásos mélyedéssel van díszítve. Az obeliszk mellett két oldalt rossz állapotban lévő gyertyatartók állnak. A nyolcadik szint csúcsa alatt egy keresztet láthatunk, az itt nyugvók neveit pedig a hatodik szinten olvashatjuk:

LIPPERT FERENCZ
ÜGYVÉD
ÉLT 61 ÉVET
MEGHALT 1909. DECZEMER 21.

LIPPERT FERENCZNÉ
PÁLINKÁS IZABELLA
ÉLT 70 ÉVET
MEGHALT 1941. MÁRCZIUS 8.

A negyedik szinten pedig az obeliszk készítőjének neve szerepel:

Gerenday A és fia
Budapest

Közvetlenül Lippert Ferenc ügyvéd és felesége nyughelye mellett található a másik magas fekete obeliszk, melynek magassága megegyezik az előzőével. Kiala-

kításában azonban eltér, nem olyan gazdagon díszített, faragott. Ebben a sírboltban nyugszik Lippert Ferencék fiatalon elhunyt kislánya, Lippert Margit (1892–1897), s a feleséggel rokonságban álló Pálincás család tagjai. Az obeliszk északi (hátsó) oldalának első szintjén a kőfaragó(k) nevét olvashatjuk: Handel és Komorner Bpest.

Két kisebb sírhely után következik a harmadik obeliszkkel ellátott Lippert-krypta, mely Lippert Antal és felesége, Draskovich Erzsébet nyugalját őrzi. A sírhant szürke kőből készült, két szintre osztható, a második szint közepén egy fekvő kereszt domborul. Az obeliszk ugyanolyan színű, mint a Koczik Pál alispán nyugalját őrző síremléke. Nem csak az anyag színéből, hanem a beosztásából, s a tetején látható fehér mészkőből faragott koszorúról, valamint a szintén fehér mészkőből készült keresztről ítélve ez is Hauser-féle obeliszk, mint Koczik Pálé. Az obeliszk felirata a következő:

Ruhestatte
das Herrn

Anton
Lippert

Gestorben is seinern

43 Lebensjahr

Gewidmet
von seiner Gattin

Elisabetha Lippert
geb. Draskovich
gestorben in ihrem 72 Lebensjahre
1907

Lippert Antal és felesége sírboltja mellett található a negyedik obeliszk, mely szintén Hauser-féle. Színe azonban az előzőnél jóval halványabb szürke. Elhanyagolt állapotban van, ezért még az itt nyugvók neve sem olvasható ki rendesen, az obeliszk csúcsáról a kereszt is hiányzik. Hosszabb megfigyelés után annyit sikerül megállapítanunk, hogy Lippert József és felesége nyugszik itt.

A szabadságharc és a függetlenség
eszméinek hű hívei

A harmadik Lippert-sírbolttal szemben, déli tájolásban áll egy négyszintes fekete obeliszk. Itt nyugszik Hável József 1848/49-es honvédhadnagy és Donoszlovich Vilmos, aki egész életében a szabadságharc eszméjének hű követője volt. A sírhant egyszintes, kőből készült,

s kertet vesz körül. Északi végére épül a négyszintes fekete gránitobeliszk, amely alulról meg van toldva talpazatként egy kőből készült ötödik szinttel, annak céljából, hogy az obeliszk magasabb legyen. A sírhelyet a Kasza család vásárolta meg, temettek is már ide azóta, de a nevek még nem lettek belevésve a kőbe. A családnév festékkal van felírva az obeliszk második szintjére. Reméljük, hogy a család a régi feliratot továbbra is tiszteletben fogja tartani, s a Hável és Donoszlovich név legalább itt megmarad, mert az élők között sajnos már nem találkozhatunk ilyen nevűekkel a városban.

Az obeliszk negyedik szintjének felirata:

IDŐSB.
Dr HÁVEL JÓZSEF

KIR TÖRVÉNYSZÉKI ORVOS
48/49 HONVÉD-HADNAGY
AZ ORVOSTUDOMÁNYOK
50 ÉVES JUBILÁRIS DOKTORA
1828-1910.

ÉS NEJE SZÜL.
SCHAUDT ELLA
1842-1920.

Dr DONOSZLOVICH VILMOS
1859-1918.

Az obeliszk második szintjének felirata:

HAVEL ARANKA
1868-1958

Hável József 1859-ben született Zomborban. Orvosi tanulmányainak befejezése után a város királyi törvényszéki orvosa lett. Honvédhadnagyként részt vett

az 1848/49-es szabadságharcban. Tagja volt az 1867. június 30-án Kürthy István ezredes által megalapított Bács-Bodrog Vármegyei Honvédegyletnek. Az orvostudományok ötven éves jubiláris doktora-ként halt meg 1910-ben.

Ugyanebben a sírban nyugszik Donoszlovich Vilmos is, akiről nem tudjuk, csak feltételezzük, hogy Hável Józseffel szoros rokon vagy baráti szálak kötötték össze. „Donoszlovits doktor »főállásban« a városunkban hetente kétszer, csütörtökön és vasárnap megjelenő Zombor és Vidéke politika lap első szerkesztője volt.”¹ Igazgatósági tagja volt az 1906-ban Zomborban megalapított Dél-magyarországi Közművelődési Egyesületnek, amelyet Fernbach Károly apatini származású, Bács-Bodrog vármegyei főispán hozott létre. „A közművelődést célul kitűző, s a Délvidéken számos fiókegységgel rendelkező közösségnek megalakulásakor 17 alapítója, 8 örökös, 560 rendes és több száz pártoló tagja volt, vezetőségi tagjai pedig grófok és a doktori titlussal rendelkező értelmiségiek soraiból kerültek ki.”² Ugyancsak Fernbach Károly nevéhez fűződik a Függetlenségi Kör megalapítása (1903), melynek 1905. március 15-én Fernbach Károly elnöke lett, a védnökséget pedig fivére, Fernbach Péter országgyűlési képviselő vállalta, aki nem volt rászorulva a képviselői tiszteletdíjára, ezért annak felét a Függetlenségi Pártnak, a másik felét a Függetlenségi Körnek ajánlotta fel. „De minek vált fontossá a Függetlenségi Kör megalapítása, hiszen akkor már viszonylag rég működött a Függetlenségi Párt? A Kör a párt politikai állásfoglalásának kultúrán át történő propagálását vállalta, azaz a függetlenség elvének minél szélesebb körben való népszerűsítését.”³ Donoszlovich Vilmos pedig választmányi tagságot vállalt a Függetlenségi Körben, valamint a szintén hasonló politikai eszméket valló Tulipán Szövetkezetben. Továbbá tagja volt a március 15-i ünnepélyt rendező állandó bizottságoknak, a Rákóczi és Schweidel szoborbizottságoknak. Természetesen e szobrok felállításának kezdeményezői között is ott volt Donoszlovich Vilmos. Sajnos ma már egyik szobor sem áll a város tereit díszítve, s arra sincs biztos adat, hogy később mi lett a sorsuk, vagy hova kerültek.

Szürke obeliszk

a Szent Rókus-kápolna mögött

A Lippert-síroktól nyugatra található Szent Rókus-kápolna mögött áll egy igen ma-

gas, szürke obeliszk. Az itt nyugvó, nagy vagyonnal rendelkező Falcione Lőrinc jótékonyágáról, főképpen a zenei kultúra támogatásáról vált nevezetessé. Lelkes támogatója volt a zombori zeneakadémiának, ahol a szájhagyomány szerint még Dankó Pista, a cigány származású magyar nótaszerző és cigányzenekar-alapító is fellépett. A nótakirályról Juhász Gyula verset is írt, de életéről filmet is készítettek. A filmet Kalmár László rendezésében 1940-ben mutatták be, olyan sztárszínészek szereplésével, mint Jávor Pál és Lukács Margit. Ebből a filmből vált közzismertté az Egy cica, két cica, száz cica, haj... című híres zeneszám, mely valószínűleg annak idején a zombori zeneakadémia falai között is felhangzott, még jóval a film készítése előtt. S hogy mekkora is lehetett a Falcione család vagyona, arról a szegedi Tiszatáj folyóirat 2004. júniusi számában található Tolnai Ottó által írt, Meg lehet-e nyúzni egy embert? című versének lábjegyzetében olvashatunk: „Zombor belvárosában bérházaik szinte egész utcányit tettek ki, sőt a Falcionéknak a múlt század nyolcvanas éveiben még nyári lakra, villára is jutott az akkor nagyon divatos volt Palicsfürdőn.” Az elmagyarosodott, olasz származású Falcione család tagjai kivétel nélkül tevékeny szereplői voltak a közéletnek. Itt kell néhány mondatban említést tennünk Falcione Lőrinc leszármazottairól is. A temető mellett álló Szent Kereszt templom kriptájában nyugszik Falcione Lőrinc egyik leszármazottja, Nándor (1855–1944). A doktori titlussal rendelkező ügyvéd a család legnevezetesebb tagjának mondható. Ő volt a zombori Sportegylet elnöke, emellett a Zombori Takarékpénztár és a Városi Könyvtár igazgatója, választmányos tagja volt a Napközi Otthon Egyesületnek,

s minden olyan jótékonyági rendezvénynek támogatója, melyeknek célkitűzése a szegény gyerekek sorsának előmenetelén alapult. A másik leszármazott Falcioné Nándor testvére, Sándor, aki jótékonyágra való hajlandóságát Falcione Lőrincztől örökölte. Ő volt a Középfokú Gazdasági Tanintézet, mai nevén a Mezőgazdasági és Élelmiszeri Szakközépiskola megalapítója. A szóbeszéd szerint Falcione Sándor a család Bajai úton lévő kastélyának udvarában gyilkolták meg 1944 őszén. Említésre méltó még a leszármazottak közül Falcione László költő, aki Zányi László írói néven közölte verseit a régi Bácsország 1904-es és 1905-ös évfolyamában. A harmincas évek elején Herczeg Ferenc is teret adott Falcione Lászlónak az Új Időkben.

A sírhant fekvő téglalap alakú, szürke gránitból készült, négy sarkán egy-egy kisebb, két szintre osztható obeliszk áll, a déli oldal közepén pedig a nagy obeliszk magasodik, mely szintén szürke gránit. Az obeliszk nem annyira díszettségével, mint nagyságával tűnik fel. Négy szintre osztható, s több mint négy méter magasságával a temető legmagasabb obeliszkjei közé tartozik. Északi tájolású, a második szint északi oldalának felirata a következő:

Idosz
FALCIONÉ LOERINZ
+1868 OCTOBER 23^{án}
élete 86^{ik} évében

FALCIONE sz MAYER JOZSEFA
+1876 JULIUS 7^{án}
élete 76^{ik} évében

Alul pedig a sírkő készítőjének neve és helye szerepel: Grein in Graz.

A második szint nyugati oldalának felirata:

FALCIONE ANDRÁS
+1874 ^{év} JÚNIUS HÓ 28-^{án}
élete 53^{dik} évében

FALCIONE FERNBACH IRÉN
IRÉNKE - 1905
1885-1935

A második szint keleti oldalának felirata pedig:

FALCIONÉ sz. GRAEBER ANNA
+1868 JÚNIUS 16^{án}

élete 40^{ik} évében

FALCIONÉ ANDOR
SZÜL. 1872 évi Márci. hó 24^{án}
+1873. évi Január hó 28^{án}

S hogy micsoda remekmű ez a – Greiner műhelyében Grazban készült – síremlék, arról az tesz tanúságot, hogy már megközelítőleg százötven éve itt áll, s még mindig olyan, mintha új lenne.

A Fratricsebits úrhölgyek sírboltja

Nem haladhatunk el úgy a Szent Rókus-kápolna mögötti – déli irányba húzódó – úton, hogy ne álljunk meg a néhány sírhellyel keletre található nagyszerű művészeti alkotás, a Fratricsebits úrhölgyek kriptája mellett. A krypta Franz okleveles kőfaragómester és kőszobrász műhelyében, Grazban készült.

A sírhant fekvő téglalap alakú, egy-szintes, s egyszerű betonból készült. Erre épül az igen gazdagon faragott és díszített kovácsoltvas-kerítés, mely körbeveszi az egész síremléket. A krypta északi tájolású. A sírhant déli oldalának

közepén emelkedik egy fehér mészkőből készült oszlopszerű sírkő, melynek felirata a következő:

FRATRICSEVITS
KAROLINA
úrhölgy

meghalt 1884 évi
Július 22^{én}
életének 65^{ik} évében

Béke porain!

Az oszlop tetején pedig egy igen szépen kidolgozott fekete szobor áll. A női alakot megtestesítő szobor bal kezének mutatójával az ég felé mutat. Jobb keze hiányzik, ugyanis jobb felől két kötömbön álló, keletre fordított kereszt magasodik. A sírkő mellett kétoldalt, kisebb fehér mészkőoszlopokon kovácsoltvas-gyertyatartók állnak, melyeknek állapota méltatlan a kerítéssel egyetemben. A már említett fekvő téglalap alakú sírhant pedig kert vesz körül, melynek közepén – az oszlopszerű sírkővel és a rajta álló szoborral egy irányban – egy gazdagon díszített oltár áll. Ez az oltár fehér, mészkőből készült, szintén északi tájolású, s öt szintre osztható. Az első szint az alap, a második szint a karcsúsító díszítőelem, a harmadik szinten kétoldalt faragott koszorúk vannak, közéjükben faragott kereszttel. Ugyanezen szint közepén pedig egy fekete táblán a másik két itt nyugvó személy nevét, születésének és elhalálzásának dátumát olvashatjuk:

NEMES

FRATRICSEVITS

GIZELLA

úrhölgy

meghalt 1909 november hó 20-án
77 éves korában

ÖZV. SZTRILICH

SÁNDORNÉ

SZÜL. FRATRICSEVITS MÁRIA

meghalt 1923 ápril hó 8-án
92 éves korában

BÉKE PORAIK FELETT!

A negyedik szint szintén díszítőelem, mely kiszélesedik, lehetővé téve, hogy az ötödik szint az első szinttel megegyező szélességű legyen. Az ötödik szint pedig a háztetőszerű timpanon, mely a historizmus korát idézi. Közepét egy angyalfej szárnyakkal díszíti.

A tanár, gimnáziumigazgató és irodalmár földi maradványi felett álló kőobeliszk

Nem messze a Fratricsevi úrhölgyek kriptájától, a Szent Rókus-kápolna mögött húzódó út keleti oldalán található Margalits Ede sírboltja. A sírhant három, míg az obeliszk öt szintre osztható, csúcsán egy kereszttel. A sírhant és az obeliszk is egyszerű kőből készült. A felirat sajnos annyira kopott, hogy semmit sem lehet kiolvasni belőle, ezért csak a fénykép és a leírás alapján lehet beazonosítani. Margalits Ede hihetetlen életművel rendelkezik, de neve

mára szinte már feledésbe merült, s sajnos ha nem akad megmentője, akkor hamarosan síremléke is véglegesen elenyész.

Margalits 1849. március 17-én született Zágrábban, apja horvát, míg anyja magyar nemzetiségű volt. Gimnáziumi tanulmányait Baján végezte. Az egyetemet Budapesten végezte, ahonnan Bajára került tanárnak, majd 1879-ben a zombori gimnázium tanára lett, 1886-ban pedig már ugyanennek az intézménynek az igazgatója. A budapesti tanulmányok mellett Bécsben bölcsészetet, Párizsban pedig összehasonlító irodalmat tanult. Nagy érdeklődést mutatott a vidékünkön élő nemzetiségek történelme iránt. A délszláv és a magyar kultúra közötti kapcsolatok erősítésén dolgozott, ezt műfordításai is bizonyítják. A Pallas lexikonnak is dolgozott: több ezer délszlávokról szóló szócikket dolgozott fel. Horvát-magyar és magyar-horvát zsebszótárt is írt. „A száz évvel ezelőtti művelt társadalom azon ritka megboldogultjai közé tartozik, akiknek a nevét az utókor azért mégsem hagyta feledésbe merülni. Igaz, nem a legszűkebb környezete tartja számon, sőt, sírjára ma már csak a Kaszinó műemlékvédői helyeznek virágot, de legalább azt elmondhatjuk, hogy halálának ötvenedik évfordulójára, 1990-ben a budapesti Akadémiai Kiadó Reprint sorozatában megjelentette a Magyar közmondások és közmondás szerű szólások című, először 1896-ban megjelent, húszezer közmondást, illetve szólást tartalmazó gyűjteményét.”⁴ 1891-ben a budapesti horvát internátus igazgatója, négy évvel később pedig a budapesti egyetemen a horvát nyelv és

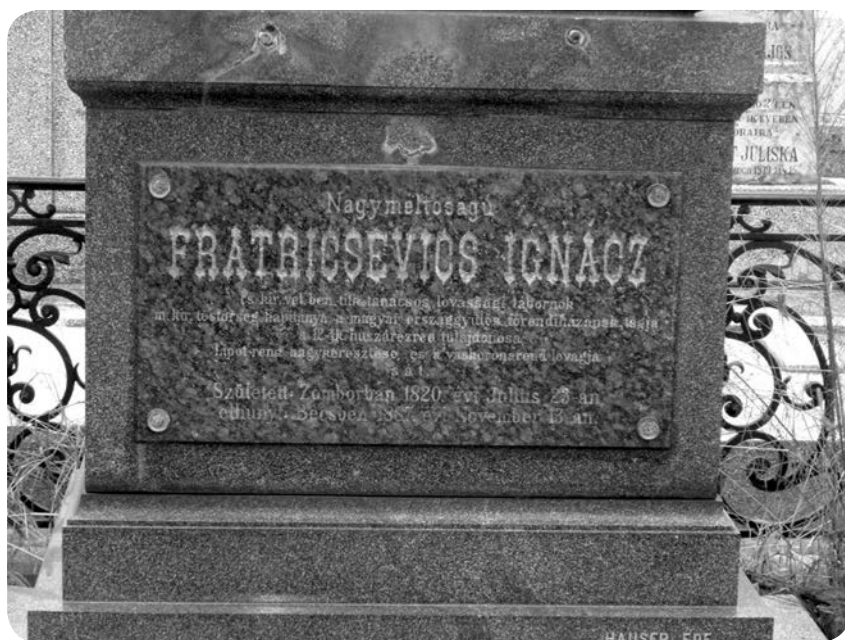
irodalom rendkívüli tanára lett. 1899-ben kinevezték az egyetem rendes tanárává és a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete elnökévé, majd tiszteletbeli elnökévé választották. 1915-ös nyugalomba vonulása után visszatért Zomborba, habár a szájhagyomány szerint, amíg Pesten dolgozott, akkor is egy ideig Zomborban élt, s hetente utazott fel vonattal néhány napra. Utolsó éveit Zomborban töltötte teljes odaadással tudományos munkájának szentelve idejét. 1940. június 23-án halt meg Budapesten. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat alapító tagja, majd elnöke volt, a Matrica srpska tiszteletbeli taggá választotta.

Csonka obeliszk

Nem messze a Fratricsevi úrhölgyek kriptájától, a Szent Rókus-kápolna mögött húzódó út nyugati oldalán található Fratricsevi Ignác lovassági tábornok sírboltja. Igen szembeűnő az obeliszk, még annak ellenére is, hogy díszítőelemeitől tisztára megcsonkították. F. Cirkli Zsuzsa így ír a sírról: „A sírról nem más mint maga Fratricsevi Ignác tekint ránk. Nem túl gyakori eset, hogy a megboldogult szigorú tekintettel örködjék saját territóriumá felett. Teszi pedig mindezt kővé meredt arccal s jellegzetes nyugalommal, fittyet hányva arra, hogy ami leszedhető volt a sírról, szinte mindennek lába kelt... kivéve őt magát.”⁵ Sajnos azóta már Fratricsevi Ignác fémszobra sem látható, mert „ő” magát is lelopták az obeliszkről. Fratricsevi Ignác síremlékét Hauser Ede császári és királyi udvari kőfaragómester készítette Bécsben. „Bizony, egészen Bécsből hozták e tekintélyes alkotást s hazaszállították szegény jó Fratricsevi Ignác földi

Margalits Ede sírja

maradványait is, merthogy annak idején még természetes volt a szülőföldhöz való síron túli ragaszkodás... Elhozták, s nem sejtették, hogy itt nem éppen méltányolják majd Hauser mester remekművét. Először csak borostyán futotta be, majd abból a meggyőződésből, hogy a szigorú tekintetű tábornok családi címere és a mellét díszítő kitüntetések és érdemrendek nemesfém-ből készültek, valamennyit ellopták... Egy idő után a sírhoz tartozó obelisk tetején díszelgő, egyesek által turulmadárnak, mások által sasnak vélt madarat is lefeszítették... Pedig az aztán úgy kapaszkodott az oszlop talpzatához, mintha sejtette volna, hogy létére törnek... Utána jó ideig a temetőcsősz lakának bejáratát ékesítette. Valahányszor rákérdezett valaki, mi lesz a sorsa, mindig ugyanazt a vállrándításos választ kapta: »Mi lenne? Visszateszik a helyére.«... Utána egyszer csak „elrepült” a madár. Nincs a síron, s nincs a csőszlak környékén sem. Talán visszarepült Bécsbe, ahol készítették? Vagy másfelé vette az irányt?... Lehet, hogy egyszer megtudjuk?”⁶ S mivel Fratricsevi Ignác mellszobra is nemesfém-ből készült, az elmúlt néhány év során az is eltűnt, s sem „ő”, sem a madár, sem pedig a kitüntetések és a címer soha többé nem fognak visszakerülni eredeti helyükre. Az elloptott díszítőelemek pótlására pedig nem érdemes pénzt fordítani, mivel a történelem gyakran megismétli önmagát, s ismét lábuk kelne, de még inkább azért nem, mert nincs már olyan képességekkel rendelkező művész, aki hasonló szépségű díszítőelemeket tudna készíteni.

A sírhantra kovácsoltvas-kerítés épül, mely körbeveszi az egész síremléket. Az

obelisk északi tájolású, s hat szintre osztható. A második, negyedik és ötödik szint a lapokból álló díszítőelem, ezek közül az ötödik a legszebben kidolgozott. A magasba törő hatodik szint aljára volt valaha felerősítve Fratricsevi Ignác mellszobra, mely leért a harmadik szintig, egészen addig, ahol a nevet olvashatjuk. Ugyancsak a hatodik szinten, még pedig annak csúcsán állt a turulmadár, mely megkoronázta az obelisket. Az első szint bal sarkában a következő felirat olvasható: HAUSER EDE cs. s. k. udv. kőfaragómester BÉCS.

A harmadik szint felirata pedig:
Nagymelósági
FRATRICSEVIOS IGNÁC
cs. kir. val. ben. titk. tanácsos, lovassági
tábornok
m. kir. testőrség kapitánya, a magyar
országgyűlés főrendiházának tagja
a 12-ik, huszárezred tulajdonosa,
Lipót-rend nagykeresztése és a
vaskorona-rend lovagja
s a t.

Született Zomborban
1820. évi Július 23-án,
elhunyt Bécsben 1887. évi
November 13-án.

Fratricsevi Ignác katonai pályáját 1838-ban mint önköltséges hadapród a harmadik – Frigyes Ágost – vértess lovasezrednél kezdte. „A testőrségnél 1841. május 1-től 1846. május 30-ig szolgált Bács vármegye ajánlatára. Ez idő alatt 1843-ban beosztva volt a pozsonyi országgyűlés tartamára kirendelt testőr-különítménybe. A gárdától alhadnagyi rangban

a hatodik (Walmoden-Gimborn) vértess lovasezredhez került, hol 1847. április 1-jén főhadnagy, 1848. december 10-én II. kapitány, 1850. december 1-jén pedig I. kapitány volt. Áthelyezve 1854. június 19-én a tizedik (Vilmos) huszárezredhez, 1854. június 19-én őrnagy, 1857. június 10-én alezredes lett. Innen 1858. december 4-én a második (Miklós) huszárezredhez osztották be, hol 1859. január 27-én ezredes és ezredparancsnok. 1866. június 11-től már tábornok, a vezérkarhoz vezényelve. Az ezévi porosz hadjáratban hadiékítményes harmad osztályú vaskoronarendet kapott. 1867-ben dandárparancsnok a könnyű lovashadosztálynál Lembergben, 1869. október 24-től pedig a hatodik hadosztály parancsnoka Grazban. 1870. május 1-től altábornagy és a huszonegyedik gyaloghadosztály parancsnoka Zágrábban, végül 1873. október 1-től a tizenötödik gyaloghadosztályé Kassán. 1875. július 1-től, az újból felállított magyar királyi nemesi testőrség második kapitánya és valóságos belső titkos tanácsos. 1875. november 25-től a tizenkettedik (előbb Gróf Haller) huszárezred tulajdonosa, majd 1881. október 26-án lovasságítábornok. 1885. április 16-án, ötvenéves szolgálati jubileuma alkalmával, kiváló érdemei elismerésül Lipót-rend nagykeresztet kapott. 1887. november 13-án halt meg Bécsben.”⁷

A várfogságra ítélt kúriai bíró

Fratricsevi Ignác nyughelyétől mindössze két síremléssel nyugatra található Astenbergi Ast Nándor sírhelye. A kriptahantjának alapja egyszerű téglalap. A hant kőből készült, három szintre osztható. Az első szintre gazdagon díszített kovácsoltvas-kerítés épül. A sírhant harmadik szintjének közepén, az obeliskkel egy irányban egy fekvő kereszt látható. Az obelisk csillogó fekete gránit. Öt szintre osztható, alapja egyszerű kő. Az első szint magassága megegyezik a második szint magasságával, a második szint azonban keskenyebb, mint az első. A harmadik szint egyharmada az ötödik szintnek, a negyedik a lapokból álló díszítőelem, mely lentől felfelé haladva keskenyedik, majd kiszélesedik, végül újra keskenyedik. Az ötödik szint a csúcsívben záródó utolsó, legmagasabb szint. A belefáradt kereszt alatt az Astenbergiek címere sajnos hiányzik, ugyanis ez is nemesfém-ből készült,

akárcsak a Fratricsevics-kriptáról elkobzott díszítőelemek.

Az obeliszk felirata:

MÉLTÓSÁGOS
ASTENBERGI
AST NÁNDOR

NYUG. M. KIR. CURIAI BIRÓ
ZOMBOR SZ. KIR. VÁROS
TÖRVÉNYHATÓSÁGI
BIZOTTSÁGÁNAK TAGJA

SZÜLETETT
ZOMBORBAN 1820. ÉVI
DECEMBER 10-ÉN
ELHUNYT 1899.ÉVI JANUÁR 21-ÉN

AZ
ÖRÖK VILÁGOSSÁG FÉNYESKEDJÉK
NEKI

Dr. ASZTENBERGI
LOVAG FRATRICSEVICS
ASZT VINCE
ÜGYVÉD
1859 – 1939

ERŽ. MARIJA PREDMERŠKI
ROĐ. FRATRIČEVIĆ
POŽ. 40 GOD. UMLA 1950.

PREDMERŠKI MIHAJLO 1888-1962

1859-ben történt, hogy Zomborba látogatott a császári udvar küldöttje, St. Quentin altábornagy. A város magyar lakossága meghallgatást kért az altábornagnál. Küldöttségük élére a magyar királyi kúria bíróját és Zombor törvénybizottságának tagját, Astenbergi Ast Nándort

Dr. Rátai József családi síremléke

választották. Ast Nándor bámulatos naivitással panaszolta el a magyarság császári udvar elnyomásából származó problémáit az érdeklődést és megértést színlő altábornagnak. Amikor a császár fülébe jutott a hír, alig várta a pillanatot, hogy valamilyen okból alkalmat találjanak Ast letartóztatására. Ekkor történt, hogy a Zombori Magyar Olvasókör, melynek Ast Nándor is tagja volt, a Magyar Tudományos Akadémia támogatására adományt gyűjtött. Mikor ezt a bécsi udvar által kinevezett Zbánszky polgármester megtudta, azonnal magához rendelte Astot, hogy elkobozza a jelentős pénzüsszeget. A pénzösszeggyűjtői azonban időben megneszelték a veszélyt, és „eltüntették” az összeget. Ekkor a polgármester letartóztatta Astot, akit több bácskai magyarral együtt Josefstadt várába hurcoltak. A feljegyzések szerint azonban a fogság rövid ideig tartott, és nem volt túl szigorú sem, de kiváló lépés volt a császári udvar részéről a magyarok megfélemlítésére. Ezzel fizetett Ast Nándor a magyarság érdekeiben tett erőfeszítéseit.

Említésre méltó még két régi síremlék az Ast-sírbolt közelében. Mind a kettő Ast nyughelyétől három sorral délre húzódó kelet–nyugat irányú út mentén helyezkedik el. A jobb oldali, egyszerű szürke obeliszk történelmi szempontból nevezetes, ugyanis Zarubszky János (1812–1909) honvédhadnagy vár itt a boldog feltámadásra. A síremléket a Cirkel család vette gondozásába. Az út másik oldalán, Zarubszky sírjával átellenben pedig egy kiváló művészeti alkotás, a Rátai család síremléke található. Sajnos a síremléken sehol sem szerepel készítőjének neve, így nem tudhatjuk, hogy kinek a keze munkáját dicséri ez a remekmű. A fekete gránit sírhand tetején két nagy

méretű, zöld színű fogantyút figyelhetünk meg, melyek a márványlap fölemelésére szolgálnak. Az obeliszk gyönyörűen kidolgozott, Hauser-féle obeliszkre hasonlít, de nem lehetünk benne biztosak, hogy a császári udvar kőfaragómasterénél készült ez a műalkotás. Hat szintre osztható, alapja egyszerű beton, az első és második szint ugyanolyan szürke gránitból készült, mint a hant első szintje. A harmadik szint fekete gránit, ezen olvashatjuk az itt nyugvók nevét. A negyedik szint a fekete lapokból álló levélmintás díszítőelem, szintén fekete színű, de nem gránit. Az ötödik a legmagasabb szint, mely vörös kőből készült, közepén egy díszes fekete színű koszorúfaragvány, annak közepén pedig egy toll található. Az utolsó, hatodik szint pedig megkoronázza az obeliszket, mely fekete színű, rendkívül gazdagon díszített. A lapokból álló díszítőelemeken kívül található rajta még egy nagy kagylószerű minta, melyet virágminták és gyöngyök vesznek körül. A hatodik szint legtetetején kereszt látható.

Az obeliszk felirata:

Dr. RÁTAI JÓZSEF
1834-1899
RÁTAI JÓZSEFNÉ
SZÜL. SOMLYÓI SZILÁGYI KORNÉLIA 1844-
1899
RÁTAI IMRE RÁTAI ÁRPÁD
1869-1873 1868-1873
RÁTAI MÁRTA
1872-1878

Régi nemesi és úri házak
díszítőelemeit készítő szobrász

Visszatérve a Szent Rókus-kápolna mögött húzódó útra, Fratricsevics Ignác krip-

tája mögött három sírral hátrébb találjuk Mócs János szobrász és családjának sírboltját. Mindenki, aki kicsit is kedveli a műalkotásokat, vidékünkön utazva elcsodálkozik a városok és falvak utcáin található régi, a múlt század fordulóján épült nemesi és úri házakon. Különösen az ablakok és kapubejáratok felett található szobrok, virágminták, pávafarkat mintázó legyezők teszik művészivé ezeket a házakat. Ezen díszítőelemek legnagyobb része, főleg Zomborban és a város környéki falvakban Mócs János műhelyéből kerültek ki. Mócs a szobrászmesterséget Budapesten, Bécsben és Münchenben tanulta. A legszebb szecessziós, neobarokk, klasszicista és eklektikus stílusú épületek díszítésével foglalkozott. Különösen az oszlopdíszítéses elemeket kedvelte. Az ő munkáját dicsérik a zombori megyeháza és városháza épületdíszei is. A szájhagyomány szerint rengeteg nagyvárosi megrendelője is volt, köztük budapestiek és bécsiek.

Mócs János és családjának sírboltja jelenleg kintűn állapotban van, fel lett újítva. Sajnos a fekete márványsírkő mellett kétoldalt álló angyalszobrokat a felújítás során eltávolították. A sírkő felirata a következő.

CSALÁDI
SÍRBOLT

ITT NYUGSZIK
MÓCS JÁNOS
SZOBRA SZ
1871-1940
NEJE SZÜL.
NERMUTH ETELKA
1876-1960
IFJ. MÓCS JÁNOS-NÉ
SZÜL. GERTNER ILONA
1909-1987

IFJ. MÓCS JÁNOS
1906-1995
LUKIČEVIĆ IVAN
1967-2008

BÉKE PORAIKRA

Bal sarkában pedig a sírbolt készítőjének neve szerepel: TUCAKOVITS, SOMBOR

A temető legmagasabb síremléke

Ha a Mócs János kriptája mellett húzódó úton tovább haladunk dél felé, már messziről feltűnik előttünk a temető legmagasabb síremléke, a Koczkár család nyugalmát őrző sírbolt. Ez a krypta azért különleges, mert a hantra épül rá az obeliszk. A sírhant alapja egyszerű beton. Az első szint egyszerű kőből készült, a második úgyszintén, középein mind a négy égtáj felé egy-egy fekvő keresztombormű figyelhető meg. Erre épül rá a hant folytatásaként a hat szintre osztható szürkés-fekete gránit-obeliszk. Díszítettségében nem annyira, mintsem nagyságában és monumentalitásában tűnik fel. Az obeliszk csúcsán egy nagyméretű fehér mészkőkeresztet figyelhetünk meg.

Az obeliszk északi oldalának felirata:

KOCZKÁR ZSIGMOND
m.kir közjegyző u kormánybiztos
u országgyűlési képviselő kir. tanácsos stb.
+1934

KOCZKÁR MIHÁLY
Ügyvéd Zombor Város u Főbírája
+1881

KOCZKÁR ADRIENNÉ
+1920
KOCZKÁR ZSIGMONDNÉ
szül.
NS. VUJEVICH ARANKA
+1933

KOCZKÁR MIHÁLYNÉ
szül.
LIPPAY VILMA
1826-1855

A keleti oldal felirata:

LIPPAY MIKLÓSNÉ
szül.
KORITS TERÉZ
1794-1885

A nyugati oldal felirata:

PRIBIL ERNŐ
Bács Bodrogh Vármegye volt Főügyésze
1848-1906

A déli oldal felirata:

ÖZV. PRIBIL MÁTYÁS NÉ
szül.
LIPPAI ZSÓFIA
1824-1912

Az obeliszk nyugati oldalának harmadik szintjén pedig a krypta készítőjének neve és az évszám szerepel: STEMPEL S. 1907

Koczkár Zsigmond 1848-ban született Zomborban. Jogot tanult, Pozsonyban szerzett diplomát. Huszonhárom éves korában, 1871-ben már a zombori törvényszék jegyzőjévé nevezték ki. Négy évvel később ügyvéd, ugyanabban az évben albíró, 1882-ben pedig járásbíró lett. „Az 1887-es képviselőválasztáskor a szabadelvű párt jelöltjeként, viharos választási küzdelem után 137 szavazattöbbséggel maga mögé kényszerítette Apponyiék jelöltjét, az ellenzéki Mártonfy Károlyt. A kormánypárti politikusként lett országgyűlési képviselő rangjának és vagyonának megfelelően jótékonykodott, nem csoda hát, hogy Magyarország és a nagyvilág című, négy nyelvű – magyar, francia, német és angol – fejléccel ellátott budapesti kétheti lap cikkírója az 1897. május 25-i számban így jellemezte Koczkár Zsigmondot: »Fellépésében, modorában benne van a bácskai gavallér előkelősége, nyugalma, s megnyerő szívéllyessége.«⁸

Ugyanebben a sírboltban nyugszik Koczkár Zsigmond édesapja, Koczkár Mihály ügyvéd, Zombor város főbírája. A szabadságharc idején, 1849. április 14-én választották a város tanácsnokai közé.

Nagy sír nagy családot takar. Itt lett végső nyughelyre Pribill Ernő Bács-Bodrog vármegye egykori főügyésze is, aki „1880-tól 1891-ig elnöke volt a Zombori Magyar Polgári Kaszinó Egylet dalárdájának, amely időszakból a zombori zeneiskola megsegítésére szervezett jótékonyági dalestek maradtak a legemlékezetesebbek.”⁹

A tudós, mezőgazdász és költő kétszáz éves síremléke

Ráfordulunk a Koczkárék sírboltja előtt keletre húzódó kis sírutcára, s onnan a tizenegyedik sírnál, a temető egyik legrégebbi síremlékénél érdemes megállnunk. Ezen a helyen nyugszik a nagy tudós és mezőgazdász, Asbóth János. A síremléken Kovács József (1904–1968) zombori származású, Újvidéken élő rádiós-újságíró nevét olvashatjuk. Ő döntött úgy, hogy megvásárolja Asbóth János gazdtalan síremlékét, s a sírkövet megfordítva megőrzi annak feliratát is.

A sírhanat egyszerű kőből készült. Ráépül a szintén kőből készült, obeliszknek nevezhető ötszintes sírkő. Az első szint magassága az ötödik szint magasságával egyezik meg. A második szint a karcsúsító díszítőelem, a szintek közül a harmadik a legnagyobb és legmegnyúltabb, melynek közepén táblán olvasható az itt nyugvók neve. Kovács József neve az északi oldalon, fekete márványlapon szerepel, míg Asbóth Jánosé a déli oldalon, egy fehér mészkőlapon olvasható:

ASBOTH JÁNOS
BÁCSI K.K. JÓSZÁGOK
IGASZGATÓJA
SZÜL. DEC 13ⁿ 1768
MEGH. JUN 20ⁿ 1823.

Alul a sírkő készítője:

Gerenday, Pesten

A negyedik szint szintén egy faragott díszítőelem, mely kiszélesedik, lehetővé téve, hogy az ötödik szint az első szinttel megegyező szélességű legyen. Az ötödik szint pedig a háztetőszerű timpanon, melynek négy oldalán kis fiatornyok figyelhetők meg. Az északi oldalán ez is faragványokkal díszített, közepén egy koszorú, annak közepén egy fekete márványkereszt, a koszorú két oldalán pedig egy-egy méhbogár faragvány figyelhető meg.

Asbóth János olyannyira jelentős személyiség, hogy életrajzát a Révai és

a Pallas lexikonokban is megtalálhatjuk. Asbóth a Vas vármegyei Nemescsón született 1768. december 13-án, ahol édesapja evangélikus lelkész volt. Tanulmányait Sopronban, később pedig a göttingeni egyetemen végezte, ezután mint tanár Lőcsén és Késmárkon működött. 1801-ben gróf Festetics György Keszthelyre, a Georgiconra hívta meg tanárnak, ahol a gazdasági tudományokat tanította. Nem sokkal később pedig ezen intézmény igazgatója lett. A gróf külföldi tanulmányokra is elküldte a mezőgazdászképző nagyrabecsült tanárát. 1806-tól pedig összes uradalmainak igazgatójává nevezte ki. 1817-ben ő volt a nevezetes első keszthelyi Helikon Ünnepszég megszervezője. Az ünnepségen Berzsenyi Dániel és Kisfaludy Sándor is szerepelt. Asbóth maga is próbálkozott versírással, sőt tanulmányokat is írt, s versei a Helikonon el is hangoztak. Később már nem foglalkozott versírással, ugyanis 1818-ban Zomborba költözött, ahol a Ferenc-csatorna Társaság kincstári bérbirtokai kormányzatának első ülnöke lett. 1820-tól a Bács vármegyei korona-uradalom kormányzója volt.

Asbóth leszármazottjai elhagyták Zombor városát, így nem élnek már a városban. Mindkét fia, Sándor és Lajos is jelentős szerepet töltenek be történelmünkben. Sándor honvédtisztként teljesített szolgálatot a szabadságharcban. 1849-ben az áprilisi hadjáratban Klapka György hadmérnöke volt, majd alezredesi rangot kapott, és Kossuth szárnysegédje lett. Unokatestvérével, Asbóth Adolfal együtt ő ásta el a magyar királyi koronát Orsovánál, majd követte Kossuth Lajost az emigrációba. New Yorkban városrendezési és fejlesztési terveket készített, 1861 és 1865 között Lincoln hadseregében az amerikai polgárháború dandártábornoka, majd Florida és Kentucky államok katonai parancsnoka lett. A polgárháború után az Egyesült Államok argentinai és uruguayi nagykövete és meghatalmazott minisztere volt. 1868. január 21-én hunyt el Buenos Airesben. Asbóth másik fia, Lajos 1803-ban született Keszthelyen. Tanulmányait a bécsi katonai mérnöki akadémián befejezve katonatiszt lett. 1842-ben nyugalomba vonult, de 1848-ban őrnaggyá és a bánsági bányavidék parancsnokává nevezték ki. Győzedelmeskedett az ómoldovai, németboksáni és resicai csatákban.

A szabadságharc leverése után Lajost halálra ítélték, de az ítéletet várfogságra változtatták. 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. Csatlakozott az Almásy Pál-féle összeesküvéshez, ami miatt 1864-ben újra elfogták. 1882. május 6-án halt meg Lugoson. ●

Irodalom

Cirkli F. Zsuzsa: Látjátok feleim... Barangolás a Szent Rókus temetőben. Tóthfalu: Logos, 2003.

Tóth Tamás: A szerbiai temetőkben nyugvó jeles és/vagy nevezetes személyek adattára. Szeged: Juhász Nyomda. 2010.

Révai nagy lexikona XIII. kötet, Lovas–Mons. Hasonmás kiadás, Szépirodalmi és Babits Könyvkiadó, Szekszárd, 1997.

Pallas nagy lexikona XII., Bp. é.n.

Jegyzetek

¹ Cirkli Zsuzsa, F.: Látjátok feleim... Barangolás a Szent Rókus temetőben. Tóthfalu: Logos, 2003, 64. old.

² Uo.

³ Uo. 66. old.

⁴ Cirkli Zsuzsa, F.: Látjátok feleim... Barangolás a Szent Rókus temetőben. Tóthfalu: Logos, 2003, 182. old.

⁵ Uo. 46. old.

⁶ Cirkli Zsuzsa, F.: Látjátok feleim... Barangolás a Szent Rókus temetőben. - Tóthfalu: Logos, 2003, 48–49. old.

⁷ Hellebronth Kálmán: A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1939, 152–153. old.

⁸ Cirkli Zsuzsa, F.: Látjátok feleim... Barangolás a Szent Rókus temetőben. Tóthfalu: Logos, 2003, 51–52. old.

⁹ Uo. 52. old.

A Palicsi Állatkert története

Az állatkertek fejlődése – történelmi visszapillantás

Az ember és az állatok ősidők óta kötődnek egymáshoz. A spanyolországi és franciaországi barlangok paleolitikus sziklarajzai (lovak, mamutok, medvék stb.) azt bizonyítják, hogy már a kőkorszakban szoros kapcsolatban állt az állatokkal. A rajzok megszületésétől nagyon hosszú idő telt el, míg Arisztotelész megteremtette az állattan alapjait. A reneszánsz korban az ember figyelme már az állatokra is kiterjedt. Szintén a középkorban, illetve a korai kapitalizmus idején a tehetősek ritka állatokkal kápráztatták el a vendégeiket. Az egzotikus állatok tartása státuszsimbólummá vált.

Az állatkert mint intézmény hosszú időn keresztül jutott el oda, ahol ma tart. A történelem folyamán számtalan formája létezett. Céljai is különbözőek voltak.

Az állattartásnak különböző okai voltak. A királyok, államfők gazdagságuk és hatalmuk jelképeként, a köznép felvilágosítására tartott állatokat.

Az első állatkertek az ókori Egyiptomban jelentek meg, ahol a magas szintű földrajzi ismeretek és természettudományos érdeklődés eredményeképpen az uralkodók nagy gondot fordítottak környezetük növény- és állatvilágának megismerésére. Mindezekről a sírkamrák, templomok ábrái, a fennmaradt írásos emlékek tanúskodnak (Egyházi, 1997).

Az első igazán jelentős állatkertnek nevezhető intézmény i.e. 1800 körül működött Théában, ahol Thothmesz fáraónak akkor már saját botanikus- és állatkertje volt. Az állományban antilopok, gazellák, struccok, zsiráfok, majmok és elefántok is voltak.

Időszámításunk előtt 1150-ben Kínában Wu-Wang császár egy 400 hektáros területet parkká alakított, amely az Intelligencia Kertje nevet kapta. A névből a tudósok arra következtetnek, hogy a tudás, a bölcsesség megszerzésében, végül is az oktatásban nagy jelentőséget tulajdonítottak az intézménynek (www.zoobudapest.com, 2001).

A kínai császár állatkertje féltett magánintézmény volt. Az asszír királyok mindenki számára hozzáférhető, tehát látogatható állatkerteket létesítettek. Nagy Sándor Egyiptom elfoglalása után Alexandriában alapított állatkertet. A kert igazgatója a híres természetfilozófus, Arisztotelész lett, aki ennek köszönhetően írta meg első zoológiai enciklopédiáját. A rómaiak érdekességként és a véres látványosságok kiszolgálására egyaránt gyűjtötték az állatokat, de azok elsősorban hatalmi jelképként szolgáltak. Augustus császárnak például 420 tigrise, 260 oroszlanja, vízilova, medvéje, sőt fókája is volt (Mertiny, 2001).

A középkorban a városárkokban tartott őzek, szarvasok, medvék mellett különleges állatokat tartó vándormutatványosok jelentek meg. A reneszánsz idején a vadállattartás mint szellemi és kulturális érték ismét felszínre került. A nagy felfedezőutak új, egzotikus állatok megismeréséhez vezettek (Egyházi, 1997).

A ma is létező állatkertek története az elsőként Bécsben megalakult schönbrunnival kezdődött, amely 1752-ben nyílt meg, majd egyre-másra nyíltak az állatkertek a világ nagyvárosaiban, többek között Madridban, Párizsban, Londonban, Manchesterben, Amszterdamban, Antwerpenben, Berlinben, Koppenhágában, Kölnben és Moszkvában (Egyházi, 1997).

Ezek az intézmények kezdetben elsősorban a zoológiai társaságok tagjainak az egzotikus állatok iránti érdeklődését elégítették ki. Közülük sok idegenek számára nem is volt látogatható. Később egyre több állatkert nyitotta meg kapuit a látogatók előtt, és ekkor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ezek az átlagember számára is érdekesek. E tény felismerése a XIX. és XX. század fordulóján egyre több magán- és közállatkert megalakulását eredményezte, melyeknek mindenekelőtt szórakoztató szerepük volt. Igyekeztek minél több ketreces állatot bemutatni.

A modern kori állatkertek fejlődését tekintve a XIX. században alakult kertek, amelyek nagy része napjainkban is üzemel, ún. menázséria típusú volt. A mintát a

múzeumok adták, ahol az állatfajok egyedei mint kiállítási tárgyak szerepeltek. Az állatkertek igyekeztek értékes példányokat kiállítani a múzeumi vitrinekhez hasonló ketrecekben.

Manapság egyre nagyobb az igény újabbnál újabb kikapcsolódási formákra. Az állatkertek eredeti szórakoztatási, ismeretnyújtó monopolhelyzete fokozatosan csökkent. A közönség már a fejlett oktatás keretein belül, televízióban, interneten, videón, magazinok, könyvek, enciklopédiák segítségével is megismerkedhet környezetükben nem élő állatokkal.

Míg Hediger (In: Tonković, 1991) 1977-ben azt állította, hogy az állatkertek olyan nagyvárosi-urbánus életteret képeznek, amelyekben a vadállatokat megőrzik a jövő számára, addig az állatkertek jelentősége ma már abban rejlik, hogy az élő állatok bemutatása mellett megismertetik a látogatókat a természet sokszínűségével és a természetmegőrzés jelentőségével is. A fejlődés egyre magasabb követelményeket támaszt, nem is beszélve arról, hogy a közönség is egyre kritikusabban szemléli az állatok gondozását, elhelyezését (Egyházi, 1997).

Az elmúlt évtizedekben a természet rombolása rohamosan növekedett. A nagymértékű környezetszennyezés, a túlszaporodott népesség egyre növekvő területigénye, a mértéktelen energia-felhasználás és a természeti erőforrások tervszerűtlen használata miatt egyre több élőhely szűnik meg, sok faj pusztul ki, vagy sodródik a kipusztulás szélére, a Föld biodiverzitása folyamatosan csökken. Míg 1600 és 1700 között „csak” évtizedenként, addig 1750 és 1850 között már évenként egy-egy emlős és madárfaj halt ki (Standovár és Primack, 2001)!

E körülmények miatt vált különösen fontosá az állatkerti gyűjtemények gondos és összehangolt fenntartása. Ugyanis az állatkertekben tartott veszélyeztetett fajok populációi fontos szerepet játszanak a vadonból eltűnőben lévő társaik megmentésében. A mai állatkerteknek három fontos feladatuk van: a fajmegőrzés, a kutatás

és az oktatás. Tevékenységében mind a fajgazdálkodás, mind a nevelés területén a természetmegőrzést kell hangsúlyozni. Emellett az állatkertek fontos kultúrintézmények is.

A taxonómiai rendezőelv mellett megjelent és egyre nagyobb teret hódított napjainkra az ökológia mint állatkerti téma (Egyházi, 1997). Az állat külsejének bemutatása mellett fontossá váltak annak kapcsolatai az élőhellyel, fajtársaival. A fajok csökkenése a természetben szükségessé tette az állatkertek közötti összehangolt fajgazdálkodást, regionális és világméretű fajmegmentési programok létrehozását.

Az ökológiai rendszerező szemlélet magával hozta a bemutatókban a természetes környezet megjelenését, így a XX. század végi állatkertekben már az ún. dioráma típusú bemutatók az általánosak (Egyházi, 1997). Az ember is a természet aktív része, és ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Érdekes az állatkertek fejlődését a bemutató típusok változásán végigkövetni. A rozsdamentes acélrudak, csempék, üvegek állatkertjét napjainkra felváltja a természetes és mesterséges anyagok kombinációt alkalmazó, ún. természetszerű állatkert.

Az állatkert fogalmát csaknem egészében fedi a vadaspark fogalma. Amint az elnevezésből következtetni lehet, a vadaspark nagyobb területen, parkszerű környezetben várja a látogatókat.

A Palicsi Állatkert

A Palicsi Állatkert Vajdaság egyetlen állatkertje. Eredeti küldetése mellett (az állatok bemutatása, kutatás, fajmegőrzés, génbank) a szórakozást is eredményesen szolgálja. Ezt bizonyítja az évi közel 200 000 látogató is, akik nem csak a környékről, hanem az egész országból és a határon túlról is érkeznek. Ezt bizonyítják azok a feltételek, amelyekkel az állatkert vezetősége fogadja a látogatókat. Mára már a mi állatkertünk is felsorakozott a modern állatkertek közé, ahol a szórakozásba becsempészték az oktatást és nevelést. De ahhoz, hogy ide eljusson, hosszú utat kellett megtennie.

A kezdet

Az állatkert ötletét Marko Bačlija, az egykori városi népbizottság elnöke (mai szóhasználatnál polgármestere) és Milan Martinović-Metalac, a községi pártbizott-

ság titkára ismertették 1948 decemberében a társadalmi-politikai munkások egy csoportjával (Medaković, 1974).

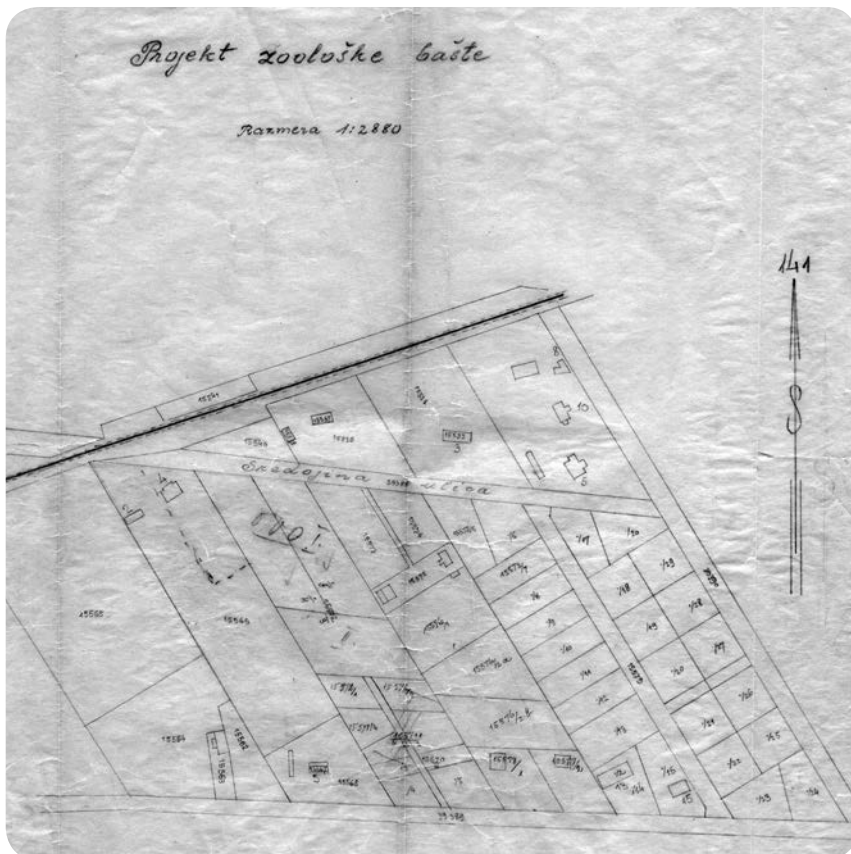
**Az állatkert-alapítás két élharcosa:
Marko Bačlija és Milan Martinović-Metalac**

Az első összejövetelre 1949. március 19-én került sor. Akkor határozták meg az állatkert helyét (Palics, Sredojina 12–14). Az első elképzelések szerint az állatkertet Palicsban a nagyparkban hozták volna létre. Az alapítók előrelátását bizonyítja, hogy nem rövid távon

gondolkodtak. Az állatkert bővítése a parkban lehetetlen, ezért – a zágrábi kollégákkal – más lokációt kerestek. Így esett a választás Kladek Lukács szabadkai vállalkozó egykori telkére, amely viszonylag közel volt a tóhoz és a parkhoz is. Az akkori tulajdonosok – Tóth Nándor és neje, Júlia – kénytelen volt elhagyni a villát és Fischer Jakab villájába költözni. Az állatkert összterülete mintegy 2 ha, több tulajdonos parcellája volt. A város kisajátította ezeket a telkeket és kártalanította a tulajdonosokat. Ezek az egykori villák udvarvégei voltak, ugyanis a villák a tóra néztek. Így kerülhetett az állatkertbe – amely főleg szőlőskertek helyén nőtt ki – az a három kocsfányos tölgy is, amelyek becsült életkora 200–250 év. A helyválasztásban döntő szerep jutott annak a felismerésnek, hogy az állatkertet homokon kell kialakítani, ugyanis ott sokkal kevesebb a rágcsálók és rovarok száma, tehát a paraziták, ezzel a betegségek terjedésével sem kell számolni. A terület talaja futóhomok. Termesztettek itt búzát, rozst, kukoricát és napraforgót, de egy-egy nyaraló mellett szőlő- és gyümölcsöskert is volt.

Már 24-én hozzáláttak a telkek tisztításához. Mivel a környék vadállományából már magánszemélyeknél voltak állatok

Korabeli térkép a leendő állatkert területéről (SzTL, F:68. 1556. omot 4)

(egy sas, két róka, néhány bagoly), így ezeknek az állatoknak a ketrecét kezdték el építeni április közepén. Ekkor épült meg a kis tó is a vízimadarak számára. A városi képviselő-testület 1949. IV. 4-i ülésén elfogadta a Kosta Medaković által ismertett, a Szabadkai Állatkertre vonatkozó tervet, és őt nevezte ki az Állatkert első igazgatójának. Ő egyébként a Szabadkai Vadászegyesület elnöke volt. Vadászérzékére a későbbiekben nagy szükség volt. Feltűnő, hogy az elkezdett munkákra késve született meg a politikai határozat.¹ Ez is azt igazolja, hogy Szabadka nagyon szeretett volna állatkertet.

Az állatkert létrehozását minden biztonnal felgyorsította Marko Bačlija zágrábi látogatása. Dalmáciából tartott hazafelé, ahol követ vásárolt a nagytemplom előtti

Fasizmus áldozatainak terén felállításra kerülő emlékműhöz. A horvát fővárosban többek között ellátogatott az ottani állatkertbe is. Az igazgatóval folytatott beszélgetés eredménye az a megállapítás volt, hogy Szabadka, mint Jugoszlávia harmadik legnagyobb városa, nem maradhat állatkert nélkül (a zágrábin kívül Belgrádban is volt már). Az igazgató felajánlotta Bačlija elvtársnak, hogy a Zágrábi Állatkert ad egy állatot Szabadkának. Legyen az a szabadkai állatkert első lakója. A Tanács elnöke hosszas nézelődés után egy barnamedvét szemelt ki (Bačlija, 2009).

De Negri Ferenc építész-mérnök tervei alapján elkezdődhetek a munkálatok. Az első épületek egyike volt a hattúház (ugyancsak De Negri tervezte) a kis tó szélén (Babin, 1999), amely még a mai

nap is áll és betölti eredeti feladatát. Az 1949-es év végén a két hektáron felépültek a legfontosabb létesítmények: a farkasok, rókák, borzok, papagájok és más madarak ketrecai, a majmok kerti háza, a kacsák, récék számára pedig tó készült.

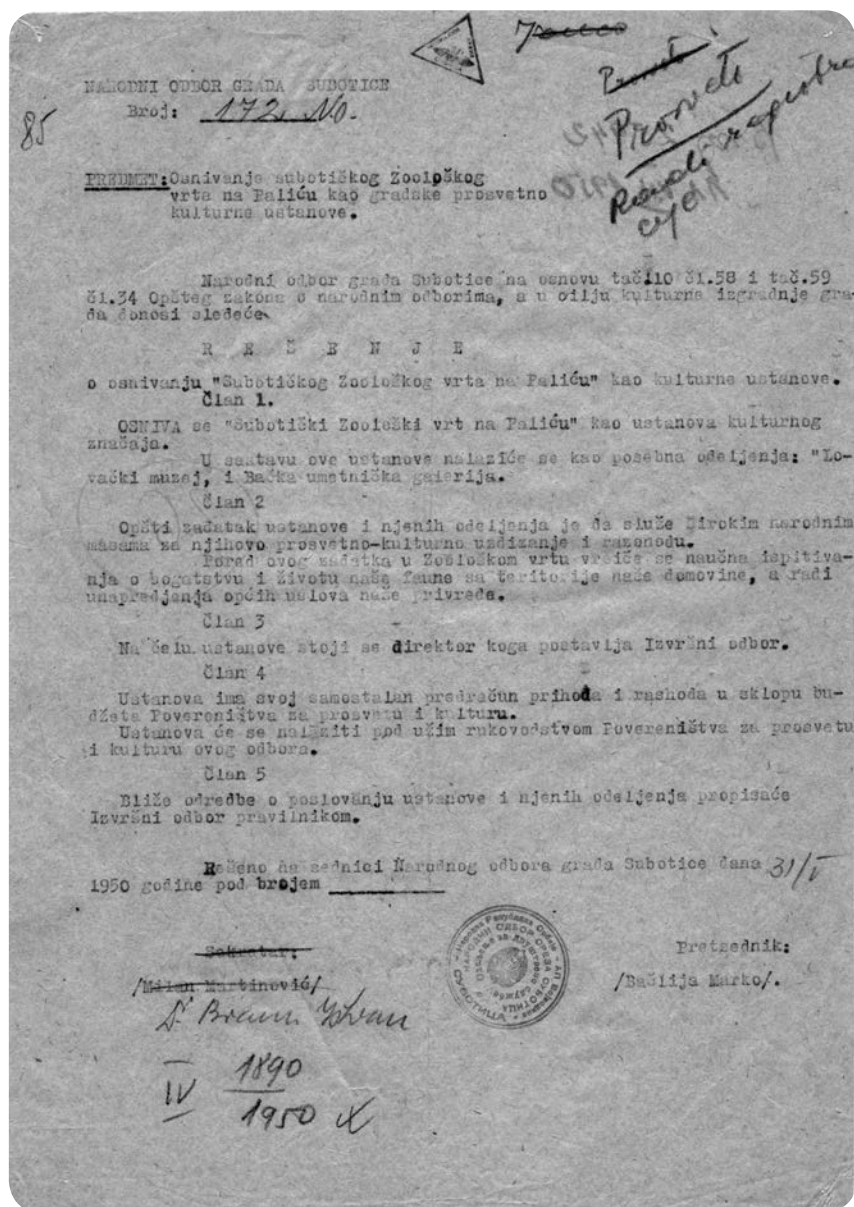

De Negri Ferenc tervei alapján a hattúház az elsőkhöz épült fel

A háború következményei és a nagy szegénység miatt az első állatállományt hazai állatfajok képezték. Konstantina Inić, Medaković lánya visszaemlékezésében elmondta (2009), hogy az állatkert első állata egy Koko nevű kakadu volt. Az állatkert első lakói egy fakókeselyű és az említett medve, az egzotikus élőlények közül pedig a kacadupapagáj és a jávai majom voltak. Ezek közül Miško medve élt legtovább, 32 évet töltött el állatkerti fogságban. 1981-ben pusztult el. Ketrece, szinte változatlan állapotban még ma is áll. A majmok a zágrábi állatkert ajándékai voltak. Mivel érkezésükkor még nem volt kész a házuk, ezért az igazgató házában, a Lujza villában laktak.

Az igazgatóság épülete az egykori nyaraló. Előtte van egy kis szökőkút, amely 1912-ben épült, benne pedig Kalmár Ferenc szobrászművész Kis hálásza.

Alapítói okirat (1950. V. 31.). A Szabadkai-Palicsi Állatkert (Subotički Zoo vrt – Palić) oktatási és művelődési intézmény

Az állatkert megnyitása és a fejlődés kezdetei

Az állatkert 1949. július 10-én nyitotta meg kapuit. A kíváncsi látogatók számításaink szerint 3 dinár 60 parát fizettek egy

Miško medve a Zágrábi Állatkert ajándéka (1949–1981)

szerint 62 000, illetve 63 280) látogatója volt (16 868 ifjú, 1031 katona, 16 351 munkás, 6494 paraszt, 5425 tisztviselő és 5003 kollektíva [csoportos látogató]). De már a következő év tavaszára 78 faj 372 lakóját láthatták az érdeklődők.

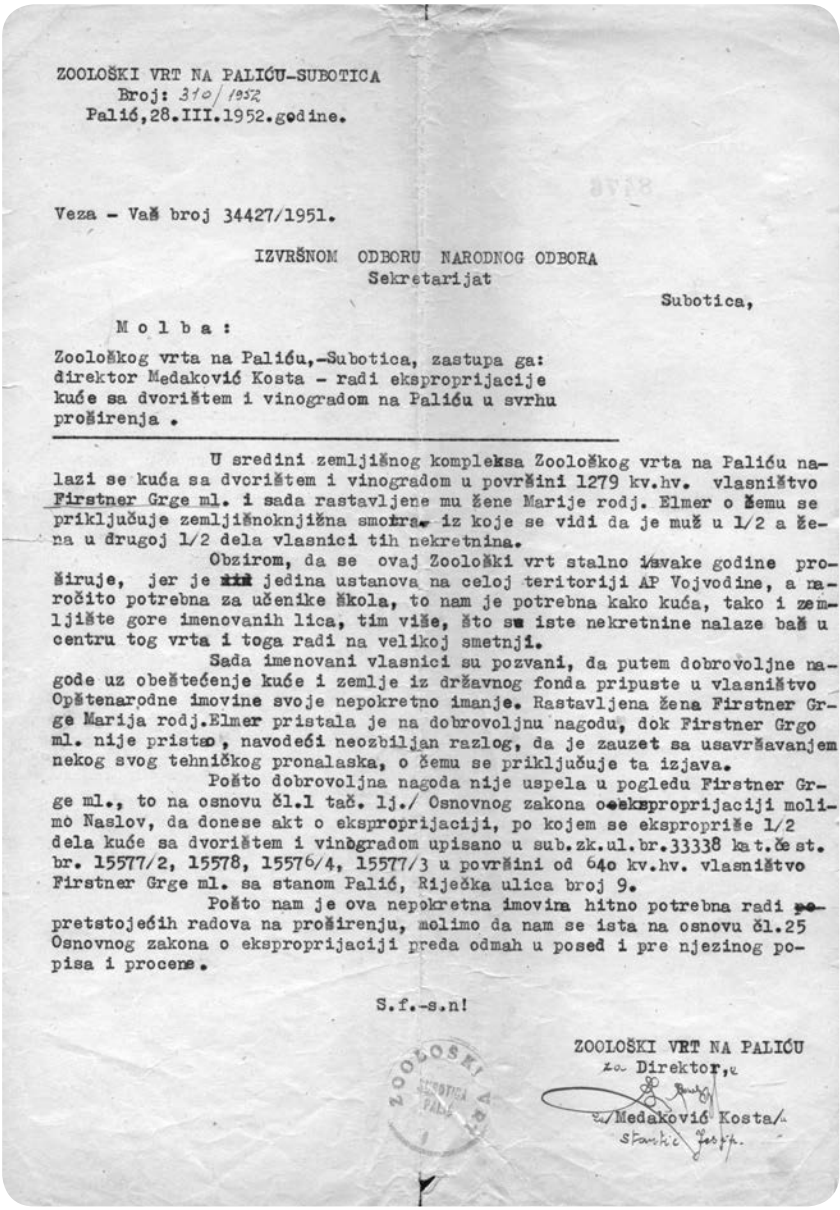
A megnyitás másnapján nyílt meg (ugyancsak az állatkert területén) a Vadászmuzeum. A muzeum gyűjteményében lévő 1183 preparátum közül 476-ot állítottak ki (kitömött állatokat, állatfejeket, trófeákat). Az első három év alatt 180 000 látogatója volt, több, mint a Városi Múzeumnak. Az állatkert vonzotta a gyerekeket, fiatalokat, szabadkaiakat, de a vidékieket is. Igazolta létjogosultságát. A Vadászmuzeumot 1955-ben áthelyezték a Városi Múzeumba, de miután az állandó kiállítás megszűnt a Raichle-palotában, a kiállítási tárgyak a raktárba kerültek. Azóta egy nagysikerű időszakos kiállításon láthatta őket az érdeklődő közönség.

A jávai majom az elsők közt érkezett az állatkertbe

jegyért. 60 vadállatot csodálhattak meg. Év végéig több mint 51 000 (más adatok

A Városi Népbizottsághoz intézett kérés, amelyben az Állatkert segítségét kér Fürstner Gergely állatkert területén lévő ingatlanából való kilakoltatásához, hogy az intézmény zavartalanul bővíthessen!

Az egyik öreg tölgyja az állatkert parkjában

Az állatkertnek megalapításakor két alkalmazottja volt. Konstantin Medaković igazgató mellett egy kisegítő munkás, Varga István volt munkaviszonyban. Az év végére azonban már heten voltak.

Az állatkert hivatalos átadására 1950. május 1-jén (2-án?) került sor.

Már akkor nyilvánvaló volt, hogy a bővítés elkerülhetetlen. Kosta Medaković igazgató részletesen megindokolta a szabadkai Városi Népbizottság Végrehajtó Tanácsának címzett levelében: Palics turisztikai hely, Szabadkához nincs messze, vasúton, villamossal, közúton könnyen megközelíthető, sok a látogatója. Az állatkert közvetlen szomszédságában van a tó (strandok, vízi sportok, gyógyhatású meleg

vízű fürdő, sárfürdő), szép a park, itt van a Nagyterasz, a Nyári Színpad, a tenispálya, a Bácska Képtár és a Vadászmuzeum is. Tehát az állatkert bővítését indokoltnak tartotta, annál is inkább, mert a látogatók száma igen nagy volt (1949-ben a július 10-i megnyitástól az év végéig – a rossz idő beálltaig – 63 280, 1950-ben pedig 159 000 látogatója volt [Petković, 2000]).

Az állatkert határán is magánparcellák voltak, de még belsejében is volt két magánbirtok – amelyen lakóépület is állt (a tulajdonosok Stevan Radvanski özvegye, sz. Tari Róza és Fürstner Gergely és felesége [sz. Elmer Mária]). Ezt a két birtokot közút kötötte össze. Mindkét család – többek között – baromfit is tartott, amelyek közt igen gyakran

felütötte a fejét a madárpestis. Innen terjedt át az állatkert madaraira és hatalmas kárt okozott. Mivel az igazgató az említett személyekkel nem tudott megegyezni a kisajátításban és kártalanításban, kénytelen volt bírósághoz fordulni.¹ A pert megnyerte, az intézmény bővülhetett. Ezt követően 1952-ben, de utána többször is bővült, mígnem elérte a 20 ha-t, a mai területét. Ekkor már munkakapcsolatban állt Izraellel, Olaszországgal, Belgiummal, Svájjal, Angliával és Hollandiával.

Fejlődésére nézve 1953 volt jelentős év. Ekkor nyugati, majd keleti kapcsolatok jöttek létre. 1957 és 1958 folyamán építették fel a jegesmedvék kifutóját, amit 1963-ban laktak be az állatok. Medaković a Bécsi Állatkerttel kötött szerződés értelmében 80 pár galambot szállított le Bécsbe egy nemzetközi kiállításra, ezért cserébe jegesmedvéket kapott az állatkert. Idejövetelük igen izgalmas volt. Elvesszett az a vasúti vagon, amelyben Bécsből ideszállították őket. Végül Palicstól mintegy 20 km-re, a mérgesi vasútállomáson találták meg őket. Kiderült, hogy három napot töltöttek ott étlen-szomjan.

Egyébként az új állatfajok beszerzése gyakran kalandos volt. A politikusok, Jugoszláviában akkreditált nagykövetek gyakran ajándékoztak az állatkertnek egy-egy példányt. Tito elvtárs pumáinak külön, selyemtéglából épült házat építettek (ma is áll). Ez az egyedüli, amely első fala üvegből van. Viszont nagyon sok állat csere útján került Palicsra. Nem lenne ebben semmi különös, hiszen ma is megszokott a modern cserekereskedelem. De az, ami az ötvenes, hatvanas években történt, az ma már bűncselekménynek számít. A külföldi állatkertek ide látogató képviselői felfigyeltek az igazgató házának (Lujza villa) udvarában üzemeltetett karanténban lévő fehér és fekete golyákra. Ezek befogott vagy sérült madarak voltak. Az egészségeseket nyolc nap után szabadon engedték. Nos, ezek java része nem a környék kéményeire szállt vissza, hanem sokkal messzebbre. Az igazgató elcserélte őket. Így jutott az állatkert több egzotikus fajhoz is. A cserében egy bécsi magánállatkert tulajdonosa, Halbriter úr jeleskedett, ő vitt el legtöbb fekete golyát (csak mellelleg jegyezzük meg, hogy jó pénzért tovább adott rajtuk). Az igazsághoz tartozik az is, hogy olykor maga az igazgató (vadászember volt) is vadászott a golyákra, hogy azokat elcserélhesse (Bačlija, 2009). Egy másik, cseréről szóló szerződésből³ tudjuk, hogy 10 t zabért a palicsi állatkert négy pár szarvast (négy faj), egy pár lámát és egy pár pónilovat kapott. De sok állat egy-egy eredményes va-

dászat után lett az állatkert lakója. Medaković 1950 nyarán arról számol be,⁴ hogy az év folyamán 147 „szőrös és tollas” állatot fogtak be. Jelenleg itt 347 állat él, ezek 63 faj képviselői. Az állatkertnek kilenc alkalmazottja van.

Ezt az időszakot nem zárhatjuk le anélkül, hogy ne szóljunk még Medaković hazai és külföldi kapcsolatairól. Külföldi útjairól friss szakirodalommal tért haza. Brehm unokájától is kapott egy dedikált példányt. Állandó vagy időszakos kapcsolatot tartott fenn az alábbi intézményekkel:

Állatkertek: budapesti, müncheni, frankfurti, bécsi, debreceni, veszprémi, pozsonyi, brnói, bojnicei, varsói, párizsi, nürnbergi, tel-avivi, erfurti, New York-i, lesnai, kölni és szófiai;

Belgrádi Állatorvosi Kar
Tartományi Állatorvosi Intézet
Szabadkai Állatorvosi Központ

Párizsi Múzeumbarátok és Természet-tudományok Kedvelőinek Köre
Seminar Press-Kent (Anglia)
Bril Instituten Lajden (NSZK)
Budapesti Tudományos Kutatóintézet
Stadt Bibliothek – Mönchengladbach
Állatcserét folytatott: Sri Lankával, Marokkóval, Ghánával, Kenyával, Szudánnal, Zambiával, Bolíviával, Venezuelával, Ausztráliával.

Ne feledjük, ezek 1974-es adatok (Medaković, 1974)!

Medaković volt a Jugoszláv Állatkertek Szövetsége első elnöke. Elérte, hogy az állatkert karanténul szolgáljon az elhagyott és csempészett állatok számára (ma ezt a célt szolgálja az állatmentő-hely).

Az állatkert építésének és fejlesztésének pénzelése

Az állatkert pénzelése Bačlija nevéhez fűződik. Mivel a városi költségvetésből nem lehetett közvetlenül pénzelni, ezért más forrás után kellett nézni. Titokban a háborúban megrongálódott Zentai úti házak felújítására szánt alapból játszottak át az állatkertnek, ebből tudott fejlődni. Természetesen, ez nem maradhatott titok, és egyes belgrádiak azzal fenyegetőztek, hogy Medakovićot feljelentik. Edvard Kardelj és Boris Kidrič elvtársak tekintélyére is szükség volt, hogy ne legyen belőle rendőrségi ügy. Később Kardelj megdicsérte, hogy talpraesett (Bačlija, 2009).

A kigyó eltűnése marketingfogás volt?

A hatvanas évek elején kiszűkött az óriáskígyó (pítón). Elveszett. Egyre nagyobb

erővel keresték, a média központi hírei között szerepelt. A palicsiak és szabadkaiak félelemben éltek, főleg a gyerekeket féltették. Még 20.000 dináros nyomravezetői díjat is kilátásba helyeztek. Banja Lukától Szkopljeig „mintha látták volna”. Mintegy két hét után – a terráriumtól néhány méterre, egy vadkacsa-fészekben talált rá az igazgató. Hogy szénítette meg az idő ezt a történetet? Az igazgató nevéhez fűződik egy mókás történet. Egy kártyaparti közben született meg az ötlet, hogy elrejtji az óriáskígyót, és bejelenti, hogy elveszett. Így is történt. Felbolydult nem csak Szabadka, hanem az egész ország! Egyesek Šabac-on, mások Ohridban vélték felfedezni. A trükk jó volt, mert abban az évben rekordszámu látogatója volt az állatkertnek.

A kibontakozó botanikus kert

A vezetőség kezdetől fogva ügyelt arra, hogy az állatkert ne csak az állatok élőhelye legyen, hanem egyben botanikus kert is. 1949 végéig 700 fát ültettek el.³ Az 1950 első feléről szóló beszámolójában⁴ arról ír, hogy az állatkert két holdról 8 holdra bővült. A kemény tél folyamán a Szabadka környéki erdőkből 1052 10–15 éves fát ültettek el a kert területén. Ezek 98%-a megfogta. Már 1970-ben több mint 100 növényfaj(ta) képezte a kert flóráját. Babin (1998) szerint kb. 7000 fő virág, cserje és fa díszítette az állatkertet. A kert tervezői dr. Horváth Imre akadémikus,

a szegedi József Attila Tudomány Egyetem tanára és dr. Szöllősi István voltak.

Új igazgató, új korszak

A hetvenes évek közepétől új korszak kezdődött. Medaković nyugdíjba vonulása (1977) után az intézmény dr. Ignacije Tonković állatorvos személyében új igazgatót kapott. Mint fiatal szakember új ötletekkel állt elő. Az állatfajok számát a lehetőségekhez mérten gyarapította, de nem ez jelentette a változást, hanem az új állatbarát hozzáállás (Mészáros, 2006). A vezetőség azt a nézetet vallotta, hogy az embereknek elégük van a betonból, és a zárt térből, nem szeretik az állatokat elavult vasketrecekben látni. Ez az elképzelés arra az elgondolásra épült, hogy a vadállatok mozgásterét látható módon ne határolják be – magyarán ott, ahol megoldható, az állatok kifutója elől eltüntették a vasrácsokat, és természetes akadályt alakítottak ki (Czékus – Zolnai, 2004, vizes vagy száraz árkokat. Pl. az elefánt bármilyen nagy is, a 90 cm-nél szélesebb mély árkot nem meri átugrani. Az állatok nem érzik a fogságot, de nem is tudnak elszökni, az emberekhez viszont sokkal közelebb kerültek. Az ilyen kifutók a szabad tér képzetét keltik. Az elképzelés Hannoverből származik, prof. dr. Dietrich, az ottani állatkert igazgatója szorgalmazta az ilyen nemű megoldást. Ennek hozadéka volt a kert növényállományának feljavítása, a botanikus kert ugrásszerű fejlődése.

Az Állatkert munkaközösségét 1965-ben már 14 személy alkotta. Az igazgató (1. sor 2.) és Varga István (2. sor 4.) 1949 óta itt tevékenykedtek

A hetvenes évek végén (1979) kezdődött el az állatkert infrastruktúrájának fejlesztése, ami a nyolcvanas években volt a legintenzívebb (Mészáros, 2006), de még ma is tart.

Az épületeket Vera Čović tervezte, a védőkorlátokat a kifutókhoz és a vízesárkokat a Duna–Tisza–Duna vállalat készítette.

Felépült a papagájház az alligátorok és az arapapagájok számára, az elefántház és karám, a zsiráfok és a zebrák épülete, új, korszerű játszótér, az oktatást szolgáló jól felszerelt amfiteátrum (közel 70 gyerek befogadására képes), a Zoo-Öko-Központ (1997-ben adták át). Az óriáskígyó és a pingvinek otthonának készült, de két tantermet is előláttak, amelyeket korszerűen fel is szereltek. Ma ebben az épületben vannak a gerinctelenek és a hullók. Újra-tervezték a patások, a majmok, az elefántok, a tevék és lámák kifutóit. Létrehozták a tavat és a szigetet. A szigetre telepítették a páviánokat. A nyolcvanas évek végén kapta meg az állatkert azt a vizuális képét, amellyel ma is fogad bennünket.

A kilencvenes években, mint társadalmunké általában, az állatkert fejlődése is megtorpant, visszaesett. Nem csak az állatok szaporítása vált kérdésessé, de a pusztá megmaradásuk is bizonytalan volt (pénzhiány, áramkiesések, fűtőanyaghiány).

A modern állatkerthez vezető út

Tonković igazgatót dr. Mirko Šinković váltotta fel 2003-ban. Ő a belső tér tervszerű rendezését, az állatok életminőségének javítását, (külföldi) kapcsolatteremtéseket, az aktív környezetvédelmi programok bővítését szorgalmazta. Korszerű technikákat alkalmazott a kifutók tervezésében, hogy az állatok természetes viselkedésformái kifejezésre jussanak. Új objektumok épültek. Az utóbbi években saját kutat fűrtak (mert a napi vízfogyasztás 1000 m³ körül mozog), így lényegesen olcsóbban jutott az intézmény vízhez, mint amikor a Vízművek szolgáltatta, felújították a vízvezetékét, áttértek a gázfűtésre, van korszerű hűtőházuk. A kongresszusi termet 2007-ben adták át (a Szegedi Vadasparkkal együtt nyertek egy INTERREG pályázaton). Egy évre rá pedig elfoglalták a madarak a 600 m² alapterületű, 12 m magas aviáriumot, madárfuttatót. 2009-ben épült meg a zsiráfház terasza, hogy még a legmagasabb állatot is fentről szemlélje az ember, de még véletlenül se nézze azt le!

A zsiráfhoz vezető úton van egy tájékoztató lap, amelyen az állatkert koordinátái vannak feltüntetve (é. sz. 46° 5' 58", k. h. 19° 45' 8"). Egyébként tájékoztató táblákat számtalanszor helyeztek ki mind a ketrecekre, mind a fák tövébe (mint az „igazi” botanikus kertekben szokás), de sajnos, csak ideig-óráig maradtak meg.

Az állatkertek korszerű koncepciója

állatmentő-hely a beteg, sérült, magára hagyott, kimerült és (a határon) elkobzott állatok számára. Nem látogatható. Az ide bekerülő állatokat (madarakat, emlősöket), amennyiben meggyógyíthatók, visszaszoktatják a természetbe, és szabadon engedik őket. Befogadnak fiatal, tehetetlen állatokat is. E sorok írója tavaly 6 kis sünt vitt ki. Jegyzőkönyvezték őket, és

Korszerű madárfuttató

az aktív természetvédelem. Ezek a programok a veszélyeztetett fajok tervezett és ellenőrzött szaporításában, vagy a helyi vadállatfajoknak nyújtott segítségben valósulnak meg. A Környezetvédelmi Minisztérium anyagi támogatásával létrejött az

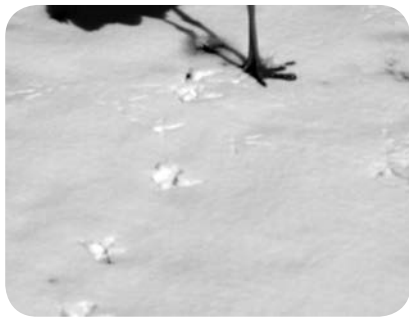
Az állatmentő-helyre került állatok a látogatóktól elszigetelt részen vannak. A képen látható borz az egyetemisták csoportjától ijedtében a ketrec tetejére mászott

megfelelő körülmények között nevelték, amíg a közeli erdőben el nem engedték őket. Egyébként az állatmentő-hely több objektumból áll, minden modern követelménynek megfelel. A bekerülő állat a lehető legnagyobb csendben van, csak a gondozója háborgatja akkor, amikor eteti. A madaraknak hosszú röptetőjük van, ahol újra tanulnak szállni. Eddig több mint 500 állat került ide, ezek 3/4-e visszakerült a természetbe (Šinković, 2009).

A mentőhely közelében van néhány szabadon közlekedő gólya is. Ezek érdekessége az, hogy augusztusban nem kelnek útra, hanem itt általában áttelelnek, mivel élelem (és figyelmesség, szeretet) van bőven. Látták már őket a palicsi iskola udvarában is, ahol a gyerekekkel együtt uszonnáztak.

A fogságban született állatokat, miután már önálló életet élnek, általában visszajuttatják természetes környezetükbe. Védett állatokat is tartanak az állatkertben, de ezekről tudni kell, hogy olyan területről származnak, ahol tömegesen élnek, vagy más állatkertből. Tehát a szabadon élők száma nem csökken. Sok olyan állat is van, amelyek sérülten kerültek az állatkert-

Ezt a gólyát nem kell hazavárni, hisz el sem ment. A hideg ellenére jól érzi magát

balkáni gerlek és feketegerigók még kelle-
mesebb teszik az ott tartózkodást.

Az állatkert parkosított területének fő
elemei a fák és a cserjék. A gazdag bota-
nikus kert számtalan autochton növénynek
ad életteret, de környékünkre nem jellem-
ző és ritka tűlevelűekben és lombhullatók-
ban is gyönyörködhetünk. 1979-ben 111
fajt(tát) számláltak össze (Kladek, 1980),
ma viszont már 639 fa egyed és 6227
cserje díszíti a kertet (Bús, 2012). Ezekhez
társulnak még azok az egyedek, amelyek-

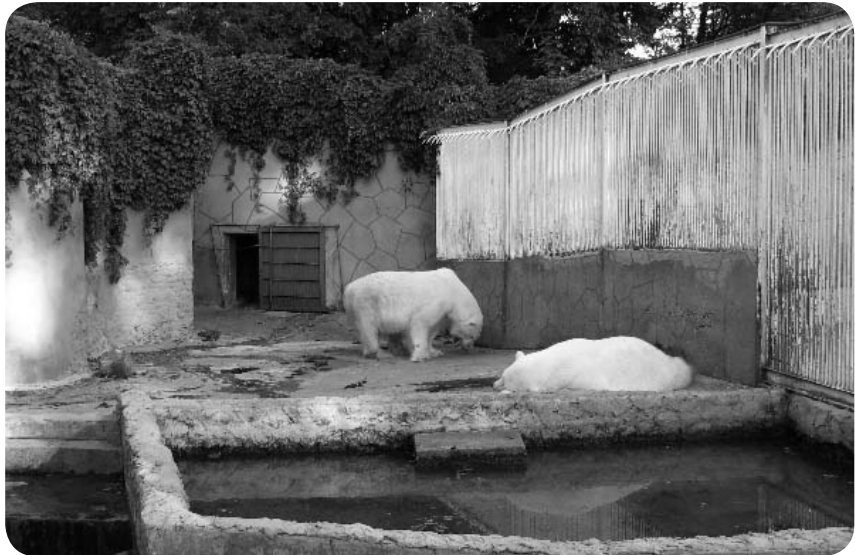
Csodálatos színeivel és illatával elbűvöl
minden látogatót. Vannak tearózsák, mi-
niatúr, futó- és bokorrózsák is. Az utób-
bi években Bécsből is kerültek ide fiatal
rózsatövek. Jelenleg több száz rózsza él a
parkban, több mint 50 fajta.

Az egzotikus és mediterrán növények
(kaktuszok, pálmák, leanderek, daturák)
többségét a lakosság ajándékozta az ál-
latkertnek.

A kertrendezés fontos elemei a kör-
nyezetbe harmonikusan beilleszkedő
szobrok. Ezek ismert művészek alkotásai.
Megtalálhatók Almási Gábor (oroszlán,
elefánt), Kalmár Ferenc (kis halász) és Ba-
ranyi Károly (oroszlán és bölény) alkotásai.
Ez utóbbi két szobor 1982 óta a tóparton
állt, az állatkertbe később kerültek.

Zoopedagógiai munka

A Palicsi Állatkertben több mint 30 éve
folyik zoopedagógiai munka (Tonkovič,
1991; Fehér, 2011). A szabadtéri foglal-
kozások (van nyílt téri amfiteátrum is) mel-
lett zárt helyiségekben (amfiteátrumban,
Zoo-Öko-Központban, kongresszusi te-
remben) folyik a munka. Több korosztályt
és több populációt céloz meg. Működik
öko-óvoda, minden szabadkai általános
iskola alsós tanulója havonta, szerve-
zetten, az állatkert társasgépkocsiján jár
ki egy egynapos tanításra. A központi
helyen az állatkerti munka van (egy-egy
állattal ismerkednek meg), és ehhez a
témához kapcsolódik a többi tantárgy is
(olvasmányok, versek, rajzok, énekek).
Gyakran itt tartják a biológiaórát a felsős

**A fogságban tartott állatok általában ritkán szaporodnak. A Palicsi Állatkert a kis jegesmedve
bocokra lehet a legbüszkébb. Az első bocs 1980-ban jött világra. Ez nem csak Palicson, de
általában a zoológiában nagy visszhangra talált, hiszen ez az állat Európában a második,
amely fogságban született! 2006. november 29-én született meg a második palicsi bocs, és
2007. február 16-án mutatkozott be először a közönségnek (Fotó: Pecze Rózsza)**

be (Czékus – Zolnai, 2004), a szabadban
vagy valamely ellenség, vagy az ember
ölte volna meg őket, esetleg éhen pusztultak volna. De sok van, amely itt született
és a szabad természetben éli le élete na-
gyobb részét.

A botanikus kert felvirágoztatása

Saghmeister Heléna kertészmérnök írá-
nyításával a nyolcvanas évektől az állatkert
mint botanikus kert is működik. Igaz, egy
rövid ideig ezen a munkahelyen dolgozott
Jugoslav Stojković erdészmérnök. A nö-
vények külön értéket képeznek, játékos
mikroklimát teremtenek, tehát ökológiai
szerepük is van. Az egész környezetet
kellemessé és széppé teszik. A bejárat-
hoz közel örökzöldek, a déli részen pedig
lombhullató fák teszik barátságosabbá a
környezetet. A gazdag növényvilágnak
köszönhetően az állatkertben semmilyen
szag, bűz nem érződik. A virágágyások és
rózsakertek festői szépségűek. A verebek,

hez a látogatók nem tudnak eljutni (sziget,
gazdasági épület környéke). A leggyako-
ribb örökzöld fák a boróka, feketefenyő,
tuja, duglászfenyő és a lucfenyő. A lomb-
hullatók közül gyakori az ostorfa, juhar,
fehér nyír, kőris és a fehér vadgesztenye. A
legnagyobb számban puszpáng, sóska, fű,
tűzvirág, madárbirs és som-cserje díszlik
(Bús, 2012). A kert ékessége a virágpá-
va. 1980 óta él, évente kétszer „vedlik”,
tavasszal és ősszel. Felismerhető formáját
és tarkaságát 3500 különféle virág adja.

Mintegy 40 fajhoz tartozó, 80000 fő
egy- és kétéves növény kerül a talajba
évente, immár több mint 30 éve (Mészá-
ros, 2006). A hagymás növények közül
nagy számban díszlenek a kora tavasziak:
krókuszok, nárciszok, tulipánok. Van nő-
szirm, kána, dália és liliom is.

A virágpáva mellett az állatkert másik
ismertetője a rozárium, azaz a rózsakert.

**Almási Gábor elefánt-szobra a papagájház
mellett.**

és középiskolás tanulók számára. Egyetemistákat is fogadnak (több diplomamunka is készült az állatkerttel kapcsolatban). A tanítók és biológiatanárok számára akkreditált továbbképzéseket szerveznek. Nyáron pedig az Őko-tábor veszi kezdetét. Munkájába bekapcsolódnak alsósok, felsősök és középiskolások is. Vannak szabadkaiak, vidékiek, de külföldiek is. Ez utóbbi tábor hivatalos nyelve az angol. A délelőtti zoopedagógiai munkát a délutáni műhelymunka váltja fel (göllöncsérkedés, ügyességi játékok, lovaglás, sport), de kirándulásokon is részt vesznek. Szerveznek képzőművészeti és idegennyelv-oktatási tábort is. Ezek általában ünnepélyes diplomaátadással és a szülők és vendégek részére összeállított alkalmi műsorral zárulnak. A zoopedagógiai munka, de egyáltalán az állatkertben való tartózkodás csökkenti a gyerekek agresszivitását, a hátrányos helyzetű gyerekek jobb pszichikai kondícióba kerülnek. Pszichológusok megállapították, hogy még a rabok közérzetén és viselkedésén is segít az állatkerti kikapcsolódás.

Néhány évig civil katonákat is alkalmazott az állatkert. Több mint 150 fiatal szolgált itt.

Kiadói tevékenység

Az állatkert vezetősége folyamatosan jelentet meg útikalauzokat, zoopedagógiai munkafüzeteket, de 2000-ben egy háromnyelvű monográfiát is összeállított.

Az Állatkert kiadványai (a megjelenés éve szerint):

Nađ E. – Inić Ž. – Kajdoči I. – Ilin L. – Hompót G. – Jovanov Z. – Zombori A. (szerkesztő bizottság) (1974): Zoološki vrt Palić – Állatkert (kétnyelvű)

?? (1981): Mogučnosti korišćenja Zoološkog vrta na Paliću u delatnosti vaspitanja i obrazovanja

Hazánkban egyedül a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon oktatnak zoopedagógiát. A hallgatók egy csoportja az állatkert nyílt amfiteátrumában (Czékus, 2008)

Kopunov K. – Saghmeister H. (1987):

ZOO Palić – állatkerti kalauz, kétnyelvű

Tonković I. (szerk.) (1988): ZOO Palić, Vodič kroz Vrt, 1. izdanje

Tonković I. (szerk.) (1990): ZOO Palić, Vodič kroz Vrt, 2. izdanje

Tonković, I. (szerk.) (1991): Zoopedagoški priručnik

Babin R. (szerk.) (1998): Školske ekskurzije vozom. Birografika, Subotica

?? (1998): Upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima

Tonković I. – Babin R. – Boroš Dj. – Garovnikov B. – Sagmajster H. – Šinković M. – Šujica M. (2000): ZOO Palić-monografija 1949–1999 (háromnyelvű)

Babin R. (szerk.) (2002): Iz zoopedagoške prakse (kétnyelvű)

Babin R. (szerk.) (2003): Zoopedagoški almanah (kétnyelvű)

Zoopedagoški almanah/Zoopedagógiai almanach, 2006 (kétnyelvű)

Mesaroš G. (ured.) (2006): Vodič kroz ZOO vrt Palić

Mészáros G. (szerk.) (2006): Állatkerti útikalauz – 2006

Papagáj-plakát, 2006 (kétnyelvű)

Majom-plakát, 2006 (kétnyelvű)

Čaba Gálfi: Radna sveska za sisare, 2008

Gálfi Csaba (2008): Emlősök – munkafüzet

Čaba Gálfi (2008): Radna sveska o gmizavcima i pticama

Gálfi Csaba (2008): Csúszómászók és madarak – munkafüzet

(2008): Nastavni plan/Oktatási program (kétnyelvű; a szöveg szerzői: Mesaroš G. – Murenji T. – Saghmeister H. – Šinković M. – Janoš T. – Sadović A. – Zelenka M.)

Gálfi Csaba (2012): Növények – munkafüzet

Számtalan szórólap

Látogatottság

A látogatók száma évről évre nő. Kezdetben csak nézelődni, gyönyörködni jártak ki az emberek, mígnem más tartalmakkal is megtöltötték azt a néhány órát, ameddig ott tartózkodtak. Az állatkertek szerepe a fajmegőrzés, a kutatás és az oktatás. A leglátványosabb az oktatás. Már szoltunk a zoopedagógiai munkáról.

Az állatkert megnyitását követő fél év látogatóiról már volt szó. Egy 1950 júliusában összeállított jelentésből² tudjuk, hogy az év első felében az állatkertnek 79 742 látogatója volt. 44 519 férfi, 35 223 nő, 15 935 ifjú, 1546 katona, 23 307 munkás, 5946 paraszt, 12 445 tisztviselő váltott jegyet és 10 563 kollektíva (csoportos jegyet váltottak).

Az állatkert-látogatásról és a látogatók viselkedéséről 1949. XII. 29-én fogadott el határozatot a városi népbizottság. Eszerint ha nem a kijelölt úton közlekedik valaki, 50 dináros büntetést kell, hogy fizessen. Az állatok háborgatásáért, a ketrecek rongálásáért 2000 dinárt kell fizetni. Ha valaki állattal megy be az állatkertbe, vagy eteti a vadakat, 500 dinárral lesz szegényebb.

Ma már nem készülnek ilyen jellegű kimutatások. Évente közel 200 000 látogatót fogad. Legnagyobb a tömeg május 1-jén. A szabadkai ütévelkiadás rekordja is az állatkerthez fűződik. Az említett

A látogatók akaratlanul is sok mindent megtanulnak

Szegedi Vadaspark és a Palicsi Állatkert nyertes Interreg-pályázata alapján 1000-1000 általános iskolás gyerek látogatott a szomszéd intézménybe. Az útlevel-kiadó tisztviselő állítása szerint sohasem adtak ki Szabadkán ilyen nagyszámú útlevelet egy nap a gyerekek számára, mint azokban a napokban, amikor a szegedi kirándulást szervezte az állatkert igazgatója.

Azt tudjuk, hogy a tanuló ifjúság tömegesen és rendszeresen látogat ki, ahol szervezett foglalkozásokon/órákon vesznek részt. Ezért nevezte Šinković igazgató úr az állatkert 60 éves jubileumán elhangzott beszédében inté-

zetét Vajdaság legnagyobb iskolájának (Šinković, 2009).

Ma már a látogatókról nem készülnek olyan kimutatások, mint a kezdetekben. Viszont készülnek más jellegűek.

Több esetben is kikérte az állatkert vezetősége a látogatók véleményét. Egy ilyen felmérés (Dulić, 2004) eredményét vázlatosan ismertetjük. 2004-ben, a más-jus elsejei ünnepek alatt 15 000 látogató-ra számítottak. Egy 250 fős reprezentatív mintát kérdeztek meg. A kérdőív, amelyet ki kellett, hogy töltsenek, 32 kérdést tartalmazott. A válaszokból kiderült, hogy:

– a megkérdezettek 90%-a már járt a Palicsi Állatkertben;

– közel 80 százalékuk évente csak egyszer, vagy még ritkábban látogat ki;

– 27%-uk szabadkai és környékbeli, 36%-uk Vajdasági, a többiek szűkebb Szerbiából vagy külföldről jöttek. 18%-uk falusi;

– legtöbben szórakozni jöttek (60%), 50%-uk családostul érkezett. Sokukat a ritka állatokkal való találkozás motivált;

– a belépőjegyek árával elégedettek (88%);

– 90%-uk elégedett az itt-tartózkodással;

– legjobban a zöldfelületek tetszettek (a megkérdezettek 92%-a);

– a kísérő szolgáltatásokkal (ajándék-bolt, vendéglő) is elégedettek;

– a legmélyebb benyomást a rendezett park hagyta, illetve egy-egy állat;

– legtöbben azt róják fel az állatkertnek, hogy egyes állatok rossz körülmények közt élnek. Van, aki megjegyezte, hogy egyes látogatók fegyelmezetlenek;

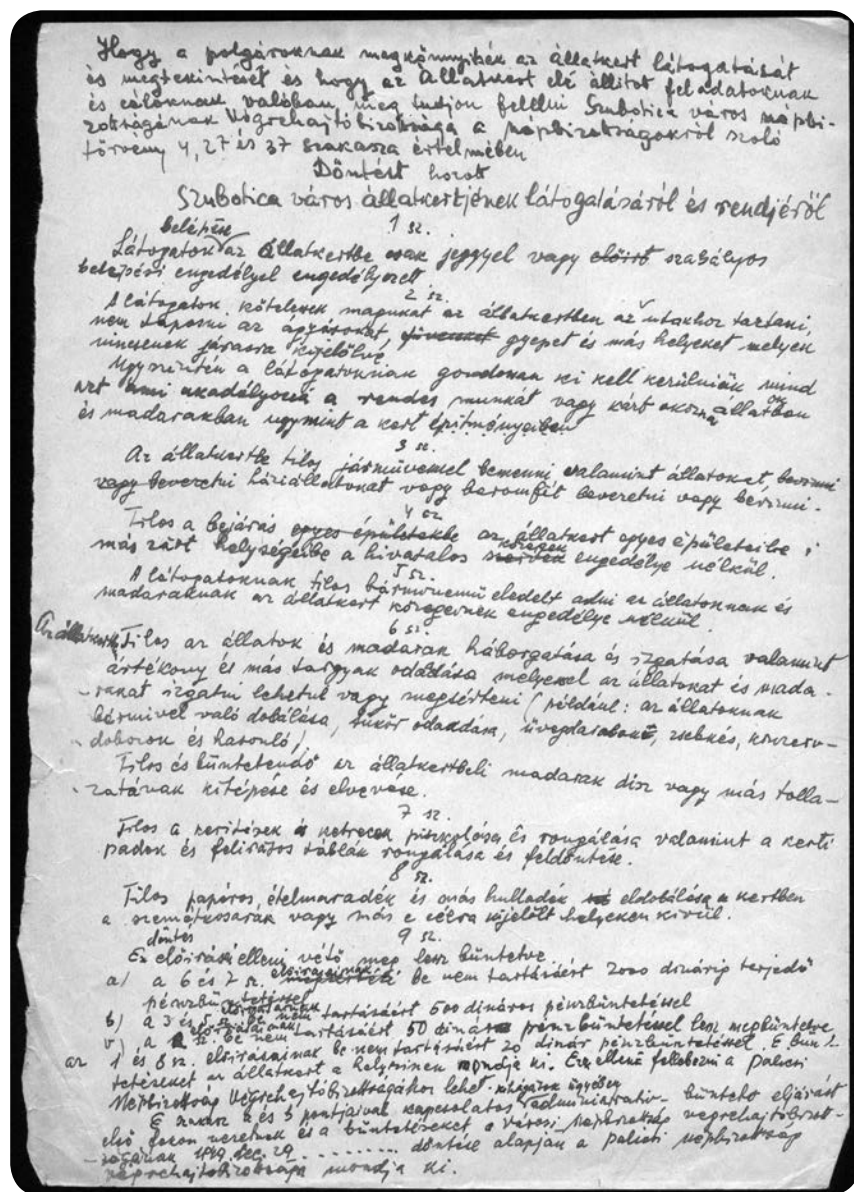
– azok, akik már voltak az állatkertben, pozitív változásokat tapasztaltak (a megkérdezettek 88%-a). Ez viszont nem vonatkozik az állatfajok gyarodására. 38%-uk szerint e tekintetben nincs semmi előrehaladás;

– a látogatók szerint az állatkert legfontosabb küldetése a vadállatok védelme, a biodiverzitás biztosítása, illetve az oktatás;

– az állatfajok számát kellene növelni (a megkérdezettek 44%-a vélekedik így), minden negyedik személy pedig az állattartás körülményeit kifogásolja.

Egykori állatnevek

Gyakori eset, hogy a látogatók az (újszülött) állatok keresztzülei. Ma már az állatkert honlapján internetes szavazás dönti el, mely név nyer. Régen valószínűleg spontán nevezték el őket. Léteznek az állatkertben olyan régi nyilvántartási kartonok, amelyeken szerepel az állatok neve is. A legtöbb esetben ember vagy virágnevet kaptak. Néhány ezek közül: Lela, Ruža, Pasa (oroszlánok), Miško (medve, 1949), Mičo, Milica, Buba (barnamedvék), Júdás, Pista, Cuni, Toni (jak – vad szarvasmarhaféle), Gunú (gnú), Pityu, Laci (rézuszmajom), Mujo, Pista, Jani, Mujo (láma), Samu, Pityu, Bačo, Laci (zebu), Piroška, Beba, Jancsi, Péter (vatusz – szarvasmarhaféle), Juci (róka), Dzseki (csimpánz), Szerafin, Szultán (egypúpú teve), Ciganka, Beba, Samu (törpe zebu), Bimbó, Kicsi, Rozi, Gitano, Petyi, Marko (amerikai bölény), Gagarin (kapucinusmajom), Császár (vaddisznó), Szuzi (fóka), Márta (elefánt). Megjegyezzük, hogy a szó-

10. sz.
E döntés visszahatásáról Szabolcs város közigazgatásának főnöke.
- közigazgatásának keltár-nyomtatása gondoskodik.
E döntés a "Hírkezelő" -ben való megjelenése és Palicsi az állatkert elötti kiterjedéssel napján leg később.

Az állatkert új medve kifutója

ban forgó állatok java része ma már nem él, vagy nem ebben az állatkertben van.

A jövő

A megvalósításra váró tervek közé tartozik a mintegy 70 fajból álló állatállomány megőrzése és gazdagítása (Óvári, 2012). A fás szárú növényfajok száma mintegy 300. A lágyszárú dísnövények száma több ezer, évente kétszer palántálják őket (összel és késő tavasszal). Ezek megóvása is nagy kihívás (tavasszal a talajvíz, nyáron a szárazság jelent gondot). A jövő feladata a jegesmedvék medencéjének felújítása, a vadállatok számára karantén létrehozása, a játszótér korszerűsítése, az állatkert tulajdonában lévő tanya renoválása (pannon házzá alakítása) (Saghmeister, 2012). A zoopedagógiai munka továbbfejlesztése. Szeretnék elérni, hogy a látogatók száma elérje az éves 200 000-et, és haladjon az azt meg.

Az eddigi publikációs lista bővítése is cél. Emellett az állatkert természetvédelemben, fajmegőrzésben és egyéb tudományos területen betöltött szerepét is tovább szeretnék fejleszteni.

Mindezt 26 önfeláldozó ember, éjt nappallá téve érte el. Az intézmény bevételeinek 70%-át maga valósítja meg, a többit a községtől és donátoroktól kapja. Egy bevételi forrás az állatok örökbe adása. Jelképesen bármely állat örökbe fogadható egy bizonyos pénzösszegért.

Az állatkertbe látogatót barátságos, mosolygó arcok várják. Otthon, a számítógép előtt pedig egy igényesen felépített, naprakész honlapon böngészhet az ember.

A 2009-ben megrendezett 60 éves jubileum alkalmából az állatkert eszmei szerzőjét, Marko Bačlijajt fergeteges taps fogadta a Városháza Dísztermében

Végezetül el kell mondani, hogy az állatkert történetéről nagyon kevés adat maradt fenn. Se az állatkertben, se a levéltárban nem lehet terjedelmes dokumentációhoz jutni. Viszont mindkét helyen készségesen segítettek. Ezért köszönet illeti az Állatkert ügyvezető igazgatóját, Saghmaister Heléna kertészmérnököt, Óvári Krisztián biológust, Mirjana Alapović zoopedagógust, Lévai Hajnalka levéltári előadót, Bús Elvirát és a Dinovizijat, aki az állatkert fennállásának 60. évfordulójával kapcsolatos ünnepi akadémiát dokumentálta. ●

Irodalom

Babin R. (1998): Az állatkert a természet oázisa. In.: Palics és környéke, 1998. 1. p. 38-39.

Bačlijaj, M (2009): szóbeli közlés

Bús E. (2012): szóbeli közlés

Czékus G. (2008): Az állatkerti oktatás térhódítása és minőségi változása. In: Czékus G. (szerk.): A tanítóképzés

egykor és ma. A nemzetközi tudományos konferencián elhangzott munkák gyűjteménye. Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, p.139-144.

Czékus G. – Zolnai A. (2004). Lakóhelyem, Szabadka. Grafoprodukt, Szabadka.

Dulić Lj. (2004): Istraživanje stavova posetilaca tokom prvomajskih praznika 2004. godine o dosadašnjem radu i budućim pravcima rada i razvoja ZOO vrta Palić (a Palicsi Állatkert archivumából)

Egyházi I. (1997): Az állatkert szerepe a természet megőrzésében. In: Pinter T. – Illosvay Gy. – Fehér T. (2011): Az állatkertnek van egy fontos feladata... Családi Kör, XII. 18. p.18-19

Inić, K. (2009): szóbeli közlés

Kladek E. (1980): Zelenilo Subotice i Palića. Zavod za urbanizam i geodenziju Subotica

Medaković, K. (1974): Azt állatkert története. In: Nađ E. – Inić Ž. – Kajdoči I. – Ilin L. – Hompot G. – Jovanov Z. – Zombori A. (szerkesztő bizottság): (1974): Zoološki vrt Palić – Állatkert

Mertiny, A. (2001): Állatkertek. Tesloff és Babilon Kiadó, Budapest, p. 48

Mészáros G. (szerk.) (2006): Állatkerti útikalauz – 2006

Óvári Krisztián (2012): szóbeli közlés

Özvegy J. (szerk.) Körlánc Könyvek 5. Pedagógiai lehetőségek az állatkertekben, Zoopedagógia. Körlánc Szegedi Munkacsoportja, p. 20-33.

Petković, T. (2000): A palicsi állatkert bővítése 1951-ben. Palics és Környéke, 2000. 9. p.13.

Saghmeister Heléna (2012): szóbeli közlés

Šinković, M. (2009). szóbeli közlés

Standovár, T. – Primack, R. (2001): A természetvédelmi biológia alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p. 542.

Tonković, I. (szerk.) (1991): Zoopedagógiai priručnik. Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad, Prosvetno-Pedagoški zavod Subotica

Tonković I. – Babin R. – Boroš Dj. – Garovnikov B. – Sagmajster H. – Šinković M. – Šujica M. (2000): ZOO Palić-monografija 1949-1999

www.zoopalic.co.rs

www.zoobudapest.com

Jegyzetek

¹ SzTL F: 68, 1556. omot 4.:

Évi jelentés (K. Medaković, 1949. XII. 24):

- 1949. III. 19., Palics: egy bizottsági összejövetel, amelyen megvitatták az állatkert létrehozásának lehetőségét. A lokáció meghatározása.

- III. 24.: tereprendezés kezdete.

- IV. 28.: elkezdődött az építkezés.

- Az állatállomány gyarapítása: 2 majom, 2 mókus, 2 bizánci kacsa, 8 hullámos papagáj (Zágrábi Állatkertből), 1 szarvas, 1 sas, aranyfácán, 2 bizánci kacsa és az ígéret szerint 10 hullámos papagáj (Belgrádi Állatkert).

Az illetékes vadászegységek engedélyt adtak a vadak begyűjtésére.

Az Écskai Halgazdaság engedélyezte a területen élő vadak, szárnyasok begyűjtését. Az Obedi-lápon szervezett gyűjtés eredménye 83 ritka állat fogságba ejtése.

- a kíváncsi lakosság „nyomására” az illetékesek kiadták a működési engedélyt. Az állatkert 1949. VII. 10-étől látogatható.

- XII. 28. életbe lép az állatkert házirendje

- 1950. V. 31. A Városi Népbizottság 25 942-es határozata alapján megalapítják a Szabadkai Állatkertet Palicson. Ez városi oktatási-kultúr intézmény. A művelődés szempontjából jelentős. Az Állatkerthez tartozik a Vadászmuzeum és a Bácskai Művészeti Galéria is. Alapvető feladata: a széles néprétegek művelődési és tudásszerzési igényeinek kielégítése, szórakozás. Tudományos kutatásokat is végez majd azzal a céllal, hogy vidékünk gazdag élővilágát jobban megismerjük. Mindezt azzal a céllal teszi, hogy gazdaságunk általános feltételeit előre vigye.

² SzTL, F:68 GNO Subotica, XI 1366/1951.

³ SzTL, F:68. 1556. omot 4, 132/11 4.08.2950.

⁴ SzTL, F:68. 1556. omot 4, 267/7.07.1950.

Ürge volt a határban...

A Földünket jelenleg benépesítő növény- és állatfajok száma alig egy százaléka azoknak a fajoknak, melyek azóta éltek, hogy 3,5 milliárd évvel ezelőtt a kék bolygón megjelent az élet. Az ősmaradványok „üzenetei” szerint Földünkön egy-egy emlősfaj mintegy hatszázezer évig van jelen. Kivételek ennél hosszabb ideig is fennmaradtak, míg mások csupán rövid időre jelentek meg az élet színpadán. A fajok kihalása természetes dolog, az evolúció lassú folyamatának része. Előbb-utóbb minden növény- és állatfaj kihal. Ez azt jelenti, hogy az egyedek fajképviselői ága teljesen eltűnik, vagy a helyébe hasonló, de a változó környezethez jobban alkalmazkodó faj lép. A trópusi erdők irtása miatt valószínűleg több ezer növény pusztul majd ki. Ez a nagy veszteség az emberiség számára felbecsülhetetlen, mivel a trópusi erdők számos életmentő gyógyszer adnak. Minden egyes emlősfajjal együtt a bolygó más részein két madárfajt, négy-hat halfajt, hetvenféle növényt és száznolcivan rovarfajt veszítünk el.

Szerbia, azaz Vajdaság kihalt növény- és állatvilágával most nem foglalkozom, célom bemutatni a még élő, de egyre gyorsabban fogyatkozó állatvilág néhány képviselőjét. Sajnos a lista jóval hosszabb, így csak 12 ritka állat múltjába, jelenébe és az esetleges jövőjébe kalauzoló el Önt, kedves Olvasó.

A történelmi források alapján ismert, hogy Szerbia az európai hód (*Castor fiber*) egyik fő előfordulásának a helye volt. Sajnos ez már a múlté. Számos régészeti lelet és toponim (helységnév, régiónév) tanúskodik az európai hód elterjedéséről a mi régióinkban. Számos korábbi kutató, zoológus és utazó már beszámolt e lapát-farkú prémes állatról. Danube már említette a hódokat 1776-ban, amikor Zasavica környékén kutatott.

A XIX. század elején elszórtan még megtalálható volt több család a Duna, Tisza, Temes holtágaiban, valamint a Morava–Duna és Drina–Száva ölelésében. E század végén az állományuk annyira megritkult, hogy csak elvétve lehe-

Kovács Iván: Európai hód (*Castor fiber*)

tett velük találkozni. Magyar zoológusok szerint 1878-ban a hódok Szerbia és a Monarchia határán voltak láthatók. Majd egy XX. századi leírás alapján regisztráltak egy hódot Belgrád közelében, amit sajnos kilőttek. Ennek köszönhetően a hódvárakat hivatalosan is csak a „hód szellemek” járják.

A túlzott és nem felügyelt vadászat miatt e kedves, prémes gátör kipusztult. Elsősorban nem is a bundájáért vadászták, hanem az ivarszervek bőrmirigyeinek megszártott váladéka miatt, amit kasztóreumnak, azaz hódpezsmának neveznek. Már az antik görögök is használták e mirigyeket idegi, pszichikai gondok kezelésére. Ezt az alternatív gyógymódot a XIX. században is alkalmazták. Erős pezsmá illatának köszönhetően csodaszerként alkalmazták a gyógyításban, de még a parfümök készítésében is az egyik fő alapanyag volt. Nem volt olyan udvarhölgy, aki nem használt volna ilyen alapú illatszert. A bunda már csak ráadás volt. A katolikus egyház megengedte húruk fogyasztását böjti időszakban is, mivel „nagyon hasonlít a halra”. Hosszú idő után Szivác (Bácska)

környékén ismét regisztráltak egy hódot 1999-ben. Amint a mondás is tartja: egy fecske nem csinál nyarat – ez még nem jelenti azt, hogy újból megtelepedtek az éles fogú gátörök. Ez az egyed csak délre úszott a Baja környéki családjától. Majd 2004-ben Apatin környékén is láttak egy hódot. Példát véve a szomszédokról (Horvátország, Magyarország és Románia), mi is elszántuk magunkat, hogy megkíséreljük visszatelepíteni e 30 kg-os növényevőt. 2004. április 22-én, a Föld napján Baviából hoztak 30 hódot a Zasavica különleges természeti rezervátumba. Minden egyedet elláttak mikrocsippel, melynek segítségével követni tudják őket.

Szigorú felügyelet mellett megadtuk az esélyt a hód megtelepedésének vizeinkben. Okulva a múltból, sikerült visszatelepíteni e csodálatos állatot. Esélyt adtunk magunknak, hogy majd az unokáink is lássák a hódcsaládok szorgos vízszintszabályozó munkáját.

A Jegricska természetvédelmi övezet otthont ad néhány különleges és ritka állatnak. Itt található néhány vidracsalád is. A nádasok sűrűjében él a barna réthéja

(*Cricus aeruginosus*). Békák, halak, madarak és pockok állnak az étlapján.

Sajnos Jegricska partja közel van a mezőgazdasági földterületekhez, és a kiadós eső után a műtrágya és vegyszerek maradványai könnyen beszívóroghatnak a védett területre. Ezt az egyre terjedő nádas filterként magába szívja, ami még jobban serkenti a nádas burjánzását. Mára annyira szétterjedt a nád, hogy csónakkal szinte lehetetlen kényelmesen evezni. A felelőtlen vízgazdálkodásnak köszönhetően a meder feltöltődött iszappal, és elindult a mocsarasodás folyamata, így lassan megszűnik a vöcsökfélék élőhelye. Ez a szukcessziós folyamat az ember mérsékelt beavatkozása nélkül elkerülhetetlen. Idővel akár ligeterdővé is alakulhat e kis „madárparadicsom”.

Jegricskát sűrűn körülveszi más oldalról a kökény, amelynek tövises, egymásba fonódó ágai védelmet adnak egyes madaraknak, de tamponzónaként is működik, mivel elválasztja a mezőgazdasági területeket a megmaradt „Édentől”. Sajnos hiányoznak a csendes védőzónák, de úgy tűnik, hogy a megmaradt élővilág már alkalmazkodott az emberi tevékenységekhez. A korábbiak vagy elpusztultak,

függőcinegének (*Remiz pendulinus*). Jellegzetes függő fészket fűzek és nyárok pelyhes barkáinak faháncsokkal való összeszővésével készíti. Teljesen zárt fészkeére egy alagútszerű bejárányilást épít. Valamikor a fészket kapcuként használták a faklumpában vagy csizmában, hogy melegebben télen az ember talpát.

Itt fészkel a fattyúserkő (*Chlidonias hybrida*) és a Szerbiában csak itt fészkelő kormos szerkő (*Chlidonias niger*). Mindkét faj a fészket a víz felszínén úszó növényeken építi, gyakran a védett tündérrózsa levelein. A kormos szerkő elfogadja otthonul a nádaszadékokat, valamint a mocsár kisebb száraz részeit is. Jól érzi magát más fajtársai szomszédságában. Zsákmányát közvetlen a víztükör felett keresi, de a rétek felett is vadászik sáskák után. Prédáját a vízből is kiemeli, ilyenkor nagy lendülettel vág a vízbe, és alá is merül részben. Ilyenkor apró halakat, ebihalakat vagy fiatal békákat fog. A telet Nyugat-Afrika partjainál tölti. E ritka madár számára fontos a tiszta vízfelület vadászat szempontjából, de meghálálja a közeli rét „terülj, terülj asztalkáját” is.

A madármegfigyelő toronyból megfigyelhető számos ritka madár, például a selyemgém (*Ardeola ralloides*), amely

nak. Szerencsére nálunk már nem gyűjtik a vízimadarak tojásait fogyasztásra. Az Európában is ritka cigányréce (*Aythya nyroca*) néhány képviselője is itt fészkel. Ázsiában gyakori fajnak számít, kedveli a sztyeppék és félsivatagok tavait. A telet a Nílus-delta lagúnaiban tölti, de akadnak példányok, melyek enyhe idő esetén nálunk is áttelelnék.

Ahhoz, hogy megóvjuk természeti értékeinket, legfontosabb az élőhelyek védelme. Nem elég egy területet védetté nyilvánítani, hanem tudatosan is kell ott gazdálkodni. Vajdaságban a legtöbb természetvédelmi terület szorosan a mezőgazdasági területek határán/szomszédságában van. Ennek következtében számos élőlény az ember szándékos (de sokszor tudatlan) tevékenységének az áldoztatá válik.

A természetvédőknek olykor közbe kell avatkozni, hogy megakadályozzák bizonyos természetes folyamatokat, még ha ez a természet rendjébe való beavatkozásnak tűnik is. Ha például egy tavacszkát tápláló patak folyása megváltozik, mocsarasodás után a kiszáradás következik. A mocsári növények helyét átveszik hamarosan a szárazföldi fűfélék, cserjék és fák. A víziállatokat pedig a nyirkos, majd a száraz helyeket kedvelő élővilág váltja fel. Egy természetvédelmi terület gondozóinak egyik legfontosabb feladata a szakszerű vízgazdálkodás, még ha ezzel beavatkoznak is a dolgok természetes menetébe. Megfelelő gazdálkodással egy ilyen természetvédelmi terület egy vagy több községnek akár anyagi jövedelmet is hozhat természetbarát turisták révén.

Az iráni Ramsarban 1971-ben aláírtak egy egyezményt, mely magában foglalja a Föld vizes-mocsaras területeinek védelmét. Szerbia (azaz Jugoszlávia) 1976-ban írta alá az egyezményt. E szerint az Obediláp, Császártó, Sósokopó és Ludasi-tó az egyezmény fontos területei lettek.

Valaha a mocsaras területek a „betegségek” forrásaként voltak ismeretesek. Ezért a múltban, de még napjainkban is, a mocsaras területek lecsapolása és feltöltése a cél. Ennek köszönhetően megszűnt a malária veszélye, és megnövelték a megművelt földterületek felületét. Amikor Európában 70%-kal csökkentek a mocsaras területek, észrevették, hogy számos gyakori növény és állat egyedszáma is csökkent, sok esetben el is tűnt. A vizes területek egyedi biodiverzitással (fajok sokaságával) és élőhelyek (folyók, tavak, mocsarak, patakok stb.) változatosságával

Kovács Iván: Kormos szerkő (*Chlidonias niger*)

vagy új otthont kerestek maguknak. Az áprilisi nádégetések szintén tetemes károkat okoznak a már fészkeiket elfoglalt madár családoknak. Meg kell tanulnunk együtt élni a természettel! Fel kell ismerni a természeti értékeinket! A Jegricska fölé hajoló öreg fűzek még otthont adnak a

bokrokkal tarkított mocsaras nádasok lakója. A dankasirályt (*Larus ridibundus*) nyári csokoládébarna fejéről könnyű felismerni. Könnyen alkalmazkodó faj. Egyes országokban tojását még ma is étkezési célra gyűjtik. Mivel kolóniákat alkot más madarakkal, így azok is veszélyben van-

különleges otthont adnak számos élőlénynek. A növények gyökereikkel mint biofilter átszűrnek a vizet, és számos nehézfémeket megkötnek. Az ilyen átszűrt víz akár jobb minőségű is lehet. Ezt a bioszűrősmódot számos országban a szennyvíz tisztítására is alkalmazzák.

Egyik ritka és különleges madarunk a kanalasgém (*Platalea leucorodia*). Mint a neve is mutatja, csőre kanálra emlékeztet, mellyel a vízből kikanalazza az apró halakat, gőtéket, békákat és rovarokat. A XIX. században több ezer költő madarat leírtak az utazók Vajdaságban. Mára ez már csak egy régi emlék. A mocsaras területek felszámolásával megnőtték az egyhangú nyárfa „papírerdők”. 1990-ben a kanalasgém majdnem kipusztult.

A mesterséges halastavak számának növekedésével e gém új esélyt kapott a fennmaradásra. Az első kolóniát a gémekek a becsei, majd az écskai halastavaknál hozták létre, Hódegyháza és Kanizsa környékén. Vajdaságban három gémtelepnek a mesterséges halastavak adnak otthont, és egy telep az Obedi-láp természetes vizeiben honosodott meg. Mára a létszámuk 190–200 párra nőtt. A gyűrűzésnek köszönhetően megtudhatjuk, hogy a vajdasági kanalasgémek a Kopácsi réten (Horvátország) és a Fehér-tavon (Szeged) is előfordulnak. Télre Tunéziába, a Földközi-tenger környékére és Kis-Ázsiába vándorolnak, de Spanyolországban is megfigyeltek már Vajdaságban gyűrűzött kanalasgémeket.

Amikor az ismert természetbúvár, Alfred Brehm 1878 tavaszán kutatta a Duna élővilágát Budapesttől Koviljig, minden biztonnal nem ez a táj fogadta. Ekkor még a Duna szabadon kereste útját. Egyes ágai,

Kovacs Ivan: Kanalasgém (*Platalea leucorodia*)

Kovács Iván: Fekete gólya (*Ciconia nigra*)

mint az anyjától elkallódó gyermek, új utat kerestek, vagy idővel a folyam menti mocsaras területek életét szabályozták. Ebben az időben az ember is tudott alkalmazkodni az országokat összekötő folyóhoz. Mára a leigázott folyó pulzusa csak a védett területeken lüktet majdnem úgy, mint régen. A rejtett erejét csak idővel mutatja meg, bizonyítva, hogy azért van leigázva, mert Ő így engedi.

Brehm a Duna apatini szakaszán látott életében először rétisast. A Duna melletti erdők és mocsarak számos növénynek és állatnak adnak otthont. Az önző emberi tevékenységnek köszönhetően mégis sok állat elhagyta e területet. Monostorszeg központjából lehetett hallani a zajongó gémtelepeket 1982-ig, amely akkor Szerbia ötödik legnagyobb madártelepe volt. 2000-ig a telep új és békés otthont keresett magának, mivel a testvérháború idején a Duna partjain tanyát vert a gyűlölet, szomorúság és a félelem. Ez az élővilágra is kihatott. Ma pedig az a cél, hogy a sebeket megfelelően kezeljük, és visszahívjuk az elvándoroltakat. Sajnos nagyon kevesen tértek vissza, mind az állatok, mind az emberek közül. Egy más területen otthonra és biztonságra lettek, majd letették az alapokat egy új kezdetre.

Ennek ellenére az élet utat tör magának. Továbbra is az erdők felett köröz néhány példánya a rétisasnak. Kisebbségi telep alkottak a gémekek. Legalább 12 faj vadréce képviselteti magát. Télen akár 60 000 madárnak ad otthont a különleges természetvédelmi rezervátum. Itt található kb. 1600 szarvas is, amelyek a Duna

menti erdők nélkülözhetetlen lakói, valamint közel ezer vaddisznó túrja a földet néhány szafos falat reményében. Az erdő sűrűjében rejtőzködik a vadmacska is. A fekete gólya (*Ciconia nigra*) pedig újból bizalmat érzett az ottmaradásra. Rendszerint az erdő legkevesebb háborgatott részét választja. A telet Afrikában vagy Indiában tölti. Vonulása idején nem csatlakozik a fehér gólyákhoz. Gyakran a fészket más ragadozómadarak fészkeire építi. Tápláléka inkább halakból áll, de megeszi a gőtéket és a békákat is. Nedves réteken sáskákat, pockokat, de madárfiókákat is zsákmányol. Az embert kerüli, még mindig óvatos. A Kaukázusban pedig a fekete gólya akár a lakott falvakban is költ, látogatja a földművesek földjeit. Bízunk benne, hogy valamikor elnyerjük bizalmát, mint a fehér gólyának (akiről szintén hajlamosak vagyunk megfeledkezni). A fehér gólya (*Ciconia ciconia*) többnyire öreg fákon, háztetőkön, kéményeken, ma már főként villanyoszlopokon fészkel. Vajdasági falvak „babahozó madara”. A mocsaras területek feltöltésével és a víz lecsapolásával állományuk fogyatkozik.

A természet megőrzése a mai ember egyik kiemelkedő feladata lett. Fontos felismernünk a lehetőségeket és a megoldásokat. A mai világ gyorsabban változik. Ha valamit szeretnénk elérni, nem szabad a múltban ragadni, sem pedig a jövőben élni! Mi a jelen időben élünk, és sorsunk csak attól függ, hogy mely irányba fordulunk. A döntés a kezünkben van.

A tűzok (*Otis tarda*) a nyílt sztyeppék madara, melynek gyorsan csökken a lét-

száma. Macedóniában, Görögországban, Albániában a második világháború előtt kipusztult. Kihalt Svájcban a XVI., majd a XVIII. században Finnországban és Svédországban, a XIX. században Angliában és Dániában, végül pedig a XX. században eltűnt Franciaország, Görögország és Albánia madárvilágából.

A hímek magassága akár 1 méter is lehet, a súlyuk 10–12 kg. A kakas fején, az alsó csőrakáva tövétől, díszollakból álló bajusz nyúlik hátra. A tojók jóval kisebbek. A dürgő tűzokkakasok jellegzetes táncukkal és nászruhájukkal vonzzák a tojók figyelmét. Mindenevők, apró rovarokat, kételtűeket, rágcsálókat és növényeket fogyasztanak.

Szerbiában a tűzok Észak-Bánátban Homokrév (Mokrin), Hódegyháza (Jazovo), Szaján és Tiszahegyes (Idjos) között fordul elő. A nyolcvanas évek végén mindössze 26 egyed élt, majd 2000–2001-ben már 36 példányt számoltak. Az élőhelyük területének csökkenése, a rovarölő szerek alkalmazása, valamint a rétek elgyomosodása okozza a legnagyobb gondot, hiszen már nem „divat” szarvasmarhákat és birkákat legeltetni, melyek megfelelő életteret biztosítottak a tűzoknak. Alacsony fűben a fészken ülve is végigszemlélheti a tájat a tojó. E madár így a búzatáblákat és a lucernást vette igénybe, ahol a mezőgazdasági gépek is gyérítették amúgy is törékeny állományát. Sajnos ez még mindig gondot okoz a környékbeli földműveseknek. 1997-ben különleges természeti rezervátummá nyilvánították, a nagy tűzok legelői néven ismeretes. A szakemberek szerint a bánáti tűzok legelői 980 hektáros területe elegendő életteret és ételmet nyújt 50–60 tűzoknak. 2003-ban 14 egyedet számoltak, ami már elegendő volt, hogy meghúzzák a vészharangot. Mára a helyi vadászok és civil szervezetek foglalkoznak a tűzok élőhelyének megóvásával. A szabadkai Riparia Természetbarátok Egyesülete különös figyelmet fordított a madár megmentésére, valamint Grabovac Dávid a Rufford Small Grants Foundation For Nature Conservation megnyert pályázat kereteiben követi a bánáti tűzok életét és védelmét. Elmondása szerint idén 10 egyedet számláltak meg. Megfigyeltek egy dürgő tűzokkakast, két nem ivarérett kakast és hét tojót, valamint idén volt egy sikeres költés is. A tűzok általában 1–2(3) tojást rak, de a legtöbb esetben egy éli meg a repülési időszakot. A legnagyobb természetes ellenségeik a rókák és a borzok, melyek könnyen zsákmá-

nyul ejtik a fiókákat. Állományuk már a minimális fenntartó szint alá esett. Bízunk benne, hogy mégis sikerül megmenteni e csodálatos madarat. Legfontosabb, hogy a környékbeli lakosok is felfogják a madár létének a fontosságát. Akár turisztikai látnivalók lehetnének, mint a kikindai erdei fülesbaglyok. Számos turista és ornitológus hajlandó több ezer kilométert megtenni azért, hogy megfigyelhessék a védett madarak természetes populációit.

Vajdasági ember számára talán felfoghatatlan, hogy miért kell megvédeni az élőhelyeket, ha „nagyobb bajok is léteznek”. A politikai és gazdasági változások élő homokjába elmerülő ember érthető módon másra nem is tud gondolni. De azért vegyük figyelembe, hogy a természet védelme arányos egy ország morális, erkölcsi nagyságával és toleranciájával. Mindez építőleg hat énünk fejlődésére. Egy „egészséges” ország zökkenőmentesen építi gazdaságát, és egy ország akkor gazdag, amikor a színházak nem tartanak nyári szünetet.

Valaha a parlagi sas (*Aquila heliaca*) a szerb kultúrában szent madárként volt tisztelve. Talán azért, mert röptében a széttárt szárnyával keresztre emlékeztet. Szerbül a parlagi sast „keresztessasnak”, azaz orao krstašnak nevezik. E madár viselkedése és repülése alapján jóslták meg az évi gabonatermést. Az ég és az ország védelmezője volt, a szerb címerben kétfejű sasként ábrázolják. Mára a kipusztulás peremére került, valódi természeti ritkaságnak számít.

Branislav Grubić biológus több mint 30 éve tanulmányozza e fenséges madarat. Dokumentumfilmjében bemutatta az egyetlen vajdasági parlagi saspár életét és sorsát, mely a Fruška gorán fészkel. Kihálásának okozója kizárólag az ember. Szerbiában még egy pár fészkel, a régióban 60 párról tudnak, Európában a becsült állományuk 320–570 pár.

Amíg az amerikaiak a fehérfejű rétisas megmentésére tetemes összegeket áldoznak, hogy nemzeti madaruk továbbra is uralja az amerikai eget, addig Szerbia nemzeti madaráért néhány elszánt termé-

Kovács Iván: Parlagi sas (*Aquila heliaca*)

szetbarát, adományokból és pályázatokon nyert pár garasból, szélmalomharcot vív Don Quijote módra.

Egy hiedelem szerint a sas él legtovább a madárvilágban. Amikor úgy érzi, hogy már megöregedett és közel a vég, a világ végére elrepül és megfürdik a tóban, mely megfiatalítja. Vajon a parlagi sasaink ismerik az utat e tóhoz? Vagy anynyira megijedtek az emberektől, hogy az erdők védelmet nyújtó lombjait nem merik elhagyni, és inkább feláldozzák magukat?

Egykor az ürge (*Citellus citellus*) a legelő, kaszáló és töltések élő része volt, mára pedig a Vörös könyvben sorakozik a többi ritka állatnévvel együtt. Korábban a Kárpát-medencében több százazres állományokról számoltak be. Ez a populáció 5–6000-es létszáma csökkent. A fű fontos tápláléka, de csak olyan helyen képes megélni, ahol felágaskodva tudja szemlélni a környezetét.

Az ürge a földalatti járatrendszerében érzi magát biztonságban, ahol a kemény telet is átálussza. Az ürgeöntés egykor kedvelt foglalatosság volt. A sanyarú sorsú embereknek akár húsforrása is volt ez a kis prémes. Petőfi Sándor Arany Lacinak című verse is beszámol az ürgeöntésről.

Az ürgeállomány megtartása különösen fontos, mivel ez a rágcsáló több veszélyeztetett ragadozómadár fontos tápláléka (parlagi sas, kerecsensólyom). Vajdaság területén több helyen megpróbálkoztak sikeres visszatelepítésével, így például a Fruška gora déli lejtőjén több alkalommal is megtisztították a legelőket idegen növényektől és más bokroktól és fáktól. Ezt a tevékenységet valamikor a szarvasmarhák végezték, de mivel már nem legeltetnek, számos önkéntes vállalta a feladatot, hogy megmentse az ürgek természetes élőhelyét. Sajnos csak néhány ürgecsalád él

a hegyoldalon, de a sikeres akciónak köszönhetően esélyt kaptak a gyarapodásra és a fennmaradásra.

Az ürgék gyarapodása lényegesen befolyásolná a parlagi sas jövőjét is. A tápláléklánc minden tagja fontos, hogy megmaradjon. Abban az esetben, ha kihullana bármely karika, magával hozna még váratlan károkat is. Ahol bőséges a táplálék, ott kisebb terület is elegendő ételmet biztosít a madarak, rágcsálók és utódjaik számára. Ebben az esetben az élelem mennyisége befolyásolja az adott területen élő ragadozómadarak számát.

Minden élőlénynek megvan a maga helye és szerepe a természetben, még akkor is, ha azt emberi mértékkel „haszontalan” vagy „kártékony” állatnak tekintjük. Sajnos ezek a bélyegek gazdasági okok miatt keletkeztek, mivel önző módon kizajátítottuk magunknak a Földet és sok esetben nem tudunk (akarunk) élni más élőlényekkel és fajtáinkkal.

Kovács Iván: Farkas (*Canis lupus*)

Vajdaságban a farkasnak (*Canis lupus*) a Deliblati-homokpuszta peremén elterülő erdő ad otthont, sok vajdasági szinte nem is tud róluk. A farkasok életét szigorú hierarchia, azaz ranglétra szabályozza. A falkát a domináns hím és a domináns nőstény vezeti. A párosodás csak nekik engedett, valamint az utódjaikról az egész falka gondoskodik. Abban az esetben, amikor a vezérhím párosodik egy alárendelt nősténnyel, az ő utódainak kevés az esélye felnőni, mivel a domináns nőstény agresszívan viszonyul hozzájuk. Védekezés esetén a falka nem tördök más nőstény kölykeivel.

A huszadi század elejéig a farkast üldözték, mivel kártékony vadnak vél-

ték, a rókával együtt. A XIX. században a vadászok egyik kötelezettsége a farkasvadászat volt. Amikor 1912 táján bevezették a kártékony vadak vegyszeres irtását (sztrichnin), a farkasok majdnem kipusztultak. Ma a bánáti farkas családja kb. 40 tagot számlál.

Itt van Szerbia legnagyobb ragadozó madár etetője is, 120x60 méter, ahol szeptembertől márciusig ételmet biztosítanak. Céljuk visszahonosítani a hollót, a rétsast és még számos ritka és védett madarat.

Az invazív növények kordában tartásával a sztyeppék és a majdnem kipusztult növények ismét visszavették az őket megillető helyet, mint például a bánáti bazsarózsa. Sikeresen visszatelepítették az ürgét is, mely fontos szerepet tölt be a táplálékláncban. Főleg a nagyobb ragadozó madarak fontos táplálékként szolgálnak.

A hagyományos legeltetési állattartásmód bevezetésével az idegen „gyomnövények” kordában lennének tartva, valamint a rágcsálók is kedvezőbb élettérhez juthatnának. Deliblati mozaikos pusztái kedvező feltételeket nyújtanak az ökoturizmus fejlődésének. Az amúgy is vékony pénztárcájú vajdaságiaknak itt az esély, hogy felismerjék saját természeti értékeiket. Aktív turistaként sokat tanulhatunk, és többet tehetünk környezetünkért. Megfelelő vezetővel a farkasok és a ragadozó madarak megfigyelése semmivel sem kevesebb élménnyel jár, mint egy turisztikai iroda drága ajánlata, az oroszlánok megfigyelése.

A világ mintegy 3000 kételtű faja közül Szerbiában kb. 15 őshonos. Számunkra a békák a legismertebbek. Vízparton sétálva találkozhatunk a „brekekék” számos képviselőjével, melyeket már nehezebben különböztetünk meg egymástól. A békák szimfonikus karában jelentős helyet foglal el a kecskebéka, kacagó béka, mocsári béka. A nád sűrűjében baritonként a nádi varangy, valamint a nádon és a víz fölé hajló, haját mosó füzek tenorként a zöld levelibéka foglalja el a helyét. Az esti szerenádhoz a kanárítorkú zöld varangy és a mély hangú barna varangy is csatlakozik. Pocsolyák és mocsarak lábmeleg vizében pedig a vöröshasú unka ad szerenádot. Az erdők nyirkos mocsara az erdei békák alkotta kamarazenekar fellépésének ad lehetőséget, a nyirkos rétek meg a gyepi békáknak. A dajkabéka pedig a titokzatos és különleges életmódjával (a petéit ma-

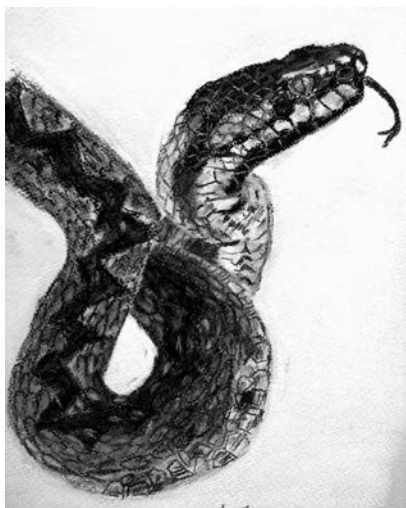
gával cipeli) a vajdasági békavilág egyedi képviselője.

A kételtűek családjába tartoznak a „vízi gyíkok”, azaz a gőté is. Őket már az ügyesebb megfigyelő is láthatja. Párzás idején a hímek nászruhába öltözve védik kicsiny területüket más betolakodó hímtől. Mégis egyik ritka és küllemében csodálatos kételtűnk a foltos szalamandra (*Salamandra atra*). A testvérrokona, a fekete szalamandra a szerbiai Vörös könyv kiemelt képviselője, mely Közép- és Dél-Szerbiában fordul elő. Vajdaságban a foltos szalamandrának a Fruška gora és a Verseci-hegyek hűvös, nyirkos erdeinek talaja ad otthont, ahol több patak található, azaz kisebb kiöblösödések, itt lassabban csörgedezik tovább a víz. Ezekben élnek az ivadékok, melyek apró rovarokkal táplálkoznak. Versecen a természetbarátok már korábban több kis mesterséges tavacskát alkottak, hogy segítsék a kételtűek szaporodását. Az elmúlt évek csapadékszegény időszakai lényegesen befolyásolták az állományukat. Mivel a populációjuk csökkenőben van, az embernek kötelessége segíteni rajtuk, ha azt akarjuk, hogy továbbra is gazdagítsák a vajdasági élővilágot.

A 20 cm-es, rejtett életmódot élő szalamandrák fekete-sárga mintás bőre figyelmeztetésként szolgál, mivel a bőrében levő mirigyek kellemetlen szagú, csípős, mérgező váladékot termelnek, ami, ha az ember szemébe jut, égő fájdalmat és kötőhártya-gyulladást okozhat. Ha pedig a sétáló kutyája lenyel egy ilyen állatot, az elpusztul.

A foltos szalamandra korábban a kuruzslók és varázslók kellékei közé tartozott, földöntúli erővel ruházták fel őket. Számos helyen olyan hit járta, hogy ha a tűzbe dobják, a tűz is elalszik. Ha pedig valaki iszik a patakából és lenyel egy szalamandraivadékat, az tovább fejlődik a gyomorban.

A párzásuk igen látványos. Rendszerint áprilisban a vizesgödrök, patakok partján a hím a nőstény alá bújik, majd azt bevonszolja a vízbe és a kloákáját a párjához illeszti. A hím által termelt csírasejtek egy tokban vannak és a nőstény kloákájába magába szippantja azt. Egy része az ivarsejteknek elvégzi a megtermékenyítést, míg a felesleg „zacskóban” tárolódik, ahol több hónapon keresztül is megőrzi termékenyítő-képességét. A peték az anyában fejlőd-

Kovács Iván: Keresztes vipera (*Vipera berus*)

nék, majd lágy burokban a lárvák júniusban „megszületnek”. A nőstény mindig a vízbe rakja le lárváit. A lárvák három hónap múlva tüdővel lélegeznek, és elhagyhatják a bölcsőként szolgáló vizet.

A foltos szalamandra körül számos babona és szokás maradt fenn, ami gazdagította a népi hagyományokat és hiedelmeket. Mint korábban, ma is titokzatos állatnak ismerik, ezért a megfigyeltetésének a következménye, hanem az élőhely csökkenésének. Sajnos számos vajdasági természetvédelmi terület, rezervátum falai szomszédosak a mezőgazdasági területekkel, és nem léteznek védelmi övek a „civilizáció” és a vadon között. Meg kell tanulnunk élni más élőlényekkel is, akár milyen „csúnyák” is számunkra. Amikor megismerjük őket, a bizzar külső mögött akár egy kedves és érdekes lényt találhatunk, mely fontos szerepet tölt be a „földi paradicsomban”.

A hüllők fontos ökológiai szerepet játszanak a természetben, számos rágcsáló kitaró pusztítói. Ismeretes, hogy testhőmérsékletük a környezet hőmérsékletétől függ, aktivitásuk pedig az előbbitől. A létüket több tényező befolyásolja. Elsősorban az élőhelyük módosítása (vizek lecsapolása, ellenőrizetlen fakitermelés, rétek felszántása stb.) veszélyezteti e titokzatos lények létét. Az utak és épületek építése, közlekedési zajok, azaz minden, ami az „értelmes ember” fejlődésével jár. Ez annyira nem is lenne gond, hiszen számos technikailag fejlett országban az emberek megtanultak élni a természettel. A hüllők legnagyobb ellenségét mégis az emberi tévhitek, babonák és hiedelmek képezik. Ez az ősi berögződés

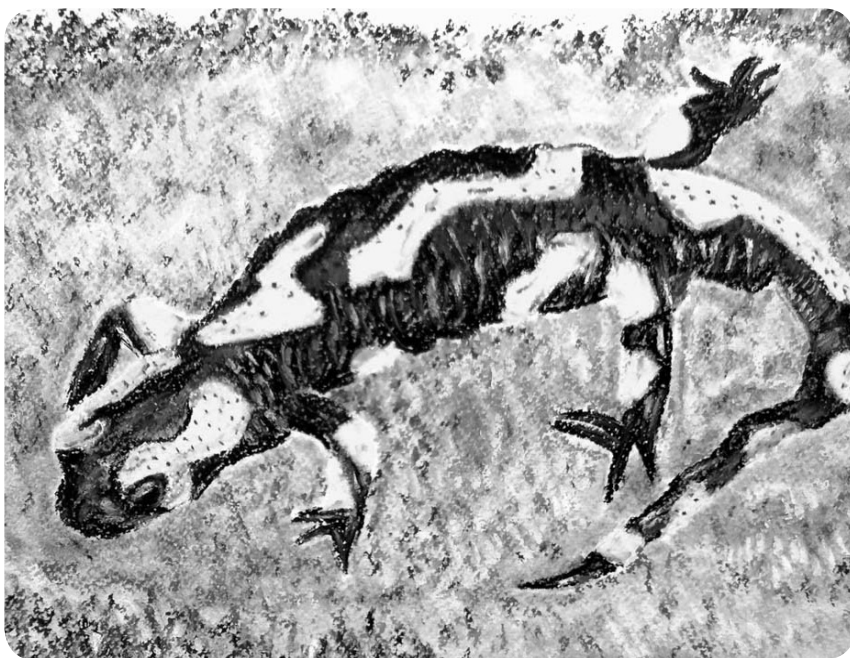
Vajdaságban sem múlt el a mai napig, és ennek köszönhetően számos kígyó leli halálát. Ez a mi „hagyatékunk”, azaz kultúránk. A keresztény hit szerint a Gonosz kígyó alakban rászedte Évát, hogy Ádámmal egyenek a tudás fájáról. A következmények már mindenki számára ismeretesek. Egyes kígyók harapása mérgező, ami még rásegít az üldözésükre. Valójában ezzel a jelenséggel találkozhatunk szinte minden országban. Talán kivételt képez Dél-Amerika, ahol a kígyó nagy tiszteletnek örvend, abban hisznek egyes lakosok, hogy az élet az anakonda által keltett vibrációból alakult ki, amikor az Amazonas folyón úszott. Abban az esetben, amikor egy-egy embert lenyel az anakonda, tudomásul veszik, hiszen ő teremtette az életet, és neki van joga el is venni.

Sokak szerencséjére nálunk anakondát és más óriáskígyót csak az állatkertekben és egyes állattartóknál láthatunk. A vajdasági turista folyók és tavak mentén találkozhat a vízisiklóval (*Natrix natrix*), a kockás siklóval (*Natrix tessellata*) és a mocsári teknőssel (*Emys orbicularis*). Ezek az állatok, ha csak tehetik, elkerülik az ember társaságát. Mérgező kígyókra Bánátban, a Verseci-hegyen bukkanhatunk, ahol az utak mentén sütkéreznek a reggeli napfényben, vagy a felmelegedett kövek alatt lapítanak és várják az éjszakát. A legjobb, amit tehetünk, akármilyen kígyóval való találkozás alkalmával, hogy elkerüljük. Ösztönös megölésük és befogásuk nem ajánlott, már csak azért sem, mivel ritka és védett állatokról van szó.

Mivel hajlamosak vagyunk tartózkodni az ismeretlentől, így nyerünk betekintést a „félelmetes” vajdasági mérgező kígyók világába.

A homoki vipera (szerbül: poskok) (*Vipera ammodytes*) elterjedési területe Dél-, Közép-Szerbia, valamint Belgrád környéke, habár az itteni jelenléte még megkérdőjelezett. Megeshet, hogy egy-egy példány elköborol Vajdaságba is. Kedveli a köves, füves, bokros területeket. A viperákra jellemző háromszög alakú fej végén, az orrán kisebb szarvacska látható. A hímek általában szürkésesek, sötét cikk-cakk mintával a hátukon. A nőstények barnás-téglavörös színűek. Az étrendjébe gyíkok, rágcsálók és kisebb madarak tartoznak. Amikor az ember sarokba szorítja, akár 30 cm-re is előreveti a fejét, és védekezésképp akár meg is marhat 1 cm-es méregfogával. Mivel ennek a kígyónak a mérge a legerősebb, fontos a gyors orvosi intézkedés. Érdekes jelenség a viperánál, hogy augusztusban élő utódokat szül.

Keresztes vipera (szerbül: šarka) (*Vipera berus*) a legerjedtebb szárazföldi kígyó a világon. Ennek ellenére nálunk egyre ritkább. Helyét az egyre jobban alkalmazkodó homoki vipera veszi át. A keresztes vipera hasonló mintázatú, mint rokona, de ritkán nő meg 70 cm-nél nagyobbra, a hímek hasa fekete mintázatú. Étrendje igen változatos: tücskök, szöcskék, egerek, vakondok, gyíkok, békák, csigák, góték stb. Csak akkor támad, ami-

Kovács Iván: Foltos szalamandra (*Salamandra atra*)

kor éhes, vagy ha veszélyben érzi magát. Amúgy könnyen szelídíthető, terráriumban akár kézből is elfogadja az élelmet, és az óvatos bánásmódot is elviseli. (Minden védett állat kizárólag hatósági engedéllyel tartható.)

Mit tegyünk, ha mégis megmar a vipera? Mérges kígyó harapása esetén legjobb antiszérumot kapni néhány órán belül. Amikor a harapás után a megmart bőrfelület megdagad, az biztos jele, hogy a mérge a szervezetben van. A megmart sebet nem érdemes felválni, sem pedig kiszívni a mérget, mivel ezzel nem segítünk magunkon. Sőt a mérge kiszívása esetén akár a megsértett ínyen keresztül fel is szívódhat a mérge. Felnőtt, egészséges embert a vipera mérge kb. 24 óra múlva öl meg. Leginkább a kíváncsi gyermekek és az idősek vannak kitéve mérgezési halál veszélyének.

A Verseci-hegy otthont adnak a ritka kígyászölyvnek (*Circaetus gallicus*) (2-3 párnak), melynek, mint a neve is mutatja, egyik specialitása az étrendjében a siklók és kígyók, de a békát sem kerüli el. Röpte erőteljes, egyenesen kifeszített szárnyon kering a magasban. Zsákmánya felett gyakran szítál lefogott lábbal. A Delibláti-homokpuszta erdőszegélye pedig 4–5 pár kígyászölyvnek ad otthont. Ez a ragadozó madár kordában tartja a hüllők és kételtűek állományát. Ezt az egyensúlyt nem érdemes megbontani, mivel annak a következménye bizonyos fajok túlszaporodása lesz, amit az adott szűk természetvédelmi terület nem tud eltartani.

A bogarak számítanak a fajban leggazdagabb rendszertani egységnek az állatvilágban. Az óriási fajgazdagság egyben látványos formagazdagságot is jelent, mivel bolygónkon a legváltozatosabb helyen képesek megélni, és az élethelyükhöz életmódjukban és testfelépítésükben egyaránt alkalmazkodnak. A fajszámuk mai becslések szerint meghaladja az egymilliót, azaz több mint az összes egysejtűé, növényé és más állaté együttvéve.

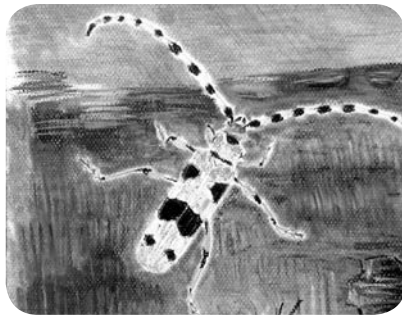
Egyes rovarok tetemes károkat tudnak okozni, mint a sáskajárás esetében. Alig egy nap alatt országnyi területen képes lerágni a növényzetet, így éhhalálra ítélve a legelőtől megfosztott állatokat. Mások halállal végződő betegségekkel fertőzik meg az embert. Ám valójában a rovarok többsége ártalmatlan, sőt vannak virágpórátívók, melyek tevékenysége nélkül nem teremne gyümölcs. Sajnos

ezt megtapasztalták Kína egyes tartományaiban, ahol az emberi beavatkozásnak köszönhetően nem élnek virágmegporzó rovarfajok. Az emberek pihe-puha madártollakkal porozzák be a gyümölcsfák virágait. Gondolom, hogy hasonló sorsra nem szeretnénk jutni, ezért legjobb, ha megismerjük a rovarokat, és megtanulunk velük élni.

A jelenkor emberének legfontosabb feladata az élettársulások megőrzése. Fel kell ismerni, hogy minden élőlény fontos! A rovarok megismerésével akár jó társakra is bukkanhatunk, ahol a közös együttműködéssel mindenki jól járhat. Példaként megemlíteném a lucernamegporzó vadméhek (lucerna-méh, lucerna-bányásméh) fontosságát. Megfigyelték, hogy hektáronként 1 perc alatt a lucerna-méh 10878, a lucerna-földiméh 7332, és a lucerna-bányásméh 3400 lucernavirágot nyitnak fel, azaz ennyit meg is poroznak, ami a lucernamag kifejlődését teszi lehetővé. Ezeket az ingyenmunkásokat jobban meg kell becsülni, ha nem szeretnénk átvenni az ő munkájukat.

Egyik repülő rovarékszerünk a havasi cincér (*Rosalia alpina*), melynek fekete testét sűrű, testhez simuló kékes-hamuszürke szőrzet fedi. Hosszú fekete-világoskék csápjaival eleganciában egy jó megjelenésű nemessel vetekszik. Európában egyre ritkább, védett bogár, Szerbiában pedig valódi ritkaság. Vajdaságban kisebb állománya megtalálható a Fruška gora bükkös erdejében.

A vajdasági rovarvilág királya pedig a szarvasbogár (*Lucanus cervus*), mely akár 10 cm-es is lehet, a hím agancs-szerűen megnyúlt rágóival együtt. Tölgyesek és bükkösök lakója, ecetszerű alsó szájszervével nyalogatja fel a tölgyfák nedveit. A nőstényért folyó harc látványos, olyan, mintha két szarvas megmértené az erejét egymással. Védett faj! Sajnos egyes horgászok a lárvákat felhasználják csaliként harcsahorgászat

Kovács Iván: Havasi cincér (*Rosalia alpina*)

alkalmával. Ahhoz, hogy egy lárvából kifejllett bogár legyen, eltelhet akár 8 év is.

Az élőlények megóvása mellett két érv szól. Az egyik az, hogy mi vagyunk a Föld „legerősebb” élőlénye, így miénk a felelősség, és gondot kell viselnünk a bolygónk vadon élő teremtményeiről és érintetlen területeiről. Ha nem másért, hát azért, mert mi, emberek vagyunk a természetet fenyegető veszélyének a fő forrása. Mint „értelmes ember” rendelkezünk a veszélyeztetett természeti értékek megőrzéséhez szükséges szaktudással, technológiával és lehetőségekkel. Erre a célra rengeteg időt, munkát és pénzt kell áldozni. A másik érv pedig: a saját érdekünk miatt kell gondoskodnunk a Földről, mivel a mi túlélésünk is ezen múlik. Ha nem törődünk a környezetünkkel, akkor a bolygó többi lakójával együtt mi is kárát látjuk. ●

Irodalom

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. 52. Szabadka, 2010/1.

Bellmann, Heiko: Milyen rovar ez? Sziget. Budapest, 2012.

Benke Zoltán: Magyarország kígyói. Kedvenceink. „Az üldözött őslakosok”. Alexandra. Pécs, ISBN 9633679273.

Bramwell, Martyn: Az állatok környezete. Az állatvilág enciklopédiája. Helikon. Budapest, 1995.

Elővilág. 4. Kossuth Kiadó, Budapest. ISSN 1586-9717

Гура, Александар: Символика животиња у словенској народној традицији. Београд, 2005.

Ђурђић, Срећко Б. (уредник): Диверзитет тврдокрилаца Националног парка „Фрушка гора” први део. Нови Сад, 2008.

Haraszthy László (szerkesztő): Magyarország fészkelő madarai. Natura. Budapest, 1984.

Móczár László: Rovarkalauz. Gondolat. Budapest, 1990.

Pet planet. Naučno-popularni časopis posvećen ljubiteljima prirode. Br. 2, Beograd, 2004.

Pet planet. Naučno-popularni časopis posvećen ljubiteljima prirode. Br. 6, Beograd, 2004.

Pet planet. Naučno-popularni časopis posvećen ljubiteljima prirode. Br. 9, Beograd, 2005.

Pet planet. Naučno-popularni časopis posvećen ljubiteljima prirode. Br. 14, Beograd, 2005.

Peterson, R. T. –Mountfort, G. – Hollom, P. A. D.: Európa madarai. Gondolat. Budapest, 1972.

Sauer, Frieder: Vízimadarak. Magyar könyvklub. Budapest, 1996.

Trag. Lovački magazin. Broj 32., 35., 36. 39. Novi Sad, 2002-2004.

Szabadkai régi vadászatok (4.)

Vadászegyesületek a 20. század első felében

A Nimród és a Diana egyesülése (1903/1904)

A vadászterületek előirányzott hat éves bérleti idejének leteltét követően 1903-ban a két szabadkai vadászegyesület, a Nimród és a Diana egyesült. Nem mellékes annak említése, hogy ez már az új polgármester, Bíró Károly regnálása idején történik, akit 1902-ben választottak meg a tisztségre. A két vadászegyesület első közös összejövetelét 1903. szeptember 2-án tartották.¹ A gyűlésen a Nimród képviselői, Varga Károly és dr. Manojlovics Vladislav, továbbá a Diana képviselőiben megjelent urak, Szalay Mátyás, Csajkás Kálmán és Ohrman Kálmán a következő javaslatokat fogadták el: az egyesült vadásztársaság neve Nimród, minden tagnak 60 koronát kell a tartalékalapba tennie, a tagdíj 50 korona, a belépési díj 100 korona. Az elnököt a Nimród javasolja, az alelnököt a Diana, míg a többi tisztségviselőt szabadon választják, az új tagság kezdete 1903. szeptember 20-a, a teljes egyesülés dátuma pedig 1904. január 1-je lesz.

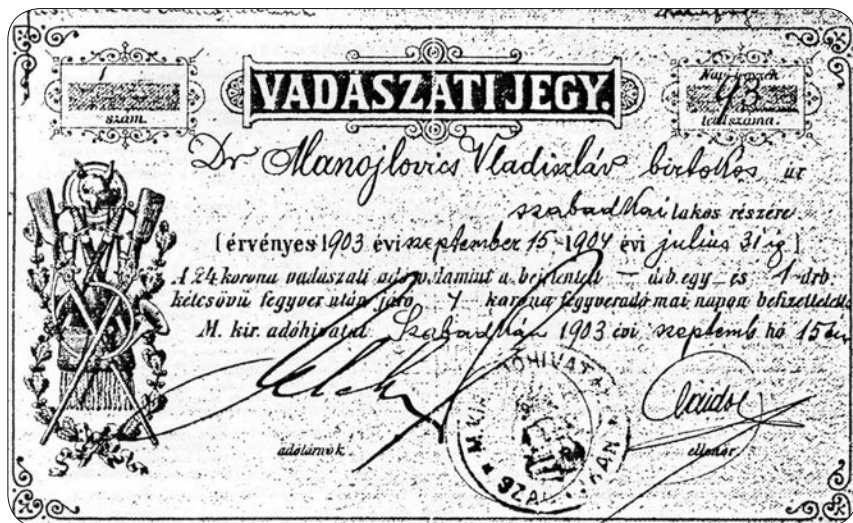
A megállapodás értelmében szeptember 26-án újabb ülést tartottak, amelyen megválasztották az elnökséget: Varga Károly lett az elnök, az alelnök Szalay Mátyás, vadászmenterekké választották Nabodski Manót és Kallivóda Andort, Schwarz Péter

lett a jegyző, Csajkás Kálmán a pénztáros, dr. Manojlovics Vladislav pedig az ügyvéd, illetve jogász, vagy titkár. Képviselők: dr. Bíró Károly, ifjabb Vojnich István, Farkas Zsigmond, Bezerédi István, Scossa Zoltán, Ohrman Kálmán, dr. Lazar Lipozenčić, Boholyi Imre, Sztojkovics Dusan, dr. Petar Radić, Olchváry Ödön és Magyar Jenő. Rendes tagok voltak még: Farkas József, Lichtneckert András, Vojnich Máté, Milan Milosavljevic, Farkas János, Vermes Nándor, ifjabb Vojnich Sándor, Milassin Andor, Gabri Károly, dr. Reisner Lajos, dr. Demidor Imre, dr. Sántha György, idősebb Bajsai Vojnich Sándor, Szalóczky Sándor, Kiss Aladár, Vécsei Samu, ifjabb Frankl István, Jandek Ferenc, Piukovics József, ifjabb Hoffmann József, Gaál Ferenc, dr. Regényi Gábor, Somogyi István, Gráber Ede, Silberleutner Ferenc, Korek Antal, Gyelmis Gerő, Tóth Gyula, dr. Vojnich Gyula, Kovács János, Lang Simon, Tomcsányi József, Trummer Antal, Berkes Antal, Manojlovics Dusan és Somogyi János.

Az újabb bérleti ciklusnál váratlanul, „a pénz kellemetlen kapacitása folytán” veszélybe kerültek a Nimród régi területei. Bizottsági üléseket tartottak, amelyeken felkínálták a régi bérlőknek a šebešići és kelebiai területeket, hogy az árverésen ne az egyesület elleni fellépéssel kellemetlen-

kedjenek. Ugyanakkor meghatározták a bérletbe vételre ajánlott területeket. A vadászterületek árverését december 13-án tartották. A teremben igencsak felforrósodott a hangulat, az aspiránsok szembe kerültek egymással. Bár bizonyos területeket megszereztek, azokért nagy összegeket kellett fizetni. Így a Ždralo 510 koronába került, a Tölgyes 510-be, a Kőrös 910, a Ludasi-tó 410, Radanovác pedig 1210 koronát ért az árverésen. Tizenegy vadászterületért 5185 koronát kellett adni. Ekkor merült fel a tagdíj növelésének kérdése. A tagság elégedetlensége a rendkívüli, december 26-ra (a karácsonyi ünnepek idején) összehívott gyűlésen is kifejezésre jutott. Ezen az összejövetelen bejelentették, hogy a Diana Vadászegyesülettől elvették a sebesicsi és a radanováci földeket – 1904. január elsejétől a sebesicsi vadászterületet Grgo Dulic bérelte 280 koronáért, Radanovácot pedig Balázs Piri Mihály 250-ért. Milan Milosavljevic szava tette az árverés törvénytelen elemeit, annak feltételeit, amit a Királyi Közigazgatási Bírósághoz továbbítottak. A bíróság megsemmisítette a december 13-ai árverés eredményeit, így újabb licitációt kellett meghirdetni. Ezt 1904. szeptember 8-án tartották, mérsékeltabb kikiáltási árakkal. A Nimród 1912 koronáért tizenkét területet szerzett meg: a Deszkás 215, a Saskalapos 105, Zsíroskút 112, Ždralo 112, Földi járás 112, Skenderjárás 137, Tölgyfás 102, Kőrös-ér 102, Ludas 202, Tuki ugarok 202, Hajdújárás 405, a Radanováci mezők pedig 106 koronát értek.

Mindezen eseményekkel együtt az 1904-es esztendőben igencsak változatos volt az élet a Nimródban. Januárban három körvadászatot is rendeztek, nem hiányoztak az ismerkedési estek sem, de szerveztek néhány tavaszi kirándulást is, amelyeket összekapcsoltak a szarka- és varjúvadászattal. A vadállatok nagyobb védelme céljából kialakítottak néhány helyet a vadak őrzésére, és rendkívül hatékonyak voltak néhány elfogott vadász esetében is. Az erdő- és vadőrök mindig lelkiismeretes munkát végeztek annak ellenére, hogy illetékességük nem állt arányban az

Dr. Vladislav Manojlovics vadászjegye az 1903. szeptember 15. és 1904. július 31-e közötti időszakra

egyesület színvonalával. Szabó Hangya Bódi például szürke lovat tartott a munka érdekében, és ezért évente 60 koronát kapott. Az erdőőröknek ugyanígy évi 20 korona járt tiszteletdíjként, és őket egyben „ex offo” vadőröknek is tekintették.

Az újjászületett Nimród 1905 – 1909 között

Prokesch Mihály a következő években is jegyzi az egyesület történetével kapcsolatos adatokat, ami mindenekelőtt Schwarz Péter egyesületi jegyző pedáns munkájának köszönhető. A feljegyzésekből kiderül, hogy az 1905-ös esztendő nem igazán bővelkedett eseményekben. A március 27-ei rendkívüli értekezlet tartalmazta a vadászati szabályzatot és a vadőrök biztosítását rokkantság, elhalálozás, vagy a munkaképesség átmeneti elvesztése esetére, mégpedig 3000-3000, illetve 3 koronára, valamint meghatározták az általános és részleges vadászati tilalmakat. A bizottságok egyikének augusztus 12-ei ülésén fölmerült az őzek telepítésének kérdése, de a javaslat csak két évvel később vált valósággá (Pásztórol hoztak négy állatot, darabonként 300 koronáért). A tagságot elhagyta Szalóczky Sándor és ifjabb Vojnich Sándor, belépett viszont az egyesületbe Tóth Kálmán és Vermes Béla.

1906-ban a legjelentősebb esemény a Királyi Mezőgazdasági Minisztérium 86969/VII. 03-4. számú átirata volt, amely tartalmazza a szaporítóanyag beszerzésére vonatkozó támogatást. Amennyiben ugyanis az egyesület érdeklődést mutat és kérelmezi azt, a tárca anyagi segítséget nyújt ehhez. A bizottság éppen ezért úgy döntött, hogy kérvényezi 100 darab fácántyúk és 20 kakas, továbbá 15 őz és 3 bak beszerzésének támogatását. A kérvényre a részben pozitív válasz a következő évben érkezett meg. Ugyancsak a következő esztendőre vonatkozott a december 7-ei ülésen hozott döntés, amelynek értelmében a vad védelme érdekében a soros vadászidényben korlátozzák a tagság vadászati jogát, amelyet csupán vásárnap, kedden és csütörtökön gyakorolhatnak!

Amint arról már szóltunk, 1907. január 16-án a minisztérium levélben tájékoztatta Szalay Mátyást, az egyesület elnökét, hogy jóváhagytak számukra – ezúttal 360 koronát – 30 darab fácántyúk és 6 fácánkakas beszerzésére, csomagolására és szállítására, megjelölve a beszerzés helyét is: Hőnig Lajos, Iván (Sopron Vármegye) nyúl, fácán, fogoly; Hám Ferenc (Somogy megye) fácán; Gróf Széchenyi

Domokos (Nagydorog) fácán, fogoly; Főnagy József (Bogyiszló) nyúl, fácán, fogoly; a Széchenyi grófok fácántelepe (Lábod); Strasser Sándor (Budapest, Wurm-udvar) nyúl; Harnich Ernő (Csurgó, Fejér megye), fogoly; a Zichy gróf erdészete (Veprőd) fácán, fogoly. A szabadkai Nimród Vadászegyesület a segítséget felhasználva ekkor Hám Ferenc fővadász segítségével 48 darab fácánt vásárolt Festetich Tasziló gróf csurgói telepén, amelyeket március 13-án a Földi járáson engedtek szabadon. A minisztérium rendelete értelmében két éven át tilos a fácánvadászat, az ezt megszegő személyt pedig darabonként 100 korona büntetéssel sújtják. Farkas Zsigmond javaslatára ugyancsak bevezették a körvadászat tilalmát a következő, 1907/1908-as idényben.

1908-ban a vadászegyesület számára a legszomorúbb esemény a társaság egyik alapítójának és elnökének, Varga Károlynak a váratlan halála volt. Varga ügyvédként dolgozott, két szabadkai bankot vezetett, és négy megbízási időszakon keresztül volt parlamenti képviselő. A közgyűlés, amelyet április 2-án tartottak, megrendülten és szép szavakkal méltatva munkásságát, elbúcsúzott elhunyt régi elnökétől – mondja Prokesch Mihály, aki pedig személyesen nem ismerte Vargát, de könyvében szívélyes szavakkal emlékezik rá, leírva néhány vele kapcsolatos anekdotát is. Prokesch úgy véli, hogy az egyesület megalakítása utáni kezdeti években nem volt könnyű és kényelmes feladat rendet tartani a tagság soraiban. Az egyesületi tagok ugyanis szabad és úri elveket vallottak, fanatikusok voltak. Varga Károly szép tartása, rutinja és erős erkölcsi tekintélye kellett az ilyen vezető tisztséghez. Prokesch a következőképpen ír róla: „Az

Károly bácsi mindig megtalálta a módját annak, hogy az egyes ambíciókat személyes sértődés nélkül tompítsa. Volt, hogy durván, volt, hogy szigorúan, de sohasem igazságtalanul tette ezt. Két életet élt. Az egyik a városi hivatalnoké, a másik pedig a tekintélyes vadászé. Akik a városi hivatalból ismerték, nem ismerték volna fel a mezőn. A puska nemcsak másik öltözetet követelt meg, hanem másik lelket is, feltűnő volt, tréfás és szellemes. Nem tűrte a komolytalanságot, a bohóckodást, ilyen

alkalmakkor felvette, alkalmazta az elnöki szigort. Különösen akkor volt haragos a szegény, Istenben megboldogult Károly bácsi – mondta egy alkalommal testvérem, Milassin Bandi –, amikor a közös vadászaton a Nimród egyik-másik fiatal vadászánál kitűzött kakasokat vagy töltött puskát talált. Nem szólt semmit, csak magához hívta a pénztárost és azt mondta neki: Hajtson csak be rajta 5 forintot! A fegyver nem játékszer! Az figyelmességet követel meg, és elkövet minden más bocsánatkérését. Még a magasságos rang és cím sem mentette meg M. kúriaelnököt a kizárástól egy elsietett lövést követően, bár az illető nem volt teljesen és egyértelműen hibáztatható a dologban. Mindemellett vendége is volt, Zseni István földbirtokos Halasról. Egyenesen leadott lövése nyomán úgy szétszállt a fagyott hó, hogy csak úgy röpködtek a sörétek a hajtók között. »Ki volt az? ... Te voltál, Pista?... No, menjél csak szépen haza« – mondta Károly bácsi, mire a vendégvadász szó nélkül kilépett a sorból”.

A vadászegyesület Varga Károly nélkül folytatta munkáját, Farkas Zsigmonddal, az új elnökkel, és Korek Antal jegyzővel, meg a felmerülő gondokkal a bérleti ciklus végének közeledte miatt. Az 1909-ben meghozott döntések egyáltalán nem a vadászati szellemében születtek. A szűk érdekektől vezérelve a tagság kockáztatta a hosszú évek munkájával létrehozott fácánállományt, amelyet egyébként is megtizedelt abban az esztendőben a szárazság. A bizottság május 6-án tilalom alá helyezte az őzeket és a fácánokat, továbbá korlátozta a nyulak vadászását és a vízi vadászatot is. A tagság azonban gyorsan, már július 26-án megváltoztatta ezt a döntést. Kovács János és barátai nevében Csajkás

Kálmán olvasta fel a következő tartalmú nyilatkozatot: „Követeljük, hogy a június 5-én hozott határozatot, amely tiltja a fácánok vadászását, változtassák meg, mivel ez a bérlet jövőre lejár, és előírnyozták, hogy más kapja meg a területet. Kérjük ezért, hogy az idei évben a továbbiakban oldják fel a vadra és a fácánra való vadászás tilalmát”. Ez az obstrukció sikeresnek bizonyult, így a vadászatot minden területen engedélyezték, feloldották a tilalmat. A védett és megőrzött fácánokat kiszolgáltatták a „szorgalmas” vadászoknak,

Varga Károly

az elnök pedig ugyanilyen okokból több körvadászatot is javasolt: november 21-én és 28-án, december 5-én, 12-én és 19-én, valamint január 9-én, 16-án, 23-án és 30-án. Lehet, hogy a társaság költségvetése arra az évre ilyen okokból kifolyólag nagy többletre tett szert, és a taglétszám is hatvanra növekedett. (Ebben az évben az egyesületből kilépett Sági Károly és Tóth Gyula, felvették viszont Vezér Károlyt, dr. Vermes Gyulát, Pataki Károlyt, Hartmann Józsefet és Balázs Piri Kálmánt.)

Dr. Prokesch Mihály, a vadász és krónikás

Ifjabb Prokesch Mihály 1887. november 14-én született Szabadkán, Prokesch Mihály és felesége, szül. Bereck Borbála legkisebb gyermekeként. A szülők hatal-

A Szabadkai Nimród Vadászegyesület története című munka címlapja, 1925

mas vagyona, gazdagsága és a vele született kíváncsiság, a természet szeretete, a tudásszomj és a különböző ügyességek utáni érdeklődés sok mindenre predesztinálta a szabadkai ifjút. Az ifjabbik Prokesch Mihály éppen ezért két egyetemi karon is diplomát szerzett, a jogin és a mezőgazdaságin, így aztán szakmailag is sok olyan témakörben, amelyek érdekelték, és amelyekkel foglalkozott, alaposan „megpatkolva” dolgozhatott. Kedves terület volt ezen kívül számára a filatélia, a numizmatika és a vadászat, de időnként festegetett is. A szabadkai Nimród Vadászegyesület tagja – családjából elsőként – 1922-ben lett azzal a csoporttal, amelyet dr. Josip

Čović, Grgo Čović, Jakov Čović és Galter Hermann alkotott. Hamarosan megszerezte az egyesület választott képviselőjének tisztességét, 1923. szeptember 13-án pedig a tagság elnökké választja. Négy hónappal később, december 13-án elnökként javasolja egy album kiadását a Nimród Vadászegyesület fennállásának 35. évfordulóján. A jubileum megünneplését a következő évre tervezték. A bizottság egyhangú szavazással fogadta el az indítványt. Dr. Prokesch Mihály ezek után az elmúlt három és fél évtized 227 jegyzőkönyve alapján könyvet írt, azaz időrendben bemutatta ennek a szabadkai vadásztársaságnak a történetét. Könyvével Prokesch emléket állít a Nimród érdemes tagjainak, akiknek köszönhetően az egyesület hosszú ideig fennmaradt. Vállalkozását a szabadkai vadászat történetét bemutató első történelmi munkának tekinthetjük. Olyan elődről van tehát szó, akinek munkája felbecsülhetetlen értékű, és ilyenként építjük be írásunkba. Prokesch érdeme mindenekelőtt a legfontosabb egyesületi események szintézise, ezzel együtt pedig azok rögzítése a publikált kiadványban. Kár, hogy más vadásztársaságoknak nem volt hasonló ambíciókkal felvértezett emberük, hiszen akkor róluk és a szabadkai vadászatról is többet tudnánk, teljesebb lenne a képünk.

Prokesch könyve tehát 1925-ben jelent meg a vadászegyesület kiadásában, párhuzamosan, magyar és szerbhorvát nyelven. A fordítás magyar nyelvről Ivan Neorčić munkája. Bár a könyv A szabadkai Nimród Vadászegyesület története címet viseli, más szövegeket is tartalmaz. Prokesch így közleményt tesz közzé dr. W. Seorgel, a Tübingeni Egyetem tanárának Die Jagd der Vorzeit (A vadászat az őskorban) című művéről, amelyben a professzor kimerítően foglalkozik az ősember mamutvadászatával a jégkorszakban, majd pedig közli Nadányi Imre Szabolcs megyei nemes megjelent naplójának részleteit az agarászásról a XIX. század elején. Itt található a Nimród ifjú képviselőjének, Galter Hermannnak az írása is, amely a vándormadarak és az állandóan nálunk élő, őshonos madarak megfigyeléséről szól. A két említett tudományos cikk és egy emlékirat mellett az olvasó talál egy szimpatikus írást is *Egy tudós vadász* címmel, ami valójában egy szatíra Prokesch tollából, egykori matematikatanáráról, Virág Bódogról, aki matematikai számítások alapján indul vadászni, és úgy is fejezi be a vadászatot. A könyv végén ismét Prokesch írását olvashatjuk, amely előzőleg, 1922-ben már megjelent a Nim-

ród Vadász Újság 13. számában Az erdő 1919. május havában címen. Bár a teljes könyv valamiképpen szerzőjéről is szól, ez a befejező prózai mű teljes képet nyújt a szerzőről és világnézetéről. Szembe találjuk magunkat a természet szerelmeseivel, a magas morális elveket tisztelő vadászszal, akinek sokoldalú lényge számára nem idegen az írás művészete sem. Meg kell itt említeni, hogy dr. Prokesch Mihály a Nimród Vadászegyesület történetét megörökítő műve előtt könyvet adott ki a világ vadászatáról a történelem során Vadászat a világtörténelemben címen. 1928. január 8-án, a Szabadkán akkor magyar nyelven megjelenő Munka című hetilapban Vajdasági vadász címmel mellékletet indít olyan munkatársakkal, mint dr. Görög Viktor és dr. Reisner Lajos.² A vállalkozás rövid életűnek bizonyul, csupán néhány szám lát napvilágot, ugyanúgy, mint később, 1938-ban ugyanannál a hetilapnál, amikor Csornai Richárdval és a pancsovai Tabaković Gusztávval hasonló mellékletet indít Jugoszláviai magyar vadász címen.³ ●

Dr. Prokesch Mihály

Mostani írásunk sorozatunk végét jelenti, ami nem jelenti azt, hogy a szabadkai régi vadászatokról nincs még sok értékes, érdekes és kultúrtörténeti szempontból is hasznos adat. Újabb kutatások, újabb szövegeket és összefüggéseket szülnek majd, Szabadka és vidékének gazdag vadászati hagyományáról, amelyet több szempontból is érdemes górcső alá venni és ismertetni.

Jegyzetek

¹ Prokesch Mihály, „Nimrod” szubotikai vadász társaság története, a szubotikai „Nimrod” vadász társaság kiadása, 1925, 33. o.

² Kolozsi Tibor, Szabadkai sajtó (1919–1945). Forum, Újvidék, 1979, 492. o.

³ Gergely József, Hallod a pallidát? Zenta, 2000, 15. és 119. oldalak

A „lehetetlen küldetés”

Gyapottermesztés Baján a Rákosi-korszakban

Magyarországon a második világ-háborút követő átmeneti időszak után, az 1940-es évek végén szilárdultak meg a politikai viszonyok, a Magyar Dolgozók Pártja az ország politikai életének egyetlen legális alakulata maradt. A szovjet mintákat másoló kommunista párt már az átmeneti időszakban is egyértelműen igazodott a szovjet mintákhoz mind a társadalom átalakítása, mind a gazdaság irányítása terén. Politikai egyeduralmának kiteljesedésekor, 1949 után teljes egészében a szovjet gazdasági minták másolásába kezdett, figyelmen kívül hagyva Magyarország gazdasági adottságait. Az erőltetett nehézipar-fejlesztés látványos sikerei mellett a kommunista vezetés a mezőgazdaság átalakításába is belekezdett, csak sokkal burkoltabb formában. A mezőgazdaság szovjet típusú átalakításába beletartozott az üzemszervezeti keretek fokozatos megváltoztatása, a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok kialakítása, valamint a termékstruktúra átalakítása. A Szovjetunióban termelt haszonnövények megjelentek a magyar mezőgazdaságban is; így megkezdődött a rizstermesztés a Hortobágyon; megjelentek a narancsültetvények a középhegységek déli lejtőin; valamint a Dél-Alföldön elkezdődött a gyapot- és a gumipitypang-termesztés.

A gyapot

A gyapot az emberiség talán legrégebb óta ismert és termesztett ipari növénye. Eredete bizonytalan, vadon élő alfajait megtalálták Dél-Amerika, Ázsia és Afrika trópusi, szubtrópusi éghajlatú vidékein. A gyapot 50–150 cm magasra nő, egyéves lágyszárú növény.¹ Levelei 3, 5 esetleg 7 karéjúak, a virágát a kinyílás előtt 3 fogazott takarólevél védi. Megtermékenyülés után toktermés alakul ki, melynek belsejében 4–5 rekesz van, melyekben több mag található. A termés növekedése közben a maghéj egyes sejtjei megnyúlnak, röptető szálakká alakulnak. E finom röptető szálak képezik a pamut alapanyagát. A termés beérésére a csírázástól számítva

A virágzó gyapot.

Forrás: Mnl 1999 8. kötet, 918. o.

körülbelül 100 napot kell várni, természetesen ez klímától függ. A termés tokjának felhasadása után lehetett leszedni a gyapotot, melyből el kellett távolítani a magot, hogy megkapjuk az ipari nyersanyagként használható pamutot. A gyapot vadon élő alfajai sivatagi körülmények között is sikeresen fennmaradtak,² azaz elbírák a szélsőséges időjárási körülményeket, a kisebb fagyokat, és az időszakos vízhiányt is elviselik, viszont a napsütéses órák számára nagyon érzékenyek. Ma közel 40 gyapottípus-alfajt ismerünk, de ebből csak négyet termesztnek ipari mennyiségben a Föld közel 70 országában. A világ gyapottermésének 90%-át a hegyvidéki gyapot (*Gossypium hirsutum*) adja, további 8%-ot tesz ki az amerikai gyapot (*Gossypium barbadense*), a maradék 2%-on a levantei gyapot (*Gossypium herbaceum*) és az indiai, vagy fatermetű gyapot (*Gossypium arboreum*) osztozik. A hegyvidéki gyapotot az ókori Indiában termesztették, innen terjedt el később Ázsiában, az iráni népek közvetítésével eljutott a Földközi-tenger vidékére is. Egyiptomban, Hellásban és a Római Birodalomban is ismerték és nagyra értékelték a finom pamutból készült textíliákat. Európa déli területein a hegyvidéki gyapot kicsit módosított fajtáját, a levantei

gyapotot termesztették. Mindkettő viszonylag kicsi magvú és rövid szálú gyapot volt. Az Újvilágot a spanyol hódítókkal együtt érte el a gyapot is. Az Újvilágban őshonos gyapottípusokat a dél-amerikai indián civilizációk már szintén ismerték és termesztették is. Az aztékok és az inkák már színes pamutszövetből készült ruhákban jártak. Az indiánok által termesztett gyapot kereszteződött a spanyolok által behozott levantei gyapottal és ebből nemesítették a mai Amerikai Egyesült Államok déli államaiban termesztett amerikai gyapotot. Ez a fajta adja a leghosszabb és legfinomabb szálakat, de magvai viszonylag nagyok és erős, horgas tüskékkel kapaszkodnak a pamutszálakba. Az amerikai gyapot termesztését esősorban az újkori rabszolgatartás tette lehetővé, mert így a betakarításnak és a tisztításnak a feladatait az „olcsó” fekete munkaerővel végeztették el. A legjobb minőségű ipari alapanyag előállítása érdekében a 19. század második felében az amerikai gyapotot visszahozták az Óvilágba és megpróbálkoztak itteni meghonosításával is. Egyiptomban és Szudánban ez sikerrel járt, viszont az európai próbálkozások rendre kudarcra végződtek, mivel ez a fajta a pár napos fagyos időszakokat már nem bírta el.³

Az első világháború után a brit kormány komoly hangsúlyt helyezett a gyarmatok iparának és mezőgazdaságának fejlesztésére, így a hegyvidéki gyapot és annak nemesítése is a fejlesztési program része lett.⁴ Az 1930-as években jelentek meg az első hosszú pamutszálakat termő hegyvidéki gyapottípusok az Indiai Alkirályság területén. A második világháború az új nemesítés elterjedését jelentősen lelassította, de az 1940-es évek második felében, különösen India függetlenné válása után a hegyvidéki gyapot ismét meghódította a világot. Napjainkra talán ez a fajta vált a legismertebb és legelterjedtebb ipari növénytípus.⁵

Gyapottermesztési kísérletek Magyarországon

Az amerikai pamut-övezet termése a 18–19. században békeidőben kielégítette az európai nyersanyagigényeket is. Nagyobb

A „megérett” gyapot. Ebben az állapotban a nedvesség és a fagy is könnyen tönkretelthette a termést. Forrás: Mni 1999 8. kötet, 918. o.

háborúk idején az európai pamutellátás ingadozott, ezért az amerikai függetlenségi háború, a napóleoni háborúk és az amerikai polgárháború alatt megpróbálkoztak Magyarországon a gyapottermesztéssel. Az ország déli területein, elsősorban a Bácskában és a Bánátban megindított termesztés viszont rendre kudarccal végződött, a betelepített amerikai gyapotnak nem volt elég meleg az éghajlat és kevés volt a napsütéses napok száma is. A szubtrópusi klímához szokott gyapotot Magyarországon április végén, május elején vetették el, a magok csírázására 7–10 napot kellett várni, a 100 napsütéses napot innentől számolták, azaz szeptember végére, október elejére ért be a termés, melyet még az őszi esők előtt be kellett takarítani. A fiatal növényre a május közepi hidegek – fagyos szentek – komoly veszélyt jelentettek, és az őszi lehűlés is könnyen elpusztíthatta az ültetvényeket. A magyar gyapottermesztésről az 1860-as évek végén egyértelműen bebizonyosodott, hogy a korabeli technikai színvonalon a meglévő gyapotfajtákkal megvalósíthatatlan.⁶

A magyar mezőgazdaság a második világháború után

A magyar mezőgazdaság üzemszervezeti alapjai 1945-ben gyökeresen megváltoztak. Az 1945. március 17-én kiadott 600/1945. számú miniszterelnöki rendelet értelmében megvalósított földreform teljes egészében eltörölte a régi magyar

társadalom vezető rétegének gazdasági alapját, a nagybirtokot. Az igénylők nagy száma miatt bizonyos területeken a paraszti tulajdonban lévő középbirtokokat is szétosztották. A földosztás következtében a magántulajdonban lévő nagy- és középbirtok megszűnt, helyét a kisbirtok foglalta el. A földosztással párhuzamosan a mezőgazdasági nagy- és középüzemek eszközállományát is felosztották az igénylők között, ahol ez megvalósítható volt. Az igazságon nem szétosztható javakat – traktorok, malmok, szeszgyárak stb. – az erre a célra alapított földművelőszövetkezetek kezelték mint az új gazdák közös tulajdonát. A kialakuló kisbirtokosi rendszer mellett megmaradtak a második világháború előtt alapított és azóta is jól működő fogyasztási és értékesítési szövetkezetek.⁷ Új típusú szövetkezet is megjelent, a termelő, melybe ekkor még önkéntes alapon lehetett belépni. A mezőgazdaság szocialista típusú átalakítása megkövetelte a föld magántulajdonának felszámolását és a termelőszövetkezetek kialakítását, de ezt kommunista vezetők nyíltan nem vállalták fel, viszont a piaci árak alakításával és az adóterhek emelésével fokozatosan megpróbálták rákényszeríteni a parasztságot a termelőszövetkezetekbe való belépésre. 1949-től kezdve a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok jelentős támogatásokat kaptak új növények termesztéséhez. Az állami gazdaságok és termelőszövetkezeti birtokok művelési racionalizálása érdekében megkezdődött a tagosítás is. A kiemelt szerepet kapó mezőgazdasági termelők – termelőszövetkezetek, termelőszövetkezeti csoportok és állami gazdaságok – földjeit a könnyebb művelhetőség érdekében egy tagba vonták össze a területcserékkel. A magántulajdonosok minden esetben rosszabb minőségű és kedvezőtlenebb helyen lévő földeket kaptak cserébe.

Az 1950-ben elindított első öt éves terv az ország szovjet típusú iparosítását – elsősorban nehéziparosítását – tűzte ki célul, de a külpolitikai fejlemények miatt a gazdasági önellátás is fokozott hangsúlyt kapott a központi tervekben. A Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok viszonya 1949-re pattanásig feszült, 1949. április 4-én létrejött az Észak-atlanti Szövetség Szervezete (NATO), 1950. június 25-én megkezdődött a koreai háború. A külpolitikai feszültségek a két szuperhatalom háborújával fenyegettek, így a Szovjetunió elvárta kelet-közép-európai szövetségeseitől, hogy felkészüljenek arra.

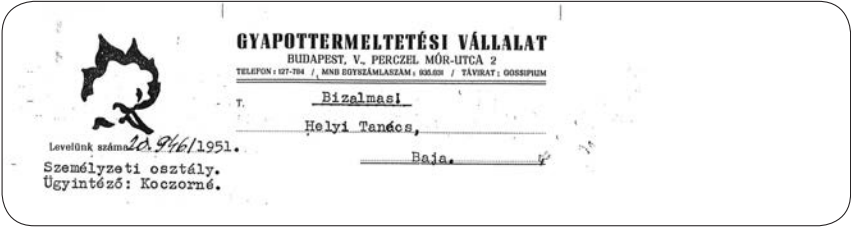
A nyersanyagfüggőség megszüntetése egy esetleges háborúban stratégiai jelentőségű kérdés volt, ezért készítették elő 1949-ben több tájidegen ipari növény termesztését is Magyarországon. E növények közül a dél-alföldi területeken a gyapot lett a kiemelt növény.

A gyapottermesztés Baján

Az államilag támogatott növények termesztését a helyi közigazgatás irányította, az érdemi munkát a helyi állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben végezték. Természetesen magánbirtokosok is termeszthettek gyapotot a földjükön, de a korszakban önellátásra berendezkedő kisparaszti gazdaságoknak nem kedvezett egy ipari növény termesztése, ezért ez ritkaságnak számított. A gyapottermesztést Baján a Baja Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának IV. Ipari, Kereskedelmi és Mezőgazdasági Osztálya⁸ irányította és ellenőrizte, a leszedett nyerspamutról az osztály keretein belül működő Begyűjtési csoport intézkedett. A mezőgazdasági csoport irataiban a 8214-es iktatási rendszámon maradtak fent a gyapottermesztéssel kapcsolatos ügyek.⁹ A bajai gyapottermesztésről csak a szedési és beszállítási adatok, valamint az ezzel kapcsolatos utasítások maradtak fent.

1949-ben még nem készültek egyértelműen Baján a gyapot termesztésére, ezt mutatja az is, hogy a talajelőkészítő munkálatokról a központi utasítás csak 1950. szeptember 21-én érkezett meg a városi tanácshoz.¹⁰ Ennek ellenére 1950 őszén már egyértelműen voltak gyapotültetvények a városi földeken, ezeken megtörtént az aratás, és a leszedett termés szakszerű raktározása és begyűjtése jelentette a legnagyobb problémát a jövő évi vetésterület előkészítése mellett.

A fennmaradt iratok tanulsága szerint 1950-ben gyapottermesztéssel Baján hat magángazdálkodó, az állami gazdaság és a három termelőszövetkezeti csoport foglalkozott. Katona András, Pákolitz Gyula és Zemán György magántermelők külön-külön kötöttek szerződést a Gyapottermesztési Kirendeltséggel¹¹ és a Gyapottermeltetési Vállalattal.¹² A magántermelőket minden esetben a vállalat fizette ki, de csak azután, hogy az általuk leszedett gyapotot feldolgozták. A bajai gyapotot a kiszállási üzemből dolgozták fel. A leszedés és a feldolgozás közötti veszteségeikért és minőségi romlásért a Gyapottermeltetési Vállalat nem vállalta a felelősséget, így a végső elszámolásnál a magántermelők

A Gyapottermeltetési Vállalat hivatalos fejlődési levele 1951-ből. Az erre a célra alapított vállalat létéből is egyértelmű, hogy az első öt éves tervben a gyapotot stratégiai nyersanyagként tekintették Forrás: MNL-BKML XXIII. 502c) 17/1951.

szinte minden esetben rosszul jártak. A bajai magángazdaságokban leszedett és beszállított gyapot mennyiségét a következő táblázat tartalmazza.¹³

beszállító	mennyiség (kg)	
	I. osztály	II. osztály
Katona András	29	8
Petrity Máté	168,8	0
Hangyási Béla	141,5	0
Zemán György	0	17
Aladics Lajos	85,1	0
Pákolitz Gyula	22,1	0
összesen	446,5	25

A gyapot az első öt éves terv gazdasági előirányzata szerint stratégiai fontosságú ipari növénynek számított, ezért a három bajai termelőszövetkezeti csoport és az állami gazdaság földjein mint első számú ipari növényt termesztették. A tagosítás következtében a város legjobb földjei ekkorra már a termelőszövetkezeti csoportok kezében összpontosultak.¹⁴ A Bokányi Dezső TSzCs, a Vörös Fény TSzCs és a Zalka Máté TSzCs területe fokozatosan nőtt 1950–51-ben,¹⁵ ezért a termelőszövetkezetekben a gyapot pontos vetésterületét megbecsülni is nehéz. Minden TSzCs-nél a gyapottermesztésnek külön felelőse volt, ez a személy tartotta a kapcsolatot az országos szervekkel, de a három TSzCs-ből beszállított gyapot mennyiségét együttesen tartották nyilván. A legnagyobb gyapottermelő Baján az állami gazdaság volt. A mátéházai I. és II. major területét szinte teljes egészében a gyapottermesztés szolgálatába állították. November 2-ig az állami gazdaság 43 ezer kg gyapotot szállított be.¹⁶ A fennmaradt iratokból egyértelműen megállapítható, hogy elsősorban a leszedett gyapot tárolása körül voltak problémák a szűkös raktározási kapacitások miatt. A szakszerűtlen tárolás könnyen az ipari alapanyag minőségének a romlásához vezetett.¹⁷

1950 őszén a leszedett gyapot begyűjtése és raktározása jelentette a legfőbb problémát a városban. A megtermelt és elszállított mennyiségek közötti különbséget, az átvételkor felmerült mennyiségi és minőségi problémákat mutatja, hogy a megyei és a járási osztályvezetők heti szinten kértek jelentést a gyapotbegyűjtés helyzetéről.¹⁸ Magyarország éghajlati adottságaiból következett, hogy október végén, november elején megérkeztek az első komolyabb fagyok, amelyek a gyapot további fejlődését megakadályozták. November 2-án megérkezett az utasítás a fagyott gyapot betakarításáról.¹⁹ A megfagyott gubók külön szedése, szárítása és válogatása olyan többlet munkabefektetést követelt, amely a gyapottermesztés gazdasági létjogosultságát – a „versenyképességről” nem is szólva – is megkérdőjelezte. A fagykárt szenvedett pamutszálak már közel sem voltak olyan jó minőségűek, mint a még normális körülmények között leszedett termés. Természetesen a kettő keveredése is kerülendő volt a raktározás során, de ezt a szűkös tárolási kapacitások mellett szinte lehetetlen volt megvalósítani. A kisszállási feldolgozó üzem sem bírta el a beérkező termés feldolgozását, így az ottani raktárak is megteltek, a termelőknek viszont csak a feldolgozott gyapot után fizettek, így szakszerűtlen tárolásnak az „árát” a termelők fizették meg. Zemán György már november 11-én bejelentette panaszát a mezőgazdasági csoportnál, de azt gyorsan félresöpörték azzal az indokkal, hogy Zemán túltervezett.²⁰ A panaszra november 16-án rávezették a „Nem felel meg a mai helyzetnek” megjegyzést, ezzel az ügyet végleg lezárták.

Az 1950-es év hátralévő részére a következő év előkészítése maradt. 1950. november 17-én megérkezett a körlevél a 1951. évi gyapotszerződések megkötéséről és a termesztésre kijelölt területek előkészítéséről.²¹ Az 1951. évi szerződések véglegesítéséről 1950. december 19-re megyei értekezletet hívtak össze

Kecskemétre, ahol Dombóvári József osztályvezető beszámolt a bajai szerződésekéről.²² A kijelölt területek előkészítése – őszi mélysántás, trágyázás és gyomirtás – is teljes erővel folyt. A sikeres termés érdekében a gyapottermesztéssel foglalkozó embereket is központilag ellenőrizték. 1951. március 3-án küldte szét a Gyapottermeltetési Vállalat a következő körlevelet: „Tekintettel arra, hogy a gyapottermelés ebben a gazdasági évben erős felfuttatás előtt áll, így nagyobb feladatokat kell a kirendeltségvezetőknek megoldaniuk. Kérjük az Elvtársakat, hogy a területükön lévő Gyapottermeltetési Vállalat kirendeltség vezetőjét úgy politikai, mint gazdasági vonalon nézzék meg és tegyék meg az Elvtársak a javaslatot arra nézve, hogy alkalmasnak tartják-e ezen nagy feladatok elvégzésére. Amennyiben az Elvtársak nem látják megfelelőnek a jelenlegi vezetőt, úgy kérjük az Elvtársakat, hogy hozzanak a Központunknak javaslatot, olyan Elvtársakra, akiket megfelelőnek tartanak.”²³ A technikai és személyi feltételek körültekintő biztosítása után 1951 őszén „rekordtermésre” lehetett számítani gyapotból, de az időjárás közbeszólt. 1951. szeptember 12-én a megyei mezőgazdasági osztály körlevele a fagykárokat szenvedett gyapot begyűjtéséről ír és a szárítás közbeni tűzveszélyre hívja fel a figyelmet. A gyapotmagból kipárolgó olaj a megszáritott pamutszálakkal együtt veszélyes elegyet alkotott, amely a mesterséges szárítóban az első szikrára robbanásszerűen leégett.²⁴ A szeptember elején érkezett korai fagy, és az ezt követő betakarítási nehézségek megpecsételték a Bács-Kiskun megyei gyapottermesztés sorsát. A termesztés tényleges felszámolásáról nem maradt fenn forrás a városi mezőgazdasági osztály anyagában, de a végrehajtó bizottsági jegyzőkönyvek anyagából egyértelműen lehet rá következtetni. Az 1952. január 17-én tartott végrehajtó bizottsági ülés 3. pontjában Szakáll István mezőgazdasági osztályvezető a Vörös Fény Termelőszövetkezet működéséről tartott beszámolójában megállapítja, hogy új gyapotszerződést nem kötöttek az 1952. évre.²⁵ Természetesen ez csak közvetett információ a gyapottermesztés felszámolásáról, de ha a kiemelt jelentőségű termelőszövetkezetekben is megszűnt a termelés, akkor valószínűsíthető, hogy a város területén is felszámolták.

Összegzés

Az 1950–51-es bajai gyapottermesztés a szocialista tervgazdálkodás egy rövid epizódja, amely egy tájidegen növényfaj magyarországi meghonosításának a teljes kudarcáról szól. A város legjobb földjeit foglalták el a gyapotültetvények, a kézi erővel végzett gyapotszedéshez munkások tömegeit mozgósították, a tárolókapacitások jelentős részét a leszedett gyapot foglalta el; és mindezt a semmiért. A gyapottermesztés szocialista kísérlete is megmutatta azt az 1860-as években megállapított tényt, hogy Magyarország éghajlati adottságai mellett a gyapottermesztés hazánkban kivitelezhetetlen.²⁶

Az első öt éves terv gazdaságot átalakító programja nemcsak a mezőgazdaság, hanem az ipar és a közlekedés területén is megpróbálkozott hasonló lehetetlen, és gazdaságilag értelmetlen akciókkal. A Rákosi-korszakban a gazdasági törvényszerűségeket figyelmen kívül hagyó próbálkozások rendre kudarccal végződtek, és fokozottan merítették ki az ország anyagi és humán erőforrásait a siker bármiféle reménye nélkül. ●

Jegyzetek

¹ A gyapot a természetben élő növény. Egyes alfajai kisebb fa, esetleg cserje méretűre is megnőnek.

² A Szahara Atlanti-óceán melletti partvidékén élő gyapot az óceáni párából vonja ki a nedvességet, és ugyanezt teszi a Peru és Chile határvidékén élő amerikai alfaj is.

³ Magyar nagylexikon 8. kötet. Budapest, 1999, Magyar Nagylexikon Kiadó. 918–919. o. és 14. kötet. 464. o. (továbbiakban: Mnl 1999.)

A gyapot őshazája a mai napig kérdéses, a forrásokban mind India, mind Közép- és Dél-Amerika megtalálható; különösen a hegyvidéki gyapot eredetéről folynak komoly viták a botanikusok között.

⁴ A 20. század elején brit botanikusok kezdtek meg a világszere elterjedt gyapot különböző alfajainak leírását és kutatását. Az adatgyűjtésből kiindulva kezdődött meg a 1920-as évek végén a nemesítési folyamat.

⁵ Mnl 1999. 8. kötet. 918–919. o.

⁶ Uo.

⁷ Erről lásd részletesebben: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999, Osiris Kiadó. 281–282. o. és Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete. Budapest–Pécs, 2002, Dialóg Campus Kiadó. 348–367. o.

⁸ Korabeli címe: Baja, Béke tér 1. 53. szoba. Az osztály két csoportra oszlott. A Mezőgazdasági Csoportot Szabó János vezette, a városi végrehajtó bizottsági üléseken legtöbbször a mezőgazdasági és begyűjtési ügyekben Dombóvári József szolgált fel osztályvezetőként.

⁹ A 8214-es rendszám alá tartozott a cukorrépa, dohány, rostos olajos mag és egyéb ipari növények termesztésével kapcsolatos összes irat. A korszakra vonatkozó levéltári selejtezési mintajegyzékek az e rendszám alá tartozó iratokat a nem selejtezhető kategóriába sorolják, de a bajai mezőgazdasági osztály anyagában

Gyapot	1950-51	25 cm	I	II	Perce
Törzs.					
Kalma Andras	29	8			
Tanya 43%					
Pakich, Maszov	168.00				
A. Banderi					
Leungos, Béla	141.50	69			60
Pakich		10			
Zemay, György	44	12			
grants u					100
Alajos, László	85.20	450			
László, László	4.40				
Pakich, László	4.40				
viagons.					
	445 kg				

J. János

Egy bajai gyapotbegyűjtést összesítő feljegyzés 1950 őszén. A beraktározott gyapotról nem maradt fent Baján hivatalos táblázatos kimutatás. Minden hét végén a mezőgazdasági osztály vezetője vagy megbízott előadója jelentett az aktuális helyzetről a feljegyzések alapján
Forrás: MNL-BKML XXIII. 510 8214-10/1950

megmaradt iratokban súlyos hiányok vannak. Valószínű, hogy még az irattárban kiselejtezték szinte mindet az első adandó alkalommal.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár, Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Bajai Részleg, XXIII. 510 Baja Város Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, Mezőgazdasági Osztály iratai 1950-56. (továbbiakban: MNL-BKML XXIII. 510) 8214-10/1950.

¹¹ A Gyapottermesztési Kirendeltség minden esetben megyei szervezet volt és a megyei végrehajtó bizottság ellenőrzése alatt működött.

¹² A Gyapottermeltetési Vállalat országos szervezet volt. Az ország területén megtermelt gyapot begyűjtéséről és feldolgozásáról gondoskodott. A vállalat székhelye: Budapest, V. kerület, Perczel Mór utca 2.

¹³ Forrás: MNL-BKML XXIII. 510 8214-10/1950. Összefoglaló jegyzet a Baján termelt és beszállított gyapotról. A TSzCs-okat leadó neve alapján jegyezték be a hivatalos iratokban.

¹⁴ A TSzCs-ok székhelye Nagy-Sumárban és Kis-Sumárban volt, ahol a városi „nagybirtokosok” földjei voltak a második világháború előtt, a Bajai Állami Gazdaság a város tulajdonában lévő egykori mátéházapusztai majorsági földekből alakult.

¹⁵ A XXIII. 510 Baja Város Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, Mezőgazdasági Osztály iratai 1950-56 fond 1951-51-ből fennmaradt anyagának közel 40%-a a magángazdálkodók földelhagyásáról és visszaadásáról szól.

¹⁶ MNL-BKML XXIII. 510 8214-10-IV/1950. 1950. november 2. Jelentés a beszállított gyapotról.

¹⁷ Uo. 8214-14-IV/1950. 1950. november 6. Minisztériumi körlevél a gyapotminőségek megállapításáról.

¹⁸ Uo. 8214-12/1950. 1950. október 27. Megyei körlevél az 1951. évi gyapottermesztés előkészítéséről.

¹⁹ Uo. 8214-13-IV/1950. 1950. november 2. Megyei körlevél a fagyott gyapot betakarításáról.

²⁰ Uo. 8214-16/1950. 1950. november 14. Jegyzőkönyv Zemán György panaszáról.

²¹ Uo. 8214-16/1950. 1950. november 17. Körlevél a gyapotbegyűjtés befejezésének meggyorsításáról és a területek előkészítéséről.

²² Uo. 8214-21-IV/1950. 1950. december 16. Gyapottermelési szerződések megkötéséről.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár, Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Bajai Részleg, XXIII. 502c) Baja Város Tanácsának Végrehajtó Bizottságának iratai, Vizsgáló Bizottság Titkos Ügykezelési iratok 1950-85. 17/1951. 1951. március 5. A Gyapottermeltetési Vállalat körlevele.

²⁴ MNL-BKML XXIII. 510 8214-47-1-IV/1951. 1951. szeptember 14. Utasítás a fagyott magvasgyapot begyűjtésével kapcsolatos tűzvédelmi intézkedések megtételéről.

²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár, Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Bajai Részleg, XXIII. 502a) Baja Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának iratai; Ülésjegyzőkönyvek 1950-1990. 1952. évi január 17-i ülés jegyzőkönyve 1952. évi VB. jegyzőkönyv 13–15. o.

²⁶ A gyapot termesztésének magyarországi története, kudarcra látványosan példázza azt, hogy a természetet ismerni kell, és nem lehet korlátlanul rákényszeríteni akarunkat. Laws, Bill. Ötven növény, amely megváltoztatta a világot, Bp. 2012. 88.

Zenta sporttörténete képekben

1875–2012

Zentán, Tisza-parti város lévén, az első sportmegmozdulás 1875-ben egy csónakázó egyesület létrehozásához fűződik, amelyet Reggata Clubnak neveztek. A társulás helyi jellegű volt, tisztán rekreációs szándékkal, versenyeken nem vettek részt és hivatalosan nem is voltak bejegyezve a Belügyminisztériumban.

Az első hivatalos sportegyesület 1882. június 4-én alakult meg Zentai Athletikai Club 1882 (ZAC) név alatt. A Magyar Királyi Belügyminisztérium a Zentai Athletikai Club 1882 alapszabályzatát 1882. július 3-án hivatalosan bejegyezte (a 36 790-es szám alatt) és jóváhagyta. A klub minden sporttevékenységet felkarolt és kultivált több szakágat működtetvén. A klub a későbbiek folyamán több tisztújítást végzett: 1905-ben, 1912-ben, 1923-ban és 1941-ben. 1923-tól a ZAC Szentai Atlétikai Klub (SZAK) néven működött tovább. Az évek során, a lehetőségekhez képest, végigkísérte a sportágak fejlődését, valamint felkarolta a megjelenő új sportokat. 1920-ig a következő sportágak csírái kezdtek el kibontakozni: atlétika, evezés, céllövészet, úszás, torna, lóverseny, vívás, korcsolya, kerékpár, teke, tenisz, sakk és labdarúgás. A két világháború közötti időszakra jellemző volt a sportágak önállósulása és kibontakozása. A sport eredmény-orientálttá

vált. A már korábban is működő sportágak mellett még a következők honosodtak meg: birkózás, hazena (nagy pályás kézilabda), asztalitenisz, vízilabda, röplabda, jégkorong és ökölvívás. A klubot 1944 végén feloszlatták.

Az új társadalmi rendszerben a testnevelés és a sport irányítását a testnevelési, majd a sportszövetségek karolták fel és irányították. 1945 májusában Zentán megalakult a Jedinstvo sportegyesület. 1946-ban a sportegyesület már 12 szakágat működtetett: asztalitenisz, atlétika, birkózás, gimnasztika (torna), labdarúgás, kosárlabda, ökölvívás, röplabda, sakk, teke, tenisz és úszás. 1948. május 10-én Pobeda sportegyesületre váltotta a nevét. Ezt az elnevezést 1949. november 16-án a Zenta Szakszervezeti Vasutas SE (ŽSSDS), majd 1952-ben a Zenta SE követte. Az elkövetkező években több új szakág és egyesület kezdte el tevékenységét: sporthorgászat, vívás, kerékpározás, súlyemelés, lovassport, korcsolyázás. 1956. április 19-én alakult meg a Járasi Sportszövetség. A későbbiek folyamán az életképes sportágak meghonosodtak és önálló klubokká vagy egyesületekké váltak, a többiek megszűntek. 1961. június 10-én újabb névváltozás történt: megalakult a Zentai Községi Testnevelési Szervezetek Szövetsége (SOFKA). Ezt az elnevezést 1993. április 16-ig viselte,

amikor is felvette a mai elnevezését: Zentai Községi Sportszövetség (SSOS). 1956-tól 2011-ig a következők voltak a zentai Sportszövetség irányítói: 1956 dr. Búrany Pál, 1961 Tóth Horgosi Pál, 1963 Bajic Živojin, 1973 Törtelyi József, 1976 Montányi Károly, 1981 Bogetić Vladan, 1982 Matic Pantelija, 1985 Radovan Krivokapić, 1988 Urbán István, 1997 Bün József, 2001 Varga Futovics Valéria, 2005 Törtei József, 2010 Popov Danilo elnökök. 1956 Bajic Živojin, 1958 Kubát János, 1964 Fogaras Bozsidar, 1978 Vámos István, 1989 Radovan Krivokapić, 1999 Táborosi László, 2010 Szegedinszki Igor titkárok.

2008. szeptember 11-én végre lerakták a várva várt zentai sportcsarnok alapkövét, 2010. április 21-én pedig megkezdődtek a munkálatok is.

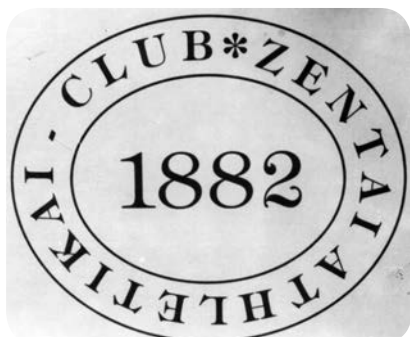
2012-ben Zenta községben 35 sportegyesület és klub működik 23 sportágat takarván: aikidó, asztalitenisz, atlétika, birkózás, body-building, céllövészet, hegymászás, kajak-kenu, karate, kungfu, kézilabda, kosárlabda, labdarúgás, röplabda, szertorna, sakk, sporthorgászat, teke, tenisz, úszás, versenytánc, vízilabda és bűvárkodás. A hivatalosan leigazolt versenyzők száma 1200-ra tehető a felnőtt, az ifjúsági és a serdülő korosztályban. ●

A ZAK 1905-ös jelvénye

Füüdőházak – 1884

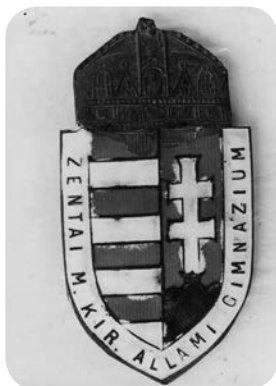
A Zentai Athletikai Club 1882 pecsétje

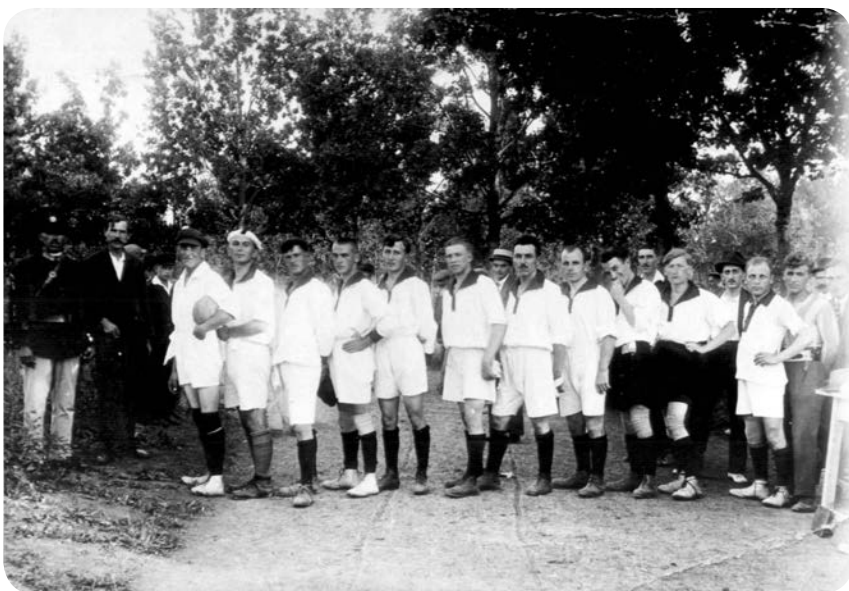
Zentai Sokol SE pecsétje az 1920-as években

A SZAK-bankett meghívója 1926-ban

A zentaiak gimnáziumi kitűzője 1942-ben

A Zentai Sport Egylet 1920-ban

A SZAK csapata 1923-ban

Az atlétikai szakág 1927-ben

Zentai Sokol-igazolvány az 1920-as évekből

A SZAK hazena csapata 1925-ben

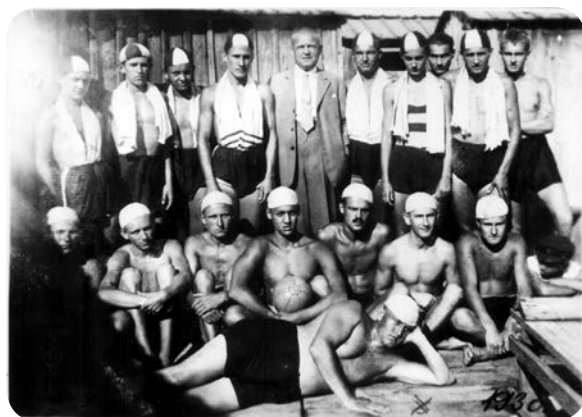
A zentai gimnazisták tornászai az 1925/1926-os tanévben

A zentai tenispálya 1926-ban

A SZAK teniszezői 1930-ban

A SZAK vízilabda-szakág csapata 1930-ban

A zentai Radnički hazena csapata 1927-ben

A zentai jégkorcsok 1940-ben

A SZAK asztalitenisz igazolványa – 1930-ban

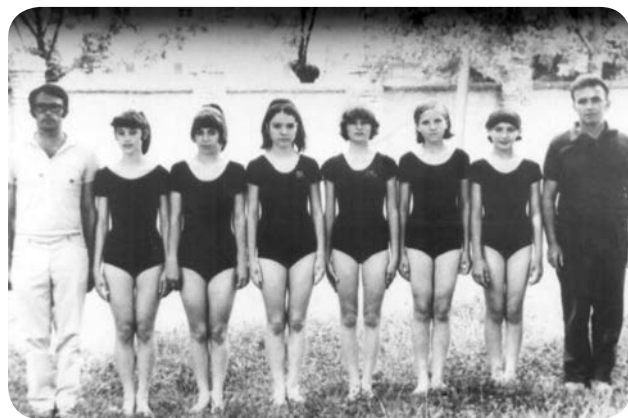
A zentai Jedinstvo SE 1946-ban

A zentai ökölvívók csapata 1951-ben

A zentai kerékpárklub 1962-ben

A zentai női tornászcsapat 1974-ben

A Zentai Kajakklub tagjainak egy csoportja 1979-ben

A zentai olimpiai uszoda az 1980-as évek elején

Az első leányifjúsági sakk világkupa ünnepélyes megnyitója 1982-ben

A zentai Jedinstvo SE 1946-ban

1997-ben a szerbiai diákolimpia atlétika csapaddöntőjét a fiúk és a lányok mezőnyében a zentai November 11. tanulói nyerték

A zentai sportolók indulás előtt a topolyai munkásolimpiára 2003-ban

A zentai női asztalitenisz csapat háromszoros országos bajnok 2005-ben

A Zentai Atlétikai Klub országos fiú és leány, serdülő atlétikai csapatbajnoka 1996

A legeredményesebb versenyzők és sportvezetők 2011

Az országos felnőtt csapatbajnokságon a zentai atlétikai klub 2. lett

2010. december 28. Zenta legjobb sportolói

2011. március 1. az épülő zentai sportcsarnok

Fejezetek a bajmoki iparosok történetéből

A Bajmoki Ipartestület és az Iparosok és Kereskedők Egyesülete

Bajmok a fiatalabb települések közé tartozik, ugyanis a pusztát Szabadka 1771-ben kezdte el királyi rendelettel betelepíteni. Már 177-1. december 23-án át is adták a leendő település központjában az első középületet a Becsali csárdát. Szervezett betelepítés és szórványosan érkező telepesek mellett gyorsan nőtt a falu lélekszáma. Bajmok 1785-ben önálló község lett. A fiatal község megkapta első pecsétjét, amelyen a következő felirat állt: BAIMAK. Ugyanebben az évben beindult az iskolai oktatás is. Bajmokat 1793-ban betelepítettnek vélik, és Bács-Bodrog Vármegyéhez csatolják. A település 1789-ben postát kapott, a postatulajdonos Újfalussy Ferenc volt. Kiépült a földesúr részére a dézsmaház és az uradalmi ház is. A hívek részére elkészült a templom is. Bajmoknak már 1791-ben 2169 lakosa volt.

Mondhatni, hogy a falu első iparos egy leleményes kereskedő, Löbl nevű zsidó volt, aki boltját a dézsmaház tőszomszédságában nyitotta meg. Ezt követően érkeztek más boltosok és iparosok a településre, akik kielégítették a lakosság ilyen irányú igényeit. Az eddigi ismereteink alapján 1810-ben jegyezték fel a kisiparra vonatkozó első feljegyzéseket. A település területén volt: kovács, bognár, ács, asztalos, üveges és kereskedő. Az említett évben volt négy szélmalom is.

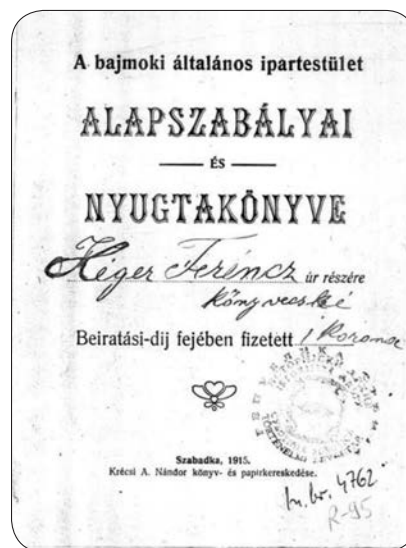
Az 1826-os összeírásban név szerint is találunk iparosokat, borbély: Nyitrai Ignátz, kovács: Macsaj József, Zrinyi János, Öber Péter, Paszterkó István, Halász János, Lengyel Mihály. Takácsok voltak: Péics András, Paszterkó István, Gulyás János, Barta Mihály, Kulcsár József, Palkovics András, Beslits Péter, Varga Ferenc, Barakovits Pál és Sípos István. Vannak a településen más beosztásúak is, akik nem voltak iparosok, azonban ők is ide lettek sorolva: a mezőőrök: Viola Mihály, Mrákovits Pájó, kézbesítők: Romoda Imre és Oresity András. Továbbá hajdú: Farkas István (obsitos), Jóót István (obsitos), Horváth Mihály és Pararcsaics Domonkos, Vujecirts Marján értékelbecslő, sekres-

tyés: Basits Jakab, Dulits Stipán uradalmi tisz, Faragó János uradalmi molnár, Horváth Ferenc uradalmi vendéglős, Wolf Ferenc molnár.

Az 1829-es kimutatás szerint Bajmokon a következő iparágak voltak: ács, kovács, asztalos, kőműves, szűcs, csizmadia, szabó, kötélverő, takács, szíjgyártó. Ekkor a faluban 29 iparost tartottak nyilván.

Bajmoknak voltak szélmalmai és szárazmalmai, később lettek a gőz meghajtású, motoros és ma a villanyenergiát használó malmok. Az első ilyen malmok a XIX. század végén jelentek meg. Ilyen volt a Wolf-féle malom, a mai Strossmayer utca végén, a Sportközponttal szemben. Ezt Pfeiffer Pál korszerűsítette. Innen számít ez malomnak. Majd ez Pfeiffer Kálmán, később pedig Kulity Máttyás tulajdona lett, végül a többi malommal együtt államosították 1946-ban. Majd leszerelték és részben malomnak vagy cellulózyárnak használták fel Boszniában. Később a vasútállomásnál felépült a Gephard Lénárd és Pulchard Malom mint részvénytársaság. A főúton pedig felépült Svoboda Antal korszerű malma, de az ő tulajdonában volt az ún. kis malom is. Itt tévedés ne essék, ennek a tulajdonosa nem Kiss nevű személy lehetett. Ennek első tulajdonosa Novoth József volt. Adásvétel után került át Svoboda tulajdonába. Ennek kapacitása kisebb volt, mint a másik Svoboda malomé. Volt idő, amikor a falunak négy szélmalma és tizenkét szárazmalma működött.

A Bácsország vajdasági honismereti szemle 2012/2, 61. számában dr. Silling István írásából (harmadik oldalon) szerzünk tudomást arról, hogy Bajmokon a következő iparágak vannak jelen az 1829-es évben: kovácsok, ácsok, kőművesek, szűcsök, csizmadia, szabók, kötélverők, takácsok, asztalosok és szíjgyártók. Azonban a céhrendszert az 1872. évi VIII. t. c. eltörölte, így Bajmokon is megszűntek a céhek. Iványi István, Szabadka monográfusa Szabadka szabad királyi város könyvének második kötetében az 1884-ben

A bajmoki Általános Ipartestület alapszabályai, amely 1899. április 14-én lett elfogadva.

meghozott, az iparosságra vonatkozó törvényről ír, amelynek értelmében Bajmokon iparos egyesület alakult.

Az 1859-es Ormos-féle összeírás szerint a település lakossága a következőképpen alakult: dalmata (horvát-bunyevác) 2206, magyar 2150, német 1119 és zsidó 147. Az adott évben már sokat változott az iparosság. A településnek 15 szárazmalma, 3 olajmalma, 2 kenderfeldolgozója és 1 árpamalma volt. Az iparosok a következők voltak: asztalos, cipész, szabó, kovács, köteles, bognár, kádár, szappanfőző, ács, kőműves, lakatos, takács, kalapos, mészáros, hentes, festő, bőrfeldolgozó és borbély.

Ahogy a település lélekszáma növekedett, azzal arányosan növekedtek az iparágak és az iparosok létszáma is. Ezen írásban lehetetlen összefoglalni az iparágakat és az iparosokat Bajmok újratelepítésétől az Ipartestület megalakításáig.

Bajmokon az Ipartestületet 1899. április 20-án alapították meg: Hauszka Károly, Tóth Lajos, Kollár Mihály, Sváger Ádám, Wolf Johann, Wolf Josef, Salamon József, Elgetz József, Döbre Máttyás, Ruzsik Lajos és Kiss Simon. Ezzel Bajmok egy új hasznos és szervezett intézményt kapott.

A testület első elnöke Harton Henrick bőrfeldolgozó volt, aki az elnöki teendőket 1899-és 1900 között látta el. Az alapítással járó nehézségek legnagyobb terhet ő viselte. Az alapszabály értelmében az Ipartestület elnökségét és az elnököt minden évben választják. Az Ipartestület élére 1900-ban Elgetz József került.

1901-ben rangos rendezvényre került sor, ugyanis ekkor szentelték fel a bajmoki Ipartestület zászlóját. Erre 1901. augusztus 20-án került sor, Szent István napján. A zászlóánya özv. Lichtnekert Józsefné, az elhunyt jegyző felesége volt. Lichtnekert egyben az iparhatóság képviselője is volt. A zászlókoma szerepét pedig a dúsgazdag Szakács Mátyás – Jankai – töltötte be. A település egyik legrangosabb és legdiszesebb rendezvénye volt. Most nemcsak a templom, hanem a környéke is megtelt iparosokkal, hívekkel, vendégekkel és érdeklődőkkel. Erről tudósít a Bácskai Ellenőr Zászlószentelés Bajmokon címmel a lap 1901, 60/3. számában.

1903-ban és 1904-ben elnöknek Salamon József lett megválasztva, majd ezt a tisztséget Elgetz József töltötte be egészen 1907-ig. Bajmokon az inasiskola 1905-ben nyílt meg. Ennek megnyitásban a legnagyobb szerepe Elgetz Józsefnek volt. Az inasiskolában a helyi tanítók dolgoztak, annak irányítását pedig az iskolaszék végezte, akiket az Ipartestület javaslatára a helyi képviselő-testület nevezett ki.

Az elnöki teendőket 1907 és 1908 között ismét Harton Henrick végezte. A templomban az istentiszteleteken, az első sorokban az elnökség és az idősebb tagok kaptak helyet. 1908-tól 1911-ig az elnöki posztot Kókai Pál töltötte be. Őt ebben a minőségben 1911-ben Kungl József váltotta fel, őt 1912-ben Mácsai József asztalos, amit az első világháború kitöréséig birtokolt.

Az első világháború (1914–1918) idején nagyon nehéz volt az iparosok élete. Sokan a frontra kerültek, az otthon maradtak végezték a mester munkáját. Sok iparos beadta az iparengedélyét, mert nem volt munka. Megemlékeztek azokról az iparosokról, akik az első világháborúban a harcokban estek el.

Az első világháború alatt az elnöki posztot betöltötték: Rertigh János 1916–1917 Kirchenmayer György 1917–1918, és végül Salamon József a háború végéig.

Azonban az első világháború befejezése meghozta Bajmoknak azt, hogy Bács-Bodrog vármegyéből a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területéhez lett csatolva. Ez abszolút nem változtatta meg a tagság közötti testvériséget és szolidaritást. A megváltozott körülmények között, 1918 és 1923 között a bajmoki iparosok elnöke a német nemzetiségű Pfeiffer Johann volt. A háborút követő időszakban az iparosok egyetlen tagját sem érte politikai vád. Pfeiffer öt éves mandátuma után ismét egy német nemzetiségű, Richter Mátyás

töltötte be két éven át az iparosok vezetőjének szerepét. A bajmoki iparosoknak az eltelt 25 év alatt, mint ahogyan látszik, 13 elnöke volt.

1924. június 15-én az Ipartestület fennállásának 25 éves évfordulójáról emlékeztek meg. Az ünnepi ülést Richter Mátyás elnök nyitotta meg. Elsősorban üdvözölte a jelenlevő vezetőségi tagokat, közöttük: Anišić Antun alelnököt, Mrković Stevan titkárt (jegyzőt), Gunity Jenő pénztárost, továbbá a vezetőség többi tagját: Svraka Józsefet, Dulity Józsefet, Kulundzsity Grgot, Fischer Ferencet, Nuber Georgot, Kirchenmayer Antalt, Speiczer Antont, Janda Józsefet, Stegmann Jánost, Zsigmond Józsefet, Ivánkóvity Gyulát, Gyurcsik Józsefet, Piukóvity Jánost – Gojka –, ezen kívül mintegy 100 iparost.

Október 25-én volt az Ipartestület zászlószentelése. A jubileumi ünnepség még október 24-én lampionos felvonulással vette kezdetét. Másnap a bajmoki Szent Péter és Pál római katolikus templomban került sor a zászlószentelésre. A misét ft. Hegedűs Leonárd esperes-plébános, pápai kamarai tanácsos celebrálta. A zászlóánya Szloboda Antalné született Hankonyi Leona volt. A zászlóapa pedig dr. Mattyasovszki Béla orvos volt. Az ünnepi műsorban fellépett a testület énekkara Ingrund Emil vezényletével, este pedig hajnalig tartó táncmulatságot tartottak Döbre Ferenc vendéglőjében.

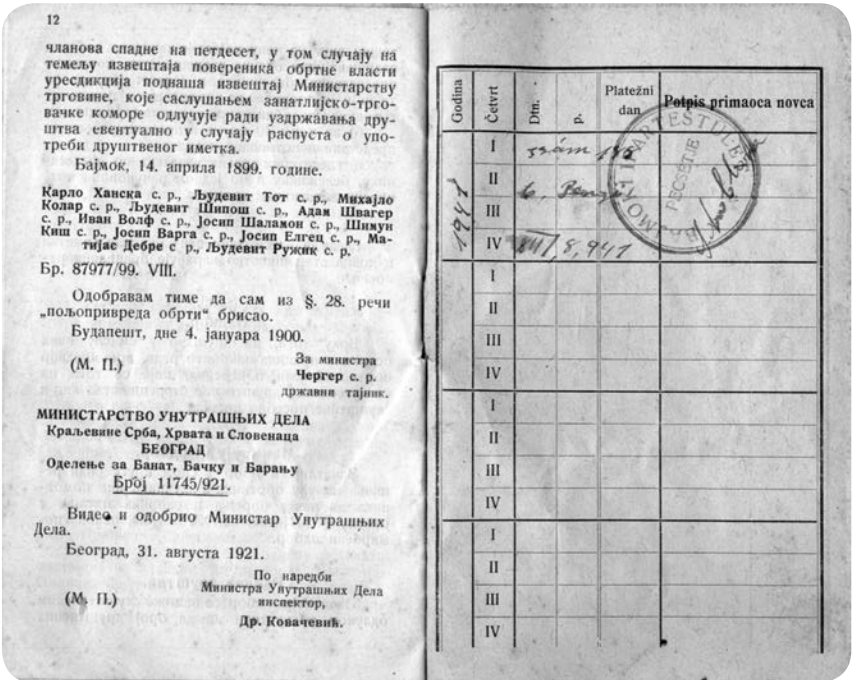
A továbbiak során szóljanak a jegyzőkönyvek

A bajmoki Ipartestület pecsétje az impériumváltásig tojásdad alakú volt, ahol az alakzat felső részén A BAJMOKI, a középső részen IPARTESTÜLET, az alsó részen PECSÉTJE szöveg állt nagy nyomtatott betűkkel.

Jegyzőkönyv a bajmoki Általános Ipartestület elöljáróságának 1900. március 13-i üléséről

Az ülésen jelen voltak: Harton Henrick elnök, Salamon József, Elgetz József, id. Kollár Mihály, Stefkó Ferencz, Szabó István, Svraka József, Brandt Mátyás, Péter Mátyás elöljárósági tagok, valamint Milkovits Lázár, Sípos Lajos számvevő és könyvelő.

Napirenden a békéltető bizottság szabályzatának elfogadása volt. Ezt egyhangúlag elfogadták és a felsőbb hatóságai szervekhez küldték jóváhagyás végett. Ez

Vida Imre kádár nyugtakönyve a bajmoki iparosok alapszabályával. Vida a tagdíjat 1924-1941 között fizette

volt a testület első hivatalos dokumentuma.

Az elnök jelentette, hogy az Ipartestület működéséhez minden iratot beszerzett, majd elfogadták az elnök javaslatát, hogy havonta tartsanak előljárásági ülést. A jegyzőkönyvet Hankonyi Lajos vezette, iskolaigazgató. Hitelesítette Harton Henrich elnök és Péter Mátyás előljárásági tag.

Jegyzőkönyv bajmoki Általános Ipartestület előljáráságának 1900. március 19-ei üléséről

Ezen jelen voltak: Harton Henrich elnök, Salamon József, Elgetz József, id. Kollár Mihály, Stefkó Ferencz, Szabó István, Svraka József, Brandt Mátyás és Péter Mátyás előljárásági tagok, valamint Milkovits Lázár és Sípos Lajos mint számvevő és könyvelő.

Az ülés napirendjén egy tárgy szerepelt, ugyanis már visszakapták a békéltető bizottság felsőbb hatóságokhoz jóváhagyásra küldött szabályzatát. Ezt felolvasták és egyhangúlag elfogadták.

Jegyzőkönyvvezető Hankonyi Lajos. A jegyzőkönyvet Harton Henrich elnök hitelesítette.

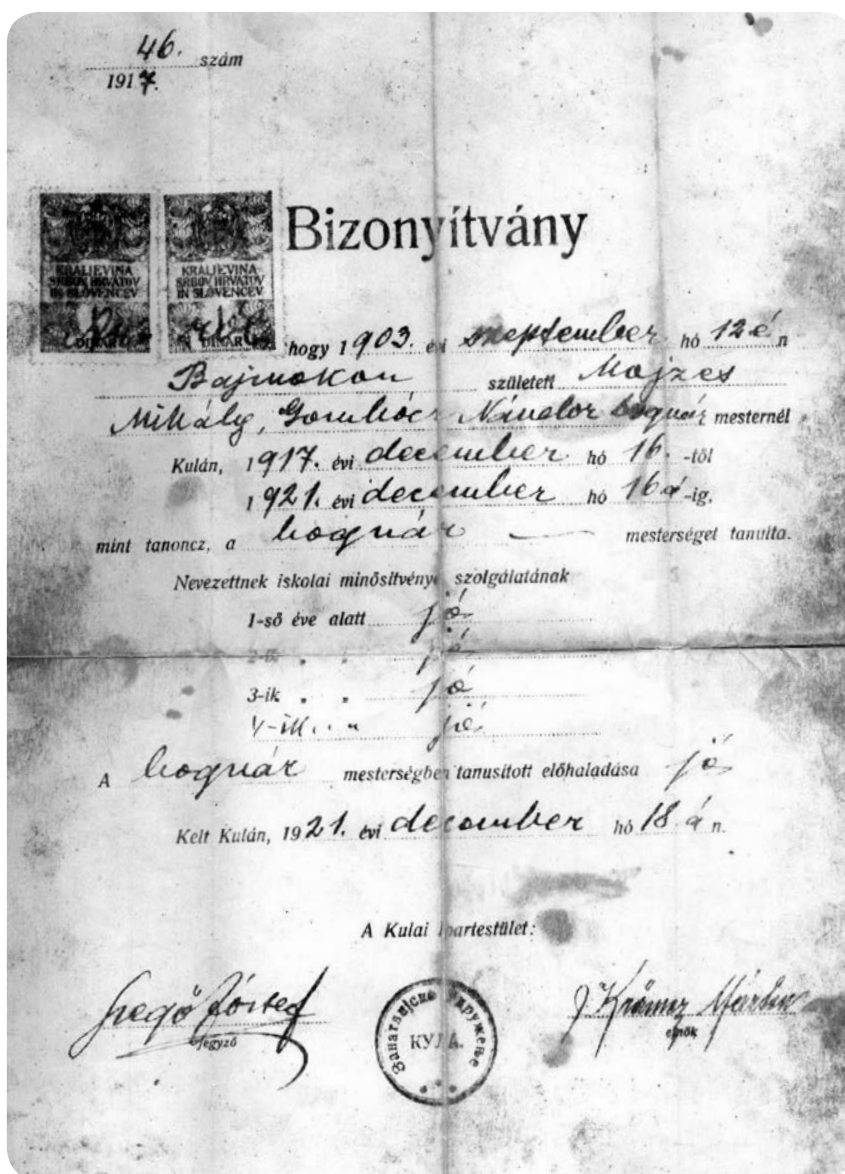
Itt említésre méltó, hogy a békéltető bizottság feladata volt az inas és a munkaadó közötti vitás kérdések megvitatása, megtárgyalása és elsimítása. A békéltető bizottságok az inast is képviselték és a munkaadónak is volt képviselője. A békéltető bizottságot a bajmoki Általános Ipartestület előljárásága nevezte ki.

Az 1900. május hó 6-án felvételzett jegyzőkönyv a bajmoki Általános Ipartestület előljáráságának üléséről

Ezen 19-en voltak jelen: Harton Henrich elnök, Salamon Ferencz, id. Elgetz József, Stefkó Ferencz, Mrákovics István, ifj. Elgetz József, ifj. Svraka József, Bosnyák Ágoston, Brandt Mátyás, Peiffer János és Hankonyi Lajos.

Az elnöknek az elmúlt ülés napirendi pontjában kifogásolnivalója volt. Kéri, hogy ezen javítsanak oly formán, hogy a hatóságilag kimondott 1 Ftapidíjban részesüljenek azon tagok, akik a községben a testület érdekében dolgoznak. Az előljáráság eleget tesz az elnök kérésének, majd a jegyző előadja a havi számadást. A bevétel fedezi a kiadást, sőt a múlt havi elszámoláskor maradt 33 Ft 51 Kr. A testület ezt tudomásul vette.

A testületnek van szolgálja. Határozta a szolgáljéről. Ezt évi 20 Ft-ban állapították meg. A szolgálja eddig végzett munkájáért

Mojzes Mihály kerékgyártó (bognár) tanonc 1921. december 8-ról származó bizonyítványa. A bajmoki Mojzes Mihály Kulán Gombóc Nándor bognármesternél tanulta a szakmát.

12 Ft és 20 Kr járt. Ezt egyhangúlag elfogadták.

Jegyzőkönyvvezető Hankonyi Lajos, hitelesítők: Stefkó Ferencz és Brandt Mátyás voltak.

Jegyzőkönyv felvételzett a bajmoki Általános Ipartestület 1912. március 25-én megtartott rendes évi közgyűlésén

A közgyűlésen jelen voltak a következő iparosok: Kungl József elnök, Kókay Károly jegyző — aki egyben a bajmoki községi képviselő-testület adóügyosztályi aljegyzője volt —, Schöffner József, Kecsenovics Zakariás, Hauszka Károly, Alfás János, Figura Gábor, Bacsli Dániel, Stigler István, Mácsai János, Kollár Károly, Rettigh Ambrus, Rettigh János, Frubert András, Elgetz Ferencz, Szeitz Jakab, Lackner Ferencz, Rettigh Mátyás, Priszlinger Fe-

rencz, Priszlinger Antal, Milkovits Ferencz, Nagy Pál, Janda József, ifj. Elgetz János, Wolf Ferenc, Vujevics Ferencz, Novoth Mihály, Brandt Jakab, Schoffhauzer Pál, id. Utasi Antal, Makay István, Elmer András, Svraka József, Zvekán József, Schmidt Mihály, Péter Antal, Kovács Dezső, Beslity Elek, Kollár Alajos, Kollár Simon gépész, Hollenberk József, Hevér Antal, Mándics Mihály, Sztanik Miklós, Kirchenamyer György, Veréb János és Pelcer Antal.

Az elnök jelenti, hogy csekély számú tag jelent meg. A közgyűlés már kétszer lett összehívva, de a kis létszám miatt elnapolták. Most lehetőség van az alapszabályzat értelmében annak megtartására, tekintettel arra, hogy harmadszor van összehívva.

Napirend:

Az 1911-es évi zárszámadás.

A jegyző felolvassa a zárszámadást. Javasolja azon tagok és tagdíjak leírását, akik nem fizetik azt. Többen elismerték a nem fizetést. A közgyűlés a számadatokat rendben találta és kéri a bizottság felmentését. A következő iparosok nem fizették a tagdíjat: Boszándli József, Dancsó János, Ermodler József, Tollesch József, Frubert András – Fremond –, Gergely Benő, Hódi Sándor, Kovács Ferencz, Kollár Pál, Kókay Mihály, Kulcsár Lajos, Kruskovác Lőrincz, Lakatos György, Milkovits Mártonné, Miloszavljevics Dömötör, Naum Krsztor, Schob Márton, Varga József, Teleky Gyula, Zsigmond Márk. Az említetteknek az 1911-es évre a tagdíjat törölte a közgyűlés, azonban az 1912-es évre átvetették.

Az 1912-es évi költségvetés tervezése. A terv szerint az 1912-es évre a bevétel 650 korona, és a kiadás szintén 650 korona. Pad készítése a templom részére. Felolvassák ft. Hegedűs Lénárd esperes-plébános átíratát egy pad elkészítésére. Ezt egyhangúlag elfogadták. A vándorlegények részére szálló, lakás fenntartása.

Ezzel kapcsolatban a közgyűlés elfogadja Kirchenmayer Antal javaslatát, hogy a vándorlegények részére továbbra is fenntartsák a szállás lehetőségét, és lehetőleg segélyben részesítsék őket. A közgyűlés utasítja az előljáróságot, hogy a

kapott. Így az elnök Mácsai János lett. A többi előljárósági tag megválasztását közfelkiáltással fogadták el. Ezzel a közgyűlés be is fejezte munkáját.

A vándorlegényekről tudnunk kell azt, hogy azok iparossegédek voltak, akik az országban járták a településeket, részben, hogy letelepedjenek, részben, hogy a befogadott mesternél „ellopják” a szakmát, így bővítették szakmai tudásukat. Bajmokon tudni vélték, hogy egy ilyen vándorlegény Fremond András borbélymester személyében telepedett le. Igaz, hogy a mester a hajvágáson és borotváláson kívül gyógyított is. Fekélyeket vágott fel, sebeket gyógyított, a magas vérnyomásúaknak eret vágott a nyakán és fogat húzott. Így Fremond András borbélymester volt Bajmokin az utolsó sebészorvos is.

Jegyzőkönyv a bajmoki Iparosok Társaságának 1925. március 29-kén megtartott rendes évi közgyűléséről

A közgyűlésen jelen voltak: Richter Mátyás elnök, Mačković Stevan jegyző, Gúinity Jenő pénztáros, valamint legalább 100 tag.

Az évi közgyűlés napirendje:

Elnöki beszámoló

Jegyzőkönyv hitelesítők megválasztása, 2 tag.

Az elnök először is megállapítja, hogy az évi közgyűlés megtartásához van elegendő létszámú iparos tag. A jegyzőkönyvet hitelesítők Gosse József és Kohuth József lettek.

Az első napirenddel kapcsolatban az elnök hivatalos és személyi dolgokról beszélt. Elmondja, hogy az új rendelkezések értelmében, amelyet a Zombori Járás Titkárságától kaptak, elrendeli, hogy új inas alkalmazásakor szükséges a munkaadónak és az inasnak szerződést kötni. A szerződésben mellékelve kell lennie az anyakönyvi kivonatnak, a befejezett iskolai bizonylatnak, a beiratkozási illetéknek, bizonylat az inastól, hogy már be van iratkozva a tanonciskolába. Erre azért van szükség, mert újabban az inas éve kötve van a tanévhez. Kéri a jelenlevő mestereket, hogy ezt a rendeletet vegyék tudomásul. Továbbá felhívja a mesterek, illetve a munkaadók figyelmét, hogy az új rendelet értelmében a segédeket a munka befejeztével 14 nap után ki kell jelenteni, illetve felvételt követően 14 napon belül be kell jelenteni. A segédeket nem lehet felvenni munkakönyv nélkül, mert különben a munkaadót terheli a rendelet értelmében a felelősség. Értesíti a jelenlevőket, hogy a helyi Iparos Társaság a bajmoki ifjúságtól átvette a meghívót. A jövőben a Társaság a különféle rendezvényeket saját maga fogja szervezni. Kéri a jelenlevőket, hogy a jövőben az ilyen és hasonló rendezvényeket támogassák.

Végezetül a szabók szövetségétől, a kőművesek szövetségétől és az ácsok szövetségétől kapott alapszabályzatot át is nyújtotta a legidősebb kőművesnek, Svra Józsefnek. Azonban a szabóktól ezt nem vette át senki, mert nem voltak jelen.

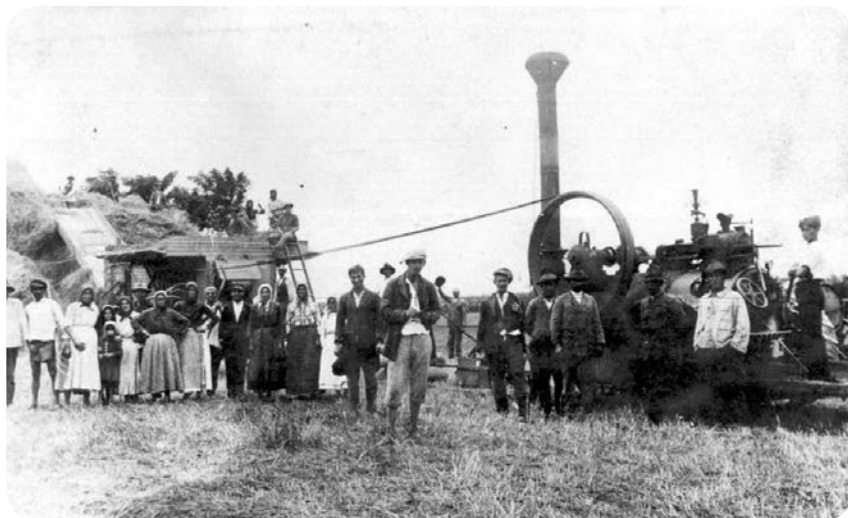
Az 1924-es évi zárszámadás

Az 1924-es évben az összebevétel 13 226,53 dinár volt. A kiadás pedig 5573 dinár. Tehát jó volt a gazdálkodás. Ezt az ellenőrző bizottság is jóváhagyta.

Az 1925-ös év költségvetése:

A bevételnél előirányoztak 8750 dinárt, és a kiadásnál szintén 8750 dinárt. A közgyűlés a költségvetést egyhangúlag elfogadta.

A jegyző jelenti, hogy az Ipartestületnek 1924-ben 223 iparendeléssel rendelkező iparosa volt. Az említett évben 6 iparos hunyt el. Évközben 15 iparos kapott iparendélyét, és 10 iparos viszaadta működési engedélyét. Az igazgató bizottság az említett évben 5 ülést tartott, valamint 48 inással lett szerződés kötve.

Varga János cséplőgéptulajdonos 1930-ból származó cséplőgépe és munkásai

vándorlegények részére béreljen megfelelő lakást.

Az elnök, az előjárók és a számvevők választása.

Az elnöklő az elnök megválasztására név szerinti szavazást látott elő. Ennek értelmében Mácsai János 25, Kungl József 12 és Kirchenmayer Antal 1 szavazatot

Az 1924-es év pénzügyi jelentése.

Az 1925-ös évre szóló pénzügyi terv.

A titkári jelentés az elmúlt évben végzett munkáról.

Az elnök, elnökség és az ellenőrző bizottság megválasztása.

Egyéb.

Új vezetőség választása

Az elnök bejelenti, hogy az alapszabályzat 13. szakasza értelmében lejárt az eddigi vezetőség megbízatása, újat kell választani. Mácsai János javaslatára jelölőbizottságot állítottak, amely jelölni fogja az új vezetőséget, és amelyet a közgyűlés választ meg. A jelölőbizottság tagjai lettek: Ivánkovity Gyula kalapos, Dulity József pék, Prizlinger János vendéglős, Nuber György, Szőke József és Kohuth József. A közgyűlés a jelölőbizottságot egyhangúlag elfogadta. A szavazás után az elnök, Richter Mátyás kihirdette a választás eredményét. Elnök Richter Mátyás lett, vezetőségi tagok pedig: Svarka József, Dulity József, Gunity Jenő, Kulundzsity Grgo, Vischer Ferenc, Nuber György, Kirchenmayer Antal, Sprajder Antal, Stegmann János, Zsigmond József, Janda József és Ivánkovity Gyula. A vezetőség helyettes tagjai lettek: Milkovics Lajos, Mrakovity Lajos, Mácsai János és Gyurcsik József. Az ellenőrző bizottságba a következők lettek megválasztva: Rettigh Ambrus, Piukovity Iván – Gojka – és Gyurcsik József. Ezt követően Richter Mátyás megköszönte a bizalmat azoknak, akik rá szavaztak.

Egyéb napirend

A) Az elnök jelentette, hogy az eddigi házmaster, Wetstein József elhunyt, és helyette az igazgató bizottság felfogadta Petz Henricket, ugyancsak 80 dináros havi bérért. A közgyűlés a jelentést egyhangúlag elfogadta.

B) Dulity József javasolja, hogy az elnök évi tiszteletdíja 1200 dinár legyen.

C) A közgyűlésnek javasolják, hogy pénztáros az eddigi 100 dinár helyett 200 dinárt kapjon. A közgyűlés a javaslatot megvitatta, és több indítvány mellett a pénztáros havi tiszteletdíjára 100 dinárt szavaztak meg.

D) Javaslat hangzott el, hogy az Iparos Egyesület új termet béreljen, ahová többen elférnek. Végül úgy határoztak, hogy ezt a témát az újonnan megválasztott vezetőségre bízzák.

A jegyzőkönyv hitelesítve lett, majd kör alakú pecséttel lett ellátva, amelyben a következő szöveg állt: ZANATLIJSKO UDRUZENJE BAJMOK.

1925-ben a templomnak 3 padot ajándékoztak. Kókay Károly bajmoki helytörténész emlékirataiból tudjuk, hogy az iparosoknak volt énekkara is, az Ipartestület dalárdája, amely kitűnően működött. Ennek alapítója Herold Antal tanító volt, akitől a kar vezetését többen is átvették és öregbítették hírnevét. Ezt 1907 és 1910

között Töröky Ferenc József kántortanító vette át és vezette, majd Ingrid Emil tanító irányította. (Szabadkai Történelmi Levéltár, a bajmoki Ipartestület 1925. március 29-én készült jegyzőkönyve alapján.)

Iparosok és Kereskedők Egyesülete Új alapszabályzat

A bajmoki Ipartestület 1931. szeptember 18-ai keltezéssel a Dunai bánság, Újvidék Közigazgatás Központ 1932. június 11-ei dátummal és II. 24051 szám alatt jóváhagyta a bajmoki Ipartestület alapszabályzatát. Az új alapszabályzat értelmében az Ipartestület új neve IPAROSOK ÉS KERESKEDŐK EGYESÜLETE. Ez elsősorban meghatározza az Egyesület helyét és működési területét, amely Bajmok község, zombori járás területén működik.

Az Egyesület feladata, eszközei, amelyekkel megvalósítja céljait

Feladata, hogy az Egyesületbe tömörítse a bajmoki iparosokat és kereskedőket, kulturális, oktatási és szakmai képzését előtérbe helyezve. Bevételei: tagsági díj, jótékonyági és önkéntes adományok, kamatok, bevételek a különféle rendezvényekből, a könyvtár használatáért fizetett tagdíj, továbbá ajándékok és emléktárgyakból kapott jövedelem.

Rendelkezik a vezetőség és az elnök hatásköréről. A vezetőségnek 12 tagja van. Ezeket a közgyűlés választja meg. Az egyesület hivatalos nyelve az állam nyelve, és a jegyzőkönyveket is így kell vezetni. A vezetőség ülését 24 órával annak megkezdése előtt az elnök hívja össze.

A továbbiakban rögzíti az elnök feladatait, meghatározza a jegyző feladatait, előlítja a könyvtáros munkafeladatait.

Az ellenőrző bizottságot egy évre választják, aminek 5 tagja van. Tagok lehetnek rendes, tiszteletbeli, jótékonyági támogatók, alapítók. Ez mind részletezve van az alapszabályzatban. Majd felsorolja, kik nem lehetnek tagok. A tagság felvételéről a vezetősége dönt. A tagság kötelezettségeinek fejezete részletesen szól minden kategóriához tartozó tag köteletségéről és feladatáról. A tagsági díj évente 10 dinár, és minden tagnak van tagsági könyve.

Az Egyesület közgyűlése

Az Egyesület minden tagja tagja a közgyűlésnek is. A továbbiakban részletezi ennek működési körét: ez választja az elnököt, a vezetőséget és az ellenőrző bizottságot. Elfogadja a zárszámadást és a költségvetést. Határozatot hoz minden kiadásáról. Meghozza az összes rendelkezést, valamint az új szabályzatot. Összesen 12 pontban határozza meg a közgyűlés feladatait.

Az Egyesület pecsétje kör alakú, és benne KRUG OBRITNIKA I TRGOVACA, valamint a közepén vízszintesen BAJMOK.

A szabályzat életbe lép, miután az illetékes szervek jóváhagyják. Alapítók: Sloboda Antal, Kulesevit Andrija, Richter Mátyás, Kecsenovity Zaka, Lengyel Károly és Duga Ferenc saját kezű aláírással.

A Magyar Szó napilap 1977. augusztus 19-ei számában riport jelent meg Fábíán Simonnal, e testület egykori titkárával. Elmondta, hogy az 1930-as évben Bajmokon 250 iparendéellyel dolgozó iparos volt, azonban több mint 100 zugiparos is dolgozott a faluban. Fábíán Simon ezt a tisztséget az Ipartestület fennállásáig töltötte be.

Kollár Mihály szabómester a bajmoki ipartestület tagja a sok éves sikeres munkájáért átveszi a szabadkai Iparkamara Diplomáját 1986-ban

Jegyzőkönyv a bajmoki Iparosok és Kereskedők Egyesülete vezetőségének 1932. márc. 10-én megtartott üléséről

Jelen voltak: Janda József elnök, Fábián Simon jegyző (titkár), Kókai Simon, Gósse József, Káity Petar, Tonkovity Márkó, Szántó Mihály, Gyurcsik József, Kollár Péter, Lakatos György vezetőségi tagok.

Az elnök, miután megnyitotta az ülést, megállapította, hogy az ülés döntőképes, mert elegendő tag van jelen. Felterjesztette megvitatásra és elfogadásra a bajmoki Sokol Testnevelési Egyesület kérvényét anyagi támogatásra, ugyanis ebben az évben rendezik meg Prágában a falusi tornászok nemzetközi szemléjét. Ezen vesz részt a bajmoki Sokol Testnevelési Egyesület csapata is, de ehhez szükségük van anyagi támogatásra. Az összeget, amellyel segítenék a Sokol Testnevelési Egyesületet, maga a vezetőség határozza meg. Végül azt a határozatot hozták, hogy a témát felterjesztik döntéshozatalra az első közgyűlésen.

Az 1932-ben vásárolt székház

Az ingatlan a mai Moša Pijade utca felől magába foglalt egy hatalmas házat. Ebben több szoba és más terem és folyosók voltak. Az épület állapota igen jó volt, arra lehet következtetni, hogy nem régen épülhetett. Minden bizonnyal jószágtartásra, szarvasmarha és ló nevelésére is használatos istállók voltak. Erre vall még az utcáról nyíló bejárat is, hiszen a ház előtt egy hatalmas vízelvezető árok húzódott, ami még ma is megvan. Hidat épített a tulajdonos, hogy a szekér és a jószág nyugodtan át tudjon menni az árkon, amelyhez a szükséges vízelvezető-gyűrűk hatalmasak, és még ma is a földben vannak.

A telket két utca is határolja, a mai szerint a Moša Pijade és a Trumbić utcák között. Szélességben pedig Kollár Imre és Cindel József háza közötti épület és telek. Később az iparosok a házat saját céljaiknak megfelelően átalakították.

Szólni kell arról is, hogy ettől kezdve a házmesterek is az iparosok épületében laktak. Csak a visszaemlékezések alapján tudjuk, hogy ez idő tájt többen is voltak házmesterek, köztük Ürmös Illés – Csillagvizsgáló. A ragadványnevet Illés a kancsal szeme miatt kapta. Fia, József főmolnár lett a bajmoki malomban. Ürmöséket a házmesteri teendők végzésében Steinach Rudolf borbély és felesége, Ilonka váltotta fel. Náluk az épület államosítása miatt

megszűnt a házmesteri munka, és vele együtt a bajmoki Ipartestület épületének vagyonjogi állapota is.

Bajmok község az Ipartestület épületét előbb államosította, majd telekkönyvileg átadta a helyi Vuk Karadžić Általános Iskolának. Pionírotthont alakítottak ki a gyerekek részére, amit két év után áthelyeztek a volt Bergeliskola épületébe. Az Ipartestület épületének helyén az iskola elkezdett 1964-ben egy lakótömböt építeni saját pedagógusai részére. A lakótömbben négy lakást kezdtek építeni, két lakás építését a földszinten és kettőt az emeleten láttak elő. Azonban a községi lakásépítési alap 1966. január 1-jével megszűnt, ugyanis ezzel a dátummal szűnt meg Bajmok község is létezni, mert csatlakozott Szabadka községhez. Az iskola vezetősége úgy határozott, hogy jutányos áron saját tanítói részére eladja a telket, a beépített részt pedig kölcsön formájában átadja dolgozóinak, a rászoruló pedagógusoknak.

Az érdekelt tanügyi munkások a banktól vettek fel kölcsönt az épület befejezésére, majd 1968. március 8-án be is költöztek lakásaikba.

Ezek a házastársak voltak: Zóni Sándor és Olga, Stankov Dušan és Gordana, Kukić Marko és Eva, valamint Mojzes Antal és Katalin.

A Trumbić utca felé eső telket pedig Szakács Péter, tornatanár, és Márta, magyartanár, vásárolta meg. Ők is házat építettek a telekre.

Ezzel egy nagynevű egyesület épületének sorsa megpecsételődött. Igaz, az iparosok száma csökkent, de talán más megoldást is lehetett volna találni. Ezzel a kitétellem célt volt örök emléket hagyni az utókorak a bajmoki Ipartestület épületéről, amely ha beszélni tudna, történelmet írna.

Ezt követően Bajmok község biztosított termet a bajmoki iparosok vezetőségének és a testületeknek. Előbb ez a Jugoszláv Néphadsereg utcában, a társadalmi-politikai szervezetek székházában, a volt párházban a földszinti részen. Majd innen átkerült a Ravnica Szövetkezeti Kombinát Ivo Lola Ribár utcai székházába.

Jegyzőkönyv a bajmoki Ipartestület vezetőségi üléséről; készült 1939. augusztus 31-én

Jelen voltak: Schoblacher József elnök, Kecsenovity Zaka, Bayer István, Dulity József, Vida Imre, Mojzes Imre, Kungl Mihály és Fábián Simon mint titkár.

Itt találkozunk először az új elnök, Schoblacher József hentes nevével, aki ezt a tisztséget egészen 1945-ig töltötte

Steinbach Ilona az iparosotthon gondnoka. Az otthon udvari részében lányával, Edittel

be, tehát a magyar közigazgatás (1941. április 12. és 1945. október 19.) alatt is.

Közvetlenül az 1944. október 19-ei változás után, már 1945-ben elkezdene az iparosok vezető szervei szervezkedni. Tudnunk kell azt, hogy Bajmokra a Vörös Hadsereg egységei az említett napon este 17 órakor érkeztek meg, és ezzel megtörtént a falu felszabadulása. Másnap pedig a helyi partizánegység vonult be.

Már 1945 márciusában az iparosok szervezkedtek. Tudnunk kell, hogy az ipariskolában ez év áprilisában kezdetét vette a tanítás.

A bajmoki Iparos Egyesület második világháború utáni munkája már egy új korszak az iparosok életében, és egy új fejezet történelmükben. Ezt már egy új helytörténetnek kell majd kikutatni és megírni.

Míg létezett a házuk, addig szerveztük tömeges volt. Míg léteztek a szakmák, valamint amíg Bajmoknak volt községi státusza, létezett a helyi Ipartestület is. Azonban a házuk államosítása után az iparosok létszámának csökkenésével, teremhiány és az új rendelkezések következtében egy új korszak vette kezdetét egészen a megszűnésig.

A bajmoki Általános Ipartestület tagsága

A bajmoki Általános Ipartestület, mint mondtuk, 1899. április 20-án alakult meg. Erre szükség is volt, hiszen az iparosok létszáma állandóan növekedett, a lakosság igényeit ki kellett elégíteni. Közben a technika és a tudomány fejlődésével új iparágak keletkeztek, mások pedig elavultak és ennek folytán kihaltak. Így említjük meg mint újakat a lakatosokat, gépészeket, rá-

dió- és tévészerelőket, villanszerelőket, kelmefestőket, fodrászokat. Viszont idővel kivesztek a szélmalmosok, szárazmalmosok, takácsok. De szükség mutatkozott továbbra is kovácsokra, késesekre, harisnyakötőkre, borbélyokra, fodrászokra stb.

A bajmoki iparosok számának elapadását az ipar fejlődése okozta. Konkrétan Bajmokon a gyáripar az 1960-as évektől kezdve fejlődött. Megalakult a Solid Cipőgyár és a Sever Villanymotorgyár szabadkai kihelyezett tagozata, a bajmoki Bútorgyár, a Kossuth Építkezési Vállalat, az Október 19. Kisipari Vállalat, Metalia Fém- és Mérlegkészítő üzem, galvanizáló műhely, Delta Villanszerelő Vállalat, a bajmoki Ravnica Szövetkezeti Kombinát, az Ekektrovojvodina Villanygazdasági Vállalat szabadkai kirendeltsége, a szabadkai Željezničar Készruhagyár kirendeltsége. Mindez háttérbe szorította, majd lassan be is szüntette a kisipari tevékenységet. Azonban azt is el kell mondani, hogy ezek felváltták az összes szakembert. Így a Željezničar a szabókat, a Solid a cipészeket, az Elektrovojvodina a villanszerelőket, a Metalia a lakatosokat és fémmunkásokat. Például megemlíthető, hogy Kollár Mihály szabó a bajmoki Željezničar készruhagyár kirendeltségének munkavezetője lett. A bajmoki iparosok testülete és az iparosság megszűnése valamikor 1985-re tehető.

A bajmoki iparosoknak volt saját otthonuk. A második világháború után is igen aktívak voltak, majd az otthonukat, a többi társadalmi és magánépülettel együtt államosították. Előbb a bajmoki község tulajdona lett, majd az átadta a helyi általános iskolának. Ekkor az itteni Vuk Karadžić Általános Iskola ebben az épületben pionírothont létesített a helyi általános iskolások részére. Majd az iskola itt lakásokat építtetett.

Elmondható, hogy a bajmoki ipartestületnek rendezett és hatalmas irattára volt. Nem is csoda, amikor titkárai, ügyintézőik értelmiségiek voltak, akik minden papírra ügyeltek. Amikor megszűnt működni az ipartestület, akkor irattára gazdátlan maradt. Ekkor e sorok írója és Milkovits Ferenc, a művelődési egyesület titkára, az irattári anyagot átvitték a szomszédságban levő Jedinstvo–Egység Művelődési Egyesületbe, ahonnan a Szabadkai Történelmi Levéltár a megmaradt anyagokat elvitte. Mondható, hogy az így megmentett iratokat a Szabadkai Történelmi Levéltár szakmunkatársai rendezték. Ily módon az enyészetnek induló bajmoki ipartestület irattárának sok papírja és hasznos füzet megmentett az utókor számára. A kutatók rendelkezésére áll a megmentett anyag.

Kollár Mihály szabó, mesterlevele 1952.jún.20.-i keltezéssel

A Történelmi Levéltárban több füzet is van, és 1900-tól a testület évi közgyűléseinek és a vezetőség üléseinek jegyzőkönyvei találhatók meg. A másikkban az iparosok vannak 1889-től 1955-ig ábécérendben felsorolva. A harmadikat pedig egy ügyes titkár az említett füzetben szereplő neveket átírta, amelyben nem ábécé, hanem szakma, illetve ágazatok szerint vannak feltüntetve az iparosok.

A tagság leírásához az említetten kívül felhasználtam a következő irodalmat is: Mojzes Antal *Bajmok a családnevek tükrében* (Szabadka, Grafoprodukt, 2004); a Bácsország 16. számában (2000/6.) megjelent Mojzes Antal: *A zsidók élete és kiveszése Bajmokon*. Továbbá e témával kapcsolatosan beszélgetést folytattam Fábián Simonnal, aki sok évig volt a testület titkára; Kollár Mihály szabóval, aki sorrendben a szervezet utolsó elnöke volt; Makai Józseffel, aki rokona által bejáratos volt az otthonba, valamint Babić Stipan szabóval, akinek az apja is szabó volt, és egyik élenjáró mozgatórugója volt a szervezésnek. Továbbá e sorok írója e munkához, a tagság szakmabeli felsorolásához a harmadik füzetet használta fel. Azonban itt csak a tagsági díjat fizető iparosok vannak feltüntetve. Aki nincs itt felsorolva, de dolgozott és nem fizetett tagdíjat és adót, az zugiparos volt. Azonban igyekezett mindenkit feltüntetni, aki szakmabeli munkát végzett 1890-től 1970-ig.

Az inasokat vizsgáló bizottság tagjainak névsorát két évből sikerült megtalálni.

Íme az 1938-as évre a vizsgáló bizottságok:

Kovácsok: Rettigh Ambrus, Hegyi József, Elgetz András.

Mészáros: Piukovity Ivé-Gojk, Péter Antal, Cindel János.

Papucsos: Ivankovity Péter, Vujevity Péter, Komenda András.

Bognár: Mácsai János, Weitschtein Simon, Lehotkai János.

Borbély: Kujundzsic Duro, Zsigmond József, Müller Péter.

Bognár: Burgchard Simon, Heger Antal, Sull Márton.

Szabó: Kevcsenovity Zaka, Svob János, Bayer István.

Köteles: Mojzes Imre, Zajác Mihály, Schüll István.

Órás: Kollár József, Danzinger Gábor.

Szűrös: Wischer Henrich, Beck Simon, Ormos Kálmán.

Kőfaragó: Richter Mátyás, Freich Johann, Verter Djenio.

Lakatos: Kirchenmayer Antal, Pfeiffer Vendel, Gyurcsik János.

Kőműves: Lengyel Stevan, Svraka János, Pfeiffer Antal.

Kádár: Kungl Mihály, Vida Imre, Gauder József.

Pék: Dulity József, Braun József, Kure Kristijana.

Bádogos: Andrek János, Novoth Mátyás.

Harisnyakötő: Djurcsik József, Erdélyi Jenő, Tóth János.

Lábbelikészítő: Brandt Pál, Keller József, Brandt András.

Az 1939-es évben a vizsgáló bizottság tagjai voltak:

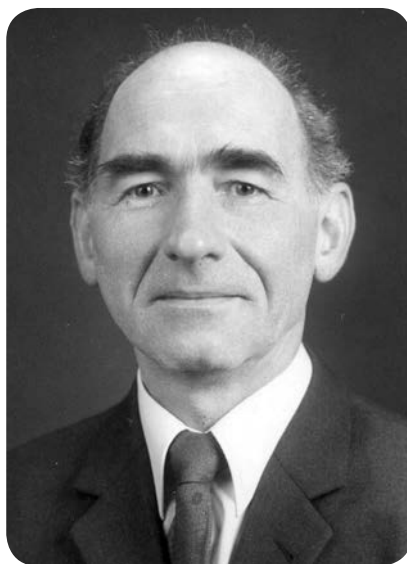
Kovács: Rettigh Ambrus, Hegyi József, Elgetz András.

Lakatos: Kirchenmayer Antal, Kollár Sándor, Pfeiffer Vendel,
 Bádogos: Andrek János, Novoth Mátyás
 Órás: Kollár József, Danzinger Gábor, Hajduska Sándor.
 Kerékgyártó: Burghard Simon, Héger Antal, Schüll Mátyás.
 Kádár: Kungl Mihály, Vida Imre, Gauder József.
 Kerékgyártó: Mácsai János, Wetstenn Simon, Lehotkai János.
 Kőfaragó: Richter Mátyás, Nuber György, Freich János.
 Köteles: Mojzes Imre, Zajác Mihály, Schüll István.
 Harisnyakötő: Gyurcsik József, Tóth János, Erdélyi György.
 Szabó: Kecenovity Zaka, Kollár Szilveszter, Bayer István.
 Lábbelikészítő: Brandt Pál, Keller József, Brandt Andrija.
 Papucsos: Ivánkovity Péter, Komenda Mihály, Vukovic Petar.
 Szűrős: Wischer Henrick, Beck Simon, Ormos Kálmán.
 Borbély: Zsigmond József, Kujundzic Djurio, Müller Péter.
 Pék: Dulity József, Braun Jóüzsef, Kure Krisztián.
 Mészáros: Piukovity Ive-Gojka, Kollár Péter, Nagy Pál.
 Kőművesek: Lengyel István, Pfeiffer Antal, Svraka János.

A bajmoki iparosok közösségi életéből

A bajmoki Ipartestület tagsága gazdag közösségi életet élt és szervezett. Az egyesületnek volt dalárdája, ami már közvetlenül a megalakuláskor szerveződött. Az akkori időknek megfelelően a tagság és az emberek áhitottak közösségi életre, hiszen más szórakozási lehetőségek nem voltak. A dalárda szakvezetői voltak: Herold Antal tanító, alapító, Ingrid Emil tanító, Frazon Ferenc tanító, Töröky Ferenc József kántor és Toplák István kántor.

A dalárda fellépett a bajmoki Ipartestület rendezvényein, amelynek színhelye Döbre Ferenc vendéglője, amelyben volt színpad és kényelmes nézőtér. Az épület ma is áll, és a Strossmayer utcában van. Továbbá a Wolf vendéglő a mai JNA utcában, szintén ebben az utcában Farkas Vendel vendéglőjében, közel a vasútállomáshoz. De volt még Kulity Mátyás vendéglőjében is, és a sorból nem maradhatott ki a Lutz József-féle (később Gál József) tágas vendéglő sem. Néhány fellépést megörökített a Bácsmegyei Napló és az első helytörténésünk, Kóka Károly. Így

A fotón Kollár Mihály szabó látható, aki a bajmoki Ipartestület sorrendben utolsó elnöke volt 1986-ban. Ugyanakkor a Szabadkai Iparkamara tagja volt mint Bajmokról megválasztott tag

1924 decemberében a Döbre-féle vendéglőben volt műsoros est, amelyen a dalárdai énekkar is tündökölt. A következő év, azaz 1925 januárjában egy kabaré keretében csillogtatták éneküket. A kabarében részt vettek: Pfeiffer István, Dervoderovics Margit, Reich Imre és Kébert Antal. A bajmoki iparos dalárda 1925 szeptemberében vendégszerelt Nemesmilitcsen.

A bajmoki iparosok alakulásuktól kezdve elhatározták, hogy évente bált rendeznek tagságuk részére. Ennek a napja minden évben február 2. volt, illetve Gyertyaszentelő Boldogasszony napja. Erre az iparosok vezetősége mindig külön készült, bizottságot választottak a bál megszervezésére és lebonyolítására. Első feladat volt a terem bérlése, a zenekar felfogadása, tombola készítése. A mulatság általában reggelig tartott.

E sorok írója 1953-ban és 1954-ben maga is rész vett ilyen iparos bálon. Ide csak is meghívóval lehetett bejutni, amik mindig díszesek voltak. A bálra mindenki készült. A férfiakna illett sötét ruhában megjelenni, a nőknek pedig szintén új ruha és frizura dukált. Az iparosok létszámának csökkenésével lassan elmaradtak a bálók is, de ebbe belesegített a rendszer is, amely a hagyományokat, különösen a vallási alapúakat óhajtotta megszüntetni. Bajmokon nagy hagyománya volt a műkedvelő színjátszásnak is, ami felkeltette a műkedvelők és a közönség érdeklődését, hiszen más szórakozási lehetőség a fonókon, a házi bálokon és a mozin kívül nem igen volt más.

A bajmoki iparosok egyesületének műkedvelő színjátszói nagy úrt tölthettek be egészen a Magyar Keresztes Egyet és a

Magyar Művelődési Egyesület megalakításáig. E sorok írója Bajmok művelődési krónikája című munkájában (amely megjelent a Jugoszlávai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára kiadásában, Újvidék, 1992) írt arról, hogy az iparosok műkedvelői magyar nyelvű színjátszásban vettek részt. Így a műkedvelők méltón kivették részüket az első világháború után a település művelődési életének színélőadásaiból. Rendeztek nótaesteket, kabarékat, színműveket és táncmulatságokat. Némely színművel vendégszerepeltek Moravicán, Csonoplyán és Nemesmilitcsen. Természetesen e színművek megjelentek a Loyd Gyárosok és Kereskedők Egyesülete szervezésében is. Több esetben ezt nem is lehetett szétválasztani.

A színművek, kabarék, nótaestek és bálók rendezői voltak: Lich Sándor, Zsigmond Sándor, Burány Árpád, Árpádfy Gyula, Barna Tibor, Szakács Ferenc – Peszkó –, Kollár Szilveszter, Halász József, Milkovits János és mások.

Ékesen álljanak itt azon műkedvelők nevei, akik példásan kivették részüket az iparos egyesület keretében a műkedvelés fejlesztésében, megőrzésében és a lakosság szórakoztatásában. Elővülhetetlen tevékenységet fejtettek ki, amire sokáig kell emlékeznünk és munkájukat méltóan megőrizni.

A szabad termeket odaadták használatra a bajmoki Gróf Zrínyi Miklós Cserkészcsapatnak díjmentesen. A bajmoki cserkészeknek népes tábora volt. Minden órának volt helye a faliújság készítésére. Említésre méltó, hogy a cserkészek a hatalmas kertet igen észszerűen használták fel. Nyáron a kert egyik részén két tenispálya is volt, a másik részét labdajátékokra használták fel. Télen szintén kihasználták az adott lehetőségeket, és az itt levő ásott kútból vizet merítettek, hogy fagy idején jeget készítsenek. Az így készített jégpályát korcsolyázásra használták fel. Örömteli szórakozások voltak ezek a fiatalok részére.

Mint látszik, a bajmoki iparosoknál szerteágazó tevékenység folyt. A település szórakozási életében nagy úrt pótolnak. Ma ez már másként van, mert a szórakozás lehetőségeit kielégítik a művelődési egyesületek és a helyi sportklub programjai.

Az iparosok szakmabeli munkája, más irányú tevékenysége felidézendő és emlékezni kell rájuk. Dicső munka volt ez, Bajmok népei büszkének lehetnek rájuk. Legyen ez az írás egy hiánypótló munka az iparosok életéről, akik Bajmok gazdasági életében fontos szerepet tölthettek be. ●

Emlékeim a vasútépítésről

Ezerkilencszáznegyvenhét áprilisában zöld színű, Tito-arcképes levelezőlapokat és kék borítékos leveleket kaptak tőlem a szüleim a következő címmel: Stalinova 1878., Apatin. Az én címem mint feladóé: I subotička omladinska radna brigada, II sekcija, X dionica, Kožuha zp. Doboj. Szüleim megőrizték és örökségül rám hagyták őket.

Nem volt könnyű írnom, csak éjjel volt rá időm a barakk végén lévő, mely a lányoké volt, emeleti fekhelyen. A karbidlámpa fénye mellett ezt írtam egyik lapomon: „... kezemben a lap, lábamon a tinta. Most viszik el a lámpát” – szerencsére, mert bűdös volt, ha nem égett.

Magam is eltettem emlékül néhány rólunk szóló újságot, pl. a Magyar Szó egy 1947 májusából való számát. A szerkesztőség akkori címe Novi Szád, Generalisszimusza Sztalina 16/I. m volt. Az akkori életünkre jellemző cikkek:

– hússzítás Szubotícán ... a rendes vágás 30-án, az osztás 31-én a májusi hússzelvényekre 60 kg-tól (R-1) 20 kg-ig (D-1),

– küldjék be a M. Kultúrszövetségnek a magyar új írástudók névsorát,

– 3000 sportoló vesz részt a zombori járási szleten,

– a Szuboticei középiskolások kiállításán a legszebb falijúság a vasútvonalról visszatért negyedikes tanítóképzősöké ... a körülötte elhelyezett akvarellek művészi teljesítmények.

A „negyedéves tanítóképzősök” mi voltunk, a IV. a, b, c, akik a képesítövizsga előtt kötelező „önkéntes” munkaszolgálatra lettünk beosztva az akkor kezdődő építkezésre, a Šamac–Szarajevói vasútvonalon (Omladinska pruga Šamac-Sarajevo). Mi ezután csak „prúgnak” neveztük.

Március 27-én indultunk a szabadkai vasútállomásra, piszkos marhavagonokba zsúfolva. Utaztunk a Dunán, majd a Szávan át, a Bosna mentén egészen Zenicáig. Három napig tartott az út a végső elosztóhelyig, Dobojig. Ott találkoztunk a zombori tanítóképzősökkel, akikre ugyanaz a sors várt. Öt-hat képzőst osztottak be

Elöl: Giric, Bicskei, Čobanov, Bónis, hátul: Fertner, Ernyes, Gazsó

egy-egy brigádhoz az egész építkezési vonalra. Az előre elkészített barakkokban helyezték el a Jugoszlávia minden vidékéről és külföldről érkezett önkénteseket. Mi hatan, három lány és három fiú a szabadkai brigádhoz kerültünk Doboj közelében. Itt sok volt a bajmoki bunyevác legény, de magyar és szerb fiúk is és néhány lány is volt köztük. Magyarul szinte mindenki tudott, a kommandáns, Bešlić Petar és helyettese, Cibulja is.

Mindjárt megérkezésünk után feladatot kaptam: nagyméretű, jó minőségű papíron egy-egy Tito- és Sztálin-arcképet rajzolni. Nemsokára alkalmunk nyílt lefényképezkedni velük: a brigádról készült csoportképen ott vannak az előtérben (középen a kommandáns és a szakácsunk).

Ottani életünket az akkori szovjet-kommunista minta szabályozta. Hajnali négy-

kor keltünk. Először futottunk hegynek föl, majd vissza, és a közös reggeli torna után sorba álltunk csajkánkkal a kazánhoz, ahol feketekávé

A vasútépítők jelvénye

A brigád Tito és Sztálin arcképével

Előttünk a brigád vezetői

és kukoricakenyeret kaptunk gyümölcssízzel reggelire. Utána a terepi munka: kiásni, talicskába lapátolni és elszállítani, majd ledöngölni a földet. Csoportokba osztva versenyeztünk a vándorzászlóért. A jó eredménynek mindig örültünk. Ha sikerült a brigádnak a többi brigádot megelőzni és a rohambrigád kitüntető elnevezést elérni, arra büszkéek voltak. Mi ezt már nem érthettük meg, mert május elsejére vissza kellett utaznunk iskolánkba.

Az ebéd utáni szabadidőt „haladó szellemű” munkával kellett eltölteni. Brigádunk kultúrvezetője megszervezte az órákat, az irányítás ránk tartozott, jövődöbeli népoktatókra. Használtuk a könyvtárat, olvashattuk a Magyar Szót és az Ifjúság Szavát. Kurzusokban tartottunk különböző tanulási-, vita- és énekórákat. Eljött hozzánk előadásával egy színészcsoport, zágrábi énekkar, máskor filmet vetítettek nekünk. Rendszeresen látogattak bennünket újságírók, az építkezés vezető szemé-

Az Ifjúsági vasútvonal pecsétje, otthoni címünk

lyiségei, többek közt szakemberek is és iskolánk felelős tanára, Szűcs Vilmos.

Legfontosabb feladatunk lett volna az analfabétákat írásra és olvasásra tanítani, de a mi brigádunkban csak két magyar és két szláv írástudatlan volt. Mivel kevesen voltak tanfolyamindításra, ellátogattunk a hegyekben elszórt házakba analfabétákat keresni. Egyben meghívtuk a falusiakat, jöjjenek el tábortüzünkre is. Ott még néhányan jelentkeztek tanulásra. Így alakult ki barátság köztünk és a környező lakosság közt. Az oktatómunkát elosztottuk magunk között.

Ekkor jelent meg az Ifjúság Szavában két beszámoló az új vasútvonal építéséről. Az egyik címe: Vajdasági brigádok sikere

Ernyes volt a kb. száz negyedikes szabadkai diák politikai megbízottja, mint a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (SKOJ) városi vezetőségének tagja. A vitaórák irányítását ő vállalta magára. Giric megbízatása volt írásokat készíteni az építkezési központ részére, hogy azokat onnan közlésre továbbítsák. Egyik cikke nemcsak a Magyar Szóban jelent meg, hanem az akkor készülő magyar ABC-s könyvbe olvasmányként is beke-reült. Bónis volt a zenészünk, hegedült, az énekkart irányította és rendszeresen tartott énekórákat. Bicskei volt a könyvtáros és emellett a magyar írástudatlanokat tanította. Čobanov naponta járt a hegyre a falusi

Festményem a tábor melletti Bosna-kanyarról (akvarell)

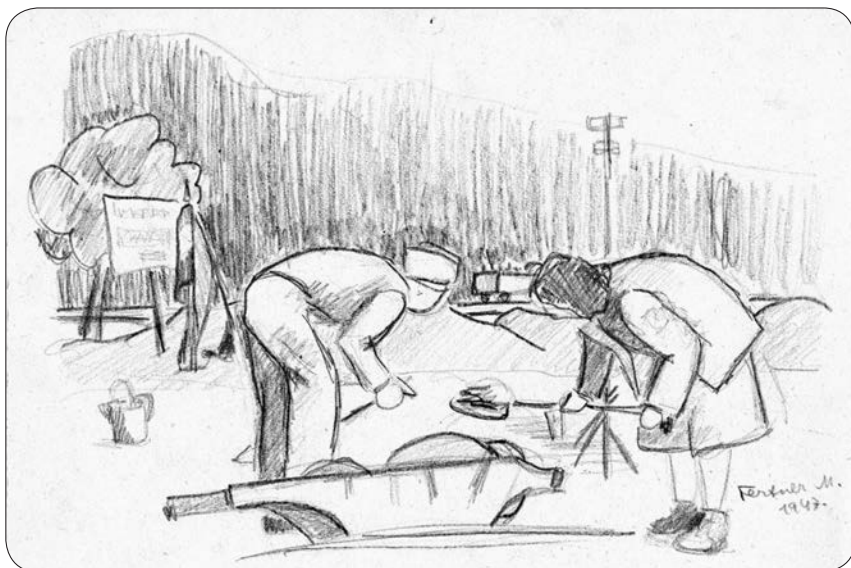
a vasútvonalon. Ennek befejező részében írja felsorolja a legjobbkat: „... nemcsak a noviszádi városi brigád ért el elismerésre méltó eredményeket. A szuboticei brigád a második szakaszon elnyerte a vándorzászlót, a noviszádi járási brigád pedig a negyedik szakaszon mutatkozott legjobbnak. Szép sikereket ért el a zombori és odzsaci ifjak is...” A másik cikk alcíme Látogatás a szuboticei vasútépítő brigádnál. Két illusztráció is tartozik hozzá. A szöveg szerzője, az újságíró, aki nálunk járt, nem közli saját nevét, de a tőlünk kapott rajzokat aláíratotta és a rajzoló nevét is említi. Az egyik Giric Péter: Analfabéta-tanfolyamon, a másik Fertner Margit: Napbarnított, félmeztelen fiú állt előttünk.

Kettőnkön kívül a következő képzősök voltak még velünk: Čobanov Dragica (IV. a) és osztálytársaim: Bicskei Mária, Bónis György és Ernyes György.

analfabétákhoz, míg nekem a **ћирилица** (cirill ábécé) maradt tananyag, egy csoportunk részére, akik csak a latin betűket ismerték. Ezenkívül rajzolni, festnem kellett, grafikonokat és a versenyek győzteseinek diplomákat készíteni.

1947-ben az otthoniaknak elég szűken jutott élelem, az is csak élelmi-szerjegyre, legtöbbször sorbaállás után. Nekünk, az Ifjúsági vasútvonalon naponta jutott hús és mindig jóllaktunk.

Otthonról kapott levelekből tudtuk meg, hogy nélkülnk készülnek a közeledő húsvétra. Ottani napjainkból a kommunista szellemiség miatt teljesen kimaradtak a vallási ünnepek. Egy pénteki ebédosztásnál szakácsunk bejelentette: „Ma külön adom a húst, aki nem akarja, az hagyja itt”. Megértettük. Nagypéntek volt, bőjt nap. Utána, vasárnap történt meg az iga-

Építők munka közben

zi meglepetés. Ebédidőre eljött a táborba egy falusi küldöttség, négy nagy kosarat hoztak tele piros tojással és otthagyták nekünk húsvéti ajándéknak. A falusiak nem vették figyelembe „haladó szellemű ideológiánkat”, hanem régi szokásuk szerint a vallási naptárt, hogy velünk, új barátaikkal együtt ünnepeljék a húsvétot.

Leveleimből idézek néhány részletet:

– A munka kezdetét a barakkunk feldíszítése után a szomszédos zrenjanini és szlovéniai brigádokkal ünnepeltük meg.

– Mosakodni lehet a Bosnában, ill. a tábor melletti patakban, ahol étkezés után az edényünket is elmoszuk.

– Van rádiónk, hangszórónk, könyvespolc könyvekkel, hét sakk-készlet, iskolatábla, papír, karton, kréta, ceruzák, tollak, tinta, sportfelszerelés, vándorzászló, hegedű, gitár és két harmonika.

– Tegnap elgyalogoltunk egy tíz kilométerre állomásozó brigádhoz, ahol védőoltást kaptunk.

– Itt volt nálunk Milovan Đilas miniszter, amíg én a természetben festettem, így nem is találkoztam vele.

– Az eddigi vitaórákon segitettem fizikai, kémiai, asztronómiai, földrajzi témáknál.

– Három napig esett az eső, éjjel fáztam, náthás lettem és a kint száradó zsebkendőim eltűntek. Jó, hogy dolgozunk, minden ruhámat magamra vettem és így kevésbé fázok. Az igyekezet kifizetődött: az én csoportom, a IV. četa megszerezte a vándorzászlót.

– Ernyes csak napok múlva tért vissza hivatalos útjáról, addig Gazsó Béla helyettesítette. (Utóbbi egy tanfolyamot végzett fiatal tanító Újvidékről.)

– A szomszédos brigádnál találkoztunk a mieink közül Girizd Lászlóval, Uri Sándorral és Szalay Jánossal.

– Anika Gyula rajztanárunk küldött nekünk Szabadkáról rajzlapot, hogy élményeket rögzítsünk, és majd faliújságot készítsünk belőle.

A készülő faliújsághoz anyagot és ötleteket már ott gyűjtöttünk. Hazautazásunk alatt, már személyvonatban, megbeszéltük a részleteket: rajtam kívül a szintén jól rajzoló Giric Péter, Uri Sándor és Kujundzics György készítették a tervet. Szabadkára érve első feladatunk volt a faliújság elkészítése. Végül is nem csak a kiállításon volt látható, hanem a városközpont egyik kirakatában is még hosszú ideig, így az akvarellek részben károsodtak.

Visszafelé, még Dobojban találkoztunk a zombori diákokkal. Velük együtt Belgrádba érkezünk május elsején reggel, ahol végignézhettük a díszes, nagy felvonulást, amelyen Titót is láthattuk.

Mi a prúgán jól éreztük magunkat, hiszen nekünk ez kaland volt a javából, és egészen jól is végződött. ●

Vízhordó pionírunk a forrásnál

Az Ifjúság Szavában közölt rajzom

Városháza Szabadka 1912–2012

Megérkezve Szabadkára érezni lehet, hogy ennek a városnak tartása van. Rendezett utcák, kissé kopott, de épp odaillő házak, fasorok. Kevesen járkálnak egyedül, akik mennek, nem sietnek túlságosan, de ödöngőből, ácsorgóból se látni sokat. Különböző nyelveken beszélgetnek, egyik se hangosabb a többinél. A szobrok, emléktáblák inkább kulturális, mint hadi cselekedeteknek állítanak emléket. Helyénvalónak tűnnek a háromnyelvű feliratok.

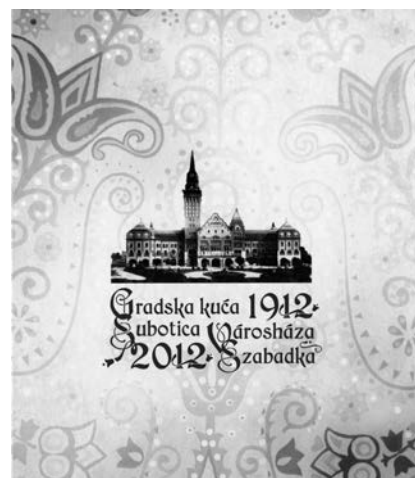
Lehet egy városnak tartása? És ha lehet, akkor mi az? Egy különös viszony? Lokális közmegegyezés? A történelmi tapasztalatok sajátos feldolgozása? Az ott élők valamiképp egy irányba mutató tettei? Vagy a kisvárosi hangulatot tekintjük annak? A határ menti városét, ahová lassabban jut el a központ útmutatása s talán feddése is? De hiszen láttunk már eminenst, túlteljesítőt máshol, nem is keveset – Szabadka, talán épp a tartása miatt, nem vált azzá. A Monarchia óta csaknem egy tucat államalakulatot át- és túlélve megtartott magából valamit, amit érzünk már az utcákon is, de távolról sem csak a városszerkezet vagy az épületek sugározta ezt felénk. S bár évtizedek óta mondják, hogy ez az utolsó pillanat, amíg ezt a tartást képesek voltak megőrizni, mások mellett a jelen írás apropójául szolgáló könyv és épület kapcsán is azt gondolom, talán mégse az utolsó pillanatban vagyunk.

Az 1908–12 között épült harmadik szabadkai Városháza, mint minden hasonló épület, a város és lakóinak életképességét, gazdagságát, jövőbe vetett hitét volt hivatott szimbolizálni. Másrészt jelezte azt is, hogy Szabadka a saját útján kíván járni. Amikor ugyanis 1906. március 22-én a város közgyűlése döntött az építésről, s a határozatot felterjesztették a kormányzathoz, erős utasítást kaptak, hogy az új közigazgatási palotát Mária Terézia tiszteletére barokk stílusban kell megépíteniük. Ez akár még érthető is volt, hiszen Szabadka sokat köszönhet Mária Teréziának. A török kiűzése után ő emelte mezővárosi rangra a települést, amit ekkoriban Szent Máriának hívtak. Majd 1779-ben

a királynő/császárnő volt az, aki szabad királyi várossá nyilvánította Szabadkát, aminek ekkortól a neve is Maria Theresiopolis lett – legalábbis latinul és németül. 1900 körül azonban a legjobb építészek a historizmus, pláne Mária Terézia-féle barokk helyett a szecesszió magyaros változatát kívánták követni. Erről viszont Wlassics Gyula kultuszminiszter így beszélt az Országgházban: „... a szecessziós stílust nem szeretem, és mivel igen gyakran a magyar stílus neve alatt a szecessziós stílussal találkozunk, az én ízlésemnek ezen szecessziós stílus nem felel meg /.../ ilyen szecessziós irányú stílus a vezetésemre bízott tárca körében a jövőre ne igen legyen lehetséges, iparkodni fogok ezt megakadályozni, de az igazi magyar stílust ez alatt nem értem”. Így tehát Komor Marcell (Pest, 1868. november 7. – Sopronkeresztúr, 1944. november 29.) és Jakab Dezső, (Biharév, 1864. november 4. – Budapest, 1932. augusztus 5.) a szabadkai Városháza tervezői – alighanem a városvezetés cinkossága mellett – kénytelenek voltak ravaszkodni: barokk tervel nyerték meg a pályázatot, majd nem sokkal az eredményhirdetés után közölték, hogy lesz, ami lesz, ők a magyaros szecesszió stílusában tervezik meg az épületet.

A Városházát épp száz évvel ezelőtt, 1912-ben adták át. Az évfordulóra egyrészt elkészültek a díszterem restaurálásával: visszakerültek a történelmi címerek és a Nagy Sándor és Róth Miksa által tervezett, magyar királyokat ábrázoló üvegablakok magyar feliratai. Elkészült Komorék másik alkotásának, a palicsei Női fürdőnek a rekonstrukciója is, és ugyancsak az évfordulóra jelent meg Gordana P. Vujnović szerkesztésében, a Szabadkai Műemlékvédelmi Intézet kiadásában egy kétnyelvű, 350 oldalas kitűnő könyv Városháza Szabadka 1912–2012 címmel.

A példás gondossággal szerkesztett, gazdag kép- és jegyzetanyaggal ellátott könyv nem csupán az épület történetét tárja az olvasó elé, de Szabadkáét is. Gordana P. Vujnović építész tanulmánya a városszerkezet és a városközpont változását elemzi 1751 és 1912 között. Ugyancsak ő mutatja be a Városháza szerkezeti

és épületgépészeti kialakítását, bizonyítva, hogy Komor és Jakab nem csupán díszítőművészet területén próbáltak együtt haladni a korrall, de az épület műszaki megformálásában is koruk legfejlettebb megoldásait alkalmazták.

A kötetben Stevan Mačković a Városháza történetét mutatja be az első világháború, majd pedig az új királyság idején, Halas Tibor pedig az 1941–44 közti időszak történéseit ismerteti. Hasznos része a könyvnek az elmúlt időszak állagvédelmi, restaurálási munkáit bemutató fejezet Aleksandra Jeftić festő-restaurátor, valamint Maja Rakočević Cvijanov szobrász-restaurátor tanulmányaival.

A könyv legátfogóbb tanulmányát Olga K. Ninkov tette közzé, aki a Városháza építésének művészeti programját mutatja be példás alaposággal, adatoltan, a magyar és nemzetközi párhuzamok ismertetésével. Ninkov Olga a szabadkai Városi Múzeum művészettörténésze, kiválóan ismeri a magyar szecesszió történetét. Tanulmányában részletesen ismerteti a szecesszió és a „magyaros építészeti stílus” történetét, az épület kapcsolatait Komor és Jakab Marosvásárhelyen, Nagyváradon vagy épp Budapesten megépült munkáival. Írásában olyan, akár önállóan is megálló részekkel találkozhatunk, mint az épület talán legfontosabb díszítőelemét külön is elemző A tulipán jegyében című alfejezet, ami részletesen ismerteti, hogy hogyan és miért lett a muskátli helyett a tulipán a magyar nemzeti virágszimbólum. Ninkov Olga ismerteti a Fehérváry-kormány elleni tiltakozásul létrehozott Tulipán-mozgalom történetét, és ennek kapcsán bemutat a szabadkai Csáth Géza tulipános levelezőlapjaitól a városban megjelentetett Tulipán című lapig mindent, amiből nem csupán a Városházát vagy Szabadkát, de a magyar művészettörténet e fontos korszakát is megismerheti a magyar és a szerb olvasó.

Írása segít abban, hogy a mai kor embere pontosan értse a Városháza ikonográfiáját, hiszen „Szabadka lakossága az Osztrák-Magyar Monarchia idején megértette ezt az ikonográfiai kódot. Idővel azonban, a Városháza száz éves fennállása alatt, változott a szimbólum perpciója, ahogy az országhatárok, a társadalmi rendszerek és a tanácssterem rendeltetése is. /.../ Az épületen látható, dominánsan tulipán-motívumos vizuális rendszer olvasata nagymértékben megváltozott, de megmaradt univerzális virágszimbólum kisugárzása, s mint ilyen, a népi művészetre és általában a szecesszióra asszociál.”

Amíg Ninkov Olga a jól látható és (legalább az építés táján) mindenki számára könnyen értelmezhető szimbólumrendszer mutatja be, Demeter Gábor az épületen megjelenő titkos, szabadkőműves jelképeket veszi sorra. Ugyanő ismerteti a két építész életútját, munkásságát is. Komor és Jakab tervezték a szabadkai Városházán kívül az ugyancsak szecessziós stílusban épült zsinagógát, egy banképületet, a palicsi fürdő közelmúltban restaurált épületeit is. Elismertségüket jelzi, hogy a közelmúltban szobrot állítottak nekik a Városháza előtti parkban.

A könyvből tudjuk meg azt is, hogy a magyar szecessziós építészet eme kiemelkedő alkotása nemrég közönségsvázatok alapján „Szerbia hét csodájá”-nak egyike lett. Elsőre talán különös ezt Magyarországon hallani, de úgy gondolom, hogy örülnünk kell a hírnek. Hiszen már az is csoda volt, hogy ez az épület felépült a maga idejében. Talán még nagyobb csoda, hogy máig megmaradt, és többé senki számára nem kérdés, hogy eredeti formájában meg kell óvni a jövőnek is. Ma már mindenki látja, hogy Komor és Jakab mit adott Szabadkának, s azt is látjuk, hogy Szabadka – szerbek, magyarok, bunyevácok – jó gazdaként megőrizték azt. Ennek bizonyítéka a Városháza Szabadka 1912–2012, ami kiváló könyv, a legjobb értelemben vett helytörténeti munka. Olyan kötet, aminek ott a helye minden szabadkai polgár könyvespolcán, mert segít megőrizni a szabadkai tartást. Ajánlom e könyv gondos végigolvasását mindazoknak, akik a határon túli magyar kulturális értékekkel kapcsolatban nem elégszenek meg hangzatos közhelyekkel, hanem a maga összetettségében akarják megismerni mindazt, amit Szabadka, a Városháza száz éve, valamint Komor Marcell és Jakab Dezső élete okán mindannyiunknak tudni érdemes. ●

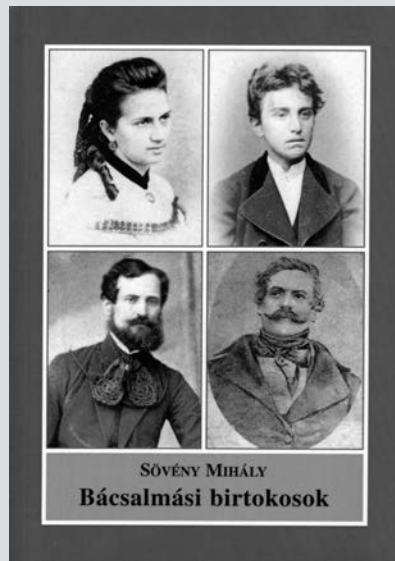
K Ö N Y V E S P O L C

Fábián Borbála:

Bácsalmási nemesek

Sövény Mihály: Bácsalmási birtokosok

Sövény Mihály munkásságának rövid összefoglalóját adta Szénásiné Harton Edit a Bácsország legutóbbi számában, amikor felvázolta a bácsalmási helytörténeti kutatás 1947 utáni történetét. Ebben a cikkben mutatja be Kiss Pál kezdeményezését is, aki a Magyar Közlekedés igazgató-főszervezőjeként arra gondolt – gyermekkori álmát megvalósítva –, hogy újjára indítsa a *Bácsalmási könyvek* sorozatát. Ennek a sorozatnak harmadik köteteként jelent meg a *Bácsalmási birtokosok*. A kötet folytatása a sorozat második könyvének, amit szintén Sövény Mihály írt, a *Bácsalmási évszázadoknak*, ami a 19. század elejéig dolgozza fel Bácsalmás történetét. A következő időszakról, a földesúri uralom korszakáról – amikor a településből mezőváros lett, ahogy ezt a Bácsország 2011/4. (59.) számában bemutatta a *Földesurai tették mezővárossá* című írásában – szól a Bácsalmási birtokosok. A könyvből megismerhetjük a 19. századi bácsalmási nemes földbirtokos családokat: Rudics, Antunovics, Németszeghy, Kovachich, Koronay, Gugánovics, Siskovics családokat. A kisnemesi családok közül a bunyevác nemesi családok: Antunovics (az előnév nélküli), Mandity, Milassin, Vidakovics, Vujevics; és a magyarok: Boczor, Csák, Narancsik, Somoskövi (Recsky), Vass. A kisnemesi családok előtti két fejezet pedig a 19. század történetébe enged bepillantást Az 1828. évi gazdasági összeírás és A feudális kori utolsó összeírás és úrbéri táblázat. Előbbi a bácsalmási iparosok: takácsok, szabók, kovácsok, asztalosok, csizmadiák, vargák, szűcsök, lakatosok, kádár, kötélverő, kalapos, üveges, prémkikészítő és festő nevét is megőrizte. Mindkét fejezet a jobbágytelkek méretéről és a jobbágyokról is fontos információkat oszt meg az olvasókkal. A nemesi családokról szóló fejezetek a földbirtokos családok történetét a 20. század közepéig követik nyomon. Az

egyes családok történetét nemcsak a Magyar Országos Levéltár (ma: Magyar Nemzeti Levéltár) és a Bács-Kiskun megyei Levéltár irataiból, hanem a Szabadkai Történelmi Levéltár első fondja, a Vojnics család irataiból ismerjük, amely dr. Bajsai Vojnics József családtörténeti – a bácskai nemesi családokra vonatkozó kutatásait is tartalmazza. A könyv ugyan külön irodalomjegyzéket nem tartalmaz, de az egyes fejezetek végén lévő jegyzetek nemcsak a levéltári források használatáról tanúskodnak, hanem arról a sok könyvről is, mely a Bácsalmási birtokosok megírását segítette. Ezek is mutatják, hogy milyen alapos kutatói munkát végzett a szerző. A könyv összefoglalása dr. Sövény Mihály sok évtizedes helytörténeti és családfakutatói munkásságának.

A 170 oldalas könyvet a fényképek színesítik. A képek többsége a szabadkai Városi Múzeum fotótárából származik. Az egykori Vojnics-gyűjteményből Mirko Grlica segített megkeresni az almási nemesek fényképeit. A nemesi címereket Horváth Zoltán rajzolta a könyv számára. A 2010-ben indított Bácsalmási könyvek sorozat folytatása örömmel várható, hiszen az utolsó oldalon négy előkészületben lévő kötetről olvashatunk. ●

Nagyapám meséje

A kaponyai csata emléke a bunyevác néphagyományban

A legidősebb unokája voltam nagyszüleimnek. Valószínű emiatt, sokat voltam apám édesapjával Ilija Stantićtal, akit csak Sitarnak ismerek. A közös együttlét akkor sokasodott meg, amikor édesapám megbetegedett, és négy és fél évig, haláláig fekvő beteg volt, emiatt éltünk nagyapám tanyáján.

A tanyasi életmódról, a régi időről legtöbbet Ilijától hallottam. Mindenhova magával vitt, gyakran ültem mellette a székre, még többet gyalogoltunk. Amikor kiléptünk az udvarról, rátértünk a tanyai dűlőre, később a Szabadkára vezető útra, az öreg örökké beszélt. Elmondta éppen kinek a szántója mellett haladunk, ha történetesen nem volt az rendesen megmunkálva szidta a gazdáját, nem szégyelli a világ előtt, hogy így elhanyagolja birtokát, ha mindent rendben talált, akkor nem maradtak el a dicsérő szavak sem.

Az öreg intelmeiből csak néhányra emlékszem, különösen azokra: melyek tartalma tanulságos, vagy számomra érdekes volt: a tűzokvádászatra, a birtokok árverezésére, meg arra a figyelmeztetésére, hogy semmilyen váltót nem szabad aláírni, a tartozást illik kifizetni. A fenti tartalmakból is jól követhetjük mi mindenre akart így megtanítani. A bunyevác családokban a gyerekeknek nem illett kérdezősködni. Ritkán faggattam, néha ugyan rákérdeztem, hogy éltek, amikor gyermek volt. Ilyenkor visszaemlékezéseiben az események felidézésében a XIX. század közepéig is eljutottunk. Tőle tanultam meg a szép bunyevác í-ző archaikus nyelvjárást.

Az egyik ilyen történet, mely a XIX. század közepén történt, az arról szólt, hogy a tanyasoron, valahol a mi tanyánk közelében egy szerb katona megölte Stipan Stantićot. Nemigen értettem, hogy az egykori Monarchiába, hogy is került a szerb katona, különösen a györgyéni határba: a Stantić sorra.

Stantić sor a györgyéni határban. A tanyák a Bács-ér, a Krivaja egyik mellékága közelében sorakoztak, szomszédosak voltak a bajmoki határral. A patak mellékágának a torkolata Györgyén központjában volt. Szabadkáról Pacsérra két út vezetett a kettő között volt a Stantić sor, a tanyákat valamikor a XVIII. században építették ide. Az egykori nevezetes tanyasort a régi kataszteri térképeken azonosíthatjuk be, meg egy romos tanyából, ha az összedől, akkor végérvényesen eltűnik a történelem süllyesztőjébe, mint annyi sok szállás Györgyénben. Hasonló lett a sorsuk, mint azoknak a vándormadaraknak, akik egész a Galapagoszi szigetcsoporthoz repülnek, hogy meglegeljenek végső nyughelyüket.

A történet megértéséhez pontosítanunk kell a tanyasor helyét, mely a XIX. században már látható volt a Kaponyai csárdánál. A Bács-ér melletti dombháton húzódtak meg a szállások, melyeket már abban az időben is fák sokasága ölelhetett körül, hogy védje a tanyasiakat a szelek járásától.

A gyilkosság

A XX. század első harmadában a györgyéni vallások voltak, szigorúan betartották Mózes kőtáblájára véset parancsokat. Nem em-

lékszem arra, hogy erre felé gyilkosság történt valaha is. Ha eljutott egy-egy szörnyű tett híre, nem maradt el a megjegyzés: hogy veheti el egy ember a másiktól az életét. Valószínű éppen ezért emlékszem pontosan nagyapám történetére, arra, hogy egy szerb katona megölte Stipan Stantićot. Az esemény lényegét a következőkben foglalhatjuk össze: a kóborló katona a tanyasorra tévedt, ahol betört az egyik tanyára, annak is a lakószobájába. Régi szokás szerint az ajtószámyra volt akasztva a gazda és a legény csizmája. A katona a csizmát akarta, de szerencsétlenségére a szobában volt Stipan is, aki természetesen nem adta. Dulakodni kezdtek, mivel Stipan a csizmákat nem adta, a katona lelőtte a gazdát, és magával vitte a féltett lábbelit. Mire a család föleszmélt, Stipan belehalt a lövésekbe.

Mit keresett a katona a tanya soron?

Nagyapám, Ilija Stantić 1876-ban született. A régi időkben, különösen télen gyakran összejöttek a tanyákon beszélgetni, melyet divannak neveztek. Ilyenkor kerültek elő a régi és új történetek, egyrészt hogy szórakoztassák egymást, másrészt hogy a fiatalok tanuljanak belőle. Így hallhatta nagyapám is a

Stantić sor

A Szabadkai Történelmi Levéltárban őriznek a XVIII. század végéről egy kézíratos térképet, ezen már körvonalazódik a

csizma történetét. Sem ő, sem pedig én nem értettem, hogy került a györgyéni határba a szerb katona a XIX. század közepén. Amikor gimnazista lettem Szabadkán, akkor fejtettem meg, mi történhetett azon a tragikus napon. Az 1848-as események kapcsán szabadkai diákként hallottam a kaponyai ütközetről, amely 1849. március 5-én volt a Kaponyai csárdánál, néhány kilométerre a nevezetes tanyasortól. A szabadkaiak itt védtek a várost az előretörő szerb hadseregtől, és a város védői győztek. A csata után a szerb katonák szétszéledtek, menekültek, ki merre láttok.

Nagyapám több alkalommal is megmutatta, merre volt a Kaponyai csárda, melynek környékén a véres események történtek. A hidacska 5–6 kilométerre lehetett a tanyasortól. Amikor a katonák a vesztes csata után dél felé menekültek, nem kerülhették el a tanyákat, a szomjas, éhes ember, aki félt az életét, mindenre képes, különösen akkor, ha fegyvere van, így szerzett magának ételt, s mindent, amit a feje kiadott. A menekülő katonának nem lehet parancsolni, különösen, ha fegyvere van. Ezt nem tudhatta Stipan a györgyéni tanyasoron, amikor annyiszor elismételte a katonának:

Szerb testvérem, nem adom a csizmámat!

Nagyapám nem sokat tudott a Kaponyai csatáról, csak a furcsa gyilkosságról meséltek a régi öregek, arról hogy a csizmája miatt lett Stipan Santić a gyilkosság áldozata.

1942-ben, a magyar időkben emlékművet állítottak a patak partjára. '44-ben a partizánok lerombolták. A kilencvenes években a megbékélés jegyében helyreállították. Az emlékmű közelében Pajo Kuljundžić birtoka van a szabadkai határ részben, tőle hallottam, időnként, ha szánt, az eke kifordítja az emberi csontokat, a domboldalon. Az itteni tanyasiak szerint, azoknak a szerb katonáknak a csontjai kerülnek elő, akik odavesztek a csatában.

Amikor Györgyénbe megyek az ismerősökhöz, s ha a csatatér közelébe érek, sokszor végiggondolom, hol is lehetett az a hely, ahol a szerb katona kijelentette, az élete árán is megtartja az ágyút: Ne dam čiču! – mely állítólag a csárda oldalán állt. A nevezetes épület – nagyapám szerint – az emlékmű helyén épült.

Gyakran járok a Zentai temetőbe, ott fedeztem fel Paganini József sírját, a tűzérét, meglepéssel látom, hogy a sírját rendbe tették, időnként virágot is visznek a derék olasz sírjára, aki hősiességgel védte városunkat 1849. márciusában, akkor, amikor Stantić Stipan a csizmáját féltette. ●

K Ö N Y V E S P O L C

Fábián Borbála:

Újratervezés

„110 éves a szabadkai Jakab és Komor téri zsinagóga”

A könyv címe egyben annak a programnak a neve, amelyben nemcsak „újrahasznosítani” szeretnék a szabadkai zsinagógát, hanem megtalálni azt az új funkciót is, ami a zsinagógakénti működés mellett az épület szakrális funkcióját nem sértve még betöltheti az épület. Már a könyv formája is illeszkedik a címhez, hiszen nem a szokásos könyvformátumot vehetjük kézbe. S a könyv belsejében az oldalszámokat is „oldalra” helyezte. Más szempontból viszont követi a hagyományos formát, van előszó, tartalomjegyzék, (láb)jegyzetek, felhasznált irodalom. A fényképek többsége nem a legjobb minőségben került a könyvbe. Ez több esetben nem a szerző hibája, hiszen az eredetileg újságban megjelent fotók újraközlésük során tovább veszítenek a minőségükből. A szabadkai zsidók múltjának eddig ismeretlen területeire is bepillantást nyerhetünk a könyv által. A 120 oldalas kötet több mint felét a múlt megismerése a Történelmi áttekintetés foglalja el. Ezt 21 zsinagóga követi, amelynek új funkciói, illetve helyreállításuk – egy kivételével, mert azt lerombolták – néhány példa arra, hogy hogyan és mire lehet napjainkban egy zsinagógát használni. A jövőbeni hasznosítás lehetőségeiként hang-

versenyterem – az orgona és az épület akusztikája miatt – kulturális és konferenciaközpont is felmerül. Legmegfelelőbb célként a szerző a multifunkciós zsidó intézet fő kulturális központjaként képzelel el a zsinagógát, mint a „bácskai (vajdasági) zsidó kultúra otthonát” a Népkör Magyar Művelődési Központ mintájára. A kiállítóter mellett, mely a szabadkai zsidó múlt bemutatására szolgálja a művelődési központ a kortárs zsidó kultúra bemutatását is felvállalná. A turisztikai hasznosítása az épületnek már elkezdődött, hiszen az épület jelen állapotára is sokan kíváncsiak. 2011 óta a Zsinagóga.com sikeresen igyekszik ez utóbbi feladatot betölteni. Az Újratervezés mellett a szerző fontosnak tartja, hogy folyamatosan új programok kerüljenek a zsinagóga épületébe, és az új funkció kitalálása ne csak elméletben, egy darab papíron történjen meg, hanem a gyakorlatban kipróbálva találják meg az épület megfelelő új funkcióját – nem a felújítás után döntenék el, hogy mire használják az épületet, hiszen „ez egy kiváló alkalom arra, hogy az épület műhelyként üzemeljen és megtapasztaljuk azt, hogy a víziókon túl a valóságban mi lehet otthonra az épület falain belül”. ●

Haczell Márton,

a Délvidék kormánybiztosa

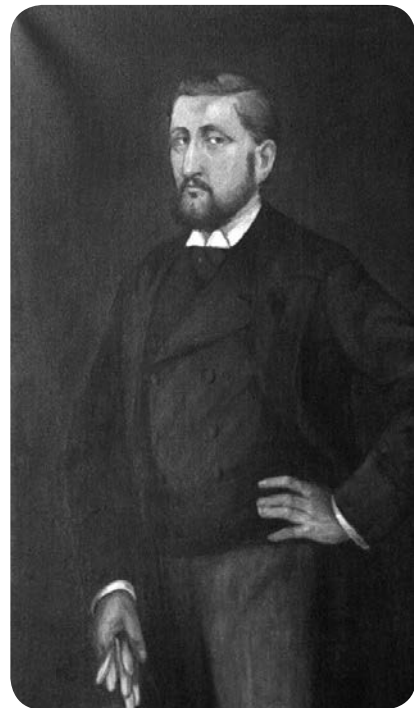
A szerbek dél-magyarországi betelepülése, majd kiváltságaik megszerzése és megőrzése után állandósult a szerb–magyar ellentét. Az 1848. évi magyar forradalom idején és után maguk is a nemzeti fejlődés útjára léptek, s elszakadási törekvésük folyamatossá vált. A Pozsonyban, majd Pesten ülésező magyar országgyűlés elsőként a délvidéki nemzetiségek elszakadási törekvéseivel szembesült, amelyeket jól használt ki a meggyengült, de a nemzetiségek egymás elleni kijátszásában nagy tapasztalatokkal rendelkező Habsburg birodalmi vezetés. Kossuth, a szerb követelések elutasításában már április elején eljutott az erő alkalmazásának lehetőségéig.

A forradalmat megelőző időszak birodalmi közigazgatásában királyi biztosok, adminisztrátorok ügyködtek a központi kormányzatnak ellenszegülő megyék ellenállásának megtörésében. Az 1848. év márciusi forradalmát követően az önálló útra lépett magyarság vezetői is minden eszközzel igyekeztek a meglazult közhatalmat helyreállítani, az antiszemita és parasztmozgalmakat megfékezni, illetve az elszakadás irányába mutató nemzeti törekvéseket megállítani. Batthyány kormánya a rá háruló sokirányú feladat teljesítése során maga is alkalmazta a biztosi intézményt. Így alakult ki rövid idő alatt a kormánybiztosi rendszer, amely a közigazgatási feladatokon túlmenően a fegyveres küzdelemnek is fontos szerve lett.

A szerbek április 14-i, karlócai gyűlésén megfogalmazott követelés, az önálló szerb vajdaság megeremtésére irányuló elszakadási törekvés, végigkísérte a magyar szabadságharcot. Kormánybiztosok sora kapta feladatul a déli vármegyék, köztük Bács megtartását, közigazgatásának fenntartását és erőforrásaiknak biztosítását. Csernovics Péter temesi gróft, főispánt, Vukovics Sebő temesi alispánt, Szentkirályi Móric jászkun főkapitányt, Beöthy Ödön Bihar megyei főispánt, akit az országgyűlés is megerősített, teljhatalmú bácskai biztos lett, 1849. december 9-től Haczell Márton nyíregyházi polgármester

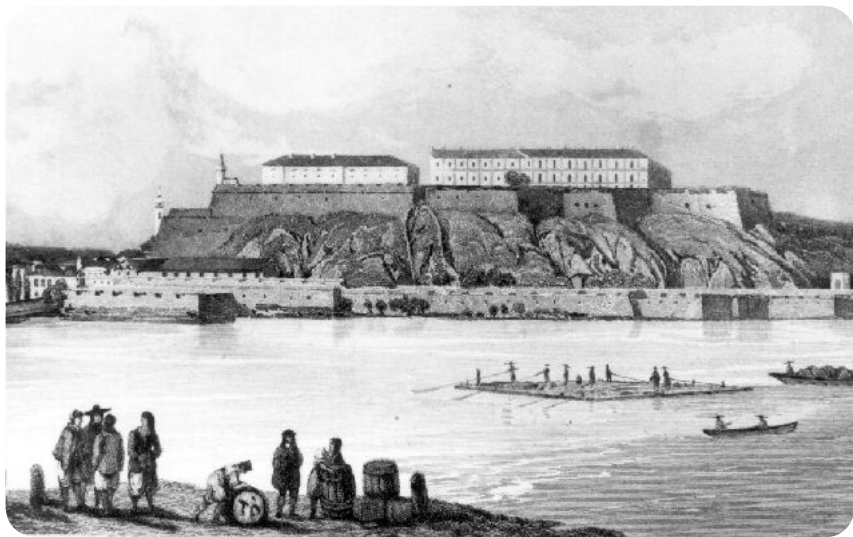
követe. Az OHB azonban csak helyettesi minőségben bízta meg a bácskai országos biztosság vitelével. A Délvidék elrendelt kiűritése után, 1849. január 17-től Almásy Pál, a képviselőház alelnöke irányította a csapatok szervezett kivonulását. Január 25-től, több Bács megyei képviselő kérésének eleget téve, Hunkár Antal Veszprém megyei főispán lett Bács megye és környéke teljhatalmú országos biztosa. Jogköre azonban csak a polgári hatóságokra terjedt ki. Január 30-tól a bácskai haderő felett Vukovics Sebő rendelkezett. Február 12-től a Vukovics erejét meghaladó feladatok egy részét, többek között Bács megyét, Szabadka és Zombor szabad királyi városokat Batthyány Kázmér hatáskörébe utalták, s kormánybiztossága kiegészült a katonai fővezéri feladatokkal is. Ez utóbbi feladatát március 15-től Perczel Mór vezérőrnagy vette át a bácskai haderő felett. Az áprilisi kormányváltást követően, Batthyány Kázmér külügyminiszterre történő kinevezése miatt, április 18-tól ismét Haczell Márton kapott kormánybiztosi szerepkört Bácskára, a csajkás területre és a bácskai szabad királyi városokra kiterjedő jogkörrel.¹ E megyében a nyíregyházi polgármester, országgyűlési képviselő töltötte be az utolsó kormánybiztosi szerepkört.

Haczell Márton (1802. február 14. – Nyíregyháza, 1858. szeptember 10.): 1848 elejéig gróf Majláth Antal birtokainak

Haczell Márton. Z. Szalay Pál nyíregyházi festőművész alkotása

jóságigazgatója volt. A forradalmat követően vette át elhunyt édesapja vagyonát, birtokait Nyíregyházán, s kérte „lakosítását”. 1848. május 23-án választották meg Nyíregyháza polgármesterévé, s június 15-én a népképviselői országgyűlés első nyíregyházi képviselőjévé. Haczell

mindvégig tevékeny tagja volt az országgyűlésnek. Ott radikális nézeteiről volt közismert, s aktívan képviselte is azokat. Polgármestere, képviselősege mellett két alkalommal is volt Bács megye kormánybiztosa. 1849. október 11-én tartóztatták le Nyíregyházán. 1850. augusztus 23-án kötél általi halálra ítélték, majd azt 1851. szeptember 13-án hatévi várfogságra enyhítették. Munkács, Jozsefstadt börtöneiben megvakult. 1856-ban szabadult, s 1858. szeptember 10-én hunyt el Nyíregyházán.

Haczell Márton első kormánybiztossága

A népképviselői országgyűlés október 5-én küldte ki a verbászi táborba a sereg megerősítésére másik két képviselőtársával, s az OHB Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztos alá rendelte. Itt a kormánybiztos az események sűrűjébe került. V. Ferdinánd október 3-án adta ki manifestumát a magyar országgyűlés feloszlására, az ország hadi törvények alá helyezésére és Jelačić kinevezésére, Magyarország és mellékterületei teljhatalmú királyi biztosává. A magyar országgyűlés október 8-án utasította azt el, s az OHB a kormány helyébe lépve és feladatait ellátva kezdte meg működését. Haczell október 12-én hagyta el a verbászi tábor s utazott Újvidékre és Péterváradra, hogy érvényt szerezzen a magyar kormány döntéseinek. Működése első napjairól a nyíregyházaiaknak Újvidékről írt, október 16-án kelt levele tanúskodik. Ez a levél pontosítja azokat az adatokat, amelyek Újvidék történetét tartalmaz.

Pétervárad³

„Új Vidék október 16-ikán 848
Kedves Barátom!

Messze Önöktől, a fondorkodó ellenség közepette, jól esik lelkemnek Önökre visszaemlékezni, s néhány sorokkal a dolgok itteni állásáról tudósítani.

A Jelasich kineveztetését tárgyaló törvénytelen okiratot a bécsi hadügyminiszter, Latour, futár által küldötte meg minden Magyarországhoz tartozó várak parancsnokainak, úgyszintén a Karlovicz Rácz Bizottmányának és Rajasits patriarcha érseknek, s a Karlovácson betegen fekvő Suplikács Beneciczki vajdának.

Karlovácson ezen okirat több ezer példányban után nyomtatván, az egész all Dunavidék ezekkel elárasztott, - s a rácz lakosság által roppant örömmel és zsvajjal fogadtatott. Blageovits Feldmarschal Lieutenant, a péterváradi

erősség főparancsnoka ezen okiratot szinte kötelességének vélte a vár őrzetén itt lévő, Don Miguel magyar szellemű ezrednek, úgy a szintén itt fekvő Estei gyalog két zászlóallynak is kihirdettetni, a térparancsnok Hentzi nevezetű tábornagy debreczeni születésű magyar, de fájdalom szívében tökéletesen swarczgelb, az elolvasás után éljent kiáltott Jelachichnak, mint magyar s hozzá kapcsolt országok tellyhatalmú kormányzójának, és több ízben felhívta a seregeket kiáltanának ők is éljent a rabló bánnak, de hála Istennek a katonák közül csak egy hang sem emelkedett éljenre, sőt szemekből a legnagyobb bosszankodás volt látható, míg végre roppant éljenre törtek ki, de nem Jelachitsnak, hanem éljen a nemzet, éljen a magyar haza. Ez történt a várban.

Lent a városban Újvidéken, a strázsán, huszárok egy százada, és a Zanini olasz ezred két zászlóaljának szintén felolvasatván a manifestum, az olaszok, s a jelen lévő rácz lakosság által nagy zsvajjal, a huszárok által megvetéssel, s gúnnnyal fogadtatott.

Újvidéknek 17 ezer lakosai közül 10 ezer vad rácz lévén, a Jelachits kinevezése következtében azonnal kezdi fejét felemelni, s Karlovác ide csak egy óra távolságra lévén, azonnal többen, minden tartózkodás nélkül az ellenség táborával összeköttetésbe léptek, s nyíltan kezdik az újvidéki német-magyar pártot fenyegetni. .

Így álltak a dolgok, midőn folyó hó 12-ikén a hír Verbászra a főhadiszállásra, hol magam is tartózkodtam megérkezett, s én azonnal siettem a híres Lenkei huszárszázad fedezése alatt Újvidékre, hogy a csirájában levő mozgalmakat elfojthassam.

Megérkezvén Újvidékre, a nyughatatlan rácz főnökök azonnal, még azon éjjel kiköltözködtek. Másnap a Jelasits kinevezését megsemmisítő országgyűlési határozatot a városban lévő katonaság előtt kihirdettem, s felmenvén a várba, magához a főparancsnokhoz az ottani várőrség előtt szintén azon határozatot felolvasatni kívántam, mit a főparancsnok nem csak meg ígére, de elolvastván valósággal ki is hirdettem, megmagyaráztatván a katonának miképpen ezentúl is a király és alkotmányának tett esküjük következtében, ezeknek maragyanak hívei.

Továbbá a tanácsnak meghagytam, hogy mint nappal közgyűlést hirdetvén, itt szintén a Jelasits kinevezését megsemmisítő határozatot olvastasson fel, s ki csak ezentúl merni is említeni Jelachitsot, mint bánt, magának tulajdonítsa ha kötéltre kerül.

A nyíregyházi polgármester itt egészen más hangon beszél, mint a nyíregyházi polgártársaknak szokott. S félek, ha megszokom itt a despotikus beszédmódot, hogy Nyíregyházán egyszer elfelejtkezve magamról, s happlatolva... a módot, Önök kedves polgártársaim bizonyosan meg fognak kövezni.

Tegnap a Ház határozata következtében a péterváradi vár legmagasabb tsutsára, továbbá minden fő őrhelyeken, a fő és helyi parancsnokok lakásain összesen 9 nemzeti színű lobogó tüzetetett ki, s a katonaság éljen kiáltása ledöngött egész Újvidékre.

A Karlovác fele kiállított előőrök öröm lövéseket tettek, mely az egész Péterváradi őrsereget, magát a főparancsnokot is alarmírozta, azt hívé, hogy a ráczok az előőröket megtámadták, míg végre kisült, hogy csak bizony a katonai szabályok ellenére is ők örömlövéseket tettek.

A Miguel ezred annyira lelkesülve van a haza mellett, hogy egyedül ennek lehet köszönni, hogy a gyanus tisztak a várat még a ráczok és horvátok kezébe nem játszották. A manifestum elolvasása után, két nap le sem vetkeznek, a fegyvert magok mellett tartva, a töltés táskával fejek alatt aludtak. Árulástól, s határórvidéki katonák betsempészésétől tartva, a cseh tüzéreket az ágyuktól elmozdították, s a tüzéségi szolgálatot is maguk vették által. Szóval a vár mely Magyarországra nézve a legfontosabb, ezen jeles seregek által, mely örömmel jegyzem meg, Szabolcs, Szatmár s Biharból való, tökéletesen biztosítva van, s magok a tisztak általok sakkba tartatnak.

Rövid nap múlva segéd sereget várnak az alldunai táborba, s akkor ha még az üdőengedni fogja megfog kezdetni a táborozás, többet nem irhatok e tárgyról.

Isten Önökkel, emlékezzenek róllam, s tudassák egy pár sorral mint vannak odahazabarátaim, s atyámfiai. Levelüket Péterváradra utasítsák posta által

Szíves Barátjok
Haczell"

Pétervárad megtartásának híre eljutott az OHB-hoz, amely köszönetet mondott Blageovich péterváradi főparancsnoknak⁴ és Beöthy Ödönnek.⁵ Haczell kormánybiztos Kossuth utasítására leváltotta az újvidéki városi vezetést, s a magyar törvények szellemében alakított újat. Kemény fellépése ellenállást váltott ki. Az ellene irányuló támadások miatt november 30-i levelében Kossuthtól kérte felmentését. Az azonban december 9-től Beöthy utódjává nevezte ki⁶ hazafiságára apellálva, helyettes országos biztos

jogkörrel. Továbbra is fontos feladata volt Pétervárad megtartása. Kossuth utasította, árulás miatt, dr. Kuh doktor, Kodics főhadnagy, Dozsik Péter volt városi tanácsnok elfogására és Bajára küldésére. Hasonlóan intézkedett Stratimirovics Rodivoj Újvidék város főkapitánya – aki a rácokhoz átszökött – neijének és testvérének lefogására és Bajára vagy Szegedre küldésére. Tartózkodása helyül is Verbász helyett Újvidéket, illetve Péterváradot ajánlotta.⁷ Közreműködött a békekísérletekben, Henczi vezérőrnagy lefegyverzésében, fegyverek előteremtésében, fegyvergyártáshoz szükséges anyagok beszerzésében, a közigazgatás fenntartásában és működtetésében, a haderő ellátásában és sok más fontos kérdésben. Működése december végén, január elején szűnt meg Bácska kiűrtése miatt.

Haczell Márton második bácskai kormánybiztossága

Második alkalommal Batthyány Kázmér délvideki országos teljhatalmú biztos feladatkörének átvételére kapott felkérést. Kossuth döntését bizonyára meghatározta Haczell korábbi sikeres bácskai működése. Az április 18-i kinevezésekor Kossuth utasításokkal látta el működési körét és feladatait illetően. Legfontosabb feladata Bács megye és a hozzácsatolt csajkások területének megtartása az ország számára a közigazgatás újjászervezésével. A csajkások területe közigazgatási önállósága ekkor szűnt meg s vált újra Bács megye részévé. Meg kellett szüntetnie a katonai közigazgatást, biztosítani kellett a szerb nyelv használatát, élnie kellett az amnesztia lehetőségével, biztosítani kellett az állam javait.⁸ A megye reorganizációját segítette

a szabadkai vésztörvényszék működése, amelynek iratai az országos levéltárban feltehetően.⁹ Bonyolult politikai, közigazgatási feladatai között előfordultak apróbb ügyek is, mint a Knézy Antal megyei alispán és Végh Bertalan őrnagy közötti konfliktus. Annak megoldására Kossuth felhatalmazta Haczellt egy vegyes bíróság felállítására.¹⁰ Közreműködött apatini, zombori, újvidéki posztógyárak kapacitása, állapotuk és készleteik felmérésében. Javasolta az apatini gyártólajdonosokkal szerződést kötni, illetve a zombori gyár lefoglalását az állam részére, mivel az nem működött.¹¹ Szemere miniszterelnök utasítására feladatuk kapta Bács megyében egy szerb nyelvű kormánylap indítását Újvidéken.¹² Május 19-én Szabadkáról Kossuthot arról tájékoztatta, hogy Bajánál sikerült az ellenségtől megszerezni a Herkules gőzöst, amely néhány leszerelt alkatrész kivételével használható állapotban volt. Kossuth követelte, hogy a Bács megyére kivetett 1629 újoncból minél többet és minél gyorsabban állítsanak ki.¹³ Közfeladatai mellett meg kellett küzdenie az ellene irányuló vádaskodásokkal is. Kossuth május 30-án rója meg alaptalanul helyettes kormánybiztosa és annak titkára visszaélő cselekedetei miatt. A kormánybiztos a még Batthyány által kinevezett Faragó Antal péterváradai élelmezési és hadbiztos volt, a titkár pedig az a magyar érzelmű Simics, akit maga Haczell ültetett az újvidéki polgármesteri székbe. Molnár ezredes rosszindulatú intrikája miatt kényszerült arra, hogy július 6-án kelt levelében, a vele szemben megnyilvánuló kormányzói bizalmatlanság miatt kérte felmentését.¹⁴ Erre azonban nem került sor. Júniusban közreműködött 225 000 pesti mérő zab

előteremtésében, amelynek negyed részét Szegedre, a többi pedig Pestre kellett szállíttatni.¹⁵ Június végén már aggasztó hírekről tudósította Kossuthot. Zombort az ellenség már elfoglalta és szabad út nyílt Baja és Szeged felé. Bács megye nemzetőrségét a Bánságba tették át, így a megye védelem nélkül maradt.¹⁶ Még júniusban is folytatta az újoncok kiállítását és részükre a foglaló pénzek kifizetését. Erőfeszítései azonban az általános katonai és politikai helyzet miatt nem jártak eredménnyel. Július közepére a déli területen a katonai rend megbomlott. A nemzetőrök hazaszökdösése rendszeressé vált.¹⁷ Baja polgármestere, Pilasánovics József a katonai rendtelenség, a kialakuló zűrzavar miatt lemondott, s a bajai tanács is fontolgatta lemondását. Július végén és augusztus első napjaiban a bácskai hadműveletek befejeződtek. E terület felett az ellenség ellenőrzése érvényesült. Haczell is elhagyta működési területét. Korányi Adolf titkárával megfordult Aradon, majd október elején Nyíregyházán tartóztatták le.

Haczell Mártonnak, aki nyíregyházi polgármesterként többet tartózkodott a Bácskában, mint Nyíregyházán, és testvérének, Antalnak, aki szintén polgármestere volt a nyírségi városnak, 1890 óta örökíti meg egy tér a nevét Nyíregyházán. ●

Jegyzetek

¹ Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben. In.: <http://mek.niif.hu/02000/02097/html/hermann.htm>

² Újhelyi Menyhért: Újvidék története. Popovics testvérek könyvnyomdája. Újvidék, 1894. 258.

³ <http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/20021/hadtud/csikany.html> 2012-12-09

⁴ Kossuth Lajos összes munkái XIV. Budapest, 1953. 231.

⁵ Uo. 232.

⁶ Uo. 687.

⁷ Uo. 716.

⁸ Kossuth Lajos összes munkái XV. Budapest, 1953. 28–32.

⁹ Kossuth Lajos összes munkái XV. Budapest, 1953. 30.

¹⁰ Uo. 71–72.

¹¹ Uo. 129.

¹² Szemere Bertalan: politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. okmánytár. Budapest, 1990. 484., 496. (A továbbiakban: Szemere, 1990.)

¹³ Kossuth Lajos összes munkái XV. Budapest, 1953. 295., 297.

¹⁴ Uo. 443.

¹⁵ Uo. 517–518.

¹⁶ Uo. 579–580.

¹⁷ Szemere, 1990. 539–540.

Pétervárad a reformkorban. A kép előterében egy gabnaszállító bőgös hajó látható.

A Bácskából Kaliforniába

Haraszthy Ágoston, az észak-amerikai borászat jeles alakja

A művelt borfogyasztók körében szinte az egész világon ismerősként csenghet Haraszthy Ágoston neve, akinek az életútját mind a mai napig számtalan misztikum övezi. Az alakjához kapcsolódó sztereotípiákat tovább éltették és erősítették azok a különböző évfordulók alkalmából napvilágot látott sajtóbeszámolók, amelyek az egyik legnagyobb amerikai pionírként, amerikai Dionüszoszként vagy amerikai magyar Széchenyiként illették. Olyan újságokkal is találkozhatunk a szegedi Somogyi-könyvtár Vasváry-gyűjteményében, amelyik a Magyar ember, aki két államot tett gazdaggá címet viseli. 1946-ban bronz emléktáblát avattak a tiszteletére Sonoma város főterén, domborműve a San Diego-i Magyar Ház előtt ma is látható. 1961-ben Kalifornia akkori kormányzója Haraszthy emlékére egy szőlővesszőt ültetett Sacramentóban.¹ A tavalyi esztendő során emlékeztünk meg születésének 200. évfordulójáról, amelynek keretében Magyarországon, illetve az Egyesült Államokban is ünnepségeket tartottak. Tokaj és Sonoma városa testvértelepülési kapcsolatot létesített egymással, a rendezvényeken pedig megidéztek Haraszthy Ágoston életpályáját, amelynek kezdeti időszaka az egykori Bács-Bodrog vármegyéhez kapcsolódott.

Sokoldalú tevékenységének teljes körű bemutatása szétfeszítené jelen írás terjedelmi kereteit, ezért elsősorban Haraszthy Ágoston szőlészeti-borászati munkásságának a felvázolására helyezem a hangsúlyt. Fontos feladatnak tűnik az életút egyes elemeinek újraértelmezése a fennmaradt források, dokumentumok tükrében, mivel nem mindegy, hogy a jövőben miképpen formálódik a Haraszthy-kultusz, tevékenységének mely elemeit használják fel, hasznosítják a különböző szőlészeti-borászati egyesületek, közösségek Magyarországon és a határainkon túl.

Pintér János a Magyar agrártörténeti életrajzok címet viselő 3 kötetes munkában is utalt életútjának ellentmondásos elemeire. Az utókor grófi címet tulajdonított neki, illetve úgy tartották, hogy tagja volt a nemesi testőrségnek. Olyan megállapítások is napvilágot láttak, miszerint egy időben József nádor magántitkáráként dolgozott.²

Édesapja, Haraszthy Károly Ung vármegyei eredetű, nemesi család sarjaként 1789-ben született Szegeden, ahonnan a család 1811 előtt

költözhetett el. Ebben az évben házasodott össze Fischer Máriával, immáron budai lakosként. Haraszthy Ágoston 1812. augusztus 30-án Pesten látta meg a napvilágot, ahol Terézvárosban a római katolikus plébánián anyakönyvezték. Mind a mai napig tartja magát az a tévhit, miszerint a napjainkban Újvidék részét képező Futak a szülőhelye. Sajnálatos, hogy születésének 200. évfordulója kapcsán közzétett életrajzokban is felbukkan ez a téves információ, ami egyébként fiától, Haraszthy Árpádtól származik, aki 1886-ban Bács vármegyéjét jelölte meg apja születési helyszíneként. Brian McGinty azonban az 1990-es években tisztázta a kérdést, mivel Budapesten a terézvárosi római katolikus anyakönyvekben sikerült megtalálnia a dédapja keresztelezésére vonatkozó bejegyzést.³

A család 1825 és 1833 között szerezhetett birtoktesteket Bács-Bodrog vármegye déli részén, Kutas-pusztán, Szenttamás és Pacsér közelében. Haraszthy Ágoston 1833-ban vette feleségül Futakon Dedinszky Eleonórát, aki a Brunsvik birtok nemesi származású jószágigazgatójának, Dedinszky Ferencnek volt a lánya. 11 hónappal a házasságkötésüket követően Haraszthy Ágoston felesége életet adott első gyermeküknek, akit 1834. január 2-án kereszteltek meg Kishegyesen. A második fiú megkeresztelésére már Szenttamáson került sor. Mindkettőjük keresztapja Ódry József alispán volt, ami arra utalhat, hogy a Haraszthy család a megye nemesi társadalmának elismert tagja lehetett.⁴

Nem maradtak fent források arra vonatkozóan, hogy Haraszthy Ágoston Magyarországon milyen növényfélésekkel foglalkozott. Sohasem számolt be arról, hogy szülőházában milyen szőlőfajtaikat termesztett, és azokból milyen típusú borokat készített. Elképzelhető, hogy Dedinszky Eleonóra révén a család kapcsolódhatott a Brunsvik birtok szőlőültetvényeihez valamilyen formában, habár ennek mikéntjéről a források hallgatnak.

Haraszthy 1840-ben áthajózott Észak-Amerikába, ahova feltehetőleg a kalandvágy vonzotta. 1842-ben hazatért, majd néhány hónap múlva családjával együtt Wisconsinba költözött. 1844-ben adták ki Pesten kétkötetes útleírását Utazás Észak-Amerikában címmel, amely hamarosan nagy népszerűsésre tett szert.⁵ A család 1849-ben Kaliforniába, San

Haraszthy Ágoston

Diegóba költözött, ahol az ún. Mission Valleyban földterületet is vásároltak maguknak. Haraszthy már Wisconsinban is kísérletezett szőlőtermesztéssel, első szőlészetét azonban San Diego mellett hozta létre, ahol a misszió elhanyagolt ültetvényéről származó vesszőket használta fel a telepítéshez. Több kísérletet követően 1855-ben felfereste a Sonoma völgyet, ahol virágzó szőlőkultúrával találkozott. Miután megkóstolta a borokat, elhatározta, hogy a szőlőtermesztés lesz tevékenységének egyik meghatározó területe. Sonomában már Haraszthy érkezése előtt is kiterjedt szőlőművelés folyt, a térség felfedezése azonban az utókor egybehangzó megítélése szerint tevékenységével kapcsolódott össze. Vallejo tábornok például, akivel később rokon kapcsolatba került, már egy generáció óta termesztett szőlőt ezen a tájon.⁶ Haraszthy Ágoston 1858-ban 57 hektár szőlőültetvényrel rendelkezett, egy esztendő elteltével már 102 hektárt birtokolt. Több pincét is készített, a családjá számára pedig villát épített. 1859-ben az általa készített borokkal első díjat nyert az állami mezőgazdasági vásáron, a Kaliforniában működő mezőgazdasági társaság pedig felkérte arra, hogy írjon egy értékezést a helyi szőlő- és borgazdálkodás viszonyairól, amelyet Report on Grapes and Wine in California címmel készített el. 1861-ben Európába utazott azért, hogy a kontinens szőlészetről jelentést készítsen, amelyet a kaliforniai szőlőkultúra fejlesztése céljából hasznosítani lehet. Az amerikai külügyminisztertől az amerikai külképviseltekhez szóló ajánlólevelet kapott, a Harper and

Brothers Kiadóval pedig megállapodást kötött egy úti beszámoló megjelentetéséről. Európai tanulmányútja során Franciaországot, Németországot, majd Svájcot, Itáliát és Spanyolországot érintette. Szeretett volna Görögországba és Egyiptomba is eljutni, de ez a terve nem valósult meg, így 1861. december elején visszatért Kaliforniába. 1862 januárjában elkészítette jelentését a szakmai útról, ugyanebben az évben *Grape Culture, Wines and Wine-Making, with Notes upon Agriculture and Horticulture* címmel könyvet is írt, amely korántsem tekinthető az első amerikai szőlészeti könyvnek, mivel korábban is jelentek meg hasonló tárgyú munkák.⁷ A világhálón is hozzáférhetővé tett mű Haraszthy európai utazásainak a naplószerű leírását, illetve a szőlőtermesztéssel kapcsolatos pamfleteket tartalmazza. Kisebb változtatásokkal az 1858-ban napvilágot látott munkájából is közölt részleteket. Aki azt reméli, hogy a *Grape Culture, Wines and Wine-Making, with Notes upon Agriculture and Horticulture* című könyv a korabeli magyarországi viszonyokról is pontos képet ad, csalódnia kell, mivel a hazai borkultúrára vonatkozó megállapításait egy idegen szerzőtől kölcsönzi.

Haraszthy Európából visszatérve megközelítőleg 300 különböző fajtához tartozó mintegy 100 000 darab vesszőt hozott magával Kaliforniába. Azt remélte, hogy szétosztásukat az állam magára vállalja, költségeit pedig megtéríti. Elképzelése azonban nem valósult meg, kérvényét 1862 áprilisában elutasították. Az akciónak Haraszthy Ágoston munkásságával behatóan foglalkozó kutatók szerint korántsem volt akkora szerepe a kaliforniai szőlőtermesztés fellendítésében, mint ahogyan azt korábban gondolták. Az 1860-as évek elejére a sonomai birtok a legnagyobb kaliforniai szőlőültetvényé vált, ám tulajdonosa jelentős mértékben eladósodott. Ebből a helyzetből úgy próbált kitörni, hogy nyolc üzletemberrel megalakította a Buena Vista Borászati Társaságot, ahová saját birtokát is bevitte. Az első évben megfelelő hasznot hozott, majd Haraszthy kivált belőle és Nicaraguába ment, ahol nemcsak cukornád-

Haraszthy Ágoston *Utazás Északamerikában* című könyvének illusztrációja

ültetvényt vásárolt, hanem rumgyártással és fűrészmalom üzemeltetésével is foglalkozott. 1869. július 6-án valószínűleg egy folyóba esett, amikor át kívánt kelni rajta. Más források szerint alligátorok ragadták el.

Haraszthy Ágoston jelentőségének megítélése ugyan élénk vitákat váltott ki az elmúlt évtizedekben, hozzájárulása a kaliforniai szőlő- és borkultúra fejlesztéséhez azonban megkérdőjelezhetetlen. Bebizonyosodott, hogy nem ő volt az első, aki Kaliforniában szőlőt telepített és bort készített. Az is világossá vált, hogy nem Haraszthy honosította meg a térségben a zinfandel szőlőfajtát, amely a termőtáj egyfajta védjegyévé vált.⁸ Úgy vélem, hogy tevékenysége mindenféleképpen jelentősnek mondható, ami kiterjedt a szőlészeti-borászati szakírói ténykedésre is.

Haraszthy Ágoston halálával a szőlőtermesztés és a borkészítés iránti érdeklődés a családban nem szűnt meg, mivel fiai közül többen tovább folytatták ezt a tevékenységet. Árpád az 1870-es évek elején társult Kalifornia fő borászával, Isidor Landsbergerrel, és Eclipse néven pezsgőt hoztak forgalomba, amely nagy népszerűségnek örvendett Chicagóban és New Yorkban is. Aktív

szerepet vállalt a kaliforniai borágazat fejlesztésében. Szakcikket írt különböző újságok számára, 1878-ban pedig megválasztották a Kaliforniai Állami Szőlészeti Társaság elnökévé. Attila szőlőt termesztett és bort készített a Buena Vista birtok közelében, Béla pedig a Benjamin D. Wilson által az 1850-es években alapított Lake Wine and Vineyard Company ellenőre lett.⁹

Irodalom

Haraszthy Ágoston: *Grape Culture, Wines, and Wine-Making, with Notes Upon Agriculture and Horticulture*. New York, 1862

Lévai Csaba: Haraszthy Ágoston, mint a „kaliforniai szőlőkultúra atyja”: vélemények és viták az újabb egyesült államokbeli szakirodalom tükrében. In: Orosz István–Papp Klára (szerk.): *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. 249–268. Debrecen, 2009

McGinty, Brian: *Strong Wine. The Life and Legend of Ágoston Haraszthy*. Stanford, 1998

Pintér János: Haraszthy Ágoston. In: Für Lajos–Pintér János (szerk.): *Magyar agrártörténeti életrajzok A–H*. 755–757. Budapest, 1987

Sullivan, Charles, Lewis: *Zinfandel: a History of Grape and its Wine*. Berkeley, 2003

Jegyzetek

¹ Lévai Csaba 2009. 257.

² Pintér János 1987. 755–757.

³ McGinty, Brian 1998. 14–18.

⁴ Lévai Csaba 2009. 253.; McGinty, Brian 1998. 34–36.

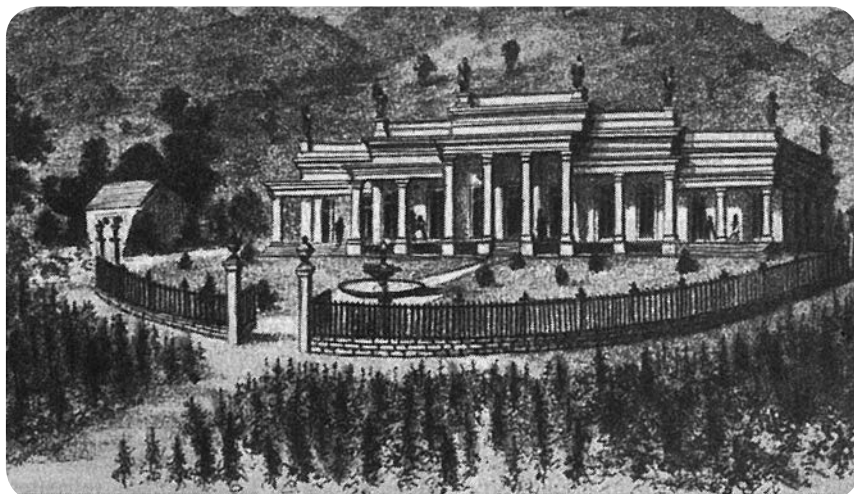
⁵ Lévai Csaba 2009. 253–255.

⁶ Lévai Csaba 2009. 260.; Sullivan, Charles, Lewis 2003. 55. 59.

⁷ Lévai 2009. 260–261.

⁸ Az 1970-es években a témával foglalkozó kutatók rámutattak arra, hogy a fajta az Egyesült Államok keleti partvidékéről került Kaliforniába valamikor az 1850-es évek közepén. A Pécs környékén ismert cirfandi és a zinfandel nevének hasonlósága is erősíteni látszott Haraszthy Ágoston szerepvállalását, habár két különböző szőlőfajtról beszélhetünk. Előbbi fehér, utóbbi pedig kék, amely napjainkban a harmadik legerősebb fajta Kaliforniában. Lévai Csaba 2009. 265–268.

⁹ McGinty, Brian 1998. 467–476.

Haraszthy kaliforniai otthona

IN MEMORIAM

Dr. Vékony László

(1953–2012)

Tudja mindenki, aki már hasonló kényszerű feladatot elvállalt, mennyire hálátlan dolog egy volt barát életútját méltatni, miközben ő már az örök vadászmezőkön bandukolva tekint le ránk, egykori gyarló földi haverjaira. Mert ez az érzés tölt el most engem is, amint felidézem és lelki szemeimmel látva újra megélem azt a sok együtt eltöltött pillanatot, amit egy több mint négy évtizedes barátság eredményezett. Természetesen nem csak a költőien felhőtlen, örömtelnek mondható történetekre gondolok, hanem ezzel párhuzamosan, inkább azokra a kevésbé barátságos, de annál építőbb jellegű beszélgetésekre, amelyekre egy-egy vitatott régészeti lelettel, ill. jelenséggel (az ún. ötperces teóriákkal), vagy éppen az aktuális szerkesztéspolitikai kérdésekkel voltak összefüggésben. Sőt még azokra a már-már haragba, sértődésbe torkolló végtelen magyarázkodásokra, melyek ha nem is azonnal, de egy-két nap vagy hét elmúltával az esetek túlnyomó többségében pozitív végkifejletet, azaz a nyitott kérdések megoldását eredményezték.

Dr. Vékony Lászlóval igen jól lehetett így kommunikálni, amivel ő maga teljes mértékben tisztában volt, hisz nem véletlenül mondogatta baráti körben, hogy szerettek vagy sem, én bizony már csak ilyen ember vagyok!

1953-ban született Csantavéren, ahol elvégezte az általános iskolát, majd ezt követően Szabadkán a gimnáziumot. Ekkortájt kerültünk közeli kapcsolatba, mégpedig Szekeres László régész, a Bácsországi első főszerkesztője révén, aki a szabadkai régi Városházára (akkori nevén Kultúrotthon – Dom kulture) éppen hogy átköltözött Városi Múzeum Régészeti osztályán középiskolásokat és egyetemistákat maga köré gyűjtve egy rendkívül szerteágazó, témagazdag foglalkozás-sorozatot indított. Az itt megjelenő fiatalok a későbbiek folyamán, szinte kivétel nélkül jelentős szakemberré nőttek ki magukat, értelemszerűen

ki-ki a saját szakterületén, ami az orvostudománytól a régészetiig számtalan ágazatot ölelt fel. Vékony Laci barátom(unk) az előbbi választotta, mégpedig Szegeden, ahol 1978-ban orvosi oklevelet szerzett.

Egyetemista korában három alapvető témára összpontosított. A régészet mellett, vagy mondhatnánk inkább, azzal párhuzamosan, az antropológia rejtelmét igyekezett kitűntetni. Kapcsolatokat épített ki a Szegedi Embertani Intézettel, ill. annak vezetőjével, Farkas Gyula professzorral és Marcsik Antónia tanársegéddel. Velük karöltve több tudományos munkát jelentetett meg, elsősorban a topolyai Bánkert-Vágóhid régészeti lelőhely szarmata-avar sírjainak csontanyagát feldolgozva. Harmadik, egyben talán legfontosabb érdeklődési körét az utolsó nagy keresztény háborúnak nevezhető (közismertebb nevén bécsi felszabadító háború) időszak (1685–1699) egyik kiemelkedő hadmérnökének, Luigi Ferdinando Marsigli munkásságának tanulmányozása jelentette. Az egyetemi diplomázást követően egy ideig még intenzíven foglalkozott ezekkel a témákkal, ám az idő múlásával, elsősorban időszükére hivatkozva, mind jobban elhanyagolta őket.

Nem csoda, hiszen hazatérve szerteágazó szakmai, ill. társadalmi-politikai tevékenységet fejtett ki. Általános orvos volt többek között Csantavéren, Tavankúton, Békován, Szabadkán, Bezdánban, Zentán, Gyöngyben és Nagyfényen. Egy ideig az Újvidéki Orvostudományi Egyetem Kamenicai Intézetében, továbbá a szabadkai kórházban kórboncnokként tevékenykedett. Időközben, 1987-ben a budapesti Orvos-továbbképző Egyetemen kórbonctan-kórszövettan szakképesítést szerzett. Az utóbbi években magánpraxist folytatott szülőhelyén, Csantavéren.

Mindennapi orvosi-gyógyító feladatai végzése mellett 1996–2000 között képviselő volt a sza-

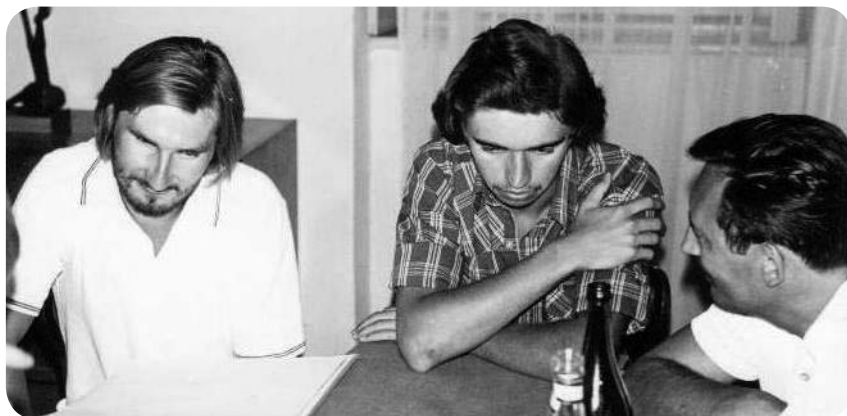

badkai községi képviselő-testületben. Ugyanakkor szenvedélyes vadászként részt vett a helybeli vadászegyesület munkájában. Úgyszintén a nevéhez kötődik több folyóirat alapítása, szerkesztése, valamint istápolása, mint pl. a Csantavéri Újság, az Új Egység, ill. a Bácsországi vajdasági honismereti szemle. Ez utóbbi újraindításakor, 1998-ban szerkesztőbizottsági tag lett, majd az ezredfordulót követő években a főszerkesztői posztot is betöltötte. A Bácsországhoz köthető a honismereti mozgalomban kifejtett tevékenységéért 2002-ben Magyarországon odaítélt aranyérem. Sajnos 2004-ben, a mai napig (most már mindörökre) tisztázatlan okokból, fura módon, szinte egyik napról a másikra, minden különösebb indoklás nélkül elhagyta a folyóirat szerkesztőségét. Ezzel szemben 2009-ben kezdeményezője és alapítója lett a Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaságnak.

Dr. Vékony László szerteágazó tevékenységének elismerése jeléül tagságot szerzett az Amerikai Paleopatológiai Társaságban (1982), a Vajdasági Archeológiai Társaságban (1986), a Magyar Honismereti Szövetségben (2003) és a Kazinczy Ferenc Társaságban (2003).

Helytörténeti, régészeti, embertani, egészségügyi és egyéb témájú kisebb-nagyobb terjedelmű munkái mellett, minden kétséget kizárva az 1984-ben megjelent Egy polihisztor a Kárpát-medencében c. könyve a legfontosabb, melyben többek között megtalálhatóak a mai Vajdaság területén valamikor fennálló építészeti emlékek. Egykori várak, vízművek, különböző geológiai vagy más eredetű földtani képződmények, melyek ma már nem láthatóak, min pl. az óbecsei vár, vagy a magyarkanisai őskori földvár. Nagyon nagy kár, hogy az eredetileg tervezett második Marsigli-kötet már nem jelenhetett meg.

Mert bizony váratlanul, túlságosan korán távozott körünkől a DOKI, hasonlóan Szekeres Lászlóhoz, valamint Magyar Lászlóhoz, akiket mindvégig példaképnek tekintett, és akikre valóban felnézett. Sajnos hozzájuk hasonlóan ő is felbecsülhetetlen értékű tudást tartalmazó még magában, ami mostanra már pótolhatatlanná vált mindannyiunk, azaz az utókor számára. ●

1973-ban egyetemistaként Topolyán, a Bánkert-Vágóhid régészeti ásatás „főhadiszállásán” Riczy Péter régésszel (balról) és Farkas Gyula professzorral (jobbról)